

Vakıflar Dergisi

38. Sayı

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları
Ankara - 2012

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Aralık 2012 - Sayı: 38 Hakemli Dergidir.
Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Sertifika No: 16651
ISSN: 1011-7474

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Dr. Adnan ERTEM

Yayın Koordinatörü
Burhan ERSOY

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Adnan TÜZEN

Yayın Yönetmeni
Mehmet KURTOĞLU

Editörler
Hüseyin ÇINAR, Fatih MÜDERRİSOĞLU

Tashih
Musa Yıldız

Dergi sekreteryası
Hasan Demirtaş

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. A. Nezihi TURAN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin ÇINAR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Evgenia ÜNAL	Bilkent Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih MÜDERRİSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	Cumhurbaşkanlığı Gen. Sek. Danışmanı
Mehmet ÇETİN	Araştırmacı-Yazar

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Hakkı ACUN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AKGÜNDÜZ	Amsterdam Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Fuat BİLKAN	Altın Koza Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Geza DÂVİD	Macar Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Süreyya FAROQHİ	Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Halil İNALCIK	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAYA	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Heath W. LOWRY	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsrev SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi
Prof. Dr. Aysıl TÜKEL YAVUZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	Atatürk Türk Dil ve Tarih Kurumu Başkanı
Yrd. Doç. Dr. A. Vefa ÇOBANOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	Birmingham Üniversitesi
Evangelia BALTA	Ulusal Yunan Araştırmaları Vakfı / Yunanistan

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler unvan ve soy adına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki mesuliyeti yazarına aittir.

Yazışma Adresi:

T.C. BAŞBAKANLIK

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı. No: 10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 - Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: yayin@vgm.gov.tr - web: www.vgm.gov.tr

Yapım:

Semih Ofset S.E.K. Yayıncılık

Tasarım & Baskı:

www.semihofset.com.tr - 0 312 341 40 75

TAKDİM

Vakıflar, hayrî bir kurum olmakla birlikte kültür ve medeniyet arka planı olan bir düşünce sistematiğine sahiptir. İslam'ın insanlığa hizmet düşüncesinden yola çıkan vakıflar, bir yandan toplumun sosyal hayattaki ihtiyaçlarını düzenlemeye çalışırken, diğer yandan İslam'ın ilme verdiği önemi göz önüne alarak kültürel alandaki boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Bu bağlamda vakıflar, bir yandan insanların daha güzel yaşaması için sosyal hayatı kuşatan çabalara girişirken, diğer yandan da duygusal ve düşünsel gelişimine katkı sağlayacak cami, medrese, kütüphane gibi kültürel çalışmaların yapıldığı mekânların inşaa ve ihyasına önem vermiştir.

Vakıfların kültür ve medeniyet ışığı yalnızca şehir ve ülkeler inşa etmemiş, aynı zamanda taşıyla toprağıyla birlikte o coğrafyaya ruh vermiş, orada yaşayan insanları inşa ve ihya etmiştir. İslam coğrafyasında abad olan her şehrin ilham kaynağı her zaman vakıflar olmuştur.

Geçmişten bu güne İslam coğrafyasını şekillendiren, sanat ve düşünce olarak gelişmesine katkı sağlayan vakıflar eğitim, kültür ve sanat alanındaki etkileri ile adeta toplumu değiştirip dönüştürmüştür. Özellikle Osmanlı coğrafyasındaki vakıflar bunun en somut örneğidir. Bugün Orta Doğu'dan Balkanlar'a kadar varlığımızı ve ecdadımızın izini vakıflara ait abide eserler yoluyla sürmekteyiz.

Böylesine bir etkinliği olan vakıfların, günümüzde kültürel alanda bir boşlukta bulunması elbette düşünülemez. Bu yüzden Vakıflar Genel Müdürlüğü henüz Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren vakıfları yalnızca bir hayır kurumu olarak görmemiş, onu bir kültür ve medeniyet inşacısı olarak telakki etmiş, 1938 yılından itibaren Vakıflar Dergisi ve vakıf kültürünü anlatan kitaplar yayınlanmıştır. Vakıflar Dergisi özellikle de vakıf kültür ve bilincinin yerleşmesinde etkili olmuş, büyük katkılar sağlamıştır. Derginin sayfelerini araştırmacı-yazar ve akademisyenlere açarak adeta bir okul işlevi görmüştür.

Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak dergimizin daha iyi ve güzele ulaşması en büyük hedefimizdir. Özellikle son yıllarda dergimizin hakemli olmasıyla birlikte, akademik çevrenin dergimize göstermiş olduğu ilgi ve alaka bunun bir göstergesidir. Ayrıca yayın kurumumuzun titiz çalışmaları ve dergiye gönderilen makalelerdeki sayısal ve niteliksel artış bu anlamda dergiyi daha da ileriye götürecektir. Bu vesile ile dergimize emeği geçenlere teşekkür ederim.

Bir sonraki sayıda buluşmak dileğiyle.

Dr. Adnan ERTEM
Vakıflar Genel Müdürü

ÖNSÖZ

Bir yılı daha bitirirken yeni bir sayıya ulaşmanın heyecanı içindeyiz. Bu heyecanımız 2013 yılı içerisinde de devam edecek gözüküyor; çünkü ilk sayımızın yayınlanmasının üzerinden tam tamına 75 yıl geçti. Bu bağlamda 2013 yılında yeni ufuklara yelken açarak yola devam etmek hedef ve vizyonumuz arasında.

Öte yandan dergimize gelen ve Yayın Kurulu'nun onayından geçerek hakemlere gönderilen makaleler, gün geçtikçe çeşitlenerek ve artarak devam etmektedir. Vakıflar Dergisi'nin Aralık 2012'de çıkan 38. sayısı, konseptine uygun olarak tarih, sanat tarihi ve vakıflar ekseninde hazırlanmış seçili yazılardan bazısı ortak çalışma ürünü olmak üzere dokuz makale ile kitap ve sempozyum tanıtımına yönelik kitabiyât başlığından oluşmaktadır.

Bu sayımızdaki ilk makale Nusret Çam ve Ayşe Ersay'ın birlikte hazırlamış oldukları (makalede) Selçuklu dönemi eserlerinden olup Ankara Kalesi'nde yer alan ve yaygın olarak Alâeddin Camii adıyla bilinen Muhyiddin Mesud Camii'nin ilk şeklini konu edinmektedir.

Bir diğer makale ise Ali Kozan tarafından hazırlanmış olan Anadolu Selçuklu döneminin önemli merkezlerinden Akşehir'i ve dönemin inanç önderlerinden (olan) Seyyid Mahmud Hayranî'yi hayatı ile birlikte yine kendi adını taşıyan zâviyesinin tanıtımını amaçlamaktadır.

Kayhan Orbay tarafından kaleme alınan makalede ise bir dönem Osmanlı Devleti'nin başkentliğini de yapan Bursa'nın en büyük vakıflarından olan ve şehrin iktisadî hayatında önemli bir yere sahip Orhan Gazi Vakfı'nın 17. yüzyılın ilk yarısındaki malî durumu(nu) incelenmektedir. Vakıfların mali yapısıyla ilgili bir başka makale ise 211 Numaralı Manisa Şer'îye Sicil Defteri'ndeki vakıf muhasebe kayıtlarını inceleyen Ertan Gökmen tarafından hazırlanmıştır. Söz konusu makalede, ilgili deftere kayıtlı vakıfların muhasebe kayıtlarından hareketle vakıfların nitelikleri, sermayeleri, vakıf hayrat eserleri ile vakıf şartları ortaya konulmuştur.

Ortak bir çalışmanın ürünü olan bir başka makale ise Trabzon Muhittin Camii minaresi üzerinedir. Araştırmada analitik ve deneysel yöntemlerle güvenliğin belirlenmesi üzerinde durulmaktadır.

Mehmet Fatsa ve H. İbrahim Sarıtaş tarafından kaleme alınan bir başka ortak çalışmanın ürünü diğer bir makalede ise Giresun şehir merkezindeki Osmanlı Dönemi vakıf eserlerinin kitabelerinin bölge tarihi açısından önemine dikkat çekilmektedir.

Eyüp Nefes tarafından daha çok Karadeniz yöresine özgü çantı tekniği ile yapılmış Samsun/Çarşamba'daki iki köy camisi örneğinden yola çıkılarak hazırlanmış olan makalede ahşap malzeme ve yapım tekniğinin mimariye uyumunu tartışılmaktadır.

Hayrünisa Turan'ın kaleme aldığı İslam Ortaçağı'nda sıklıkla karşılaşılan kuş risalelerinde Simurg ve Tavus imgelerinin kullanımına temas edilmektedir.

Son birkaç sayıdan bu yana devam eden vakıf müze tanıtımlarının bir halkasını da Konya Sahip Ata Hangâhı içerisinde yer alan Vakıf Eserleri Müzesi oluşturmaktadır. Kenan Doğan tarafından tanıtımı yapılan yapının, kendisi kadar sergilenen eserlerin niteliği ve çeşitliliği de söz konusu müzeyi ayrıcalıklı kılmaktadır.

Kitabiyât başlığı altında ise vakıf alanında yapılan bazı yayımların tanıtımlarına ve yine bu alandaki bazı sempozyumlara yer verilmiştir.

Editörler

İÇİNDEKİLER

Takdim.....	III
Önsöz.....	V
Ankara Muhyiddin Mesud (Alâeddin) Camii'nin İlk Şekli Ve Türk Mimarisindeki Yeri The First Structure Of Ankara Muhyiddin Mesud Mosque And Its Place In The Turkish Architecture Nusret Çam, Ayşe Ersay Yüksel	9
Türkiye Selçukluları Döneminde Akşehir'de Bir Sufi: Seyyid Mahmud Hayrânî ve Zâviyesi A Sufi Of Period Of Turkey Seljuks In Akşehir: Seyyid Mahmud Hayranî And Zawiya's Ali Kozan	43
Orhan Gazi Vakfı'nın Mali Tarihinden Bir Kesit (1593-1641) Financial History Of The Waqf Of Orhan Ghazi In Bursa (1593-1641) Kayhan Orbay	65
211 Numaralı Manisa Şer'îyye Sicilindeki Vakıf Muhasebe Kayıtları (1778-1795) Waqf Accounting Records In Manisa Shari'a Register Numbered 211 (1778-1796) Ertan Gökmen	85
Yığma Taş Minarelerin Analitik ve Deneysel Yöntemlerle Güvenliğinin Belirlenmesi: Trabzon Muhittin Camii Minaresi Örneği Structural Safety Investigation Of Pile Stone Minarets By Analytical And Experimental Methods: Example Of Trabzon Muhittin Mosque Minaret Alemdar Bayraktar, Temel Türker, İsmet Çalık, Betül Demirtaş	121
Giresun Merkezde Osmanlı Devri Vakıf Eser Kitabeleri Waqf Artwork Tablets Of Ottoman Period In The City Center Of Giresun Mehmet Fatsa, H. İbrahim Sarıtaş	141
Samsun/Çarşamba Çantı Tekniğinde İnşa Edilmiş İki Ahşap Cami: Ustacalı Köyü Camii ve Kocakavak Camii Two Wooden Mosques Built With Cantı Technique; Ustacalı Village Mosque And Kocakavak Village Mosque Eyüp Nefes.....	155
Tavusla Düşüş, Simurgla Yükseliş İslam Ortaçağı'na Damgasını Vuran Kuş Risaleleri ve Safir-i Simurg The Fall In Peacock, The Rise In Simurgh Treatises Of Birds Which Made A Mark On 'Medieval Times Of Islam' And Safir-i Simurgh Hayrunnisa (Çakmakçı) Turan	165
Konya Sahip Ata Vakıf Müzesi Konya Sahip Ata Kulliyeh And Waqf Museum Kenan Doğan	173
Bir Kongre'nin Ardından After A Congress Mevlüt Çam	183
Kitabiyat Catalogues Mehmet Kurtoğlu	189

ANKARA MUHYİDDİN MESUD (ALÂEDDİN CAMİİ)NİN İLK ŞEKLİ VE TÜRK MİMARİSİNDEKİ YERİ⁽¹⁾

Nusret ÇAM* - Ayşe ERSAY**

Özet

Alaeddin Keykubad tarafından tamir ettirildiği için yanlış olarak onun adıyla bilinen fakat Selçuklu emiri Muhyiddin Mesud'un Ankara'da hüküm sürdüğü devirde sarayla birlikte yapılmış olan (1197) cami bugüne kadar yalnızca ahşap minberi ile dikkat çekmiştir. Aslında o, yalnız Ankara'nın değil, Türk mimarisinin bazı problemlerini aydınlatacak bazı unsur ve yenilik içermektedir. Caminin kible duvarındaki bir kapı, varlığı bilinmekle birlikte yeri şimdiye kadar tespit edilemeyen batıdaki saraya geçit vermekteydi. Caminin doğusunda bulunan bir mihrap izi burasının daha eski bir camiyi işaret etmektedir. Osmanlılara kadar bu eski ve yeni cami bir kapı ile bağlanarak birlikte hizmet etmişlerdir. Düz damlı bu eski caminin batısına yapılan şimdiki cami, kuzeyindeki son cemaat yeri ve onun üstündeki kadınlar mahfili Muhyiddin Mesud'un eseri olup son iki unsur Türk mimarisinde türünün bilinen en eski örnekleridir. Cami, eski bölümdeki alçı kaplamalı mihrabı, ahşap minberi, ahşap örtüsü, üstü kadınlar mahfeli olarak düzenlenmiş alçak son cemaat yeri ile klasik Ankara üslubunun temel taşı olmuştur. Ayrıca minarenin yanındaki çeşme de bildiğimiz suyu devamlı akan bir çeşme olmayıp, suyu taşınarak temin edilen farklı bir çeşmedir. Yanındaki saray ise kible duvarında kapısı bulunan diğer bazı Selçuklu devri camilerinin hemen yakınında veya bitişiğinde bir sarayın bulunabileceğine dair önemli bir işarettir.

Anahtar kelimeler:

Ankara Alaeddin Camii, Ankara Eski Cami, Ankara Muhyiddin Mesud Camii, Ankara Selçuklu Sarayı, I. Gıyaseddin Keyhüsrev tahtı, sebil-çeşme, kadınlar mahfeli, son cemaat yeri.

THE FIRST STRUCTURE OF ANKARA MUHYİDDİN MESUD MOSQUE AND ITS PLACE IN TURKISH ARCHITECTURE

Abstract

The mosque noted today only by his wooden minbar, adjunct to a palace, was built by Muhyiddin Mesud, the Seljuk prince, during his reign in Ankara (1197). It has been inaccurately attributed to Alaeddin Keykubad who may have only repaired it. The structure is important as some of its details and renovations may shed light not only on the regional architecture of Ankara but also on Anatolian Turkish architecture. A corridor on the south wall allowed the prince to reach the mosque from the palace, a detailed unknown to us so far. The remains of a mihrab on the east of the main mosque indicate the existence of an older mosque. Adjoined by a door, the new and old mosques served together until the Ottoman period. The present mosque, narthex and women's gallery above it built at the west side of the old mosque with their flat ceiling are the works of Muhyiddin Mesud. The last two are the oldest examples of their forms in Turkish architecture. Its mihrab plated with stucco, the wooden minbar, the flat ceiling and the short narthex, the upper part of which was arranged as the women's gallery, made the new mosque a cornerstone of the traditional Ankara style. In addition, its fountain next to the minaret was not constructed in a classical manner, with water flowing down directly from a source, rather the water was carried. As the mosque was built together with the palace, this might be an indication that other Seljukid mosques, where the qiblah wall had a door might have been constructed together with a palace.

Keywords:

Ankara Alaeddin Mosque, Old Mosque of Ankara, Ankara Muhyiddin Mesud Mosque, Ankara Seljukid Palace, Throne of Gıyaseddin Keyhüsrev I, sebil-fountain, Womens' lodge, Riwaq of mosque for late-comers.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü; nusretcam2007@hotmail.com

** Ar. Gör., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi; ayseersay@hotmail.com

1. Bu makaledeki cami ile ilgili belgeler, bilgiler ve çizimler Nusret Çam ve Ayşe Ersay, saray kısmı ise sadece Nusret Çam tarafından hazırlanmıştır.

Anadolu'da, Türk mimarlık tarihinde çok önemli bir yere sahip olmakla birlikte layığı veçhile incelenmeyen eserlerden bir tanesi de Ankara'da iç kalenin girişinde bulunan ve Muhyiddin Mesud tarafından inşa ettirildiği minber kitabesiyle sabitken yanlış olarak Alâeddin adıyla bilinen camidir. Eser, bazı kayıtlarda Osmanlı Sultanı II. Murat'ın eseri tamir ettirmesinden dolayı Muradiye Camii olarak anılsa bile Alâeddin isminin hem halk arasında, hem de yazılı kaynaklarda hiç terk edilmediği anlaşılmaktadır. Kibleye dik olarak yerleştirilmiş dikdörtgen planlı düz tavanlı bir harim ile kuzeyde devşirme sütunlar üzerine yine düz tavanlı olarak inşa edilen bir son cemaat yerinden meydana gelen caminin doğusunda, ana hatlarıyla ayakta kalan mihrabından İslamî mabet olduğu anlaşılan harap bir bölüm bulunmaktadır (Resim 1). Bu sade mimarisi sebebiyle sanat tarihçilerinin fazla dikkatini çekmeyen Muhyiddin

Mesud Camii'nin çivi çakmaların kullanıldığı sahte künde-kârî tekniğiyle yapılmış olan ahşap minberi (Resim 2, 3) sadece ilim camiasının değil, ziyaretçilerin ve halkın da ilgi odağı olmuştur.

Eserin geçirdiği birçok tamirle aslı mimarisini epeyce kaybetmesine rağmen, Selçuklular zamanındaki durumunu ve unsurlarını ifşa edebilecek bazı kalıntıları ve delilleri yorgun bünyesinin derinliklerinde elan muhafaza etmektedir. Bu mimarî izler yanında tarihi bilgilerin ve mantıkî zaruretlerin de yardımıyla bugün biz bu seçkin eserin doğusundaki mihraplı harap kısmın mahiyeti ve tarihi yanında, mevcut caminin Sultan Alaeddin (Keykubat) ile ilgisini, harimin kible duvarının batı köşesinde bulunan kapının neye delâlet ettiğini, tarihî kaynaklarda geçen sarayın yerini ve tarihini büyük ölçüde tespit edebilecek durumdayız. Yine aynı verilerden hareket ederek eserin kuzeyindeki son cemaat yeri ile

Resim 1. Caminin ve civarının kuş bakışı görünüşü (Mehmet Tuncer).

Resim 2: Muhyiddin Mesud Camii'nin ahşap minberi.

Resim 3: Minberden ayrıntı.

onun üstündeki kadınlar mahfilinin Selçuklu eseri olduğunu da ifade edebilecek imkânâ sahibiz. Ayrıca caminin kuzey cephesinde bulunan değişik bir su tesisinin nasıl işlediğini bir nebze aydınlatma imkânına da sahibiz. Eserin bütün bu mimarî ve tarihî

sorunlarını halletmeye çalıştıktan sonra, yazımızın hitamında bu yeni çözümler ışığı altında Ankara Alaeddin Camii'nin Türk mimarisindeki yerini ve önemini ortaya koymaya gayret edeceğiz. Bunun için makalemizin başında kısa bir giriş yapacak ve

saydığımız bu konuları ayrı başlıklar halinde inceleyip sonra da bir terkip ve toplu bir değerlendirme yapacağız.

Meslekî bir özeleştirme yapmak gerekirse Türkiye'deki sanat tarihçiliği, üslup gelişmeleri ve tipoloji konusunda başından beri hep tûmden gelimci bir yaklaşım içinde olmuştur. Yani mimari eserlerin arşiv belgeleri ışığında kesin envanterleri yapılmadan, katalogları hazırlanmadan ve bunların problemleri çözümlenip kesin tarihleri ve rölöveleri çıkarılmadan bazı konularda bir takım yargılara varılmıştır. Bu tipolojiler yapılırken de mahalli üsluplar genellikle göz ardı edilmiştir. Bu genellemeler ve değerlendirmeler bazen öyle mutlak gerçekler olarak kabul edilmiştir ki ya farklı bir durumun olabileceği hiç düşünülüp araştırılmamış, ya da aksi görüşler ne kadar yorucu emek ürünü olursa olsun, ne kadar kuvvetli delillere dayanırsa dayansın yok hükmünde kabul edilmiştir.⁽²⁾ Bu sözlerimizden de anlaşılacağı üzere önceden yapılmış çalışmalar, genellemeler ve tipolojiler, bir sanat eserinin tarihlenmesini ve sorunlarının çözümünü kolaylaştırabileceği gibi bunların hiç istisnasının olamayacağı şeklindeki bir varsayım da eserlerin problemlerinin çözümünde o kadar ayak bağı olabilmektedir.

Muhyiddin Mesud Camii'nin teknik ve tarihsel sorunları da, saydığımız bu nedenlerden ötürü olacak ki, şimdiye kadar ciddi biçimde incelenmemiş ve eski bilgiler aynen tekrarlanmıştır. Hâlbuki caminin yukarıda özetle verdiğimiz mimari, teknik ve tarihsel sorunları çok yönlü olarak çözümlenip iyi bir yeniden tasarımılanması yapılabileseydi yapının kendisine ve hatta Selçuklu sanatına bakışımız bazı noktalardan daha farklı olabilecekti. Bu bakımdan Ankara Alaeddin Camii gibi erken bir devirde yapılmış bu Selçuklu Camii'ni başlı başına bir makale konusu yapmak isabetli olacaktır. Makalenin daha iyi anlaşılması için konu içinde sırası geldikçe Ankara'nın Selçuklu devrindeki tarihine kısa bir göz atmak ve eserin yeterince incelenmeyen unsurlarını, özelliklerini ve bağlantılarını böyle bir bağlamda ele almak gerekmektedir. Şehrin tarihini ve ona yön veren büyük şahsiyetlerini bilmek, bilhassa caminin doğusunda

mihrap bakiyesi bulunan üstü açık bölümün tarihi ve mahiyeti, caminin adını aldığı şahsın kimliği ve sarayın durumunu aydınlatmak bakımından önemlidir.

Eserin teknik ve tarihi meselelerini doğudaki bölüm (Eski Cami), harim, son cemaat yeri ve kadınlar mahfeli, caminin sarayla ilişkisi ve çeşme olarak beş ana başlık halinde inceleyebiliriz.

a- Caminin doğusundaki bölüm (Eski Cami)

Mihrabı, sur oyularak yerleştirilen ve doğu-batı genişliği mihrap önünde 9.13 m, kuzeyde ise 7.58 m. olan ve kuzey-güney uzunluğu 16.00 metreyi bulan kibleye dik çarpık dikdörtgen görünüşlü bu kısmın üstü bugün tamamen açıktır (Resim 4). Batısında cami bulunan bu bölüm, doğusunda, aynı zamanda iç kalenin tek girişi olan Zindankapı'ya açılan yoldan 1.07 m. kalınlığındaki bir istinat ve 0.35 metre genişliğe sahip, üzerine antik sütun, steller ve ayaklar yerleştirilmiş bir çevre duvarı ile ayrılmıştır. Buradaki en önemli unsur üst yarısı tamamen yıkılmış olan ve iki kademe halinde derinleşen mihraptır.⁽³⁾ Bu mihrabın, tam ortada bulunmayıp mihrverden biraz batıya kaymış olması bu ilk caminin batıya doğru biraz daha devam ettiğinin işareti sayılabilir (Şekil 1 -bkz. ekler-).

Söz konusu mihrabın iki yanındaki sütuncelerin zar

Resim 4: Caminin doğudan görünüşü

şeklindeki başlıkları da dikkati çeken önemli bir ayrıntıdır.⁽⁴⁾ Eserin bu kısmında düzgün taş kaplamalar yerine tuğlaların ve irili ufaklı taşların kullanılması

2. Bunun en bilinen örneklerinden bir tanesi Semavi Eyice tarafından yazılıp *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde* yayınlanan "Alâeddin Camii" maddesidir (cilt 2, İstanbul, 1989, s. 324-327). Bu maddede, Konya Alâeddin Camii hakkında Haluk Karamağaralı tarafından, tarihi veriler, özel olarak yapılmış küçük bir kazı ve eski fotoğraflar ışığı altında yazılıp rölöve ve restitüsyon çizimleriyle desteklenen "Konya Ulu Camii" başlıklı makalede (*Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, sayı 4, Ankara, 1982, s. 121-132) dile getirilen görüşlere ve varılan sonuçlara hiç temas edilmemiş, hatta yazarının ve makalenin adına kaynakçada bile yer verilmemiştir.
3. İki kademeli niş halinde derinleşen mihraplara örnek olarak Kayseri Kölük (1210) ve Niğde Alâeddin (1224), camilerinden başka Konya Hacı Ferruh (1215), Kayseri Sultan Hanı (1236), Aksaray Sultan Hanı (1229) mescitlerini verebiliriz. (Bakırer, s. 78).
4. Mihrabın iki yanındaki sütuncelerinde zar şeklinde başlıkları bulunan bazı cami ve mescitler şunlardır: Konya Alâeddin Camii bitmemiş türbesi (13. yy), Konya Aksaray Sultan Hanı mescidi, Ağzıkara Hanı Mescidi (1237), Konya Sırçalı Medrese (1240), Konya Sırçalı Mescit (13. İkinci yarısı), Konya Sahip Ata Camii (1258) (Bakırer, s. 82).

Resim 5: Eski Cami'nin mihrabı.

onun alçı veya çini kaplamalı olabileceğini işaret etmektedir (Resim 5). Daha sonraki devirlerde yapılmış olan Ankara camilerinde de hep alçı mihrapların tercih edilmesi burasının da alçı kaplamalı olabileceği yolundaki kanaatimizi kuvvetlendirmektedir. Bu durumda Alaeddin Camii'nin bu eski mihrabı, türünün Ankara'daki bilinen ilk örneği olabilir. Bütün bu veriler bu mihrabı Selçuklu dönemine tarihlendirmemize imkân vermektedir.

Doğudaki bölümde bu mihraptan başka hemen göze çarpan diğer bir unsur mihrabın doğusunda surun beyaz renkli blok taş kaplamalarına 5.60 m. yüksekliğe eşit aralıklarla ve aynı seviyede oyulmuş olan ahşap kirişlere ait yuvalardır (Resim 6, 7). Bu yuvaların sayısı dördü mihrabın doğusunda, ikisi tam üstünde olmak üzere altı tanedir. Fakat sur tamir gördüğü için yuvaların diğerleri kaybolmuştur. Her biri 35-40 cm arayla yerleştirilen 20-25 cm.

Resim 6: İçkalenin girişi ve Eski Cami'de giriş yuvaları

Resim 7: Kale duvarındaki giriş yuvaları ve mihrap.

çapındaki bu delikler, uçları buraya oturtulan ağaç kirişlerin mihrap istikametine dik olarak uzandığını ve ahşap sütunlar üzerine istinat eden daha kalın ana kirişlere oturduğuna delalet etmektedir. Kale duvarına oyulmuş olan ve 1985 yılı tamirinde mihrabının üzerine davlumbaz benzeri kiremit kaplı bir örtü yerleştirilen bu açık alan bugün Roma devrinden kalan sütun parçaları, Osmanlı devrine ait, H. 1000 (M. 1591) tarihini taşıyan kırık mezar taşları (Resim 8) ve hüdayinâbit (kendiliğinden yetişen)

Resim 8: Hurdeli palmet motifli mezar taşı.

ağaçlar ve otlarla metruk bir vaziyettedir. Mabedin bu bölümünde muhakkak belirtilmesi gereken diğer bir ayrıntı da batıdaki harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yerinin doğuya doğru devam ede-

rek halen boş durumdaki bu alanı da kuzeyden kısmen kuşatmasıdır. Esasen bu son cemaat yerinin harimin bittiği yerde bitmeyip doğuya doğru devam etmesi, harimin bu kısmının iptal edilerek küçültül-
düğünü işaret etmektedir.

Doğu bölümünü bu şekilde özetlediğimiz Alaeddin Camii hakkında yazan bazı sanat tarihçileri bu kısmın caminin en eski bölümü olduğunu ifade etseler bile onun ne zaman yapıldığı ve ne için terk edilerek asıl caminin dışında bırakılması hususunda bir görüş ortaya koymazlar. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1984-1985 yılı onarım kayıtlarında caminin doğusunda eskiden söz konusu bu alanda beş odalı bir medresenin bulunduğu ifade edilmektedir. İ. H. Konyalı (1978, 16) da burası hakkında: "Mabedin solunda bir medrese vardı. Medrese iki sene evveline kadar ayakta idi. Medresenin duvarlarında dört müstakil ve bir yuvarlak oluklu sütun vardı. Beş odalı olan bu medrese harap olduğu için enkazcıya satıldığını bu defa gördüm. Şimdi arsa halindedir" demektedir ve "Alaeddin Camii'nin ittisalindeki medresenin Abdülkerim Zade Hacı Mehmet Efendi tarafından yaptırılmış olduğunu" söylemektedir. Oysa bu camiyi ondan önce 1920'lerde inceleyen Mübârek Galip (1996, s. 41) aynı bölüm için "mezarlık" ifadesini kullanmaktadır. Mahalle halkı da burada bir medresenin olduğunu hiç duymadıklarını fakat gecekondular tarzında yapılmış salaş evlerin olduğunu hatırlamaktadır. Zaten Vakıflar Genel Müdürlüğünde bu bilgiyi teyit eden tarihsiz bir yazı da vardır. Fakat bunun 1985 yılı restorasyonundan hemen sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Demek oluyor ki eski bir mezarlık olan bu alan sahipsiz kalınca gecekonduların talanına uğramış ve 1985 tamirinde de bu çirkin görüntüler yıkılmıştır.

Şimdi bu tespitleri yaptıktan sonra caminin doğusundaki bu bölümün ilk yapılışındaki mahiyeti ve tarihi hakkında tahlillere geçebiliriz. Eserin kible duvarında bir mihrap olduğuna göre burasının dini muhtevalı bir binanın bakiyesi olduğuna şüphe yoktur. Bununla beraber planı ve örtü sistemi dolayısıyla bu kısmın bir türbe olması mümkün değildir. Binanın, iç kalenin kapısının hemen yanında kalabalık ve gürültülü bir yerde bulunması, burasının tekke veya benzeri bir yapı olmasına da imkân vermez.

Burasının, kuzeydeki revakın kuzeydoğu köşede kıvrılarak, harimin doğu cephesi boyunca devam eden ikinci bir son cemaat yeri ve sözünü ettiğimiz mihrabın, bu son cemaat yerine ait olma ihtimalini de değerlendirmek gerekmektedir. Bu ihtimal, "L" tipindeki bu tür son cemaat yerinin 12. yüzyılda mevcut olmaması ve Ankara'nın soğuk iklimi ile bağdaşmaması bir yana, esasen bu kısmın, harime

ve kuzeydekine daha alçakta olması sebebiyle de varit gözüküyor.

Bu mihrap konusunda akla gelebilecek diğer bir ihtimal de onun, asıl caminin ikinci mihrabı olmasıdır. Gerçekten de Osmanlı öncesi devirlerde bilhassa mezhep çeşitliliği sebebiyle Suriye’de, Mısır’da ve hatta İran’da birkaç mihraplı camilere rastlamak mümkündür. Anadolu’da ise Diyarbakır, Mardin, Silvan, Kızıltepe, Urfa ve Erzurum gibi doğudaki şehirlerde bu tür mihrapları görüyoruz.⁽⁵⁾ Ama orta ve batı Anadolu’da farklı mezhepler olmadığı için çok mihraplı camiler de yapılmamıştır. Ayrıca caminin doğusundaki bu mihrabın bulunduğu bölüm batıdaki asıl camiden 0.43 m., yani iki basamak kadar daha alçaktadır. Bu seviye farkı, bir mezhebi diğer mezhepten daha üstün duruma getireceğinden, İslâmî hoşgörüle ve nezaketle bağdaşmaz; bu nedenle de iki mihraplı cami ihtimaline imkân vermez.

Doğudaki bölümün mahiyeti hakkında düşünebileceğimiz başka bir ihtimal de burasının, şimdiki harimi de kapsayacak şekilde yapılan büyük bir caminin bir bölümü ve buradaki mihrabın da caminin mihrabı olmasıdır. Her ne kadar bilhassa Selçuklu ve Beylikler devri camilerinde mihrerden biraz sola kaymış mihraplar var ise de sözünü ettiğimiz Alaeddin Camii’nin bu mihrabının, neredeyse kible duvarının doğu ucunda olacak şekilde aşırı bir sapma göstermesi bu ihtimali bertaraf eder.

Bu ilk camide her hangi bir minare kalıntısı mevcut değildir. Esasen böyle sura bitişik olarak aceleyle yapılmış küçük bir camide minare yapılmamış gözüküyor. Zira minarenin sembolik bir anlamı olsa da böyle olağanüstü hallerde ezan okumak için sur duvarlarından da istifade edilmiş olabilir. Alaeddin Camii’nin kuzey batı köşedeki mevcut minaresinin bu ilk yapılan cami ile bir ilgisini tespit etmek ise zordur. Çünkü ikisinin arasında yani şimdiki harimin yerinde ve belki bu alandan da geniş bir yer kaplayan bir kilise varlığını o devirde büyük ihtimalle devam ettiriyordu. Bu sebeple Evliya Çelebi’nin (2011, s. 522), “bu caminin (Alaeddin Camii’nin) yerinde eskiden bir kilise varmış” ifadesini ciddiye almak gerekir. Zaten bu camide kullanılan Antik devre ait sütunlar ve başlıklar da bunun canlı şahididir.

Bütün bu bilgileri ve ihtimalleri değerlendirdikten sonra, mevcut haliyle kibleye dik içten içe 15.92 m. uzunluğa ve en geniş yerde 9.13 m. genişliğe sahip olan bu alan, Türklerin kaleyi fethettikten sonra

yaptıkları ilk camidir diyebiliriz. Bu sebeple burayı bundan böyle Eski Cami adıyla anmak yanlış olmayacaktır. Ankara Kalesi her ne kadar 1073’te Türklerin eline geçmişse de 12. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar şehirde fazla bir Müslüman nüfusun mevcut olmadığı görülmektedir. Zira Haçlılar 1101 yılında Ankara’yı zapt ettiklerinde kalede ancak iki yüz kişilik bir Türk müfrezesi bulunmaktaydı. Ehir 1127’de ikinci kez Türk hâkimiyetine girince Türkleşme süreci hızlandı. Öyle ki II. Kılıçarslan döneminin Ankara metropoliti 1173 yılında şehirde çok az Hıristiyan kaldığını ve bu yüzden geçim sıkıntısı çektiğini söyleyerek İstanbul Sinod’una müracaat ederek Amasra piskoposluğuna tayinini istedi (Özaydın, s. 204). O halde kalede gerçek manada bir caminin yapılması diğer Anadolu şehirleri gibi 12. yüzyılın ortaları veya ondan biraz öncesidir. Müslümanlar elbette bu tarihten önce de namaz kılacak mabet veya mabetlere sahipti. Fakat bunlar diğer İslam şehirlerinin pek çoğunda olduğu üzere genellikle terk edilen veya müştereken kullanılan Bizans mabetleri olmalıdır.

Bu durumda, batıdaki bugünkü cami henüz yokken 12. yüzyılın ortalarına doğru yapılan doğudaki bu Eski Cami nasıl bir mimariye sahipti? Her şeyden önce, mihrabın, kale duvarına gömülü olarak yapılması eserin inşası için geniş bir alana, maddi imkâna ve zamana sahip olunmadığını işaret etmektedir. Yine bu mihrabın, doğudaki iç kalenin kapısına sadece birkaç metre mesafede bulunması, eserin doğruya doğru genişleme imkânının bulunmadığını göstermektedir. Fakat mihrabın mihrerden biraz sağa kaymış olduğu görülerek mihrap duvarında böyle bir simetrisinin tatbik edildiğini kabul ettiğimiz takdirde eserin doğu-batı genişliği 12.80 metreyi bulacak ve kapladığı alan yaklaşık 16.00 m. x 12.80 m. olacaktır. Bu ölçekteki bir cami, aynı anda dört yüzden biraz fazla insanın namaz kılmasına imkân vermektedir. Batıda muhtemelen bir kilisenin bulunması, hatta güneyde kale duvarında olduğu üzere mabedin doğu duvarından istifade edilmesi ihtimali burada daha büyük bir caminin yapılmasına imkân vermemiştir.⁽⁶⁾ Esasen Müslüman nüfus dikkate alındığında o devirde buna fazla ihtiyaç da yoktur. Bu durumda bu ilk cami bugünkü boş alan kadar (en geniş yerde 16.00 m. x 9.13 m.) veya galip bir ihtimalle biraz daha büyük (16.00 m. x 12.80 m.) bir alan kaplamaktaydı. Kibleye dik bir dörtgen üzerine yapılan eserin o zaman da güney kenarının geniş, kuzey kenarının daha dar olduğu söylenebilir. Eserin böyle küçük ve çarpık bir plan

5. Bu konuyla ilgili geniş bilgi için şu makaleye bakılabilir: Çam, N., “İslâm’da Bazı Fikhî Meselelerin ve Meselelerin Türk Cami Mimarisine Tesiri”, *Vakıflar Dergisi*, sayı xxi, İstanbul, 1990, s. 375-394.

6. Her ne kadar caminin olduğu yer Bizanslar zamanında da tapınak idiye de, hâlen camide kullanılmakta olan sütunlarından ve başlıklarından, burasının aslında Bizans yapımı bir kiliseden çok Roma mabedi olduğunu söylemek daha doğru olur. Malzeme lerdeki üslup farklılıklarını dikkate aldığımız zaman bu kilisenin geç değil, erken devirde yapılmış bir Roma mabedi olması veya bu malzemelerin yeniden kullanılmasıyla yapılan bir kilise olması gerekir.

üzerine bina edilmesinin nedeni o devirlerde en güvenli yer olan iç kaledeki mekân darlığı idi. Başta Erzurum ve Gaziantep olmak üzere zaten iç kaledeki camiler hep küçük ebatlıdır.

Mihrap duvarında İslam öncesinden kalma beyaz renkli blok taş kaplamalardaki kovuklar, “yuvarlama” da denilen yuvarlak şekilli ahşap kirişlerin güney-kuzey yönünde uzatıldığını işaret etmektedir. Kale duvarında bir kısmı günümüze ulaşan kovuklardan, bu kirişlerin, Eski Cami'nin bugün kapladığı alandan biraz daha büyük olduğunu kabul edersek, aslında mihrap önünde yirmi beş civarında olduğu sonucuna varabiliriz. Bu vaziyette bu ahşap tavan üzerine düz toprak damı taşımak için mihrap mihraverinde arka arkaya her biri yaklaşık 6,5 m. mesafeyle yerleştirilmiş iki adet mermer sütun veya ahşap direk yeterli olacaktır. Aslında böyle bir mesafe için bir direk bile kâfidir. Fakat biz, imkânların kısıtlı olduğu bu devirde uzun kiriş temin etmekte zorluk çekileceğini düşünerek, böyle dar aralıklarla iki paye kullanıldığını düşünmekten yavaşız. Ankara'da antik devirden kalma devşirme malzemelerin bolluğu sebebiyle çok erken devirde yapılmış olan bu camide taşıyıcı eleman olarak mermer sütunların kullanıldığını kabul etmek daha gerçekçi bir yaklaşımdır. Keza batıda kilise nedeniyle muhtemelen bir duvar yoktu ve ana kirişleri taşımak için ortadakilerin karşısına onlara benzer iki sütun yerleştirilmişti. Simetriyi sağlamak için doğuda da iki sütunun varlığını kabul edebiliriz (Şekil 2, 3 -bkz. ekler-).

Kapı ve pencere durumu için en ideal çözüm, bütün açıklıkların doğu ve kuzey cephede toplanmasıdır. Zira güney duvarı sur, batı duvarı veya cephesi ise sözünü ettiğimiz Antik mabet olduğu için buralar kapı ve pencereye izin vermez. Bu durumda kapı için en uygun yer, iç kalenin girişine bakan doğu duvarının kuzey nihayeti olup eser doğuda üç, eninin şimdikinden daha fazla olduğunu kabul ettiğimiz takdirde kuzeyde iki pencere ile aydınlatılmış olmalıdır. Binanın fazla yüksek olmadığını farz ederek (yaklaşık 5.50 m. civarında) üstte ikinci sıra pencerelerinin bulunmadığını kabul ediyoruz. Tabii ki kapı ve pencerelerin sayısı için herhangi bir mimari iz veya yazılı, ya da görsel belge olmayıp bu, tamamen işlevsellik esasına dayalı mantıkî varsayımlarımızdır. Bununla beraber mevcut Alaeddin Camii'nin doğudaki (eski kapının ve) pencerelerin durumu eski cami için de karine teşkil edebilir.

Alaeddin Camii'nin mevcut hariminin doğusundaki bu bölüm için sorulması gereken en önemli soru, bu Eski Cami'nin niçin ve ne zaman terk edildiği so-

rusudur. Gerçekten de bir mihrabın ve önündeki mekânın caminin bünyesinden dışlanıp mezarlık haline gelmesi için çok ciddi sebeplerin olması gerekir. Kanaatimizce bu sorunun cevabı Ankara'nın Selçuklular zamanındaki tarihinde gizlidir. II. Kılıçarslan sağlığında ülkeyi on bir oğluna pay edip Ankara merkez olmak üzere Eskişehir, Çankırı ve Kastamonu'yu Muhyiddin Mesud'a verdi. Mesud, Konya'daki babası sultan II. Kılıçarslan'a tabi bir melik gibi değil, bağımsız sultan gibi hareket ettiği için (Turan, 218) diğer kardeşi Rükneddin Süleyman Şah'ın düşmanlığını kazandı. Rükneddin Ankara'yı uzun bir süre (bazı rivayetlere göre üç yıl) kuşattı ve amanla teslim aldı (1204). Fakat Mesud şehri teslim edip başka bir yere götürülürken yolda öldürüldü. Esasen Mesud, siyaseten de kuvvetli idi ve Safranbolu, Kastamonu taraflarında fetihler yaptı. Şiir ve edebiyata meraklı olan Muhyiddin Mesud edip ve sanatkârları Ankara'ya toplamaya çalıştı. Bedii, Muhyevi ve Mahmud-ı Engürüyevi bu dönemin meşhur şairlerindedir. Ankara ilk olarak Muhyiddin Mesud zamanında bir kültür ve sanat merkezi oldu (Turan, 261-262).

Savaşçı olduğu kadar sanatkâr ruhlu bir melik olan Muhyiddin Mesud'un (1186-1203), on yedi yıl Ankara'da ikâmet edip şehri bir rivayete göre üç yıl savunduktan sonra yenilgiyi kabul edip burayı terk etmek zorunda kalması Ankara'daki bu caminin kaderi hakkında bazı ipuçları ihtiva etmektedir. Zira bu kadar uzun süre kaldığı ve şehrin şenlenmesi için her türlü gayreti gösteren bir melikin yeni başkentine ulu cami tipinde bir cami yaptırması pek tabidir. Nitekim bugün Alaeddin adıyla bilinen ve bir sonraki bölümde daha geniş şekilde inceleyeceğimiz cami aslında 1197 tarihli minber kitabesinden de anlaşıldığına göre Muhyiddin Mesud'un armağanıdır. Eski Cami'den iki basamak kadar daha yüksek olan eserin birkaç yıl sonra Alaeddin Keykubad (1220-1238) tarafından ciddi şekilde onarılmak zorunda kalması bu caminin meşhur kuşatma sırasında (ve belki onu takip eden günlerde) çok ağır darbeler aldığını gösteriyor.⁽⁷⁾ Bununla birlikte, bütün bu bilgiler ve minberine raptedilmiş yazılı kitabesi mevcutken, esere ne tür bir katkı sağladığı tam olarak bilinmeyen Alaeddin Keykubad'ın adını vermek ne kadar hakşinaslık olur? Bu nedenle biz bu eserin, bundan böyle Muhyiddin Mesud'un adıyla anılmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Yine kardeşler arasındaki taht kavgaları sırasında Ankara'ya bu olaydan birkaç sene sonra bu kez Alaeddin Keykubad sığınmış ve burada iki yıl (1211-1213) kalmıştır. Bunun son bir yılı ağabeyi İzzeddin

7. Paul Wittek, Alaeddin Keykubad zamanında kale içinde yalnız bir cami bulunduğuna işaret ederek 13. asırdan önce Ankara'da İslami hayatın pek inkişaf etmediğini muhtemel görüyor (Darkot, 1978, s. 442.).

Resim 9: H. 1110 (1698) tarihli mezar taşı.

Keykâvus'un (1211-1220) kuşatması altında geçer. Keykubad, ağabeyine karşı var gücü ile direnirse de kalede su ve erzak sıkıntısı sebebiyle canının bağışlanması ve Ankara halkına dokunulmaması şartıyla 1213 baharında teslim olarak Malatya civarında bir yere göz hapsine gönderilir.⁽⁸⁾ Kalenin hemen bitişiğinde yer alması, Alaeddin'in yenilediği kabul edilen bu camii de ciddi şekilde etkilemiş olmalıdır. Öyle anlaşılıyor ki daha sonraki tamirlerde, yani Sultan Orhan ve II. Murat zamanlarında, bu caminin her savaştan etkilenmesi nazarı dikkate alınarak, iç kalenin kapısına bitişik olarak yapılan bu kısmın iptali cihetine gidilmiştir. Yer darlığı yüzünden küçük yapılan ve Muhyiddin Mesud zamanındaki ilave sırasında çukurda kalan bu kısma, Ankara'da 13. yüzyıl sonlarından itibaren pek çok yeni caminin yapılması nedeniyle zaten çok da fazla ihtiyaç kalmamıştı. Bu tarihten itibaren

Resim 10: Eski Cami'nin yerindeki hazirede buluna talik yazılı başka bir mezar taşı.

ren burası için belirlenen en uygun fonksiyon hazire olmalıdır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kayıtlarında ve İ. H. Konyalı'nın kitabında (s. 16) bu kısımda beş odalı bir medresenin bulunduğu yönündeki yukarıda özetlediğimiz bir bilginin, yanlış anlaşılmanın ürünü olduğunu düşünmemizi gerektiren birkaç sebep vardır. Zira üstü açık bu harabe alan, ortasında avlusu ve bir kenarında uygun büyüklükte dershanesi bulunması gereken bir avlu için yeteri kadar geniş değildir. Kaldı ki medrese de kale kapısı gibi kalabalık yerlere değil, daha sakin bir ortama ihtiyaç duyar. Hurdeli bir palmet motifi ile tezyin edilmiş olan buradaki bir mezar taşı bu alanın tarihini 15. yüzyıla kadar indirmemize imkân verir (Resim 9). Tarihi sabit olan en eski mezar taşı ise (Resim 10) 1110 (1698) yılına aittir. Kaldı ki bu bölüm, mihrabın zemin seviyesindeki kotu esas alındığında, harim seviyesinden 0.43 m. kadar daha aşağıda ve dört tarafı kapalı olduğundan yağmur ve kar sularının akıp gitmesi için uygun bir alan değildir. Buradaki mezar taşlarının 16. yüzyıl ve belki daha eskilere dayandığı dikkate alınırsa böyle üstü açık, çukur bir alan için akla gelebilecek en uygun işlev hazire olmak lazım gelir. Kanaatimizce kible duvarında mihrabı bulunan bu alan 14. veya 15. asırda yani erken Osmanlı döneminde mabet olma özelliğini kaybedince hazireye dönüştürülmüştür. Bu durumda eserin Orhan Bey veya II. Murat zamanlarındaki tamirler sırasında mezarlık haline getirildiğini ve bunun üzerine bu mekânla asıl harimi birbirine bağlayan kapı da kapatılmış olmalıdır. Zaten medrese ile ilgili eski tevcihatlarda (atama belgelerinde) medresenin caminin doğusunda veya

8. I. Alaeddin Keykubad, kardeşi İzzeddin Keykâvus'u tanımayarak isyan etti ve daha sonra Ankara kalesine kapanarak müdafaaya çekildi. Sultan Ankara'yı muhasaraya başladı. Sultan Ankara'yı ele geçirmeye kararlı olduğu için surların dışında evler, barakalar, kendisi için bir saray ve bir medrese yaptırdı. Uzun süren kuşatma sonunda Alaeddin Keykubad kendisine ve şehir halkına bir zarar verilmemesi şartıyla 1212 baharında teslim oldu (Özaydın, s. 204).

Resim 11: Harimin kapısı üstündeki Sultan Orhan ve II. Murat'a ait iki tamir kitabesi.

batısında oluşu belirtilmemiş, bunun için “ittisalinde” (bitişiginde) kelimesi kullanılmıştır.⁹⁾

Bu bölümün birkaç metre kuzeyinde revakın hemen kuzeydoğu köşesinde tarihsiz bir mezar da burasının bir hazire olduğunun başka bir kanıtı sayılabilir. Sözü edilen medresenin burada olamayacağını gösteren en önemli delil ise 1920’li yılların başında Ankara kitabelerini yazarken Alaeddin Camii’ni de inceleyen Mübarek Galip’in, yukarıda temas ettiğimiz üzere, bu bölümden “mezarlık” olarak bahsetmesidir. Saydığımız bütün bu sebeplerden dolayı medrese için, biraz sonra etraflı şekilde ele alacağımız caminin batısında işlevini bitiren Selçuklu Sarayı’nın yerinin daha uygun olacağını söylemek gerekiyor.

b- Harim, yani Muhyiddin Mesud veya Alaeddin Keykubad Camii

Muhyiddin Mesud zamanında yapıldığı M. 1197 tarihli kitabesiyle sabit olan nefis ahşap minberiyle aynı tarihte bina edilip Alaeddin Keykubad’ın (1211-1212 ve/veya 1220-1237) eliyle onarıldığını tahmin ettiğimiz cami Osmanlı sultanı Orhan Gazi (1362), II. Murat (1434) ve II. Abdülhamit zamanında 1311 (1893) üç kez daha tamir görmüştür. Onun, bazı kayıtlarda Alaeddin yanında Muradiye olarak da anılması caminin bu Osmanlı sultanı zamanında ciddi şekilde elden geçirildiğinin işareti sayılabilir. Bununla birlikte tamir kitabelerinden ve yazılı kayıtlardan bu işlemlerin mahiyeti ve şümülü hakkında bilgi sahibi değiliz. Ama Orhan (1362) ve

II. Murat (1434) devri onarımlarını işaret eden kitabelerin “beneâ” (bina etti) veya “ceddede” (yeniledi) değil de, “ammere” (tamir ettirdi) şeklinde başlaması (Resim 11) binanın tamamen değiştirildiğini düşünmemize imkân vermez.¹⁰⁾ Bu nedenle 1197’de tesis edilen ve binanın nirengi noktaları olan duvarların ve minarenin yerinin aynen muhafaza edildiğini söyleyebiliriz. Zaten, biraz sonra etraflı şekilde ele alacağımız cami ile Selçuklu Sarayı arasındaki bağlantıyı sağlayan kapının konumu da bunun delilidir. Fakat harimin mevcut kapısının, genel anlamda Selçukludan ziyade erken devir Osmanlı üslubuna daha yakın olduğunu söylemek durumundayız. Orhan ve II. Murat’ın kitabelerinin yan yana bir şekilde burada bulunması da bunu göstermektedir. Ayrıca Ankara’daki diğer bir Selçuklu devri eseri olan Arslanhane Camii’nin (1290) batı kapısının alışılacağı Selçuklu portal anlayışının çok dışına çıkılarak sade yapıldığı da bir hakikattir. Zaten son cemaat yeri ve onun üstündeki kadınlar mahfili burada anıtsal bir taçkapiya teknik açıdan müsaade etmez. Bu durumda caminin kuzey kapısının Muhyiddin Mesud zamanındaki aslı halinde de dışa ve yukarıya doğru çıkıntı yapmayacak şekilde sade olduğunu ve erken Osmanlı devri tamirlerinde kapının alınlık kısmında kitabe bölümünde pek az değişikliğe gidildiğini söyleyebiliriz.

Eserin Osmanlıların ilk zamanlarında yetmiş iki sene arayla (1362 ve 1434) tamir edilmesi mecburiyeti, doğal afetlerden ziyade Yıldırım’ın Ankara Savaşını (1402) kaybetmesinden sonra başlayan Fetret devrindeki (1404-1413) iç çekişmelerden ve

9. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Def. 826; Def. 1974.

10. Orhan ve II. Murat beylere ait bu tamir kitabeleri Akyurt (1942, resim 14), Konyalı (1978, s. 13) ve Ayverdi (1972, s. 231) tarafından okunup etraflıca tahlil edildiklerinden ve eserin ele aldığımız meseleleri hakkında malumat ihtiva etmediklerinden, bunları aynen tekrar etmeyi yer, zaman ve emek israfı olarak gördük.

Resim 12: Caminin 1985 yılı tamiri sırasında doğudan görünüşü (VGM Arşivi).

Karamanoğulları ile yapılan savaşıardan ileri geldiğini söylemek tarihi hakikatlere fevkalade uygundur.⁽¹¹⁾ Caminin sura ve İçkale'nin kapısına bitişik olması daha önceki devirlerde olduğu gibi bu zamanlarda da onun kuşatmalarda zarar görmesine yol açmıştır. 1640 yılında Ankara'ya gelen Evliya Çelebi'nin (2011, s. 522) bu camiden hiç bahsetmemesi, hatta Alaeddin Camini adını bile zikretmeyip "kale içinde bağısız ve bahçesiz toplam 600 güzel evleri vardır. (...) camii de oradadır. Eski zamanlarda kiliseden çevrilmiş bir camidir" diye geçiştirmesi eserin daha o zamanlarda önemini yitirdiğinin işareti sayılabilir.

Caminin diğer bir tamir tarihi de mihrabın üst tarafında "küllemâ...." ibaresinin ortasında belirtilen 1311 (1893) yılıdır. II. Abdülhamit zamanındaki bu tamir sırasında, üslubundan mihrabı ile kible duvarının sur seviyesinin üstündeki pencerelerde ciddi tadilatların yapıldığı anlaşılmakta ise de caminin diğer yerlerinde ve son cemaat mahallinde esaslı bir değişikliğe gidildiğini söylemek zordur.

Yapılış ve tamir serüvenini bu şekilde özetlediğimiz eser, doğudan batıya, güneyden kuzeye doğru alan ve kuzeybatı köşede yüksekliği üç buçuk metreyi bulan bir taban üzerine bina edilmiştir. Caminin bu kaide kısmının, kırmızı renkli harçla tutturulan irili ufaklı devşirme taşlarla bina edildiği ve harimin başlama seviyesinde ahşap hatılların da kullanıldığı görülmektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki cami ile ilgili yazılarda, şimdi sıvandığı için hangi malzemeden yapıldığı belli olmayan caminin kerpiçten yapıldığı ifade edilmektedir. Nitekim 1984-85 tamirine ait fotoğraflarda doğu duvarının kerpiç olduğu açıkça belli olmaktadır (Resim 12). Yine bu fotoğrafta bu kerpiç duvarın içine betonarme taşıyıcı bir kolonun yerleştirildiği de belli olmaktadır. Dışarıdan bakıldığında kible duvarı olarak surdan faydalanılmış gibi görünse de, caminin bu yönde de Selçuklu devrinde yapılmış kendisine ait bir duvarı mevcuttur. İçten içe doğudan batıya 12.90 m. ve kuzeyden güneye 14.98 m. ölçüsündeki harimin düz tavanı herhangi

11. Sultan Orhan Ankara'yı fethedince, burasının çok eski dönemlerden beri beylerbeyi merkezi olması nedeniyle kendisine Lulu Paşa'yı ikinci vezir tayin etmiş ve beylerbeyliği göreviyle Ankara'ya yollamıştır. Ancak, Ankara'nın kesin olarak Osmanlı topraklarına katılışı, 1362 yazında Sultan I. Murad'ın ahillerle anlaşarak şehri savaşmadan teslim almasıyla olmuştur. 1402 yılında Yıldırım Bayezid Timur ile yapılan Ankara Savaşı'nda yenilip esir düşünce bir süre Ankara Kalesi'nde tutuklu kaldı. Timur 1403'de Anadolu'yu terk edince de uzun bir süre taht kavgaları nedeniyle şehrin şehzadeler arasında el değiştirmesinin yarattığı siyasal karışıklık ortamında gelişme mümkün olmamıştır. Tüm karışıklığa karşın, Ankara ve çevresinde siyasal birliğin korunduğu, Çelebi Mehmed'in desteklendiği görülür. II. Murad döneminde Balkanlara sefer hazırlıkları yapılırken, 1442 yılında Karamanoğulları'nın Ankara ve çevresinde büyük tahribat yaptıkları bilinir. Hakkında çok sınırlı bilgiler bulunan 14. yüzyıl sonu - 15. yüzyıl sonu arasındaki yüz yıllık süreçte, kalenin dışındaki yamaçta ve onu izleyen düzlük alanda çok sayıda cami, mescit ve türbe yapılmıştır (<http://aev.org.tr/ankaranin-tarihi-arkeolojisi-ve-mimarisi/tarihce/selcuklu-ve-beylikler-donemi>, 09.12.2011).

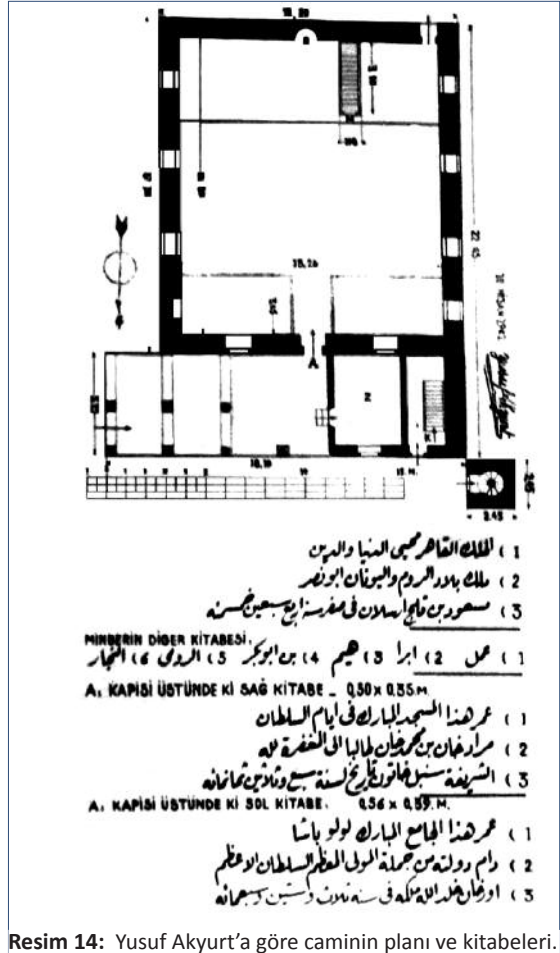

Resim 13: Caminin batı duvarının içeriden görünüşü.

bir ayak veya sütun olmaksızın doğrudan doğruya bu duvarlara oturmaktadır (Resim 13).

Günümüzde sadece kuzeydeki kapıdan girilen caminin Selçuklular zamanında yapıldığında doğu duvarının kuzey nihayetinde de bir kapısının olduğuna muhakkak nazarı ile bakabiliriz (Şekil 4 -bkz. ekler-). Zira doğudaki bölümü izah ederken belirttiğimiz üzere daha önce yapılan bu bölümle sonra yapılan şimdiki cami arasında irtibatı sağlamak için bir kapının olması işlevsel ve mantıksal zorunluluktur. Zaten batı tarafta pencere sayısı dört iken bu tarafta üç olması ve dördüncü pencerenin yerine denk düşen duvarın tamamen kör olması, burada bir açıklığı, daha doğrusu kapının varlığını simetrik açıdan da zaruri kılmaktadır. Doğru duvarındaki pencerelerin, batıdakilerden iki-üç santimetre daha küçük olmasının sebebi doğu duvarında, pencerelerden biraz daha büyük bir kapıya yer kazandırmak arzusudur. Nitekim Yusuf Akyurt'un 1942 yılında yaptığı çizimde (Resim 14) doğu duvarının kuzey nihayetinde gösterdiği bir niş bu kapının mevcudiyetini itiraza mahal bırakmayacak şekilde ispatlamaktadır.

Caminin yakın zamanlarında yapılan çizimlerinde (Vakıf Abideler, s. 34; Öney, s. 329) doğudaki üç ve kuzeydeki iki pencerenin yerinde niş gösterilse de aslında bunların ilk zamandan beri mevcut pencereler olup daha sonra ve muhtemelen çok yakın bir devirde kapatıldığına şüphe yoktur. Çünkü caminin kible cihetinde sur ile çevrilmesi yüzünden pence-

Resim 14: Yusuf Akyurt'a göre caminin planı ve kitabeleri.

Resim 15: Caminin kible duvarında mihrap, minber ve hünkâr kapısı.

relerin göz seviyesinden çok yukarıda tavana yakın yerde konulması, eserin orijinal haliyle sadece batıdan iki sıra halindeki toplam sekiz pencere ile aydınlatılması gibi bir sonuca götürür ki bunun izah etmek güçtür. Hele, harimin ana kapısının ve son cemaat yerinin bulunduğu kuzey tarafta pencere yapılmaması asla düşünülemez. Bu nedenle Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1985 yılı tamiriyle ilgili belgede "tamir sırasında doğu duvarına üç pencere açıldı" ifadesini, aslında pencere olmakla birlikte kesin tarihini bilmediğimiz bir zamanda niş haline getirilen bu pencerelerin tekrar asıl hallerine kavuşturulması şeklinde anlamak icap eder. Kuzeydeki ve batıdaki bu pencereler olmaksızın içeriye iyice ışsız kalacağı gibi, bir camide bu kadar çok nişin bulunması da olağan ve makul değildir. Esasen bir camide, üstelik pencereden bozularak elde edilen böyle çok sayıda nişe lüzum da yoktur. Doğudaki ve kuzeydeki pencerelerin orijinal oldukları halde sonradan kapatıldıklarının bir delili de doğudaki üç pencereden en güneydeki kapağının hâlen eski şeklini aynen korumasıdır. Aynı şekilde kuzey duvarındaki pencerelerden en batıdaki de, batı duvarında yer alan pencere kanatları ile aynı elden çıkmışçasına benzerlik arz etmektedir. Bu durum özellikle pencere kanatlarının profilli binilerinde çok açıktır.

Bize göre cami ilk inşa edildiğinde de doğuda üç, kuzeyde iki, batıda dördü altta, dördü üstte olmak üzere sekiz ve toplam olarak on üç pencereden ışık almakta idi. Güneyde üstte şimdiki gibi büyük mazgal değil, küçük ebatlı pencerelerin varlığını da kabul edebiliriz. Pencerelerin mazgal formunda olması ve özellikle mihrap üstündeki yuvarlak öküz

gözü pencere mihrapla birlikte 1893 tarihli tamirin hatırasıdır (Resim 15). Ama caminin 1985 tarihli fotoğraftan da açıkça anlaşılacağı üzere doğu duvarında hiçbir zaman üstlük pencereler mevcut olmamıştır. Zira eserin ilk yapılışında mevcut olan doğudaki Eski Cami'nin yeni camiden bir metre kadar alçakta bulunması ikinci kat pencereye imkân vermemiş gibi gözüküyor.

Muhyiddin Mesud Camii'nin batı duvarındaki alt pencerelerin etrafı ahşap pervaz ile dört taraftan kuşatılmış olup bunlar kalem işleri ile bezenmiştir. Bitkisel desenler yeşil zemin üzerine sarı ve kırmızıdır (Resim 16, 17 -bkz. ekler-). Yer yer tamir izleri taşına da bunlara da tavan göbeği gibi I. Murat döneminin eserleri olarak bakıldığı takdirde ahşap üzerine kalem işlerinin Ankara'daki en eski numuneleri ile karşılaşıyoruz demektir. Gerçekten de kompozisyonlar daha sonraki Hacı Bayram ve diğer Ankara camilerinin kompozisyonlarına benzebile onlar kadar girift değildir. Öyle anlaşılıyor ki bu caminin doğu ve kuzeydeki pencereler de dâhil, tamamı bu şekilde kalem işlerine sahip olduğu halde pencerelerin kapatılması üzerine bu kalem işleri de tahrip olmuşlardır.

Bu pencerelerin, mabedi iyice ışsız bırakacak şekilde ne zaman niş haline getirildiği de üzerinde durulması gereken önemli bir meseledir. Bunun için ya eserin cemaatsiz kalması, ya da çok ciddi bir felaketin yaşanarak mabedin barınak olarak kullanması mecburiyetinin hâsıl olması icap eder. Bildiğimiz kadarıyla Ankara Timur'dan sonra ufak tefek Celali tehditleri dışında insanları buna zorlayacak işgal ve depremle yaşamamıştır. Ama bu şeh-

Resim 18: Caminin 1984 tamiri öncesinde doğu cephesi (VGM Arşivi).

rimizin 1874 yılında çok şiddetli bir kıtlıkla karşılaştığı ve vilayet çapında yirmi bin kişinin öldüğü ve binlerce hayvanın telef olduğu bilinmektedir.⁽¹²⁾ Bize göre caminin barınma amaçlı olarak kullanılması, bu türlü uzun süreli bir felaketin sonrasında vuku bulmuştur. Bunun için diğer bir ihtimal de Kurtuluş Savaşı (1919-22) yıllarında Ege'den iç Anadolu'ya doğru yaşanan göç hadisesidir. Böyle bir maksatla soğuşa karşı pencerelerin kapatılması gayet doğaldır. Hatta doğudaki mezarlık bile bu zor zamanda ilk yapılaşma zarureti ile baş başa kalmış olabilir. Ama bu pencerelerin, doğudaki Eski Cami'nin harap olması üzerine mezarlık haline gelmesine rağmen yakın zamanlardaki şehre göç fur-yasıyla başlayan gecekondulaşma çarpıklığının bir sonucu olarak yapılan salaş binalar tarafından dışarıdan kapatıldığını da söyleyebiliriz. Nitekim daha 1985'lerde çekilen fotoğraflarda bu binalar gözükmekte ve kapı ve pencerelerden eser bulunmamaktadır (Resim 18).

Bu arada camiye ait olup da hâlen Ankara Etnografya Müzesi'nde sergilenen ve Gönül Öney (1978, s. 117) tarafından 1197'ye, müze kayıtlarında ise 13. yüzyıla tarihlenen ahşap bir pencere kapağından (Resim 19) da bahsetmek gerekmektedir. Müze kayıtlarına göre 172 x 60 x 5-6 cm ölçüsündeki bu kapağın merkezi biri yuvarlak, yukarıda ve aşağıda diğer ikisi söbe olmak üzere üçlü bir şemse ile tezyin edilmiş, dört köşeye de bulut şeklinde birer rumi bezeme yerleştirilmiştir. Oyma tekniğinin uygulandığı bu eserin ölçüleri pencerelere uygundur. Ölçüleri uysa bile müzedeki bu pencere kanadı, Rüstem Bozer'e göre, üslubu cihetiyle daha geç devre aittir.⁽¹³⁾ Gerçekten de caminin ve minberinin, 13. Yy. başında yaşadığı kuşatmalarda zarar gördüğü düşünüldüğünde pencere kanatlarının da zarar gördüğünü ve bunların sonradan değiştirildiğini düşünmek mümkündür.

Resim 19: Ankara Etnografya Müzesi'nde bulunan ahşap pencere kanadı

12. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/18594623.asp> Mikdat Kadioğlu 13 Aralık 2011 saat 23.08.

13. Bu bilgiyi bizimle paylaşan Yrd. Doç. Dr. Rüstem Bozer'e teşekkür ederiz.

Muhyiddin Mesud Camii'nin bahse değer mimari teferruatı yoktur. Ama ceviz ağacından çakma künkârî tekniğinde yüksek bir sanat zevkiyle yapılmış olan minberin sorunlarına da temas etmek gerekir. Tabii bunların en başında çağdaşı pek çok minber daha yeni yapılmış gibi sağlam dururken bu minberin bazı parçalarının niçin tamire ihtiyaç gösterdiği sorusu gelmektedir. Minberin gerçekten de kürsü örtüsünün, iki yan korkuluğunun üst yarısının, kapı tacının ve batı aynasının kapı ile birleştiği yerin tamir gördüğü açıktır (Resim 20, 21, 22 -bkz. ekler-). Bu minber hakkında yazan araştırmacılar eserin bu tamir durumuna ya hiç temas etmezler, ya de edenler de tamir edilen parçalarının neler olduğu ve bunun sebebi ve zamanı hakkında görüş bildirmezler.

Bu sorunlara önce minberin bazı kısımlarının harap oluşu sebebinin irdeleyerek başlamak gerekir. Ankara'nın ve özellikle de caminin konumu sebebiyle bu olumsuzluk nemden kaynaklanmamıştır. Hem caminin I. Murat devrinden kalma tavan göbeğinin, pencere kapaklarının ve pervazlarının sağlam bir şekilde günümüze ulaşması, hem de bu yönde tarihi bir vesikanın olmayışı sebebiyle eserin yangın geçirdiğini de söyleyemeyiz. Zaten minber herhangi bir yangına maruz kalsa idi evvela alt kısımların tutuşması gerekirdi. Oysa tamir gören yerler üst tarafta ve özellikle batıdaki pencereye bakan kısımlardır. Bu durumda minberin ancak bir darbe ile zarar gördüğünü söyleyebiliriz. Şunu hiçbir zorlamaya mecbur kalmadan ve mübalağa yapmadan rahatlıkla söyleyebiliriz ki esere bu darbeler batıdan gelmiştir. Bunun en önemli kanıtı batı duvarının güney ucunda bulunan üst pencere ile minberin sağ ve sol korkuluğundaki yırtıkların düz bir çizgi üzerinde bulunmasıdır (Resim 23 -bkz. ekler-).

Zira iç kaleye hücum için en müsait nokta burasıdır. Kaleye ve camiye böyle bir saldırının I. Murat'tan önceki bir devirde yaşanmış olması hem caminin tavanının sağlam kalmasına, hem de tarihi olaylara uygun düşmektedir. Hatta bu tahribatın sebebi ola-

rak, 13. yy. başlarında ve daha önce yaşanan Selçuklular zamanındaki kardeş kavgalarını görmek hiç de yanlış olmaz. Bunun için de en müsait zaman Alâeddin Keykubad devridir (1220-1238).

Bu nedenle, M. Z. Oral'ın, minberin 13. asırda tamir edildiği yönündeki kanaati aslında gerçeğin ifadesidir. Minberin kitabesi şöyledir:

- 1- El- Melikü'l-kâhir
Muhyi'd-dünyâ ve'd-dîn
- 2- Melikü bilâd-i Rûm ve
Yunan Ebû Nasr
- 3- Mes'ûd bin Kılıçarslan fî
safer senete erbaa tis'ine ve
hamsemie (H. 594)

Minberin tarih ibaresi görüldüğü gibi Hicri Safer 594 (Miladi Kasım 1197) olduğu halde bazı kitaplar da bunun karşılığı yanlış olarak M. 1178 verilmiş ve bu da caminin girişine yazılmıştır. Bu olumsuzluk Gönül Öney'in (1971, s.17), kitabenin okunuşunu doğru verdiği halde hicri yılı Miladiye yanlış çevirmesinden kaynaklanmaktadır. M. Z. Oral (s.35), kitabenin H. 574 (1178) de okunabileceğini söylemesine rağmen yazarın, yazının üslubu sebebiyle 594'ü (1197) tercih ettiği görülmektedir. Esasen kitabenin doğru okunuşunun ve çevirisinin de bu olması icap eder. Zira noktaların kullanılmadığı "tis'ine" (doksan) kelimesinde öndeki "te" harfini ifade eden bir diş ile "se" harfini ifade eden üç diş arasında bariz bir boşluk vardır ve bu sebeple kelimeyi "seb'ine" (yetmiş) okumak mümkün değildir (Resim 24). Kaldı ki 1178 yılında II. Kılıçarslan ülkenin idaresini henüz çocukları arasında taksim etmemiştir. Tarihi kaynaklara göre II. Kılıçarslan'ın oğlu Mesud'un Ankara'daki hükümdarlığı 1186-1204 yılları arasına rastlamaktadır. Bu nedenle minberin ve caminin yapılışı için 1178 tarihini kabul etmek hiçbir şekilde mümkün değildir. Minber korkuluğunun doğuya bakan yüzünü süsleyen iki uzun geometrik pano arasına dikine yerleştirilen bir küçük levhaya yine sülüsle usta kitabesi "amele İbrahim bin Ebu

Resim 24: Minberin yapım kitabesi.

Bekir Rumî en-neccâr” olarak yazılmıştır (Resim 25).

Resim 25: Usta kitabesi.

Bazı sanat tarihçileri bu kitabede geçen “Rumi” sözcüğüne çok farklı anlamlar yüklemektedir. Mesela Aynur Durukan (2002, s. 46-47) bu kelimeyi “Ankara meliki Muhyiddin Mesud’un inşa ettirdiği camii’nin ustası “amele en-Neccâr ünvanlı Rum kökenli İbrahim’in, yerli ustaların inşaat yaparken Müslümanlığı kabul ettiklerinin bir kanıtı” olarak görmektedir. Oysa herkes bilmektedir ki künye bildiren bu tür ibarelerde geçen ve (Roma toprağına, Anadolu’ya ait) manasında kullanılan “Rumî” kelimesi Mevlana Celaleddin Rumî, Eşrefoğlu Rumî, Abdalan-ı Rum, Gaziyan-ı Rum gibi isimlerde neyse o anlama gelir, yani Anadolu’yu ifade eder ve dinsel veya ırksal bir anlam taşımaz. Hele bu kelimeye dayanarak “yerli ustaların inşaat yaparken Müslümanlığı kabul ettiklerini” söylemenin hiçbir bilimsel yanı yoktur. Esasen Bizans’tan günümüze intikal eden künde-kârî tekniğiyle yapılmış, bu tür bir kompozisyonun tatbik edildiği bir tane bile ahşap eser mevcut değildir. Hatta Bizans’tan günümüze doğru dürüst ahşap eser bile intikal etmemiştir. Bu durumda bu minberi inşaatı yaparken Müslümanlığı kabul eden bir Rum ustaya mal etmek izaha ve delile muhtaç bir husustur. Mübarek Galip kitabedeki bu “Rumi” kelimesine Urmevi (Urmiyeli) anlamı verirse de Rumî (Anadolu) anlamı varken bunu Urmevî şeklinde kabul etmek her bakımdan asıldan uzaklaşmak olur.

c- Saray ve caminin sarayla ilişkisi

Alaeddin Camii’ndeki belki en küçük, fakat en önemli ayrıntı kible duvarının batı ucunda bulunan ve küçük bir dehlize açılan kapıdır (Şekil 4 -bkz.

ekler), (Resim 26). Bu dehlizin diğer ucunun nereye kadar devam ettiği bugün belli olmamakla birlikte eskiden kalenin güney burcuna açıldığını tahmin ediyoruz. Yine tahminimize göre buradan da bir geçit batıdaki sarayla cami arasındaki bağlantıyı sağlıyordu.

80 cm. genişliğe sahip olan kapının ahşap kanadında eserin başka hiçbir kapı ve penceresinde görmediğimiz şekilde yeşil zemin üzerine sarı boyayla ve sülüs hatla yazılmış bir yazı bulunmaktadır (Resim 27 -bkz.ekler-). Bu yazılar yine alışık olmadığımız bir kompozisyon anlayışıyla dikine iki sıra halinde tanzim edilmiş olup soldaki sırada yazı gözükmemektedir. İmam Busirî’nin (M. 1212-1296) 160 beyitlik meşhur şiiri Kaside-i Bürde’ye ait olan bu yazının diğer kısımları muhtemelen silinmiş veya hiç yazılmamıştır. Köşeleri yuvarlatılmış çerçeveler içine alınmış olarak sağdan birinci sırada üç, ortada dört çerçeve içindeki bu yazılar okunabilir vaziyettedir. Buradaki yazılar, Hz. Muhammed’i övmek için yazılan ve sonraları birçok derde deva ve musibetlere karşı şifa olarak kabul edilip şöhret bulan bu kasidenin 16-22. mısraları olup bundan önceki on beş mısranın bir önceki pencere kanadında yazılmış olması gerekir. Fakat böyle bir pencere bugün yoktur. Bu durumda bu şiirin hem yazının etrafındaki basit süslemelerin karakterinden, hem de caminin 1893 yılında tamir edilmiş olduğu bilgisinden hare-

Resim 26: Kapıdan saraya açılan dehliz.

ketle eski oymalı orijinal Selçuklu devri kapaklarının mevcut yenileri ile değiştirilip onların üzerine yazıldığı düşünülebilir. Sözü ettiğimiz şiir ve anlamı şudur: ⁽¹⁴⁾

*Neam serâ tayfü men ehvâ fe-errekani
Ve'l-hubbu ya'terizu'l-lezzâti bi'l-elemi
Sevdiğimin hayâli gece uyardı beni,
Lezzetleri men eder Onun aşk u elemi.*

*Yâ lâimî fi'l-hevâ'l-uzriyyi mâ'zireten
Minnî ileyke ve lev ensafte lem telümi
Ey kınayan aşkımlı bilsen kınamaz idin,
İnsafla karşıldın hem Uzre misâlimi.*

*Adetke hâliye lâ sırrî bi müstetirin.
Anî'l-vüşâti ve lâ dâi bi münhasimi.
İşte hâlimi bildin gizli sırrım kalmadı!
Kınayanlar da bilir dermânı yok derdimi.*

*Mehhadteni'n-nusha lâkin lestü esmeuhû.
İnne'l-muhibbe anî'l uzzâli fi samemi.
Candan öğüt verirsin lâkin duyamıyorum!
Âşık katında zîra müsâvî medh u zemi.*

*İnnî ittehemtü nâsiha's-şeybi fi azeli,
Ve's-şeybü eb'adü fi nushin anî't-tühemi.
Ak saçların öğüdün hep kötüyü haml ettim,
Halbuki töhmetlerden uzak pendî, kelimi.*

29, 30) Genel olarak rumi karakterli bitkisel motiflerle süslenmiş olan tahtın üç tarafındaki yaslanmalık kısmında nesih olarak yazılmış bir kitabe vardır. Bilemediğimiz bir sebepten dolayı meydana gelen tahribatta en çok zarar gören yeri uzun kenardaki yaslanmalık bölümü olup burada hiç yazı yoktur. Bu nedenle kitabe tam değildir. Bununla beraber diğer iki kenarda şu yazıları okumak mümkün olmaktadır:

Orta taraf: (Tamamen yenilenmiş olup yazı yoktur.)

Sol taraftaki yazı: ..... Ebu'l-feth Keyhüsrev bin Kılıçarslan nâsır emirü'l-mü'min

Sağ taraftaki yazı: (tamir görmüş yer) .. n el-muazzam şâhinşahu'l-azam melik...

Tahtın üzerindeki bu yazılardan, Selçuklu tahtında oturan Gıyaseddin Keyhüsrev ismindeki üç sultanın hangisinin olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Fakat babalarının adı sebebiyle bu ihtimali ikiye indirebiliriz. Zira bunlardan ikisinin babasının adı Kılıçarslan olup ilki II. Kılıçarslan'ın oğlu ve Ankara'daki camiyi bina ettiren Muhyiddin Mesud'un kardeşidir. Kardeş kavgalarından sonra saltanatı eline geçiren bu Keyhüsrev, Afyon ile Denizli bölge-

Resim 28: Etnografya Müzesi'ndeki Gıyaseddin Keyhüsrev tahtı.

Muhyiddin Mesud Camii'nin yanında bir Selçuklu sarayının yer aldığı kanıtı olabilecek diğer bir eşya da müzedeki bilgi notuna göre camiden Etnografya Müzesi'ne nakledilen ve III. Gıyaseddin Keyhüsrev'e atfedilen ve ahşap bir tahttır. (Resim 28,

sinde birçok fütuhata imza attıktan, III. Haçlı Seferi'ni başarısızlığa uğrattıktan, devletin en görkemli zamanında (1192-1196 ve 1205-1211) hüküm sürdükten sonra 1211 yılında şehit düşen I. Keyhüsrev'dir. Diğerleri ise IV. Kılıçarslan'ın oğlu olup 6-10

14. Armutçuoğlu, İ., *Kaside-i Bürde*, İstanbul, 2009, s. 25-27.

Resim 29: Tahtın sol tarafındaki kitabe.

Resim 30: Tahtın sağ tarafındaki kitabe.

yaşlarında tahta çıkıp Moğolların gölgesinden kurtulamayan, Baybars'ın Anadolu seferine davet ettiği halde sonra Moğollardan korkarak onu yalnız bırakan, Karamanoğulları'na karşı toprak kaybeden ve sonunda Moğollar tarafından katledilen çöküş dönemindeki III. Keyhüsrev'dir. (Turan, 277, 584) Müzedeki bilgi notundan tahtın sahibi olarak III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284) gösterilmiş ise de şu karşılaştırma bile kitabede zikredilen "Ebu'l-Feth" (Fethin babası) unvanına kimin lâyük olduğunu göstermeye kâfidir.

Bununla beraber, büyük bir ihtimalle I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e ait olduğunu düşündüğümüz bu tahtın Ankara'ya nasıl ulaştığını gösterecek bir bilgiye

sahip değiliz. Bu hususta aklımıza gelecek en makul ihtimal, bu tahtın Muhyiddin Mesud tarafından, aynı zamanda minberin de ustası olan ve saray marangozu olduğu anlaşılan İbrahim'e, diğer kardeşi I. Gıyaseddin'e hediye olarak, ya da onun siparişi üzerine bu tahtı yaptırtmış olmasıdır. Bütün tarihçilerin kaydettiği üzere Gıyaseddin, Konya'daki tahtta oturup asıl sultanın kendisi olduğunu iddia eden Süleyman Şah'a amansız bir mücadeleye girerek kaybetmiş, 1196 yılında mağlup olarak dokuz yıl sürgün hayatı yaşamıştır. Keyhüsrev 1205 yılında yeniden büyük sultan unvanını elde etmekle kalmayıp devleti eski kudretine kavuşturduktan sonra 1211'de şehit edilmesine kadar bu unvanını korumuştur (Sevim, 2002, s. 348). Görüldüğü gibi bu

kudretli sultanın hayatı hep mücadelelerle, sürgünlerle ve savaş alanlarında geçmiştir. Burada belirlenmesi gereken diğer bir incelik de ağabeyleri Süleyman Şah'ın, hem Keyhüsrev'in, hem de Mesud'un ortak rakipleri olmasıdır. Bu durumda Ankara meliki Mesud'un, böyle bir üstat marangoza bu tahtı yaptırttığını düşünmek hiç de yanlış olmaz. Yine bu tahtın, bu saltanat mücadeleleri ve savaşlar sebebiyle sahibine ulaşamayıp Ankara'da kaldığı ve büyük bir ihtimalle Süleyman Şah'ın gerçekleştirdiği birinci (1204) veya İzzeddin Keykâvus'un yaptığı ikinci Ankara kuşatması sırasında (1213) tahribata uğradığını da söyleyebiliriz. Gerçekten de hem minber, hem de tahttaki tahribatların, yangın, nem, haşerat sebebiyle değil darbe sonucunda olduğu açıktır.

Bu taht meselesinde konumuzu ilgilendiren asıl mühim husus, bazı yerlerde Kızılbaş Camii'nden geldiği ifade edilse bile onun müze kayıtlarına göre müzeye Alaeddin Camii'nden götürülmesidir. Asıl yeri saray olan bir hükümdar tahtının camide bulunma sebebi ne olabilir? Üstelik Ankara'da Ahi Şerafeddin (Arslanhane), Hacı Bayram Veli, Cenabi Ahmet Paşa gibi daha görkemli ve protokol değeri yüksek olan camiler varken, iç kaledeki böyle mütevazı bir camide bulunması tesadüf ile izah edilemeyecek kadar anlamlı bir olaydır. Ama tahtın camide bulunması her şeyden önce onun gerçekten bu sultana mı, yoksa önceki sözünü ettiğimiz Ankara'da mukim diğer iki sultana mı ait olduğu sorusunu akla getirmektedir. Ayrıca onun cami içinde hünkâr maksuresi gibi kullanılıp kullanılmadığı da sorgulanabilir. Her ne olursa olsun, Selçuklulardan günümüze ulaştığı kitabesiyle sahip olan tek taht konumundaki bu tarih yadigarını Muhyiddin Mesud Camii'nin batısında eskiden mevcut olan Selçuklu Sarayı'nın varlığının delillerinden biri olarak kabul etmek mümkündür. Bütün bu fizikî delillerden başka tarihi belgeler de Ankara'da böyle bir sarayın mevcudiyetini doğrulamaktadır. Mesela Alaeddin Keykubad'ın, ağabeyine isyan edip Ankara kalesine sığındıktan sonra teslim olması ile ilgili olarak İbn-i Bibi (1996, s. 159-160.) şunları söylemektedir:

“Alaeddin'in, Ankara halkına ve kendisinin canına zarar verilmemesi şartıyla teslim olmaya karar verince Sultan İzzettin Keykâvus'un emirlerinden Seyfeddin Ay-aba kaleye büyük bir törenle girerek Alaeddin'i padişahlık sarayından alıp bir iğdişin evine götürdüler ve üzerine muhafızlar koydular. Sonra Sultan İzzeddin sağına soluna hayır ve bereket saçarak, zafer arkadaşı ve rehberi olarak gelip saltanat tahtına oturdu. Şehirde üç gün eğlence meclisi düzenledi.” Onun “saltanat tahtına oturdu”

ifadesi Ankara'da hem saray, hem de taht olduğunun itiraza mahal bırakmayacak delilidir. Fakat o tahtın bu taht olduğunu da iddia etmek kolay değildir. Bunu iddia etmek için her şeyden önce Keyhüsrev'in, kardeşi ve çağdaşı Muhyiddin ve tahtın bulunduğu Ankara ile münasebetini belgelemek gerekir.

Harimin kible duvarındaki bu kapı bazı araştırmacıların dikkatini çekmişse de hiç birisi bunu mevcut olduğunu söyledikleri Selçuklu Sarayı ile ilişkilendirmemiştir. Mesela M. Z. Oral (s. 35) şöyle demektedir: “Ankara'da Selçuklu hükümdarlarına mahsus bir saray vardır. Bu sarayın, hükümdarın emniyeti bakımından kale içinde yapılması icap eder. Bahse konu olan caminin hükümdarların namaz kıldıkları saray camii olduğunu da muhakkak telakki ediyorum. Ankara sarayını bu civarda aramak lâzımdır.” İ. H. Konyalı (s. 16) burası hakkında: “Camiin içinde sağ köşesinde bir kapıdan taş bir dehliz girilir. Bu dehliz kale duvarının altına doğru uzanırdı. Burada mabede ait eşya muhafaza edilirdi. Şimdi kısmen kapanmıştır” diyor.

Mübarek Galip (s. 16) ise “minberin sağ tarafındaki dolabin içinde muntazam yontma taşlarla örülmüş sol tarafa kavisli bir yol görülmüştür. Bu gizli girişin yapılış tarzı Selçuklular ve ilk Osmanlı dönemleri olmayıp, taşların durumu ve yontuluşu daha çok Roma dönemine benzemektedir” demektedir. Mübarek Galip'in gayet iyi bir gözlemin ürünü olan bu sözlerine caminin kiblesinde “önde Türk, arkada Roma devrine ait yan yana iki duvarın bulunduğu ve bu dehlizin de esasen Roma devrine ait olduğu, burca açılan bu dehlizi Türklerin değerlendirerek sarayla camiye irtibatlandırmak için kullandıkları” şeklindeki kendi görüşümüzü de eklememiz gerekir. Diğer bir kaynağa göre de Alaeddin Keykubad Ankara'da kaldığı iki yıl içinde “bugün mevcut olmayan bir saray ve cami ile günümüze kadar gelebilmiş bir köprü yaptırmıştır. Ayrıca, surlar ve kale de onarılarak tahkim edilmiştir. Yeri kesin olarak bilinmeyen sarayın Yukarı Kale (İç Kale)de, Alaeddin Camii yakınında bulunduğunu düşünülmektedir.”⁽¹⁵⁾

Gerçekten de dehlizin ucu kapandığı için cami ile sarayı irtibatlandırmak zor ise de aslında bu ilişkiyi kurabilmemizi sağlayacak daha başka pek çok tarihi bilgi, uygulama ve müşahhas veri bulunmaktadır. Her şeyden önce bütün İslam ülkelerinde ve hatta Selçuklu başkentlerinde sarayın yanında mutlaka bir caminin yaptırılması dine saygının bir gereği olarak mütalaa ediliyordu. Bu uygulama en çok Tuğrul Bey'in “Ben kendim için bir saray yaptırıp da

15. <http://aev.org.tr/ankaranin-tarihi-arkeolojisi-ve-mimarisi/tarihce/selcuklu-ve-beylikler-donemi/21.11.2011>

Resim 31: Cami ile sur arasındaki Selçuklu Sarayı'nın yeri (Mehmet Tuncer).

yanına Allah için bir mabet yaptırmazsam, Allah'ın huzuruna nasıl çıkarım" (Turan, 1980 s. 142) sözünde tecessüm etmiştir. Nitekim Endülü's'te, Bağdat'ta, Samerra'da, Gazne'de, Konya'da olduğu üzere İslâm dünyasında bunun daha önce ve daha sonra da pek çok uygulaması mevcuttur. Böyle durumlarda sarayın en uygun konumu eğer topoğrafya müsaitse caminin kible cihetidir. Saraydan camiye açılan bir kapı sultanın veya beyin kalabalığının içine girmeden geçerek en ön safta namaz kılmasına imkân vermesi bakımından gayet kullanışlıdır. Bu nedenle kible duvarında kapı bulunan camilerin hemen yanında bir sarayın varlığını düşünmek hiç yanlış olmaz. Nitekim doktora çalışmamız sırasında Adana Ulu Camii'nin (1509) kiblesindeki bir yer altı geçidi ile güneydeki Ramazanoğlu Sarayı'nın cami ile bağlantısını tespit etmiştik. Buradan hareketle Mardin Kızıltepe, Erzurum Ulu Cami ve Ankara Alaeddin Camii'nin kible duvarındaki kapıları bunların hemen yakınlarında eskiden mevcut olan sarayların işareti olarak görmek hiç de yanlış olmayacaktır.⁽¹⁶⁾

Cami ile sarayın bağlantısı konusunda bu ön bilgilerin ardından Ankara Alaeddin Camii'ne dönecek olursak, Ankara'nın on sekiz yıl (1186-1204) süreyle Muhyiddin Mesud'a başkentlik ve iki yıl süreyle (1211-13) I. Alaeddin Keykubad'a ev sahipliği yapması dolayısıyla sarayla birlikte caminin de inşa edilmesi gayet mantıklıdır. Sarayın yapılış tarihi hakkında herhangi bir bilgi mevcut değilse de bir süre Konya yerine Ankara'da yaşayan bu iki sultan-dan biri tarafından inşa edilmiş olduğuna kesin gözle bakabiliriz. Fakat hem camiye

yaptırdığı kitabesiyle sabit olması, hem de on sekiz yıl gibi azımsanmayacak bir süre başkent olarak seçip gelişmesi için büyük gayret gösterdiği Ankara'da ikâmet etmesi sebebiyle onun, Muhyiddin Mesud'un eseri olma ihtimali daha büyüktür. Üstelik teslim olmasını müteakip katledilen bu bahtsız şehzade, Keykubad'dan daha öncedir (Turan, s.262) ve bu nedenle Ankara'daki saray ihtiyacı onun tarafından karşılanmış olmalıdır. Bu durumda bu saray cami ile birlikte en geç 1197 tarihinde inşa edilmiş demektir. Zaten caminin kible duvarındaki kapının konumu bu konuda başlı başına bir delildir.

Saray için en uygun yer surun, caminin güneyini takiben yüz metre kadar batıya doğru ilerledikten sonra kuzeye dönmesiyle oluşan köşedeki boşluktur (Resim 31). Burası hem emniyet açısından, hem de surların üzerinden bütün Ankara'yı, Hatip Çayı'nı ve yakın havaliyi temaşa etmek açısından idealdir. Ayrıca saray, camiden daha alçakta olduğu için, bu yer "Allah'ın evi"ne duyulan saygının gerçekleşmesine de imkân verecek niteliktedir. Bu durumda şimdiki imam evi ve sura kadar olan kısım sarayın yeriydi. Eser belki müstemilatlarıyla birlikte suru takiben kuzeye doğru "L" biçiminde biraz daha devam etmekteydi. Nitekim İç kaleyi meydana getiren surun en çok zarar gören yerinin burası olması da sarayın burada aranması gerektiğini işaret etmektedir (Resim 32). Hatta bu tahribatın güneybatı köşedeki ana kule ile onun kuzeyindeki birinci ve ikinci burç arasında yoğunlaşması burada eskiden bir kapının olduğunu bile akla getirir. Ne yazık ki sarayın mimarisi hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Burasının erken Osmanlı devrine bey sarayı olarak kullanıldığına hükmetsek bile son-

Resim 32: Sarayın cümle kapısının bulunduğunu tahmin ettiğimiz batı cephesi

16. Erzurum Lala Paşa Camii'nin (1562) güney doğu köşesinde eskiden bir merdivenle üstteki paşa çardağına veya bey mahfiline açılan kapıyı da bu meyanda zikredebiliriz. Bunun Osmanlılar zamanındaki diğer bir örneği de Gaziantep'te bir dönem İstanbul'a başkaldıran ve yakalanıp idam edilen Nuri Mehmet Paşa'nın yaptırdığı, kendi adıyla bilinen camidir. Birçok kimse artık bu tür kapıların ne anlama geldiğini ya hiç bilmemekte, ya da pencere zannetmektedir. Bu da restorasyonlarda bunların iptali sonucunu doğurmaktadır.

raki devirlerde, özellikle 16. yüzyılda şehrin aşağıya doğru gelişmesi yüzünden iç kale ile birlikte önemini kaybettiğini söylemek yanlış olmaz. Nitekim Ankara ile ilgili arşiv belgelerinde 16. yüzyılın başlarında bile müstakil bir sancakbeyi sarayı mevcut olmayıp, beyin kendi konağı bu iş için kullanılıyordu (Ergenç, 1980, s. 88). Evliya Çelebi başka saraylardan bahsettiği halde Selçuklu sarayının adını bile zikretmez. 19. yüzyılda ise vilayet merkezi bugünkü Ulus'taki valilik binasının olduğu yerdir.

d- Son cemaat yeri ve onun üzerindeki kadınlar mahfeli

Caminin kuzeyinde, büyük ölçüde tek sıra halinde dizilmekle birlikte doğuda iki sıra olarak tanzim edilen değişik tarzdaki Roma devri sütunlarının üzerine oturan fevkanı kadınlar mahfeli ile kapatılmış bir son cemaat yeri mevcuttur. Harim hizasını biraz aşarak doğudaki eski caminin kuzeyine doğru devam eden iki sıralı bu bölüm aynı zamanda sokaktan doğrudan girişi sağlamaktadır. Hafif çarpıklık gösteren son cemaat yeri gibi kuzeydeki küçük avlu da batısı dar, doğusu geniş yamuk bir plan arz eder. Bu avlunun kuzeydoğu köşesinde, sahibi meçhul, sade bir mezar, batısında ise minare vardır. Üstteki kadınlar mahfiline son cemaat yerinin batısındaki kapalı bir bölümden çıkılır (Şekil 5 -bkz. ekler-).

Kısaca tanımladığımız bu son cemaat yerinin 1197 gibi çok erken tarihlili bir Selçuklu camiinde bulunmasından başka, üstünün kadınlar mahfeli şeklinde tertip edilmesiyle de Türk mimarisinde müstesna bir yere sahiptir. Bu tip son cemaat yerlerini ancak daha sonraki Osmanlı devri Ankara camilerinde görürsek de bunlara başka yerlerde ve zamanlarda

rastlamak mümkün değildir. Alışılmışın dışındaki bütün bu uygulamalar hemen burasının orijinal olup olmadığı sorusunu akla getirir. Biz makalemizin bu bölümünde Alaeddin Camii'nin bu son cemaat yerinin orijinal olup olmadığını tartıştıktan sonra bunun sebeplerini de izah etmeye çalışacağız.

Birinci olarak eserin, devrinde güvenlik açısından yoğun bir yapılaşmanın yaşandığı iç kalede yapılması yer darlığından kaynaklanan meseleleri de beraberinde getirmiştir. Böyle bir durumda araziden azami istifade edilmesi ve burada olduğu gibi bazen fevkanı mekânların yapılması gayet tabiidir. Üstelik arazinin batıya ve kuzeye doğru alçalarak devam etmesi harimin kuzey kapısına erişmeyi ciddi şekilde zora sokmaktadır. Bunun için birkaç basamaklı bir merdivene ihtiyaç vardır. Halbuki Ankara'da özellikle de kalede kışların soğuk geçmesi ve buzlanmanın yaşanılması nedeniyle kuzeye bakan bu yamaçta merdiven uygun olmazdı. Buna çare olarak kapının önüne yapılacak geniş bir platformun son cemaat yerine ilham kaynağı olması gayet tabiidir. Böyle bir son cemaat yerinin girişinin doğudan sağlanması iklimden ve buzlanmadan kaynaklanacak olumsuzluğu bertaraf edeceği gibi kale kapısından başlayan ana cadde ile doğrudan irtibat da sağlamış olacaktı. Caminin oturduğu sarp yamaç, camiye bazı olumsuzluklar yaşatmasına rağmen ona Bursa Yeşil Camii'nde olduğu gibi aşağıdaki Hatip Çayının güzelliklerini seyretme imkânı da bahşediyordu. Buradaki böyle bir son cemaat yeri ve onun üstündeki mahfil bu güzellikleri temaşa etmek için bir "bakacak", yani seyir terası vazifesi de görecektir (Resim 33). Muhyiddin Mesud Camii'ni meydana getiren irade ve mimar arazinin

Resim 33: Caminin son cemaat yerinden aşağı şehre bakış.

Resim 34: Caminin kuzeyden görünüşü.

bu olumsuz durumunu çok ustalıklı olumlu hale çevirmeyi başarmıştır.

İkinci olarak son cemaat yerinin, cami ile birlikte Selçuklu devri yapısı olup olmadığını anlamak için sütunların durumunu da mercek altına almak icap eder. Her şeyden önce şehrin en yüksek yerinde bir İslâmî mabette Antik devirden kalan malzemelerin kullanılması (Resim 34, 35) bunların uzak yerlerden

Resim 35: Dor nizamında devşirme bir sütun başlığı.

getirilmeyip inşaat alanına yakın bir yerden devşirildiğini gösterir. Zaten caminin yerinde bir kilisenin olduğuna dair bilgileri yukarıda vermiştik. Çeşitli sebeplerden dolayı kullanılmaz hale gelen kiliseye ait bu sütunların, Osmanlılar zamanında yaklaşık yüz elli yıl sonra değil, arazisi cami olarak kullanılırken devşirildiklerini kabul etmek daha akılcıdır. Etrafımızda yapacağımız küçük bir araştırma bile bize Ankara'daki camilerde zaman ilerledikçe Antik malzeme kullanımının azaldığını gösterecektir. Öyleyse son cemaat yerindeki Antik sütunlar da caminin bu bölümünün Osmanlı tamirleri sırasında değil, Selçukluların ilk imar faaliyetleri sırasında onunla birlikte inşa edildiğini gösterir.

Bu konuda incelenmesi gereken üçüncü husus harim ile son cemaat mahallini birleştiren duvarda

derz şaşmasının yani dilatasyonun mevcut olup olmamasıdır. Bunun için en isabetli yer harimden başlayıp son cemaat yerinin yarısına kadar devam eden batı duvarıdır. Bugün üst kısmı sıva altında kalmış olmakla beraber harimin ve son cemaat yerinin arazinin meyilli olması yüzünden zeminden aşağıda kalan 2,5 metre yükseklikteki kısmı sıvasızdır ve açıktadır. Binanın bu alt bölümünde malzeme ve duvar örgü tekniği yönünden herhangi bir farklılık göze çarpmamakta, üstelik uzun bir hatlı, harim ile son cemaat yeri arasında kesintisiz olarak uzanmaktadır (Resim 36) ki bu da son cemaat yerinin harimle birlikte yapıldığının açık bir delilidir.

Resim 36: Harim ile son cemaat yerinin birleşme noktasında derzler.

Dördüncü olarak son cemaat yerinin üstünü boydan boya kat eden ve hem konumu, hem de büyüklüğü bakımından müezzin değil, kadınlar için yapıldığı anlaşılan mahfilin durumunu incelemek gerekir. Bu mahfile, son cemaat mahallinde bulunan ve şimdiki haliyle orijinal olup olmadığını kesin bir ifadeyle söyleyemeyeceğimiz bir odadan çıkılmaktadır (Resim 37). Böyle bir odanın varlığı bile

Resim 37: Kadınlar mahfeline çıkış

Resim 38: Kadınlar mahfelinden mihraba bakış.

burasının mahremiyet sebebiyle kadınlar için tahsis edildiğini düşünmemize imkân vermektedir. Keza bu büyüklükteki bir kadınlar mahfeli Selçukluların kadına, onun eğitime ve sosyal hayattaki yerine bakışı açısından da önemlidir (Resim 38). Bu fevkanî mekânın konumuz açısından da bir o kadar mühimdir. Her şeyden önce kadınlar mahfiline camiin içinden değil de son cemaat yerinden geçilmesi bunun ikisinin birlikte düşünüldüğünü gösterir

ki bu da son cemaat yerinin cami ile birlikte 1197'de Selçuklu meliki Muhyiddin Mesud zamanında yapıldığını işaret eder. Kadınlar mahfelinde dikkatimizi çeken diğer bir ayrıntı da doğudaki çatıya açılan bir kapıdır (Resim 39).

Son cemaat yerinin cami ile birlikte tasarlanıp yapıldığını gösteren beşinci delil ise minarenin konumudur. Son cemaat yerinin batısında yer alan

Resim 39: Kadınlar mahfelinin içinden doğudaki duvarda çatıya açılan kapı.

Resim 40: Eski Cami ile yeni caminin birleştiği köşede eski duvar izi.

minarenin tarihi belli olmamakla birlikte onun da son cemaat yeri ve harim ile birlikte ele alındığını düşünmek gerekir. Her şeyden önce minare hâkimiyet sembolü olarak bilhassa kalelerde daha büyük önem arz eder. Bunun için böyle bir minarenin, Selçukluların bu camiinde baştan beri mevcut olduğunu düşünmek gerekiyor. Fakat Ayverdi'nin (s. 232) de dediği gibi onun birçok tamirle epeyce değiştiğini ve mevcut haliyle II. Murad devri eseri olduğunu kabul etmek yanlış olmaz.

Alaeddin Cami'nin son cemaat yerinin cami ile beraber yapıldığını gösteren son kanıt ise bu mekânın kaide kısmının, arsanın meyilli olması dolayısıyla yüksekçe bir seki oluşturan kuzeybatı köşesinde sokağa bakar vaziyette yapılan çeşmedir. Aslında epeyce problemleri ve değişik bir kullanım şekli olduğu için bu çeşmeyi ayrı bir başlık altında incelemek daha doğru olacaktır.

Bu arada son cemaat yerinin, harim hizasını aşarak doğruya doğru, yani Eski Cami'nin kuzey cephesi boyunca bir kemer sırası kadar daha devan etmesinin sebebi üzerinde de durmak gerekmektedir. Eski

Cami yok olduğu için bugün burası üç tarafı açık fonksiyonsuz olmayan bir gölgelik konumundadır. Hâlbuki burası Yeni Cami (Muhyiddin Mesud Camii) yapılırken Eski Cami'nin kuzey cephesi boyunca devam edecek bir son cemaat yeri olarak tasarlanmıştır. Fakat Eski Cami yıkılınca bugünkü halini almıştır. Eskiden bu son cemaat yerinin ahşap çatısının kuzeyde sütunlar üzerine oturduğu halde güneyde doğrudan doğruya Eski Cami'nin kuzey duvarına istinat ettiğini söylemek durumundayız. Gerçekten de Gönül Öney'in verdiği bir plan (Öney, 1971, s. 329) ve 1985 yılı tamiri sırasında Vakıflar idaresince çekilen bir fotoğraf bunu ispatlar mahiyettedir (Resim 40).

Son cemaat yerinin, harimin doğu hizasında birden bire 0.90 m. yükselerek doğruya doğru tekrar düz bir şekilde devam etmesini de Eski Cami'nin kuzey duvarı ile eşit yüksekliği yakalayıp son cemaat yerinin örtüsünü burada onun üzerine oturtmak arzusuna bağlamak gerekir. Bu durum, son cemaat yerini taşımak için diğer yerlerde mermer sütunlar kullanıldığı halde burada yeni yapılmış ahşap bir direğin kullanılmasının nedenini de izah etmektedir.

Resim 41: Son cemaat yerinin doğudan görünüşü, (VGM Arşivi, 1985).

Kadınlar mahfelinden bu örtünün içine açılan bir kapı (Resim 41) Eski Camii'nin kuzeyine rastlayan bu bölümünün baştan beri mahfil olarak değil, caminin kullanılmayan eşyası için tahsis edildiğini işaret etmektedir.

e- Sebil-Çeşme

Muhyiddin Mesud Camii'nin kuzeybatı köşesinde, yolun aşağıda kalması sebebiyle 3.5 m. yüksekliğinde bir platform oluşturan son cemaat yerinin soğa bakan kuzey cephesinde hâlen suyu akmayan kör bir çeşme bulunmaktadır (Resim 42). Basık kemerli cephesi, üç taraftan düz bir silme ile belirlenmiş olan bu çeşmenin lülesi bulunmadığı gibi teknesi de yere iyice gömülmüştür. Eski fotoğraflarda (Resim 43 -bkz. ekler-) basık sağır kemerin tam altında bir boşluk ve onun yanında, halen de mevcut olan zincire bağlı bir tas dikkati çekmektedir. Şimdi bu boşluk bozuk sathlı bir taş ile doldurulmuştur. Hiçbir tezyinatı ve mimarî teferruatı bulunmayan, esasen uzun zamandan beri de suyu akmadığı bilinen bu çeşme, Alaeddin Camii hakkında çalışan araştırmacılardan yalnızca İ. H. Konyalı (s. 13) tarafından konu edilmiştir. Yazar, çeşmenin yanında ters konulmuş on bir satırlık Yunanca bir kitabenin olduğundan ve onun da altında kabartma iki kalp resminin bulunduğundan bahsetmiştir. Yine onun verdiği bilgiye göre ikici taşta dokuz satırlık başka bir Yunanca kitabe görülmekte idi. Ne yazık ki Konyalı'nın Yunanca olduğunu belirttiği Antik devre ait bu kitabeler, bugün siva altında kaldığı için olsa gerek, gözlerden uzaktır.

Muhyiddin Mesud Camii'nin yer aldığı rakımın (965 m.) Ankara'nın en yüksek noktalarından biri olması ve şehrin yakınlarında bundan daha yüksekte bir su kaynağının bulunmaması karşısında ilk olarak bu çeşmenin suyunun nasıl temin edildiğini sormak gerekmektedir. Aslında, modern su şebekesine kavuşmadan önce yukarı kaledede yaşayan insanlar su

ihtiyaçlarını büyük ölçüde kuyulardan ve sarniçlerden temin etmekteydiler (Evliya, II, 522). Yine o, Ankara'da 200 tane sebilin bulunduğunu söyleyip bunlardan ikisinin adını vermektedir (s. 524). En mühim su kaynağı Hatip Çayı (Bentderesi) olup en güzel su ise İngiliz Richard Pockocke gibi seyyahların ifadesine göre "şehrin yarım mil uzağındaki bir çeşmeden temin edilmekte idi" (Eyice, s. 78). Ondandır yüz yirmi yıl sonra, yani 1859'de Ankara'ya gelen Alman şarkiyatçı A. D. Mordtmann da bu konuda şu bilgileri vermektedir: "Ankara'da su çok azdır. Kalede hiç su yoktur. Aşağı şehirdeki birkaç çeşme ise yetersizdir. Her evin bir eşiği olduğundan akşamları, bir uşak veya evin erkek çocuğu, bununla çeşmeden su getirir. Çamaşırlar ise şehrin eteğindeki akar sularla yıkanmaktadır" (Eyice, 84). Batılı gezginlerin bu ifadeleri Osmanlı arşiv belgelerinde bulunan kayıtlarla da örtüşmektedir. Nitekim kalenin az aşağısındaki Koyunpazarı'nda bulunan Şehabiye (Nakşibendiye) Medresesi'ne ait 1800 tarihli bir vakfiye tescilinde medresedeki "musluğa su döken" bir görevliye 3 akçe yevmiye verilmesi şart edilmişti (Özdemir, 59). Buradan ha-

Resim 42: Sebil çeşmenin mevcut hali

rekette özellikle kaledeki toplumsal amaçlı yapılarda bu tip taşınma su ile beslenen sulukların, muslukların, sebillerin ve hatta çeşmelerin olduğunu söyleyebiliriz.

Resim 44: Sebilin taşı.

Bilhassa iç kalede böyle bir ciddi su sıkıntısı olmasına rağmen özellikle cami gibi mutlak temizliğin gerektiği yerlerdeki su ihtiyacının kati surette karşılanması zarureti meydandadır. Bu durumda cami ile birlikte buna da bir çözüm bulunması gayet tabiidir. Yukarıdaki yazılı ve sözlü belgelerin ışığı altında söylemek gerekirse Alaeddin Camii'ndeki bu tesisin suyu da bu şekilde taşıma usulüyle temin edilmekte idi. Büyük bir ihtimalle caminin son cemaat yerinin zeminine cemaatin abdest almasına yetecek hacimde bir hazne yerleştirilmiş ve buradaki su özel bir tertibatla namaz vakitlerinde salıverilmiş, diğer vakitlerde kapatılmıştır. Aynı şekilde bu suyun akmasını ve namaz kılacak kimselerin abdest almasını sağlayan iki lülenen üstünde ise su içmek isteyenlere her zaman hizmet veren bir sebil bulunmakta idi. Şans eseri günümüze sağlam olarak ulaşan madeni tas da bunun açık işaretidir.

Bütün bu bilgiler ve değerlendirmeler ışığında bu su tesisini sade bir çeşme olarak değil, hem burmalarının olması dolayısıyla çeşme, hem de tasla (Resim 44) içilen haznesi olması hasebiyle sebil olarak görüp, iki işlevi birden ifade edecek biçimde "çeşme-sebil" olarak adlandırmak gerekir. Bu tasın zincirinin olması gerekenden biraz daha uzun olması, suyun haznesinin derinliği ve kıtlığı hakkında da bir fikir vermektedir. Çünkü eğer hazne devamlı dolu olsaydı zincirin bu kadar uzun yapılmasına gerek yoktu. Tasta ufak fakat incelikli bir ayrıntı da

tasın zincirinin uzunluğu karşısında bunun iki kat halinde dolanıp asılması için tasın kulpuna yakın yerine küçük bir kancanın yapılmasıdır. Tabii ki eserin zaman içinde esas karakterini ve görevini kaybetmeden biçim olarak bazı değişikliklere uğradığını da söylemek icap eder.

Başta söylediğimiz gibi bunun cami ile ilintisine yeniden dönecek olursak, caminin son cemaat yerinin altında yapılmış olması dolayısıyla mabet ile bu tesis arasındaki koparılamaz ilişkiyi dikkate alarak bu su tesisini son cemaat yerinin orijinalliğine delil gösterebiliriz. Keza, son cemaat yeri ve cami ise bu sebil-çeşmenin Selçuklular zamanından beri mevcut olduğuna kanıttır diyebiliriz.

Sonuç olarak, Ankara Muhyiddin Mesud Camii yalnız ahşap minberi ile değil, ondan evvel 12. yüzyıl ortalarına doğru yapıldığı anlaşılan doğusundaki Eski Camisi, batısındaki Selçuklu Sarayı, kuzeyindeki son cemaat yeri ve onun üstündeki kadınlar mahfeli ile de sanat tarihimizdeki hak ettiği yeri alması icap eder. Keza sebil-çeşmesinin de cami ile birlikte tasarlanıp yapıldığını söylemek gerekir. Bu araştırmamızda ortaya koyduğumuz belgeler ve deliller ışığında Muhyiddin Mesud Camii'ne, Anadolu'daki son cemaat yeri ve fevkani kadınlar mahfeli olan ilk cami gözüyle bakabiliriz. Eser bu şekliyle Anadolu'nun diğer yerlerinde devam etmemişse de, Ankara için bereketli bir tohum olmuş ve başta

Hacı Bayram, İbadullah, Ağaç Ayak ve Zincirli camileri olmak üzere pek çok esere ilham vermiştir (Resim 45).

Bu sonuçları itibarıyla onu, "Ankara üslubunun" temelindeki ilk harç olarak görmek yanlış olmaz. Böylece o, Türk mimarisindeki klasik üslup gelişiminin ve tipolojisinin dışında bir mimari anlayışın öncüsü

olmaktadır. Aynı şekilde, varlığı hep bilinmekle birlikte nerede olduğu şimdiye kadar belirlenemeyen Selçuklu sarayının yeri de harimin kible duvarındaki hünkâr kapısı sayesinde yine bu araştırmamız ile birlikte vuzuha kavuşmuştur. Bu yeni bilgilerin ve tezlerin sanat tarihçiliğimize yeni bakış açısı kazandıracığını ummaktayız.

Resim 45: Ankara Ağaçayak Camii son cemaat yeri.

KAYNAKLAR

- Akok, M., "Konya'da Alaiddin Köşkü Selçuk Saray ve Köşkleri", *Türk Etnografya Dergisi*, sayı XI, Ankara, 1969, s. 47-74
- Akyurt, Y., *Ankara Kitabeleri* (El yazması, TTK Kütüphanesi Y- 605), Ankara, 1942.
- Alp, K. Ö., "Ankara Alaeddin Camii Minber Süslemeleri", *Sanat* 7, Ankara, 1995, s. 109-111.
- Arik, R., "Selçuklu Saray ve Köşkleri", *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı* (Ed. Doğan Kuban), İstanbul, 2002, s. 251-266.
- Ayverdi, E. H., *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II*, İstanbul, 1972.
- Bakirer, Ö., *Anadolu Mihrablari*, Ankara, 1976.
- Boran, A., *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, Ankara, 2001.
- Creswell, K.A.C.; Alan, J. W., *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Cairo, 1989.
- Dağlı, Y. - Kahraman, S. A., *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 2/2*, İstanbul, 2011.
- Darkot, B., "Ankara", *İA*, cilt I, İstanbul, 1978, s. 437-453.
- Durukan, A., "Anadolu Selçuklu Sanatında Kurucular ve Sanatçılar", *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı* (ed. D. Kuban), İstanbul, 2002.
- Erdem, S., "Ankara", *TDVİA*, cilt 3, Ankara, , 201-203.
- Ergenç, Ö., XVI. "Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul, 1980, s. 85-108.
- Ertuğ, Zeynep Tarım, "Saray", *TDVİA*, cilt 36, Ankara, 2009, s. 117-121.
- Eyice, S., *Ankara'nın Eski Bir Resmi*, Ankara, 1972.
- Eyice, S., "Bizans Döneminde Ankara", *Anadolu Araştırmaları 14*, 1994, s. 243-264.
- İbn-i Bibi, *el-Evâmirü'l Alaiye fi'l-Umuri'l-Alaiye*, (Hazırlayan M. Öztürk), cilt I, Ankara, 1996.
- Karamağaralı, H., *Anadolu'da Beylikler Devri Minberleri* (Doktora tezi), Ankara, 1955.
- Konyalı, İ. H., *Ankara Camileri*, Ankara, 1978.
- Mübarek Gâlib, *Ankara Mescidler Câmiler Mezarlıklar Kitabeler* (Hazırlayanlar S. Erşahin-H. Çınar), Ankara, 1996.
- Oral, M. Z. , "Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler", *Vakıflar Dergisi*, sayı V, Ankara, 1962, s. 23-78.
- Ögel, B., "Selçuklu Devri Anadolu Ağaç İşçiliği Hakkında Notlar", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I, Ankara, 1957, s. 199-232.
- Öney, G., *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, Ankara, 1971.
- Özaydın, A., "Ankara (İslamî devir)", *TDVİA*, cilt 2, Ankara, 1989, s. 203-204.
- Özdemir, R., *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986.
- Sevgen, N., *Anadolu Kaleleri*, Ankara, 1959.
- Sevim, A., "Keyhüsrev 1", *TDVİA*, cilt 25, Ankara, 2002, s. 347-349
- Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971.
- Uğurlu, K., "Kubadabad Sarayı", *TDVİA*, cilt 26, Ankara, 299-300.

EKLER

Resim 16: Batı penceresi

Resim 27: Hünkâr kapısının kanadı

Resim 17: Pencerede kalem işlerinden ayrıntı.

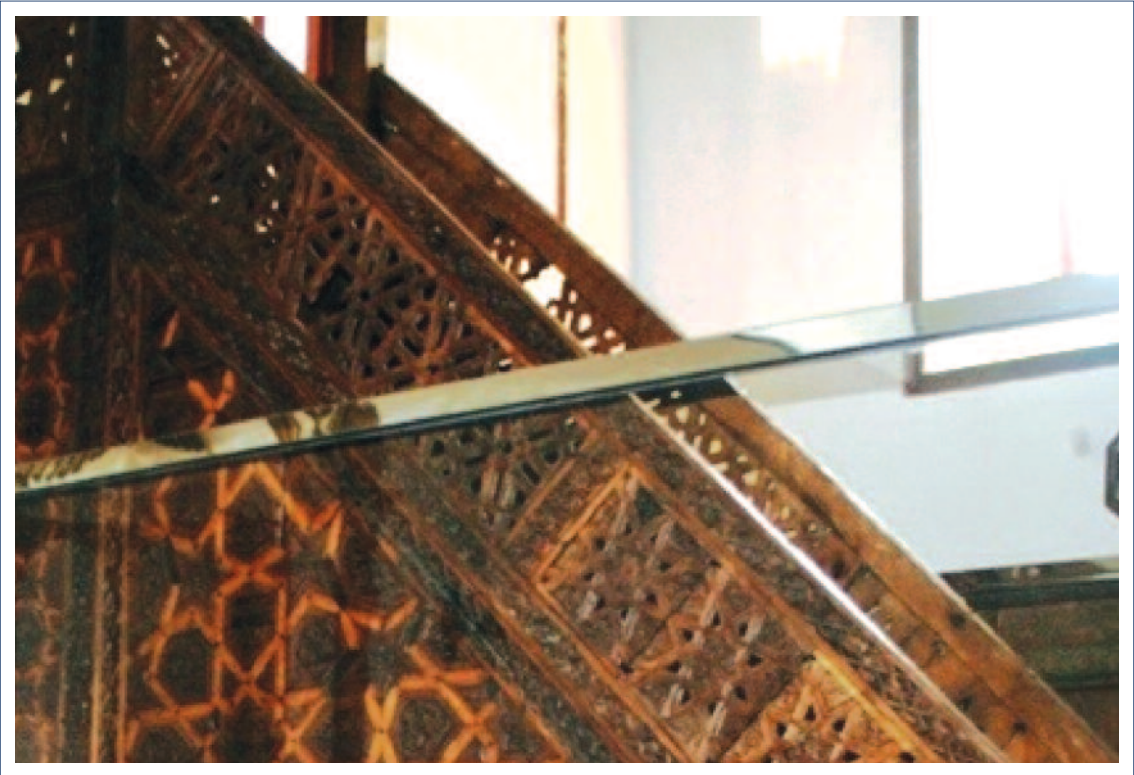
Resim 20: Minberin köşk çardağında tamir izleri.

Resim 21: Minberin yenilenmiş kapı tacı.

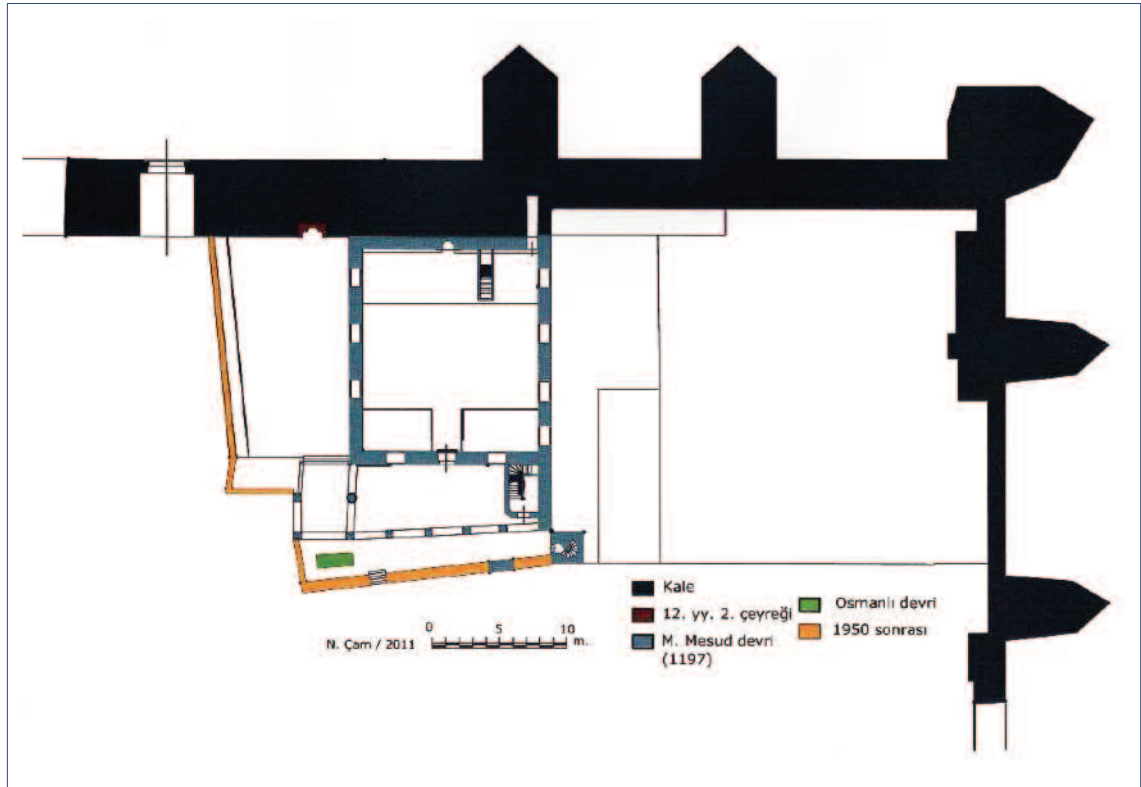
Resim 22: Minberin batı aynasının sol alt köşesinde tamir izleri.

Resim 23: Minberin korkuluklarında bulunan tahrip izleri.

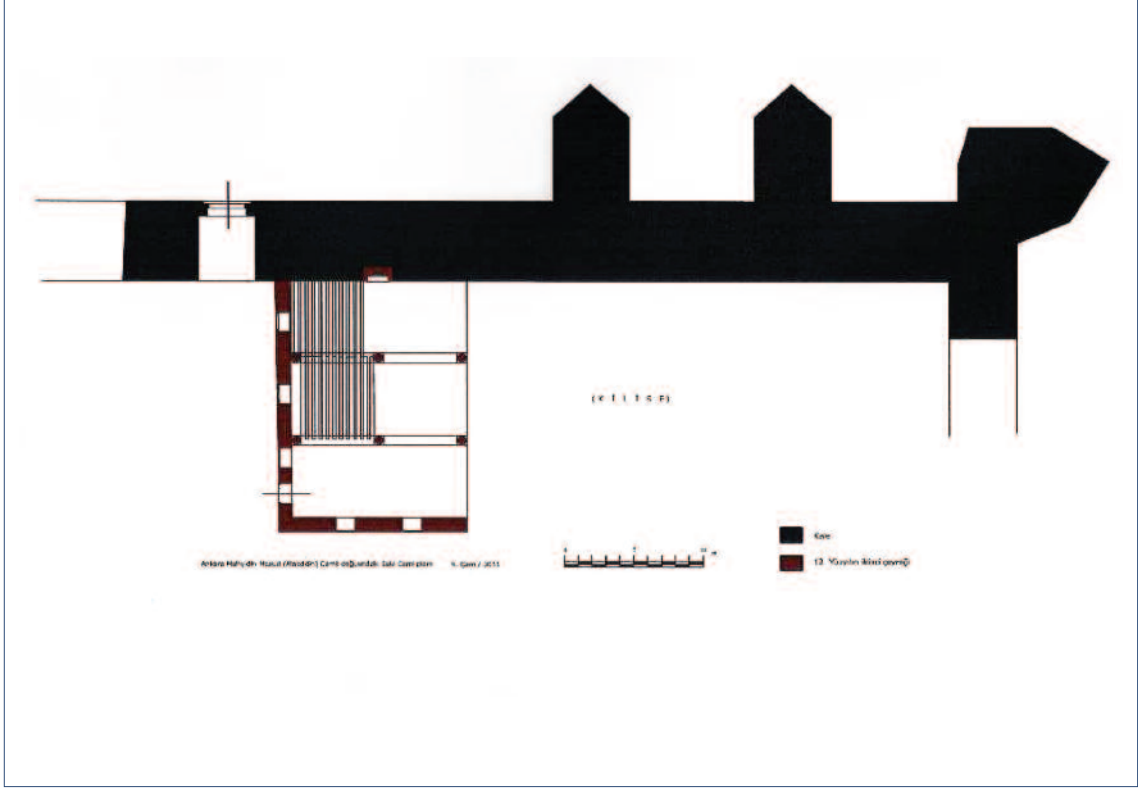

Resim 43: 1942'de sebilsu (Y. Akyurt).

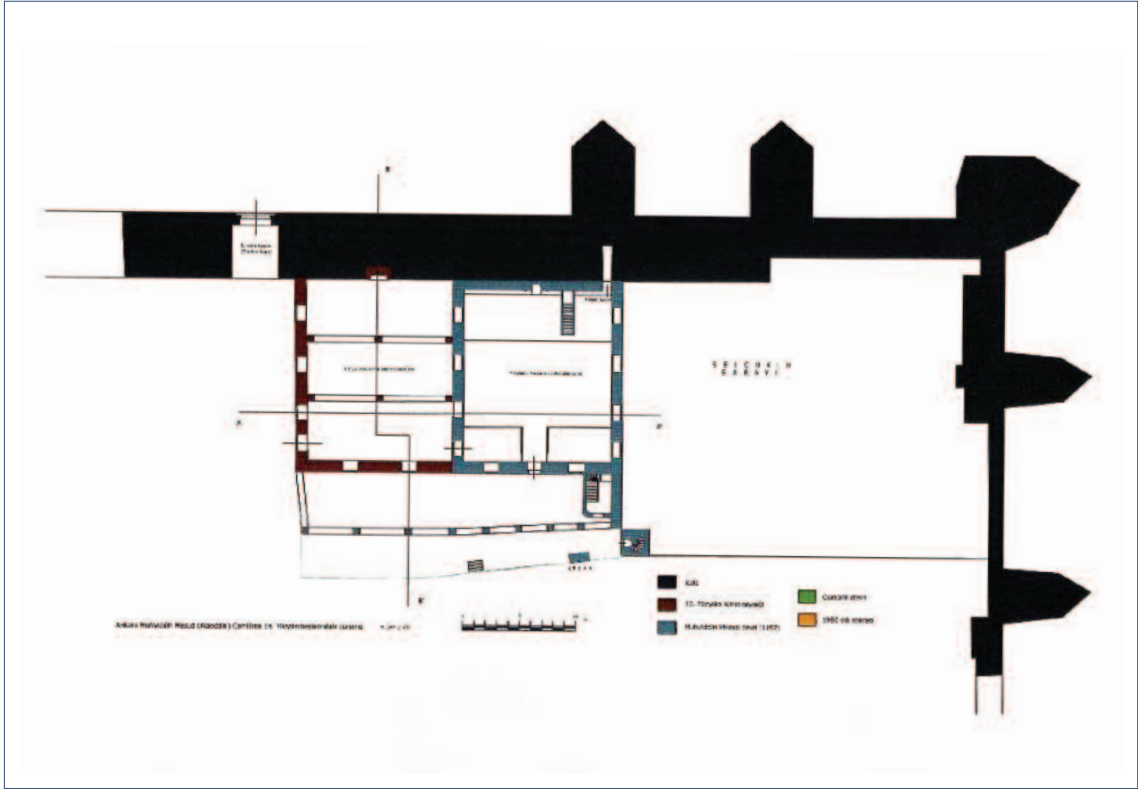

Şekil 1: Ankara Muhyiddin Mesud (Alaeddin) Camii'nin mevcut plânı.

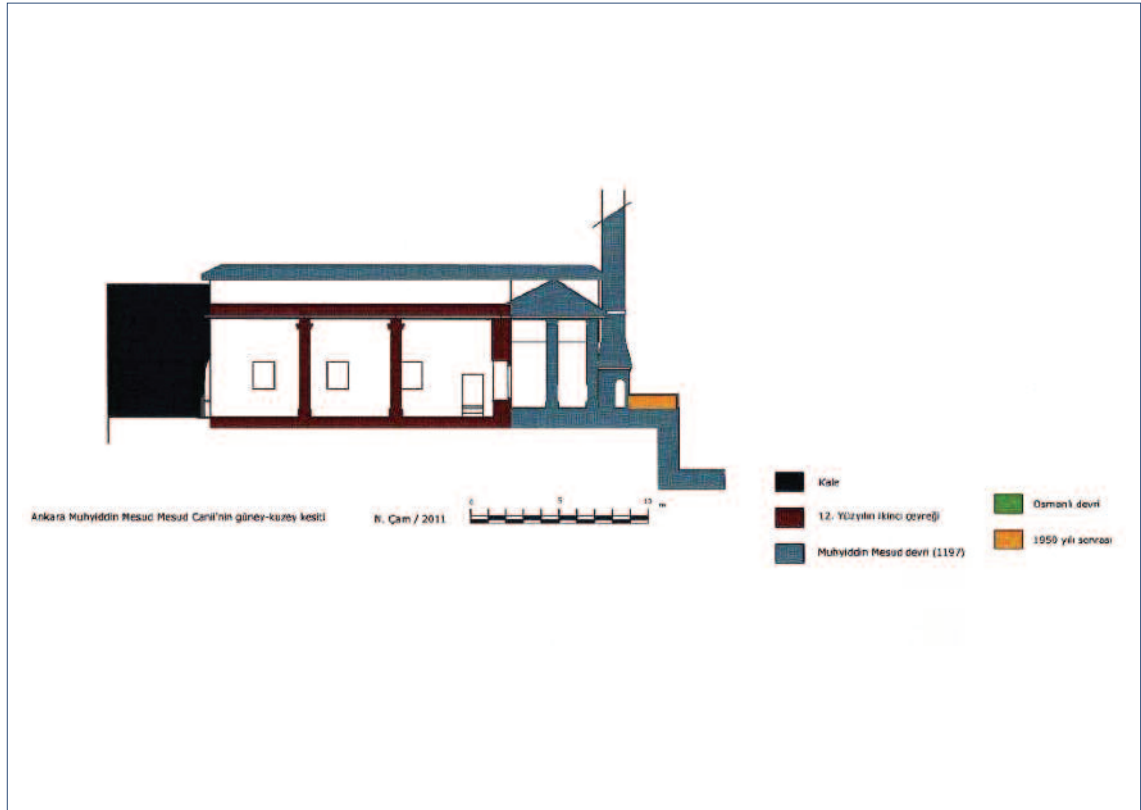

Şekil 2: Muhyiddin Mesud Camii'nin doğusundaki Eski Camii'nin plânı.

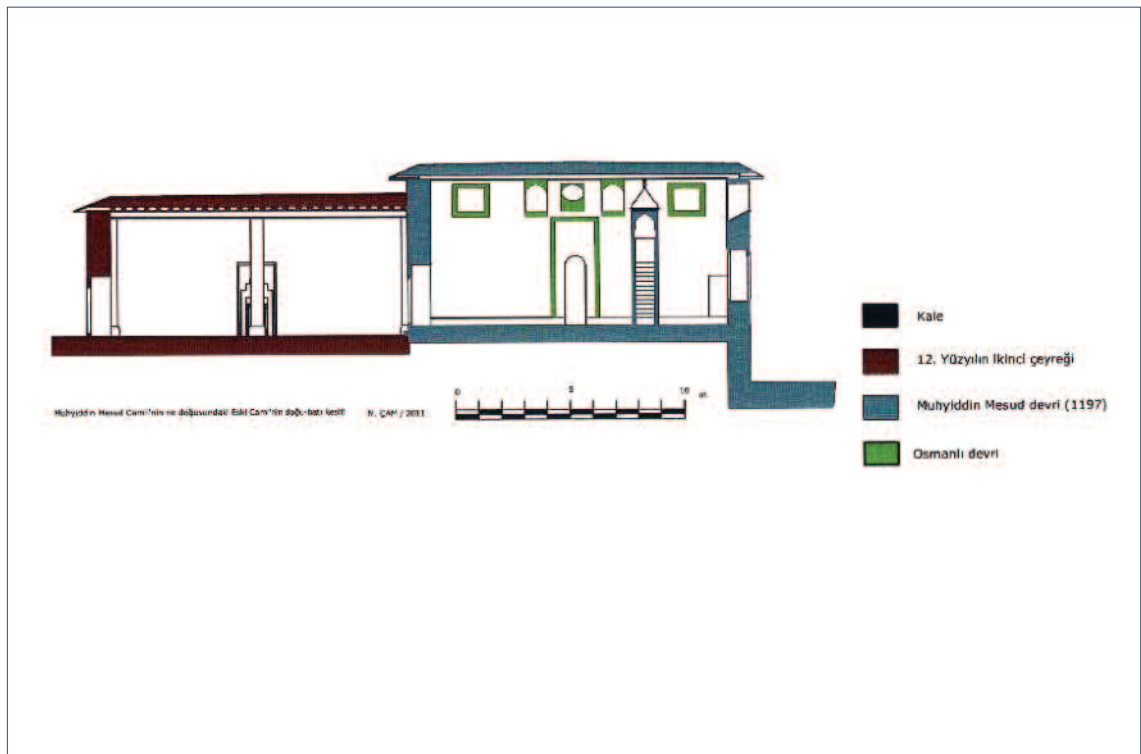

Şekil 3: 14. yüzyıl başlarında caminin durumu.

ANKARA MUHYİDDİN MESUD (ALÂEDDİN) CAMİİNİN İLK ŞEKLİ VE TÜRK MİMARİSİNDEKİ YERİ

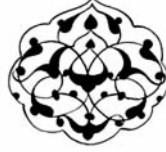
Şekil 4: Muhyiddin Mesud (Alaeddin) Camii'nin güney-kuzey kesiti.

Şekil 5: Muhyiddin Mesud (Alaeddin) Camii'nin doğu-batı kesiti.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE AKŞEHİR'DE BİR SUFİ: SEYYİD MAHMUD HAYRÂNÎ VE ZÂVİYESİ

Ali KOZAN*

Özet

Anadolu'nun İslâmlaşması sürecinde, farklı bölgelere tesis ettikleri tekke ve zâviyeleriyle, çeşitli tasavvuf ekollerine bağlı sufilerin etkili oldukları bilinmektedir. Bu şahsiyetler, İslâmiyetin tasavvufî boyutunu ön planda tutan öğretileriyle, Anadolu halk İslâmının gelişmesinde ve şekillenmesinde önemli roller oynamışlardır.

Bu süreçte Türkiye Selçukluları devri Akşehir'inde yaşayan sûflilerden biri de Seyyid Mahmud Hayrânî'dir (ö. 667-1268). Hayatı, zaviyesi ve bu zaviyeye ait vakıf ile ilgili bilgilere Evliya menâkıbnâmelerinden, Osmanlı tarihlerinden, Başbakanlık Osmanlı arşivinden ve Vakıf kayıt arşivinden ulaşılmaktadır. Mevlânâ ve Hacı Bektâş-ı Veli ile çağdaş olduğu ve onlarla görüştüğü de bilinmektedir. Türbesi halen Akşehir'dedir.

Çalışmamız, Türkiye Selçuklu Anadolu'sundaki bu şahsiyetin hayatı, öğretisi, zaviyesi ve bu zâviyeye ait vakıf üzerine olacaktır.

Anahtar kelimeler:

Seyyid Mahmud Hayrânî, Türkiye Selçukluları, Akşehir, tasavvuf, zaviye.

A SELJUKID SUFI IN AKŞEHİR: SEYYİD MAHMUD HAYRÂNÎ AND HIS ZAWIYA

Abstract

Sufi tekkes and zawîyas built in different parts of Anatolia have been instrumental in the islamization of the region. Their founders and followers played an important role in the development and shaping of the Anatolian folk Islam, and the refinement of the doctrines of mystical Islam.

In this process, one of the sufis living at Seljukid Akşehir was Seyyid Mahmud Hayranî. Information from his life, zawîya and its vakıf are found in Muslim hagiographies, ottoman chronicles, the Archive of the Prime Ministry and the archive of the Vakıf. We know that Seyyid Mahmud Hayranî. Was a contemporary of Mevlânâ and Hacı Bektâş-ı Veli and that he was in touch with them. His tomb is still in Akşehir.

Our study is going to concentrate on his life and doctrine and the fate of the vakıf of his, zawîya

Keywords:

Seyyid Mahmud Hayrânî, Turkey Seljuks, Akşehir, mysticism, zawiya.

* Yard. Doç. Dr., Nevşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü; alikozan@hotmail.com

Giriş

Türkiye Selçuklu ve beylikler dönemi Anadolu'sunun farklı bölgelerinde, kurdukları zâviyelerle İslam kültürünü yöre halkına aktaran velî şahsiyetler bulunmaktaydı. Kullandıkları sade ve akıcı dil ile muhataplarına dinî hakikatleri aktaran bu dervişler, İslâmiyeti daha çok tasavvufî yorumlarla kitlelere ulaştırmaktaydı. Bununla birlikte halk İslam'ında, resmî otoriteye karşı zaman zaman görülen muhalefet ve isyanlarla da bu zümrelerin adlarının geçtiği görülmektedir. Fakat genel anlamda bakıldığında, kırsala ulaşmakta zorluk çeken dönemin resmî otoritesi için bu kitleler, tekke kaynaklı halk İslâmı aracılığıyla inanç ve millî birliği sağlamakta birlikte iskân politikasına da önemli ölçüde katkı sağlamaktaydılar. Adı geçen kurumlar ayrıca, bölgeden gelip geçen yolcuların, tâcirlerin veya askerlerin ibâte ve iâşelerini de temin etmekteydiler.

Daha çok Anadolu'nun fethi ve Moğol istilası sürecinde Orta Asya, İran ve Anadolu coğrafyasından gelen bu dervişlerin çoğu, Selçuklu devlet adamları tarafından saygıyla karşılanarak, adlarına tekke ve zâviyeler yaptırılmış, vergiden muaf tutulmuş, bölgedeki tarım arazisini kullanmalarına imkan tanınmıştır. (Barkan 1942:292; Köprülü 1991:41-42; Ocak 1986:470)Osmanlı kuruluş yıllarında da bu yaklaşımın bir uzantısı olarak benzer uygulamalar görülmektedir. Nitekim Osman Bey, kayınbabası Şeyh Edebalı'ya tımar tahsis etmiş, Orhan Bey Gayiklı Baba'ya, I. Murad ise Postîn-pûş adlı derviş zaviyeler yaptırarak, bu zaviyelere bir takım vakıf arazileri tahsis etmişlerdir (Aşıkpaşazâde 2007: 63,91,100; Barkan 1942: 284-285).

Dönemin Türkiye Selçuklu'sunda yaşayan söz konusu gönül erlerinden biri de Seyyid Mahmud Hayrânî'dir. Dönemle ilgili pek çok kaynakta ismi zikredilen bu şahsiyet, XIII. Yüzyıl Orta Anadolu'sunda ve özellikle Akşehir'inde öğretisiyle bu amaca hizmet etmiş bir dervîştir. Çalışmamız, dönem kaynakları ve günümüze kadar onunla ilgili yapılan çalışmalardan hareketle bu şahsiyetin hayatı ve öğretisini esas almaktadır. Bu minvalde, pek çok kaynakta ismi geçen Seyyid Mahmud Hayrânî'nin dönemin önde gelen fikir adamlarından biri olduğu görülmektedir. Nitekim vefatından sonra da, kendi adıyla anılan tekkesindeki faaliyetlerin devam ettiği ve türbesinin önemli ziyaret yerlerin-

den biri olarak kabul edildiği görülmektedir.

I. Seyyid Mahmud Hayrânî ile İlgili Çalışmalar

Seyyid Mahmud Hayrânî ile ilgili ilk çalışma İbrahim Hakkı Konyalı'nın Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir: Tarihi Turistik Kılavuz adlı eserde geçen Mahmud Hayrânî Türbesi adlı bölümdür. Bu çalışmada Konyalı, "Akşehir Türbeleri" başlığı altında Mahmud Hayrânî Türbesi'ni, kitabesini, sandukalarını ele alır. Bir diğer çalışma, Ethem Cebecioğlu tarafından Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde yayınlanan "Seyyid Mahmud" maddesidir. Daha sonra Yusuf Küçükdağ'ın Vakıf Kayıt Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne dayalı olarak kaleme aldığı "Seyyid Mahmud-ı Hayrânî ve Akşehir'de Seyyid Mahmud-ı Hayrânî Manzumesi" adlı makalesi bulunmaktadır. Biz ise, söz konusu çalışmalarda kullanılmayan diğer dönem kaynakları, Osmanlı Arşivi ve Vakıf Kayıt Arşivi⁽¹⁾ ile yakın dönem araştırma-inceleme eserleri ve bölgede yaptığımız araştırmalarla, konuyu yeni bir bakış açısı ve değerlendirmeye tabi tutacağız.

II. Türkiye Selçukluları Devri Konya'sında Dervişler

Selçuklu devri yerli kaynakları, Moğol istilasıyla birlikte XIII. yüzyıl Anadolu'sunun çeşitli tasavvuf akımlarının sığınağı haline geldiğini belirtmektedirler. Özellikle Alaaddin Keykubad'ın şeyhleri ve dervişleri sevdiğini, himaye ettiğini ve birçok dervişin bu sebeple başta Konya olmak üzere Selçuklu şehir merkezlerine geldiklerini belirtirler. (Oruç Beğ Tarihi 2008: 2,10; Mevlana Mehmed Neşri 2008: 21). Nitekim Cemal Ali Dede, Evhadüddîn Kirmânî, Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Hacı Bektâş-ı Velî, Sadreddin Konevî, Hacı Mübârek-i Haydarî gibi şahsiyetler Türkiye Selçuklu döneminin önde gelen sufleri olup halen türbeleri günümüze kadar gelmiştir. (Ocak 1986: 470; Karpuz 2009: 406-407).

Bir başka yerde de, Sultan Alaaddin'in şeyh ve sûfilere duyduğu muhabbetin bir göstergesi olarak Şeyh Ömer es-Sühreverdî'nin elinden teberrük hırkası⁽²⁾ giydiği belirtilmektedir. (Müneccimbaşı 2001: 79).

Konya ise, Türkiye Selçuklularının başkenti olması sebebiyle mutasavvıflar için cazibe merkezi olmuş ve Konya'ya gelen mutasavvıflara örgütlenme mer-

1. Yusuf Küçükdağ'ın ilgili makalesinde kullandığı Vakıf Defterleri, tarafımızdan Vakıf Kayıt Arşivi'ne gidilerek temin edilmiştir. Bu defterlerin çoğunun Akşehir'e ait Hurufat Defterleri olduğu görülmüş ve bunlardan bir kısmı, çalışmamızın ilgili yerlerinde çevirileri yapılarak kullanılmıştır. Ayrıca ilgili makalenin yayınlandığı günden bugüne değin tespit edilen yeni belgelerin de çevirisi yapılarak bunlardan faydalanılmıştır.

2. Teberrük Hırkası: Tasavvufa ilgi duyan ancak henüz bir tarikata intisap etmemiş kimselere giydirilen hırkaya denir. "Muhib kisvesi, muhib hırkası" gibi adlar da verilen bu hırkayı giyenlerin süflerden feyiz alacağı, onların edebini takınacağı ve sonuçta da müridlik hırkasını giyecek bir seviyeye yükseleceği beklenir (Uludağ 1998: 373).

kezleri olan tekke ve zaviyelerini kurmaları için şehir surunun dışında tahsisat yapılmıştır (Baykara 1985: 68-69).

Elvan Çelebi tarafından yazılan Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Sultan Alaaddin'in Baba İlyas'ı görmeğe giderek onun sofrasında bulunduğu ve manevî kudretini görerek ona gönlünü verdiği rivayeti geçmektedir (Elvan Çelebi 1995: 30-31).

Bir başka bilgi ise, Bahaeddin Veled'i Lârende (Karaman)'den Konya'ya davet eden Sultan Alaaddin Keykubat'ın onu karşılamak için şehrin dışına kadar çıktığı ve ona duyduğu hürmetten dolayı yaya yürümek istediği fakat Bahaeddin Veled'in buna katıyen müsaade etmeyerek Sultan'ı atna bindirdiği yönündeki rivayettir (Araz 2000: 442). Nitekim bu bilginin bir uzantısı olarak Sultan'ın kendisine mürid olduğu da ifade edilmektedir (Şahinoğlu 1991:461).

Yine bu bağlamda Hacı Bektâş-ı Velî'nin menkıbevi hayatını anlatan Velâyetnâme'de geçen bir rivayet de sufi çevrelerin Selçuklu saraylarında gördükleri ilgi ve hürmeti destekler mahiyettedir. Sultan Alaeddin döneminde âlimler, Molla Celâleddin Belhî/Mevlânâ'nın âlimler ile ilişkisini kesip, Şeyh Sadreddîn-i Konevî'ye intisab etmesini³⁾ sultana şikayet ederler ve sultanın duruma el koyup, Molla Celâleddin Belhî/Mevlânâ'yı âlimler arasına tekrar çağırmasını isterler. Bunun üzerine Sultan Alaeddin, "Bir âlim kimesne bunca kitap okumuş. Halâ bir derviş geldi, kendine velâyet gösterdi. Onun gönlün akıttırup derviş eyledi. Şimdi ol sâhib-i velâyet, ehlullâhdır. Dervişlere katıldığı için ol tâife ile ihtilat etme mi diyelim? Vallâhi ben öyle demezem dedi. Ulemâ tâifesi padişahın bu cevabından rencide olup, dışarı çıktılar. Fi'l-cümle ittifâk edip, eyitiler: Biz bunun gibi zâlim padişahın hükmettiği yerde olmazız, başımız alıp bir gayrı diyâra gideriz dediler. Cemi'î Konya şehrinde ne denli âlim ve fâzil ve kâdî ve müftî ve müderris ve danışmend ve hatîb ve fakîh var ise o gece şehirden çıkıp Arabistan semtine revâne oldular. Hikmet-i Hudâ ol gece Cuma gecesini idi. Çünkü sabah oldu, mübarek Cuma günü hiçbir yerde ezan verilmedi. Şehr halkı geldiler. Sultan Alaeddin Hazretine hâli i'lâm edip eyittiler. Sultanım bu gece ulemâ tâifesi ittifâk edip cümlesi şehirden çıkıp gitmişler. Bugün mübarek Cuma günü, Konya gibi bir şehirde hiçbir ezan avazı gelmedi ve işitmedik dediler. Sultan Alaeddin bildi ki, âlimlere kendinin sözü güç geldi. Onun için şehirden çıkup gittiler." (Velâyetnâme-i Hazreti Hünkâr: 107a-107b) Velâyetnâme'de zikredilen bu olay

her ne kadar içerisinde abartılı unsurlar barındırıyor gibi görünse de, aslında medrese ulemâsı ile tekke ulemâsı arasında tarih boyunca süregelen rekabeti ifade etmesi açısından bir örnek olmakla birlikte, Sultan Alaeddin'in dönemin tekke ulemâsına olan ılımlı yaklaşımını göstermesi açısından da ayrı bir önemi haizdir.

III. Seyyid Mahmud Hayrânî'nin Hayatı

Kaynaklarda hayatı hakkında geniş malumat bulunmayan Seyyid Mahmud Hayrânî ile ilgili bilgileri daha çok Anadolu Selçuklu dönemi kaynaklarından, evliyâ menâkıbnâmelerinden, hac seyahatnâmelerinden, Osmanlı dönem kaynakları ve arşiv kayıtlarından edinebilmekteyiz.

Dönem kaynaklarında asıl ismi, Seydî Mahmud (Yazıcızâde Ali 2009: 855; Ahmed Eflaki 1980:605-606), Seyyid Mahmud Hayrân, Seyyid Mahmud Hayrânî ve Seyyid Mahmud bin Mesud olarak geçmektedir (Gelibolulu Mustafa Âlî 1997: 96; Velâyetnâme-i Hazreti Hünkâr: 95b-96b; Coşkun 2002:166). Dedesinin adı Mahmud olup, babası Selçuklu emirlerinden Mesud Paşa'dır. Konyalı, babasının ölüm tarihini 1288 olarak verir. (Konyalı 1984: 433) İsminin başında zikredilen "Seyyid" ünvanı ise, onun Hz. Peygamber soyundan gelmiş olabileceğini göstermektedir (Cebecioğlu 2003: 367-368). Akşehir medreselerinden Kadı İzzeddin ve Emir Yâvî medreselerinde müderrislik yapmıştır. Bu medreselerden, Kadı İzzeddin Medresesi, Türkiye Selçuklularının vezirlerinden Kadı İzzeddin tarafından tesis edilmiştir. Günümüze kadar varlığını devam ettirmiş olan medrese, halen Akşehir'de İmaret Camisi'nin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Emir Yavî Medresesi ise, XIII. yüzyılda adı geçen devlet adamı tarafından yaptırılan ve günümüzde Nadir (Atakent) Beldesi'ne giden yolun sağında (Bürçek civarında) şimdiki Yıldırım Mahallesi'nde yer almaktadır (Ertürk 2011: 239-240). Osmanlı arşivlerinde, adı geçen medreselerin gelirleri ile ilgili pek çok kayıt bulunmaktadır (Ceylan 1993: 35-36).

Seyyid Mahmud'un ayrıca, söz konusu medreselerde Nasreddin Hoca'ya ders verdiği kabul edilmektedir. Seyyid Mahmud Hayrânî, 667/1268'de vefatını müteâkib Akşehir'de kendi adını taşıyan türbesine defnedilmiştir (Uz 1993: 28).

Seyyid Muhyiddîn adlı bir oğlunun olduğu bilinmektedir. Bu noktada F. Nafiz Uzluk, Hollanda Leiden Üniversitesi kütüphanesinde 1094 numaralı Selçuklu şairlerine ait bir cönkte, Seyyid Muhyid-

3. Mevlana'nın, Sadreddin Konevî'nin çağdaşı olduğu bilinmektedir. Fakat Mevlânâ'nın intisab ettiği şahsın Şems-i Tebrizî olduğu da genel bir kabuldür. Dolayısıyla rivayette geçen isim sehven yazılmış olabileceği gibi, Konevî ile Mevlânâ arasındaki yakınlıktan dolayı böyle bir rivayetin dillendirilmiş olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

dîn'e ait bir çok manzumenin olduğunu ve 3 Rebiülevvel 731/11 Nisan 1331 tarihinde vefatıyla birlikte ardından bir çok mersiye yazıldığını belirtir (Uzluç 1952: VIII-IX).

Çağdaş ve müteakip dönem kaynaklarında Seyyid Mahmud Hayrânî, XIII. yüzyılın önemli evliyâlarından biri olarak görülür. Saltuknâme'de geçen rivayete göre, Horasan'da Belh şehrinde Horasan pirleri ocakta yanmakta olan bir ateş korunu alarak Rum'a doğru fırlatırlar. Mahmud Hayrânî bu kuru yakalayarak yere diker. Bu bir ağaç olur (Yüce 1987: 159). Buna benzer bir rivayet de Velâyetnâme-i Hacı Bektaş Velî de, Hacı Bektaş Velî'nin Rum'a gönderilmesiyle ilgili kısımda geçmektedir. Rivayete göre, Hacı Bektaş Velî, Hoca Ahmed Yesevî'den izin alıp Rum ülkesine doğru yola çıkınca erenlerden biri Türkistan erenlerinin Rum'a er gönderdikleri bilinsin diye ateşe yanan bir odunu alıp Rum ülkesine atar (Velâyetnâme-i Hazreti Hünkâr: 39a-39b). Bu anlatımların, Ahmed Yesevî ocağından yani Türkistan'dan Rum ülkesine gidenlere icâzet verildiğini ve Rum'a bir eren gönderildiğinin erenlere bildirildiğini ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Şair Nâbî de, irfan dairesinin kutbu olarak gördüğü Şeyh Mahmud Hayrânî için nazım şeklinde, "*Bâkiyâ hankâh-ı âlem-i hayretde hemân/Her gelen kimse bu esrâr ile Hayrânî ancak*" (Yusuf Nabi 1996: 16; Coşkun 2002: 166) diyerek dönemin Akşehir kasabasına türbeyi ziyarete gelenlerin Hayrânî olacaklarını edebî bir dille belirtir.

Osmanlı döneminde de Seyyid Mahmud Hayrânî'nin türbesinin hacca giden hacılar tarafından ziyaret edildiği bilinmektedir. Nitekim Osmanlı hac güzergahı üzerinde bulunan Akşehir'e gelen hacıların burada bulunan Hoca Nasreddin, Seyyid Mahmud Hayrânî ve Nimetullah Nahcivanî'nin türbelerini ziyaret ederek yollarına devam ettikleri belirtilir (Coşkun 2002: 244-245; Çaycı 2006: 132).

Hac güzergahında bulunan menziller hakkında bilgi veren *Nehcetü'l-Menâzil* de bu ifadeleri destekler biçimde, Sultan Mehmed I tarafından 817/1414 yılında fethedilen Akşehir'de üç cami, beş hamam, Mevlevî tekkeleri ve Hoca Nasreddin, Şeyh Mahmud Hayrânî, Neccârî Dede, Ni'metullâh Velî, Ahî Evren ve Kürd Emîr'e aid kabirlerin ziyaretgâh olduklarını bildirmektedir (Mustafa b. Veliyyüddin Ankaravî: 27). Bu bilgiyi teyit eden bir diğer kaynak ise, 1868-1881 yıllarına ait ve 14 cilt halinde basımı yapılan Konya Vilayet Salnameleri'dir. Burada, Akşehir'in diğer önemli şahsiyetleri ile birlikte Seyyid Mahmud'un da medfûn olduğu belirtilmektedir (Konya Vilayeti Salnâmesi 2007: c. 2: 114 vd.).

Çalışmamızın bundan sonraki kısmında kaynak-

larda Seyyid Mahmud Hayrânî'ye ait olduğu belirtilen bir menâkıbnâmeden, Seyyid Mahmud Hayrânî ile isimleri anılan dönem şahsiyetlerinden, Yıldırım Bayezid'in naşının defninden, Seyyid Mahmud Hayrânî manzumesinde yer alan zâviye ve zâviyeye ait vakıf, türbe, meşicid, imaret, medrese, hamam ve Mahmud Hayrânî adına kurulan mahalleden bahsedilecektir.

IV. Menâkıb-ı Seyyid Mahmud Hayrânî

Menâkıbnâme tabiri, ilk olarak Hz. Peygamberin ashabının faziletlerine dair hadisleri ihtiva eden bölümlerin adı olarak "*Kitâbü'l-Menâkıb*" ismiyle kullanılmaya başlanmış, daha sonraki dönemde ise sûflerin hikmetli sözlerini ve örnek alınacak faziletli davranışlarını kaleme alan hal tercümeleri için kullanılmıştır. XI. yüzyıldan itibaren Kâdiriyye ve Rifâiyye gibi ilk büyük tarikatların ortaya çıkmasıyla birlikte, Abdülkâdir-i Geylânî, Ahmed er-Rifâî gibi tarikat pirleri için vefatlarının ardından yazılan eserlerde izhâr ettikleri kerametlerin anlatılmaya başlanmasıyla menkıbe kelimesi giderek kerametle aynı anlamda kullanılmıştır. Bu durum, tasavvufî bir tür olarak menâkıb metinleri (menâkıbnâme) ve menâkıb yazma geleneğini ortaya çıkarmıştır (Ateş 1977: 701-702; Ocak 1983: 27-30; Şahin 2004: 112-113).

Anadolu'da yazılmış olan evliyâ menâkıbnâmelerinin ilk örnekleri ise, Anadolu Selçukluları'na aittir. Bu örnekler, Anadolu'nun farklı bölgelerine gelerek buralarda tekke ve zâviyelerini kuran şeyhlerin hayatlarını ve öğretilerini menkıbevi bir dille anlatan eserlerdir. Döneme ait ilk menâkıbnâme örnekleri ise, Menâkıb-ı Seyyid Hârûn-ı Velî ve Menâkıb-ı Sadruddîn-i Konevî'dir (Ocak 1997: 46-47). Bu eserler, dönem Anadolu'sunun dinî ve ictimâî yapısını ortaya koyması açısından ayrı bir önemi haizdir.

Konumuzla ilgili olarak ise Ahmet Yaşar Ocak, nüshasına henüz rastlanmayan Menâkıb-ı Seyyid Mahmud Hayrânî adlı bir risâleden bahseder. Ocak'a göre, bu eser Baba İlyas ve Hacı Bektaş ile münasebet içinde görülen XIII. yüzyılın bu ünlü şeyhinin menkıbelerini içeren bir eserdir (Ocak 1983: 45; Ocak 1997: 47). Fakat eserin günümüze ulaşan bir nüshası henüz tespit edilememiştir. Bu eserin tespit edilmesinin, Mahmud Hayrânî'nin hayatı ve dinî kimliğini ortaya koymada ne kadar önem arz ettiği açıktır.

V. Seyyid Mahmud Hayrânî ve Mevlâna

Çağdaş iki mutasavvıf olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (Ö. H.672/M.1273) ve Seyyid Mahmud Hayrânî arasındaki münasebeti Ahmed Eflâkî'nin

Menâkibu'l-Ârifîn adlı eserinden öğrenmekteyiz. Eflâkî, her iki şahsiyetin arasında manevi bir bağdan bahseder. Eflâkî'de geçen rivayet özetle şu şekildedir. Akşehirli Şeyh Sinanüddîn, uzun bir geziden sonra Hazreti Mevlânâ'nın yanına gelir. Mevlana ona, seyahatlerinde bir merde erişip erişmediğini, Seyyid Mahmud Hayrânî hazretlerini nasıl gördüğünü, onun ne ile meşgul olduğunu sorar. Şeyh Sinanüddîn, onu tilki gibi saçı sakalına karışmış bir vaziyette gördüğünü, Mevlânâ'nın temiz âlemine gözünü kapadığını söyler. Mevlânâ bu cevaba güler ve hiçbir şey söylemez. Şeyh Sinanüddîn Akşehir'e döndüğünde, Seyyid Mahmud Hayrânî'yi çarşı başında uyuyor halde bulur. Mahmud Hayrânî, bağırarak "Ey Sinanüddîn hürlerin reislerinin sultanı zamanında tilki gibi olmayı cana minnet biliriz." der. Şeyh Sinanüddîn, Seyyid Mahmud'u öper ve gönlünü alacak sözler söyler. Şeyh Sinanüddîn başka bir zaman yine Mevlânâ'nın yanına gider. Mevlana ona, âlemde kalpleri uyanıklar çoktur diyerek şu beyitleri söyler: "Eğer o deli hayatta ise ona de ki nadir bulunur deliliği benden öğren. Eğer sen divane olmak istersen benim benzerimin nakşını elbisenin üstüne dik (yani beni taklid et). Her delilik için bir müddet sonra iyilik vardır. Fakat ey deli! Sana ne oluyor ki sen iyileşmiyorsun." Şeyh Sinanüddîn, Mevlana'nın bu sözünden sonra divane gibi başı açık ve ayağı çıplak bir halde şehirden dışarıya çıkar. Dağlara çıkar ve bir yıl kendine gelemmez. Kendine geldiğinde, kendisini Mevlana'nın aşkıyla sersem bulur (Ahmed Eflaki 2006: 460). Bu rivayet, Mevlâna ve Seyyid Mahmud arasındaki muhabbet ve hürmet ilişkisini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Seyyid Mahmud'a ait sanduka üzerinde Mevlânâ'ya ait beyitlerin olması da bu muhabbeti desteklemektedir. Bu beyitlerden biri şöyledir: "Sen sanırsın ki aslanlar da köpekler gibi kapı arkasında ölürler!... Birbirinin canı olan aşıklar birbirinin uğrunda canlarını verirler. Aşıklar daima feleğe doğru yükselirler. Münkirler cehennemin alt tabakalarına giderler" (Konyalı 1984: 434). Bir diğer rivayet ise, bizim kullandığımız Velâyetnâme ve Kühü'l-Ahbâr'da geçmeyen, fakat Gölpinarlı'nın çevirdiği Anonim Vilâyetnâme'de geçen, Seyyid Mahmud Hayrânî'nin üç yüz Mevlevî dervişle birlikte Hacı Bektaş Velî'yi ziyarete gittiğini aktaran rivayettir (Vilâyetnâme 1995: 49).

Bu bağlamda her iki mutasavvıfın birbirleriyle muhâbere halinde oldukları ve birbirlerine karşı muhabbet ve hürmet duyguları içerisinde oldukları söylenebilir.

VI. Seyyid Mahmud Hayrânî ve Hacı Bektaş Velî

Hacı Bektaş-ı Velî Velâyetnâme'sinde ve Kühü'l-Ahbâr'da Seyyid Mahmud Hayrânî ile Hacı Bektaş

Velî (Ö. H.669/M.1270-71)'nin görüşmelerine dair bir rivayet geçmektedir. Rivâyet, menkıbevî bir anlatımla karşılıklı kerâmetlerin sergilenmesinden bahsetmektedir. Rivayet özetle şöyledir: "Hacı Bektâş Velî Sulucakaraöyük'e yerleşip, velâyet ve kerâmetleri ile meşhûr olunca, onun güzel menâkıbılarını işiten kimseler her taraftan onu görmeye gelirlerdi. Hayır duâsını ve himmetini alıp giderlerdi. Akşehir'den de Seyyid Mahmûd Hayrânî Sultân üç yüz dervişle, Hacı Bektaş Velî'nin övülen vasıflarını işitip bir arslana binerek ve bir yılan tutup elinde kamçı yaparak yola çıktı. Hazreti Hünkârâ, Akşehir'den bir erin arslana binip, bir yılanı kamçı edip üç yüz dervişle yola çıktığını haber verdiler. Hazreti Hünkâr Hacı Bektâş Velî, o er canlıya binip ayağa geldi, biz ise bir cansıza binelim ona karşı varalım dedi. Oturduğu yerden kalkarak dışarı çıktı. Kızılca halvet yakınında bir ulu taş vardı. Bir dâm duvarı gibi o büyük taşın üzerine seccâdesini saldı ve ayağa kalkarak erenlere doğru yürümesini istedi. O kaya yerinden kopup kuş gibi gitti. Şimdiki halde de o kayanın başı ve gövdesi kuşa benzer. Sultan Seyyid Mahmud Hayrânî, bir erin cansız bir kayaya binerek kendisine yaklaştığını görünce, Hayrânî oldu. Erliğinde tereddüt geçirdi ve ne mertebede olduğunu kavradı. Erenler nazarına edepsiz gelmişiz diyerek, hemen arslandan aşağı indi, yılanı da elinden saldı. Hünkârâ karşı yüzünü yere koyup, yalvardı. Hünkâr kayaya dur diye işaret etti ve kaya şimdiki olduğu yere gelince durdu. Hünkâr taştan inince, halifeler ve dervişler etrafına toplandı. Seyyid Mahmud, ileri gelip Hünkâr'la buluşup görüştü, yanındaki dervişler de Hünkâr'ın elini öpüp başlarını ayaklarına sürdüler. O kayanın dibinde Hünkâr, Seyyid Mahmud ve dervişleri tam bir hafta sohbet ettiler. Kudûm ile semâ' eylediler. Çok büyük bir meclis olmuştu. Sohbet tamamlanınca, Seyyid Mahmud ayağa kalkıp, Hünkâr'dan icâzet istedi. Hünkâr, o geldiğin yeri sana yurt verdik, o yer senin ekmeğin olsun dedi. Seyyid Mahmud vedâ edip Akşehir'e yöneldi. Şimdi o kaya, Tekke Kaya demekle meşhurdur" (Velâyetnâme-i Hazreti Hünkâr: 95b-96b; Gelibolulu Mustafa Âlî 1997:96)

Yukarıda verilen rivayette, Seyyid Mahmud Hayrânî'nin Sulucakaraöyük'e gelerek üç yüz dervişle birlikte Hünkâr'a intisab ettiği belirtilmektedir. Ocak'a göre burada Hacı Bektaş Velî ile Seyyid Mahmud arasında geçtiği rivayet edilen menkıbenin aslı, Menâkibu'l-Kudsîyye'de geçmektedir. Burada Dede Garkın ile Seyyid Ahmed Kebîr-i Rifâî arasında gerçekleşen duvar yürütme menkıbesi, Hacı Bektaş Velî ve Seyyid Mahmud'a uyarlanmıştır (Elvan Çelebi 1995: XXXIV). Bahsi geçen rivayet şu şekildedir: "Hem dahî bir sema' ululardan/Rahmetullâh ile to-lulardan/Kim ne kudret kılur yine zâhir/Ol kerâmât ilmîne kâdir/Seyyidü'l-halk-hulk şeyh-i kebîr/Ol

Rûfâî ki gün gibi balkır/Mâr-ı sengin elinde şîr-i jiyân(kükremiş arslan)/Üzre binmiş gelür ki kanı fülân/Şeyh ister ki göre gösterde/Halvetinden revân çıkar Dede/Eyeri hâdime işâret ider/Kor divâr üzre hâdim ata gider/Ata binmez Dede divâra binür/Divar altında at gibi atılır/Dede Garkın kerâmetin görür bir/Bir divâra biner yürür ol şîr/Birbirine mukâbil oldu bular/Yir ü gök toldi toptolu envâr” (Elvan Çelebi 1995: 11-12). Arşiv kayıtlarından birinde de ariflerin kutbu olarak gösterilen Seyyid Mahmud'a ait zâviyenin, 1790'larda Hacı Bektaş Velî tarikatına bağlı bulunduğu belirtilmektedir (BOA, C.EV: 460/23284). Velâyetnâme'nin bir başka yerinde, Seyyid Mahmud'un, Hacı Bektaş Velî'nin cenazesinde hazır bulunanlar arasında olduğu da belirtilmektedir (Velâyetnâme-i Hazreti Hünkâr: 201b). Fakat Mahmud Hayrânî'nin, Hacı Bektaş Velî'den daha evvel öldüğü düşünülürse, bu rivayetin yanlış veya mecazî bir ifade olduğu söylenilebilir.

Son dönemlerde yayımlanan birkaç makalede, Seyyid Mahmud Hayrânî bağlılarının çok önemli bir kısmının günümüzde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ve özellikle Tunceli'de buldukları belirtilmektedir. Seyyid Mahmud Hayrânî'ye bağlı ocaklar arasında da Baba Munzır, Kureyşan Ocağı'nın bir kısmı ile Erzincan, Tunceli, Elazığ ve Malatya yöresinin oymaklarının bulunduğu belirtilmektedir. Seyyid Mahmud Hayrânî soyunun en son temsilcilerinden kabul edilen Paşa Doğan tarafından Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi'ne getirilen belgelerdeki silsilemelerden birinde de Hacı Bektaş Veli ile Seyyid Mahmud Hayrânî aynı silsilede yer almaktadır (Editör 2001: 3; Doğan 2003: 1-2).

Dolayısıyla Seyyid Mahmud Hayrânî'nin, çağdaşları olan Mevlânâ ve Hacı Bektaş Velî ile olan diyalogları göz önüne alındığında, meşrebi ile ilgili olarak ortaya çıkan iki akım vardır. Bunlar Mevlânâ ve Hacı Bektaş Velî'ye nisbetle teşekkül eden Mevlevîlik ve Bektâşîliktir. Kanaatimizce de, Seyyid Mahmud her iki akımın dönem temsilcilerinden etkilenmiştir. Ama dönemin de şartları bağlamında bir tarikatle olan diyalogunun diğerini engellemediği görülmektedir.

Bu noktada onun kendi çağında Akşehir'de bir tekke kültürü ve tasavvuf akımı oluşturmaya çalıştığı da söylenilebilir. Dolayısıyla onu doğrudan doğruya bir tarikatın müntesibi saymak da pek tutarlı görünmeyecektir. Torunu Seyyid Ali bin Muhammed'in sandukasındaki ifadelerden hareketle, kendisinden sonra gelen torunlarının ise XIX. yüzyıla kadar Rûfâî tarikatine bağlı kaldıkları anlaşılmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz bir belgede ise 1790'larda bu zâviyenin Hacı Bektaş Velî tarikatına

bağlı olduğunun belirtilmesinden hareketle, XVIII. yüzyıldan sonra zâviyenin, bir Bektaşî zâviyesi olarak hizmet verdiği söylenilebilir.

VII. Seyyid Mahmud Hayrânî ve Nasreddin Hoca

Mahmud Hayrânî ile Nasreddin Hoca (Ö.H.683/M.1284) arasındaki münasebet daha çok, Nasreddin Hoca'nın Akşehir'i vatan edinmesi hadisesi ile ilgilidir. Nitekim, Köprülüzâde Mehmed Fuad'a göre Nasreddin Hoca H.635/M.1237-38'de, Akşehir'de büyük şöret kazanan Seyyid Mahmud Hayrânî ve Seyyid Hacı İbrahim Sultan'a intisab etmek için, babasından devraldığı karye imamlığını Mehmed adlı bir halifesine terk ederek Akşehir'e hicret eder (Köprülüzâde Mehmed Fuad 1918: 9; Sakaoğlu 2009: 33). Dolayısıyla yaşadıkları dönem aynı olan her iki düşünürün Akşehir'de görüşmemiş olduklarının imkansız olmasından hareketle, aralarında bir müridlik-mürşidlik ilişkisinin olduğu tahmin edilebilir.

VIII. Seyyid Mahmud Hayrânî ve Sarı Saltuk

Mahmud Hayrânî'nin muhâbere içerisinde olduğu şahıslardan birisi de Sarı Saltuk lakabıyla bilinen Muhammed Buhari (ö.697/1297-98)'dir. Menkıbevi kimliği tarihî kimliğinin önüne geçen bu şahsiyet, mücahid/veli sıfatlarıyla özellikle Balkanların Türkleşmesi ve İslamlaşmasında etkili olmuştur. Anadolu'da ve Rumeli'de birçok türbesi bulunan Sarı Saltuk, günümüz alevî ve sünî kesimler tarafından da sahiplenilen bir alp-erendir.

Bazı kaynaklarda, Seyyid Mahmud'un, Gaziyanı Rûm taifesinden olan Sarı Saltuk'a izhâr ettiği kerametle onu tasavvuf yoluna sevk ettiği belirtilmektedir. Rivayete göre, Sarı Saltuk Akşehir'de çobanlık ederken, erenlerden Mahmud Hayrânî'ye rastladı. Mahmud Hayrânî ondan biraz süt istedi. Sarı Saltuk'un verdiği sütü içip kalanını ona uzattı. Saltuk, bu sütü içtikten sonra erenlere karıştı (Müneccimbaşı 2001: 110). Yine bu rivayetin bir uzantısı olarak bazı araştırmacılar Kırım'da ve Rumeli'de Tatarları Müslüman yapan Akşehirli bir gazi mürid/alp eren olarak kabul edilen Sarı Saltuk'u, Seyyid Mahmud Hayrânî'nin halifesi olarak zikrederler (Gölpınarlı 1971: 24; Togan 1981: 269; Gölpınarlı 1982: 27-41).

Tevârih-i Âl-i Selçuk'da geçen bir rivayet de aynı doğrultudadır. Rivayete göre, II. İzzeddin Keykavus (ö.1279) döneminde, oğlu II. Mesud (ö.H.707/M.1308)'un Bizans tekfuru yanında bulunan kardeşi, birkaç Türkle kaçma girişiminde bulunmuştur. Sonrasında yakalanarak Ayasofya patriğine verilmiş, vaftiz edilmiş ve bir keşiş yapılarak hizmete alınmıştır. Patrikle ilişkisi iyi olan Sarı Saltuk bu şeh-

zadeyi patrikten istemiş ve yanına alarak İslamlaş-tırmıştır. Daha sonra bu şehzadeyi Akşehir’de mu-hakkik ve evliyaların kutbu, Seydî Mahmud’a göndermiştir. Bu sırada Sarı Saltuk, Seydi Mah-mud’a uğramış ve Seydi Mahmud ona yoğunlu bir lokma vermiştir. Sarı Saltuk bu lokmayı kusunca, şehzade lokmayı yemiş, Sarı Saltuk da ona, “*Bara-ğim* (4)” deyip, okşamış ve bugün İran coğrafyasında yer alan Sultaniye tarafına göndermiştir. Bu Barak Çelebi’nin ziyareti şimdi Sultâniye’dedir ve Barakiy-eler onun müridleri olarak buradadır (Yazıcızâde Ali 2009: 855).

Machiel Kiel’e göre de Berlin’de Kemâleddin Mu-hammed es-Serrâc er-Rifâî’ye ait *Tuffâhu’l-Ervâh* adlı yazmada Sarı Saltuk’un mürşidi olarak Mah-mud Hayrânî gösterilmektedir. Bu yazmaya göre Mahmud Hayrânî ayrıca Şeyh Ahmed er-Rifâî’nin Irak Ümmü Ubeyde’deki tekkesinden feyiz almıştır. Sarı Saltuk ise Şeyh Mahmud’un himmetiyle kafir topraklarını dolaşarak buradakileri İslâm yapmış-tır (Kiel 2009: 149). Sarı Saltuk’un menkıbevî haya-tını anlatan *Saltuk-Nâme*’de ise, Sarı Saltuk’la Mahmud Hayrânî’nin sohbet ettikleri, Seyyid Mah-mud’un Sarı Saltuk’a gazâ yapmasını salık verdiği ri-vayeti vardır (Yüce 1987: 358). Başka bir yerde ise Sarı Saltuk Ahmed Fakih’le bağlantılı bir mürid ola-rak zikredilir. Nitekim *Saltuk-Nâme*’de, Sarı Saltuk, kutub Fakih Ahmed’den Mahmud Hayrânî ve Mev-lana Celaleddin’in neden meclise gelmediklerini sorar. Fakih Ahmed de, “*onlardan birinin aşık, di-ğlerinin Hayrânî olduklarından dolayı onun için akıl meclisinde toplanmadıklarını*” söyler (Yüce 1987: 130-131). Saltuknâme’nin bir başka yerinde de şu menkıbevî olay aktarılır. Sarı Saltuk, Konya’dan Ak-yanos/Akşehir şehrine giderek burada Seyyid Mah-mud Hayrânî’nin kabrini ziyaret eder ve rivayete göre Seyyid Mahmud ile Sarı Saltuk kabir içinde söyleşirler. Çok kimseler de bunu işitir (Ebu’l-Hayr Rumî 1988: II/177). Bu rivayetler, Seyyid Mahmud Hayrânî ve Sarı Saltuk arasında bir müridlik mürşid-lik ilişkisinin olabileceğini akla getirmektedir.

Fakat, Hacı Bektaş Veli’nin menkıbevî hayatının an-latıldığı Velâyetnâme adlı eserde ise Sarı Saltuk, Hacı Bektaş’ın halifesi olarak zikredilmektedir (Ve-lâyetnâme-i Hazreti Hünkâr: 101b). Bu noktada Köprülü, Sarı Saltuk’un Hacı Bektaş ile münasebet-inin daha çok Bektaşî ananesi kaynaklı olduğunu belirtir (Köprülü 1987: 55,254). Köprülü ayrıca, hu-susî kütüphanesinde olduğunu söylediği Muhyid-dîn adlı bir Bektaşî şairine ait H.880-M.1497/98’de keleme alınan Hızırnâme adlı manzumede de Sarı Saltuk ve Mahmud Hayrânî’nin Hacı Bektaş Veli’ye tabi olanlar arasında zikredildiği bilgisini verir

(Köprülü 1987: 111). Evliya Çelebi Seyahatnâ-me’sine göre Sarı Saltuk, Hacı Bektaş Veli’nin ardın-dan Horasan erenlerinden yedi yüz kişi ile yardıma gönderilir. Hacı Bektaş’ın onu Rum’a göndermesi istenilir. Anadolu’ya geldiğinde Hacı Bektaş Veli, şeyhinin emrine uyararak, onu Dobruca’ya gönderir. Sarı Saltuk burada Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş Veli sancağıyla birçok yerleri zapt eder. O, buralar ahalisini İslâm ile müşerref kılarak, buralara Müs-lüman ahaliyi iskân eden gazi bir dervıştır (Evliya Çelebi 1314: 659-660). Şemseddin Sami de, Sarı Saltuk’u Hacı Bektaş Veli’nin çilehânesinde kerâ-metlerini görerek müridi olan halifeleri arasında zikreder (Şemseddin Sami 1311: 2916).

Yukarıda zikredilen rivayetler esas alınarak Sarı Sal-tuk’un Anadolu’da bulunduğu dönemde devrin önemli suflerinden olan Seyyid Mahmud Hayrânî ile muhâbere halinde oldukları ortaya çıkmaktadır. Bektaşî kaynakları dışında birçok kaynak ise, Sarı Saltuk’u Mahmud Hayrânî’nin müridi olarak gös-termektedir. Fakat tarihî verilerin yetersizliği ve tu-tarsızlığı sebebiyle bu müridlik/mürşidlik bağının tartışmalı olduğunu belirtmek gerekir.

IX. Yıldırım Bayezid’in Nâşının Seyyid Mahmud Hayrânî Türbesine Defnedilmesi

Seyyid Mahmud Hayrânî ile ilgili bir diğer önemli husus Ankara Savaşı (1402) sonrası Timur’un, Yıldı-rım Bayezid’i Akşehir’deki Ferruḫşah Mescidi’nde göz hapsinde tuttuğu ve vefatından sonra da Seyyid Mahmud Hayrânî türbesine defnettirdiğidir.

Olaya ait rivayet şu şekildedir: Timur, oğlu Muham-med Sultan’ın hastalığı haberini işitince Akşehir’e doğru hareket ettiği sırada, Bayezid’in Akşehir’de öldüğü haberini alır (14 Şaban 805/9 Mart 1403). Cesedini tahnit ettirip, Akşehir’de Şeyh Mahmud Hayrânî Türbesi’ne geçici olarak defnettirir. Daha sonra Timur, Semerkand’a dönerken Bayezid’in naşını Musa Çelebi’ye teslim ederek Bursa’ya gö-türmesine izin verir (Hoca Sadeddin 1279: I/213; Nizameddin Şami 1987: 323; Uzunçarşılı 2008: I/321; Aka 2000: 130).

Osmanlı arşiv kayıtlarında da, cennetin gül bahçe-lerini süsleyen Sultan Yıldırım Bayezid’in ahşâ-i bat-niyyesinin (iç organlarının) bu türbede medfun olduğu kayıtlıdır (BOA, DH.ID: 28-1). Tarihte yaşa-mış ünlü Türk-İslâm büyüklerine ait makam türbe-lerin olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda diğer Osmanlı padişahlarının iç organlarının bulunduğu yerlerdeki türbeler gibi, bu geleneğin bir devamı ni-teliğinde Akşehir’de de Yıldırım Bayezid’e hürmeten

4. Bir av köpeği cinsi olup, Türk mitolojisinde hızlı koşan bir köpek olarak tasvir edilir. (Ocak 1992: 61)

bir makam türbenin yaptırılmasının, burada vuku bulan olayı hatırlama ve ecdada duyulan saygının bir göstergesi olacağı kanaatindeyiz.

X. Seyyid Mahmud Hayrânî Zâviyesi ve Vakıf Gelirleri

Konyalı, söz konusu zâviyenin bugünkü Seyyid Mahmud Hayrânî türbesinin kible ve Ferruh Şah Mescidi'nin batı tarafında olduğunu ve 1950'li yıllarda ayakta durduğunu belirtir. Ayrıca kapısı üzerinde inşa tarihini gösteren bir kitabenin de bulunduğunu ifade eder. Bu zaviye yıkıldıktan sonra yerine İshak Hoca Mektebi adını alan mektep binasının yapıldığını belirtir. Bu mektebin yanındaki küçük bir kapıdan Mahmud Hayrânî mezarlığı ve türbesine geçildiğini de aktarır (Konyalı 1984: 442). Seyyid Mahmud Hayrânî zâviyesine ait, daha önceleri bir şadırvan ve oluklu döşeme taşının olduğu, fakat bunların söküldüğü de bilinmektedir (Önge 1975: 94).

Arşiv belgelerinde, bu zâviyeye yapılan atamalarla ilgili birçok belgeye ulaşmak mümkündür. Bunlardan biri 1115/1703'de Seyyid Mahmud evkâfının Kâtibi Mustafa'ya yeniden verilmesi ve zâviyenin şeyh, nâzır, türbedâr, tabbâh ve taâmiyye/yemek parası'na dair her türlü işi için Şeyh Hacı Halil'in atanmasıdır (VGM Defter no:1069 : v. 41b). 1756 tarihli bir belgede ise, zâviyenin câbîlik yani gelirlerini toplama görevinin ve türbedârlığının Süleyman Halife'ye verildiği görülmektedir (VGM Defter no:1062 : v. 13 a).

Yine 1179/1765 tarihli bir atama da meşihat ve türbedârlık vazifesi Şeyh Muhammed'e tevcih edilmiştir (VGM Defter no:1057 : v. 72 a). 1213/1799 tarihli bir belgede de, yine bir şeyh ataması yapılmaktadır (VGM Defter no:53 : s. 57).

Seyyid Mahmud Hayrânî'ya ait zâviye ve bu zâviyeye ait vakıfla ilgili bilgi veren ilk araştırmacı, yukarıda da zikrettiğimiz üzere İbrahim Hakkı Konyalı'dır. Onun verdiği bilgiler daha sonra "XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı"nı çalışan Volkan Ertürk tarafından da teyit edilmiştir. Bu bilgilerden ilki, Fatih adına Karaman ilinin vakıflarını tespit eden Mevlana Muslihiddin'in 1476 yılına ait kayıdır. Bu dönemde zaviyenin mütevellisi, Mahmud Hayrânî'nin evlâdından Necmeddin olup, zaviyenin geliri 12.388 akçedir. 1483 tarihinde vakfedilen otuz iki parça mevkufun geliri ise 11.450 akçedir. 1500 yılında II. Bayezid dönemi Akşehir evkâfını kaydeden ilyazıcı defterindeki kayıta ise zâviyenin şeyhi ve mütevellisi Kasım Çelebi'dir. 1524 tarihinde ise geliri 16.508

akçedir (Ertürk 2007: 340-341). Ayrıca 1584'de III. Murad adına Akşehir'deki evkâfi kaydeden Mevlânâ Mustafa ibn Ahmed'in kaydı da bulunmaktadır. Bu tarihte ise zâviyenin mutasarrıfı Seydî Mahmud Hayrânî evlâdından Acemeddîn veledi Sâdık olup geliri 20.076 akçedir. Belirtilen yaklaşık yüz yıllık sürece bakıldığında zâviyenin gelirlerinde % 62 oranında artış olduğu görülmektedir. Tabiki bu süreçte yapılan tağşişler ve fiyat devrimi ile birlikte paranın değer kaybettiği de göz önünde bulundurulmalıdır (Tekin 1999: 172-173). Yine söz konusu kayıtlara göre, vâkıfın adı "Seyyid Mahmud Hayrânî"dir (Konyalı 1984: 440-441). Bu vakfın, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar bir mütevellisinin olduğu görülmektedir. Hatta 1790'larda zâviyenin sorumlusu olan Abdullah'ın zâviyeyi usulüne göre işletmemesinden dolayı tevliyet ve zâviyedarlığının gelip geçeni yedirep içirmek şartıyla Mehmed Efendi'ye tevcih edildiği görülmektedir (BOA, C.EV: 460/23284). Bir başka belgede ise, vakfın tevliyetinin, Kur'an-ı Kerim öğretimi şartıyla İbrahim Halife uhdesine verilmesine dair yazıdır (BOA, İE.EV: 38-4359). Yine vakfın, günlük üç akçe vazife ile nâzırı olan Hacı Yusuf Efendi'nin vefatıyla bu hizmetin oğlu Yusuf'a verildiğine dair bir belge de bulunmaktadır (BOA, C. EV: 660-33274).

Yine Akşehir'deki zâviyeden başka, Seyyid Mahmud Hayrânî adına İshaklı (Sultandağı)'da da bir zâviye ve vakıf kurulduğu görülmektedir (BOA, İE.EV: 39-4509; BOA, İE.EV: 38-4359; BOA, C.EV: 9763). Arşiv kayıtlardan, 1205/1790'larda buraya da zâviyedâr ve mütevellî atandığı görülmektedir (VGM Defter no: 265/93: 195) Köprülü de, Seyyid Mahmud'un hayatında bu vakfın kurulduğunu ve H.655/M.1257-58 tarihli bir vakfiye/vakıfnâmesinin olduğunu belirtir⁽⁵⁾ (Köprülü 1987: 257). Arşiv kayıtlarında da, 1775 yılında Seyyid Mahmud Hayrânî vakfına ait gelirleri toplayan câbînin Hoca Süleyman olduğu anlaşılmaktadır (BOA, C.EV: 9763).

Akşehir'de yer alan birçok cami ve türbe gibi Seyyid Mahmud Hayrânî Zâviyesi'ne de tesis edilen vakfa dair gelirlerin olduğu görülmektedir. Konya vakıf muhasebe defterlerinden anlaşıldığına göre, bu gelirlerin daha çok Akşehir'e bağlı köylere ait toprak gelirleri olduğu görülmektedir (VGM, EV.MKT: 1382/72). Nitekim zâviyenin, Şeyh Hasanoğlu Hacı İbrahim zaviyesinden sonra Akşehir'de geliri en yüksek zaviye olduğu anlaşılmaktadır (Ertürk 2007: 341; Ertürk 2011: 235).

Fatih dönemi defterinde zâviyeye ait gelirler de belirtilmiştir. Bunlar, Akşehir'e bağlı Bayındır/Seydî/Sorkun köyü gelirleri, Üyük köyü gelirleri,

5. Söz konusu vakfiye, tarafımızdan Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Vakıf Kayıt Arşivi'nde taranmış fakat ulaşılamamıştır.

Akşehir'deki bir hamamın hisseleri, Engili köyündeki bir değirmenin yarısı, Bürcek/Yaka köyündeki tarla, Kadı Zeyneddin tarlası, Hafız pınarı yanında tarla, Kara Arslandaki Hacı Balı tarlası, Yahsihan köyündeki tarla ve Akşehir'deki debbağlar çarşısındaki dükkanlardır. II. Bayezid döneminde ise, Maarif köyünün gelirlerinin dörtte birinin Mahmud Hayrânî Zâviyesi vakfına ait olduğu belirtilmiştir (Konyalı 1984: 441; Ceylan 1993: 43; Ertürk 2007: 129). Bu gelirler genelde köyde üretilen arpa, buğday, bahçe ürünleri nevinden ziraî ürünler olup, arıcılık gelirleri de bu vakfın gelirlerini oluşturmaktadır (Ertürk 2007: 129).

XI. Seyyid Mahmud Hayrânî Türbesi ⁽⁶⁾

Seyyid Mahmud Hayrânî Türbesi, Akşehir'de Türkiye Selçuklu ve Beylikler dönemine ait Taş Medrese, İplikçi Camii, Şeyh Hacı İbrahim Sultan Türbesi, Şifa Hamamı ve Tahtakale Mescidi gibi önemli yapılardan biridir.

Türbe, Sultan Dağı'nın eteklerinde, Anıt mahallesinde ve tarihî Akşehir Kalesi olarak kabul edilen alan içerisinde yer almaktadır. Seyyid Mahmud Hayrânî'nin, halen İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesi'nde yer alan sandukası üzerinde yazılı olan vefat tarihi 667/1268, türbenin inşa tarihi olarak da kabul edilmektedir.

Osmanlı arşiv kayıtlarında türbe ile ilgili pek çok kayda rastlamak mümkündür (VGM, EV. MKT: 1382-147; BOA, MF.MKT: 821-47; BOA, DH.İD: 28-1)⁽⁷⁾. Bunlardan bir kısmı, türbeye türbedar veya şeyh atanmasıyla ilgilidir. Örneğin 1115/1703'de zâviyenin şeyh, nâzır, türbedâr, tabbâh ve taâmiyye/yemek parası'na dair her türlü işi için Şeyh Hacı Halil atanmıştır (VGM Defter no:1069: 41b). 1170/1756 tarihinde ise câbîlik/vergi tahsildarlığı ve türbedârlığın Süleyman Halife'ye verildiği görülmektedir (VGM Defter no:1062: 13a). 1179/1765 tarihli bir atamada meşihat ve türbedârlık vazîfesi Şeyh Muhammed'e verilmiştir (VGM Defter no:1057: 72a). 1198/1784 tarihinde ise türbedârlık vazîfesinin Seyyid Süleyman Kadı Halife'ye tevcih edildiği görülmektedir (VGM Defter no:1064: 77a). 1213/1799 tarihli bir belgede de, zaviyeye yine bir

şeyh ataması yapılmaktadır (VGM Defter no:531: 57)⁽⁸⁾.

Arşivlerdeki diğer belgeler ise türbenin mimarisi ve içinde barındırdığı eserlerle ilgilidir. Akşehir kazâsına ait âsâr-ı atikalara dair malumatın verildiği bir belgede türbenin konik olan kubbesinin nadide çinilerle süslü olduğu, fakat ihtiraslı kişilerin bu çinileri çaldığı belirtilmektedir (BOA, DH.İD: 28-1).

Diğer bir belgede de XX. yüzyılın ilk çeyreğinde türbede mevcut, Hint saç ağacından imal edilmiş ve Türk tahta işlemecilik ve oymacılık sanatının şaheseri olarak kabul edilen, ayrıca üzerinde nefis hat ve nakışların olduğu parlak dört siyah sandukadan söz edilmektedir. (BOA, DH.İD: 28-1; Huart 1978: 80).⁽⁹⁾ Yine 1910'lu yıllarda buraya gelen Konya Valisi, yalnızca birinin kapağının çalındığını söylediği her sandukanın beşer yüz lira değerinde olduğunu belirtmektedir (BOA, DH.İD: 28-1). Söz konusu sandukalar Konya'da oturan Alman Konsolosunun teşviki ile bir Ermeni tarafından çalınmış, bunlar yurt dışına çıkarılırken yakalanarak İstanbul'da Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne verilmiştir. Bunlar halen bu müzede, 191-193-194 envanter numaralarıyla kayıtlıdır. Söz konusu sandukalar, Seyyid Mahmud Hayrânî, kardeşi Necmeddin Ahmed (ö.1251) ve torunu Seyyid Ali'ye ait sandukalardır. Fakat sanduka tanıtım kartlarında hangi sandukanın kime ait olduğuna dair bir malumat olmayıp, "Akşehir (Konya) Seyyid Mahmud Hayrani Müzesi'nden getirilmiştir." şeklinde muğlak bir ifade vardır. Dolayısıyla sandukalara ait tanıtım kartlarında hangi sandukanın kime ait olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Yaptığımız çalışmada, sandukaların ayak kitabelerinden hareketle halen üst teşhir salonunda (Selçuklu Salonu'nda) yer alan sandukanın Necmeddin Ahmed'e⁽¹⁰⁾; sergi salonundaki sandukanın Seyyid Mahmud 'a⁽¹¹⁾ ve depodaki sandukanın Seydi Ali⁽¹²⁾'ye ait olduğu tespit edilmiştir. Seyyid Mahmud'a ait sandukanın ayak kitabesinde, "Bu temiz türbe, velilerin kutbu seyyidlerin seyidi Mesud oğlu Seyyid Mahmud'undur. Allahın rahmeti üzerine olsun." yazılıdır. Yine Seyyid Ali'nin sanduka kitabesindeki, "Seydi Ali bin Mehmed bin Mahmud er-Rufâi" ibaresinden hareketle, Seyyid Mahmud'un torunu Seyyid Ali'nin, Rufâi tarikatına bağlı olduğu görülmektedir.

6. Türbenin fotoğrafı için bakınız: Fotoğraf 1

7. Seyyid Mahmud Hayran Türbesine ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden bir fotoğraf :2 (BOA, DH.İD: 28-1).

8. Söz konusu atamalarla ilgili (Şeyhlik, zâviyedârlık, kâtiplik, müremmimlik, câbîlik, tabbahlık, nâzırlık, imamlık) Vakıf Kayıt Arşivi'nde yer alan diğer belgeler için bkz. Defter No:530, v.25; Defter No:531, v.24; Defter No:533, v.61; Defter No:535, v.29; Defter No:1057, v.71-72; Defter No:1059, v.38; Defter No:1060, v.23; Defter No: 1061, v. 94; Defter No: 1062, v. 11-15; Defter No: 1064, v. 76-77; Defter No: 1065, v. 16; Defter No: 1068, v. 101-102; Defter No: 1069, v. 41-44; Defter No: 1140, v. 36-37; Defter No: 1141, v. 80-81; Defter No: 1144, v. 38.

9. Seyyid Mahmud Hayran Türbesi'ndeki Necmeddin Ahmed'e ait sandukanın, Osmanlı arşivindeki fotoğrafı için bakınız. Fotoğraf 3: (BOA, DH.İD: 28-1)

10. Necmeddin Ahmed'e ait sandukanın, Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki fotoğrafı için bakınız. Fotoğraf 4.

11. Seyyid Mahmud Hayrani'ye ait sandukanın, Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki fotoğrafı için bakınız. Fotoğraf 5

12. Seydi Ali'ye ait sandukanın, Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki fotoğrafı için bakınız. Fotoğraf 6.

Fakat bu dört sandukadan birinin elde edilemediği ve günümüzde Şeyh Hacı İbrahim Veli'ye ait Almanya'daki sanduka gibi, Kopenhag David's Samling Koleksiyonu'nda olduğu bilinmektedir (Ölçer 2002: 143).⁽¹³⁾

Türbenin giriş kapısı üzerinde yer alan ve onarım kitabesi olduğu anlaşılan kitabesinde satır sırasına göre,

1. Allah
2. Emere bi tecdîdi hâzâ't-türbeti'l-mutahharati
3. El-mu'attara el-mahdûmu'l-mu'azzam sülâletü'l-evliyâ Seyyid
4. Es-sâdâtü'l-müeyyed bi-te'yîdi Rabbi'l-arazîn ve's-semâvât
5. Seydî Muhyiddîn bin Seydî Ali bin Seydî Muhyiddin bin Seydî Mahmud
6. Rahmetullâhi aleyhim fî şuhûri sene isnâ aşere ve semânimie(812)

"Allah, bu bu temiz ve ıtırılı türbenin yenilenmesini 812/1409-10'de seyyidlerin seyidi, evliyâ soyu büyük âlim yerlerin ve göklerin Rabbinin teyidiyle teyid edilmiş Seyyid Mahmud oğlu Seyyid Muhyiddin oğlu Seyyid Ali oğlu Seyyid Muhyiddin emretti. Allahın rahmeti üzerine olsun." Kitabeden, türbenin Seyyid Mahmud'un torunu Seyyid Muhyiddîn tarafından yenilendiği ve bu kitabenin bir tamir kitabesi olduğu anlaşılmaktadır.

Yine İ. Hakkı Konyalı, 1942 yılında türbeyi tetkik ettiği türbenin üzerinde kible tarafına rastlayan kısımda:

عمل احمد ابن عبد الله بن اصلى "Bunu Aslî oğlu Abdullah oğlu Ahmed yaptı."

yazılı bir ibarenin olduğunu fakat 1945'te tekrar geldiğinde bu çininin de söküldüğünü ve bir tren memuru tarafından alındığını belirtir. Ayrıca yine daha önce türbede yer alan sandukalardan birinin de üst kısmının alındığını belirtir (Konyalı 1984: 420).

Türbenin kible tarafına ve batıya açılan iki penceresi vardır. Günümüzde Akşehir'de Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi'nde sergilenen türbe kapısının Türk ağaç işçiliğinin önemli bir numunesi olduğu bilinmektedir. Ceviz ağacından yapılmış olan kapının, üzerinde kabartma ve oyma süslemeler ve kemer kısmında bir de dua cümlesi bulunmaktadır.⁽¹⁴⁾ Bu kapının üzerinde, kûfi "Allah"

kelimesinden sonra sülüs "Rabbî." yazılıdır. Bunun altındaki yazıda ise, "Ve'l-'izzî'd-dâim ve'l-ikbâl ve'd-devle ve..." şeklinde bir dua cümlesi vardır.

1910'lu yıllarda Arapça ve Farsça beyitlerle süslenmiş bu kapının ve pencere kapaklarının hayli yıpranmış vaziyette olduklarını da öğrenmekteyiz (BOA, DH.ID: 28-1). Samur'a göre bu kapı, Karamanoğulları döneminde Seyyid Muhyiddîn tarafından türbe ile birlikte yapılmıştır (Samur 1996: 99). Türbenin günümüzdeki kapısının ise restorasyon sonrası takılan bir ağaç kapı olduğu görülmektedir.

Türbenin kubbe kısmının da eşsiz olup, Mevlana türbesinden çok yüksek bir önem taşıdığını belirtir (Konyalı 1984: 418). Yine bu türbenin daha sonra yapılan Mevlana türbesiyle benzerliklerinden dolayı, Mimar Bedreddin Tebrîzî'nin elinden çıkmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Konyalı, türbenin kubbe kısmında yer alan ve giriş kapısının üstüne rastlayan çini üzerinde, "... خلفهم ولايحيطون" ibaresinin ve bazı ayet parçalarının yazılı olması, Mevlânâ türbesinde olduğu gibi türbeyi çevreleyen bir Ayete'l-kürsî yazısı olduğunu düşündürmektedir. Fakat günümüzde türbenin bu kısım dışında kalan başka yüzlerinde ayet süslemesi yoktur. Bu durum, kubbedeki çini süslemelerle birlikte, çini üzerine yazılı ayet levhalarının da farklı sebeplerle kaybolduğunu akla getirmektedir.

Konyalı, türbenin kuzey duvarında üç adet gayr-i İslâmî mezar taşının yan yatırılarak kullanıldığını belirtir. Bunlardan birinde yedi, diğeri on dokuz, üçüncüsünde ise üç satırlık Yunanca kitabe olduğunu belirtir (Konyalı 1984: 417). Bu kitabelerin bölgede yaşayan Rum veya Karamanlı Ortodoks Türk zümrelerine ait olduğu da düşünülebilir.

Türbenin üst kısmındaki dilimlerin aralarında daha önceleri ayırıcı mavi ve mor çiniler olduğu, fakat daha sonra hasara uğradığı için teneke ile kaplandığı belirtilmektedir (Konyalı 1984: 419).⁽¹⁵⁾ Fakat Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyon sonrası, bu teneke sökülerek orjinaline yakın çini süslemeler tekrar kubbeyi süslemiştir.

Bu noktada Küçükdağ, türbeye ait bir hazinenin de 1930'lu yıllara kadar olduğunu fakat daha sonra kaldırılarak çocuk parkı haline getirildiğini belirterek, günümüzde mevcut olmayan bu mezarlığın fotoğrafını da vermiştir (Küçükdağ 2005: 319,322).

13. Söz konusu sanduka için bakınız: Fotoğraf 7. Kopenhag Davids Samling Inv. no. 26/1976 (<http://www.davidmus.dk/en/collections/islamic/materials/ivory-wood-and-papier-mache> adlı siteden alınmıştır.15/06/2012)

14. Türbe kapısına ait fotoğraf için bakınız: Fotoğraf 8.

15. Türbenin bu haliyle ilgili fotoğraf için bakınız Fotoğraf 9.

Fotoğrafçı Mehmet Güleray'ın fotoğraf arşivinden temin ettiğimiz bir fotoğrafta ise daha sonradan yapılan çocuk parkı görülebilmektedir. ⁽¹⁶⁾ Günümüzde ise türbenin etrafı betonla kaplanmış ve hazîre bölümü tamamen kaybolmuştur. Buradan çıkan, çoğu Selçuklu ve Osmanlı ilk dönemlerine ait mezar taşlarının ise, Akşehir Arkeoloji müzesine aktarıldığı görülmektedir. ⁽¹⁷⁾

Türbenin, 1964'te yapılan ilk onarımından sonra Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 2005 yılında restorasyonuna başlanmış, 2008'de tamamlanmıştır. ⁽¹⁸⁾ Bu onarım kapsamında, türbenin dış ve iç beden duvarlarında Horasan derz imalatı yapılmış, üst örtüdeki sac kaplama çıkarılarak orijinal dilimli külâh ortaya çıkarılarak eksik çini onarımları yapılmış, kapı ve pencereleri yenilenmiş, 2007-2008 yıllarında da çevre düzenlemesi yapılarak ziyarete açılmıştır. ⁽¹⁹⁾ Türbeyi ziyaret etmek isteyenler halen Anıt Mahallesi'nde Ferruhsah Mescidi'nin yanında, kendisinde türbe anahtarı bulunan ev sahibesinin gözetiminde bu ziyareti gerçekleştirebilmektedirler.

Türbenin sanat tarihçilerini ilgilendiren incelikleriyle ilgili özellikler son dönemde yapılan bazı çalışmalarda ayrıntılarıyla ele alınmıştır (Demiralp 1996: 65-71; Samur 1996: 96-114).

XII. Seyyid Mahmud Medresesi

XVIII. yüzyıl Osmanlı dönemi belgelerinde Seyyid Mahmud Hayrânî adına Seydî Mahallesi'nde teşekkül ettiği anlaşılan bir medresenin kayıtlarına ulaşılmaktadır (VGM Defter no:1061: 91b; VGM Defter no:1061 : v. 93; VGM Defter no:1062 : v.13). Bu medresenin Seyyid Mahmud dönemine ait olup olmadığı bilinmemekle birlikte, Osmanlı'da medreselerin teşekkül devrinden sonra da yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir (Küçükdağ 2005: 317).

XIII. İmaret/Matbah/Mutfak

Tekke ve zâviye kültürü çerçevesinde Seyyid Mahmud Hayrânî zâviyesi içerisinde de bir imaret/matbah/mutfak olduğu anlaşılmaktadır (VGM Defter no:1064 : 77a). Bu bağlamda 1110/1699 ve 1115/1703 tarihli iki belgede kâtiplik, câbilik, tabbahlık ve müremmimlik yani tamirat işleriyle ilgili vazifenin bir kişiye verildiği görülmektedir (VGM Defter

No: 530: v.25; VGM Defter No: 533: v.61; VGM Defter no:1140: v. 37b; VGM Defter no:1141 : 161; VGM Defter no:1069: v.41-42).

Bir diğer belgede ise, 1115/1703'de Şeyh Hacı Halil'in tabbâh ve taâmiyye/yemek parası'na dair işler için atandığı görülmektedir (VGM Defter no:1069 : v. 41b). 1 Safer 1131/24 Aralık 1718 tarihli bir belgede de, zâviyenin tabbâhı olan Muhammed'in vefatıyla bu görevin üç akçe ile Şeyh Mustafa'ya verildiği anlaşılmaktadır (VGM Defter no:1069: v. 43a). Bundan bir yıl sonra 1 Muharrem 1132/14 Kasım 1719 tarihinde zâviyeye ait kâtiplik, aşçılık ve müremmimlik Şeyh İbrahim'e tevcih edildiği görülmektedir (VGM Defter no:1069 : v. 43a).

Yine Başbakanlık Osmanlı arşiv belgelerinin birinde, zâviyede âyende ve râvendeye it'âm-ı ta'âm eylemeyen yani gelip geçene yedirip içirme görevini yerine getirmeyen mütevellî Abdullah'ın görevinden alındığı ve bu görevin âyende ve râvendeye it'âm-ı ta'âm eylemek şartıyla Mehmed Efendi'ye verildiği belirtilmektedir (BOA, C.EV: 460-23284). Vakıf kayıtlarında da aynı şartla verilen bir tevliyet kaydı bulunmaktadır (VGM Defter no: 265/93).

Zâviyenin vakıf mahsullerinden elde edilen gelirden bir kısmının da mutfak masraflarına tahsis edildiğine dair bir 1 Safer 1133/2 Aralık 1720 tarihli bir belge de bulunmaktadır (VGM Defter no: 1069 : v. 43b). Ayrıca bu imarete ait bir ambarın olduğu da buraya atan ambarcı adlı görevlilerden anlaşılmaktadır. Şevval 1191/Kasım 1777 tarihli bu belgede Ambarcı İbrahim'in vefatıyla yerine Ömer geçmiştir. Safer 1162/Mart 1778'de ise Ömer'in vefatıyla yerine Seyyid Mustafa bin İbrahim getirilmiştir (VGM Defter no: 1064, v. 75).

Dolayısıyla, XVIII. yüzyıla kadar zâviyeye ait bir imaret yani mutfak olduğu ve bu birime sürekli atamalar yapıldığı ortaya çıkmaktadır.

XIV. Mescid

Arşiv kayıtlarında, vakfiyesinde beyne'n-nâs olduğu ve 1900'lü yılların başlarında mütevellisi veya vakfi gözetken kimsenin olmadığı Seyyid Mahmud Hayrânî Vakfı'na ait bir mescidin bulunduğu da bahsedilmektedir (BOA, MF.MKT: 821-47; VGM Defter no:1061: v. 94). Vakıf Kayıt Arşivi'ndeki bir belgede ise bu mescidin buradaki medreseyle biti-

16. Bakınız. Fotoğraf 10.

17. Seyyid Mahmud Hayran türbesi hazîresinden çıkarılan ve Akşehir Arkeoloji Müzesi'ne götürülen mezar taşları ile ilgili bir çalışma için bkz. (Erdemir 1992,: 152-237).

18. Türbeye ait restorasyon çalışmasıyla ilgili olarak bakınız: Fotoğraf 11. www.kulturrestorasyon.com.tr/15/10/2012'dan alınmıştır.

19. T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Bilgi Edinme Birimi'ne tarafımızdan 03.04.2012 tarih ve 5885 sayılı müracaatın, 19.04.2012 tarihinde verilen cevabına binaen yazılmıştır.

şik olduğu belirtilmektedir. Bu mescide imam tayininin yapıldığı da görülmektedir.(VGM Defter no:1061 : v. 96; VGM Defter no:1062 : v. 11). Ayrıca 1140/1727 tarihli bir kayıta mescidin bir de mütevellisi olduğu görülmektedir (VGM Defter no:1144: v. 38). Bu mescidden Ferruh Şah mescidi şeklinde bahsedilmemesi, medreseye ait ayrı bir mescidin yapılmış olabileceğini akla getirmektedir (VGM Defter no:1061 : v. 93; VGM Defter no:1062 : v. 13a).

XV. Hamam ve Hamam Arsası

Arşiv kayıtlarında Seyyid Mahmud Hayrânî'nin evkâfı arasında zikredilen ve zamanla harabeye döndüğü belirtilen bir hamamın 1314/1898-99 senesinde satışa çıkarılarak, değerinin Maarif sandığına konulduğu belirtilmektedir (BOA, MF.MKT: 821-47).

Hamamın hayli harab olması ve vakıf tarafından yeniden inşasının mümkün olmadığından, hamam arsası dönemin ibtidâisi ile inşaatına başlanan rüşdiye mektepleri için müzâyedeye çıkarılarak yaklaşık on bin guruşa elden çıkarılmıştır (BOA, MF.MKT: 821-47).

Ayrıca arsanın türbeye bir iki dakika yani yaklaşık 600-700 metre civarında bir mesafede olduğu, ayrıca hamam arsasının etrafında Ermeni hanelerinin bulunduğu da belirtilmektedir (BOA, MF.MKT: 821-47). Bu bilgilerden hareketle, hamam arsasının dönemin Ermeni mahallesinde olduğu ortaya çıkmaktadır.

XVI. Mahmud Hayrânî Adına Kurulan Mahalle: Seydî Mahallesi

Günümüzde de bir şehrin önde gelenlerinin ismini yaşatmak ve bazen de yaşamlarında taltif etmek için mahalle, sokak ve caddelere isimlerinin verildikleri bilinmektedir.

Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde de bir takım köy ve kasaba isimlendirmelerinde de bu anlayışın tezahürleri görülmektedir. Nitekim Seyyid Mahmud Hayrânî ve zâviyesinden hareketle, Sultan dağının eteklerinde günümüzde olmayan Akşehir kalesinin içindeki türbesinin bulunduğu mahalle yakın döneme kadar Seydî Mahallesi olarak isimlendirilmiştir (Yörük 2008: 168; Ertürk 2011: 199). Nitekim Osmanlı arşivlerinde de buna dair 1155/1742 tarihli bir belge bulunmaktadır (VGM Defter no: 1061 : v. 91b.).

XVI. yüzyıl Tahrir kayıtlarına göre ise bu mahallede Müslümanlarla birlikte % 5 oranında bir gayri-

Müslim nüfusun yaşadığı bilinmektedir (Yörük 2008: 181).

Günümüzde ise Seyyid Mahmud Hayrânî türbesinin yer aldığı bu mahalle Anıt Mahallesi olarak geçmektedir. Seyyit Mahmut Hayrani ise, türbesinin bulunduğu sokağa isim olarak verilmiştir. Yukarıda belirttiğimiz üzere soyut kültürel miras olarak Akşehir'in İslâmlaşmasında katkısı olan bu şahsiyetin adını yaşatmak adına, somut kültürel miras olarak da Akşehir'in önemli şahsiyetlerinin tanıtımı adına bu mahallenin isminin eski ismi olan "*Seydî Mahallesi*" veya "*Seyyid Mahmud Hayrânî Mahallesi*" olarak tekrar iade edilmesi gelecek kuşaklara bırakılacak en güzel kültürel miraslardan birisi olacaktır. Son dönemde bununla ilgili bir adım olarak Akşehir'de Akşehir Lisesi'nin isminin Seyyit Mahmut Hayrani Anadolu Lisesi olarak değiştirilmesi gösterilebilir.

Nitekim yöre halkı arasında Seyyid Mahmud Hayrânî'ye duyulan saygı ve sevginin bir ifadesi olarak kız çocuklarına "*Hayran*" ve erkek çocuklarına "*Hayrani*" isminin verildiği görülmektedir.

XVII. Ferruhşah Mescidi⁽²⁰⁾

Burada, bu türbenin ve karşısındaki mescidin (Ferruh Şah Mescidi) H. 622/M.1225-26 tarihinde Selçuklu padişahlarından Alaaddin Keykubad bin Keyhüsrev devrinde yapıldığı belirtilmektedir (BOA, DH.İD: 28-1). Bu mescid Anıt Mahallesi, Türbe Sokakta Seydi Mahmud Hayrânî Türbesi yanında bulunmaktadır. Kitabesine göre H. 621/M. 1224 tarihinde tamamlanmıştır.

Günümüzde Seyyid Mahmud Hayrânî Türbesi bahçesinde yer alan Ferruhşah Mescidi'ne ait gelirleri de tespit etmek mümkündür. Söz konusu gelirler, 1476'da 138 akçe, 1483'de 160 akçe, 1500'de 121 akçe, 1524'de 177akçe ve 1584'de 213 akçedir (Ertürk 2011: 237).

Arşiv kayıtlarında bu mescidle ilgili kayıtlardan biri, mescidin harab olma derecesine geldiğinden dolayı tamiratının yapılmasına dairdir (BOA, DH.İD: 28-1).

Konyalı, mescidi bina edenin Konyalı Kuloğlu Ferruhşah olduğunu söylemektedir (Konyalı 1984: 310). Şehir merkezinde bulunan mescidin 1476 tarihinde zemin, dükkân ve bağ gelirlerinden mütешekkil 5 parça mevkufuna karşılık 138 akçe geliri kaydedilmiştir. 1483 tarihinde mevkuf adedi 3, geliri ise bir miktar artarak 160 akçe olmuştur. 1500 tarihinde 121, 1524 tarihinde 177, 1584 tarihinde

20. Ferruh Şah Mescidi'ne ait fotoğraf için bakınız. Fotoğraf 12.

213 akçe hâsılı kayıtlıdır (Ertürk 2007: 357)

SONUÇ

Menkıbevî ve tarihsel kimliğiyle ilgili pek çok malumata ulaştığımız bu çalışmada, Seyyid Mahmud Hayrânî/Hayrânî'nin Türkiye Selçukluları dönemi Akşehir'inin tekke ve dolayısıyla halk İslâm'ına kendine has üslûbuyla bir katkı sağladığı görülmektedir. Ayrıca Mevlânâ, Hacı Bektaş gibi çağdaş birçok mutasavvıfla da diyalog halinde olduğu ve onlar tarafından da faaliyetlerinin takdir edildiği anlaşılmaktadır. Özellikle Konya ve Akşehir yöresinde etkili olduğu görülen zâviyesi ile başlattığı faaliyetler, sonraki dönem Osmanlısında da aktif olarak sürdürülmüştür. Bu faaliyetlerin bir yansıması olarak bütün Osmanlı coğrafyasında tanınmış ve türbesi, zamanla Hac güzergâhındaki ziyaret yerlerinden birisi haline gelmiştir.

Zâviyesine dönemin Akşehir'inde birçok köyün vakıf gelirlerinin akar olarak tahsis edildiği görülmüştür. Yine zâviyesinin de âdetâ bir külliye gibi

birçok biriminin olduğu anlaşılmaktadır. Fakat günümüzde ayakta kalan kısımlar, türbe ile Ferruh Şah Mescidi'dir.

Osmanlı'nın son dönemine kadar adı bir mahalleyle anılan bu şahsiyetin türbesinin bulunduğu mahalleye günümüzde de isminin verilmesi, kanaatimizce somut kültürel mirası bilinen bu şahsiyetin soyut kültürel mirasının da kuşaklar arasında kalıcı olmasını sağlayacaktır. Yine kanaatimizce, Yıldırım Bayezid'in iç organlarının da medfun olduğu bu mekanda, bu mühim Osmanlı padişahına ait rivayeti hatırlatma adına türbe içindeki bilgiler yeniden düzenlenebilir veya medfun olduğu Ferruhşah Mescidi içerisine ayrı bir makam yapılabilir.

Bir diğer önemli husus da, türbeye ait sandukalardan biri olan ve yurt dışına çıkarılan sandukanın ait olduğu yere getirilmesi noktasında girişimlerde bulunulmasına ihtiyaç vardır.

KISALTMALAR

BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
İA	: İslam Ansiklopedisi
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
v.	: varak

KAYNAKLAR

1. Yazma Eserler

Velâyetnâme-i Hazreti Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, müstensih. Derviş Ali Girîdî(H.1177/M.1764), Hacı Bektaş Yazma Eserler Kütüphanesi. No: 119.
Mustafa b. Veliyüddin Ankaravî, *Nehcetü'l-Menâzil*, Milli Kütüphane, No: 06 Mil Yz A 2033/1 Müstensih:Mehmed Edîb b. Mehmed Dervîş, 1253/1837.
Muhyiddîn Mehmed Dede Eğridîrî, *Hızırname*, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2298/2

2. Arşiv Belgeleri

2.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, C.EV., 460/23284(29 Zilhicce 1204-9 Eylül 1790)
BOA, DH.İD., 28-1(20.N.1328-25.Eylül.1910)
BOA, İE.EV., 38-4359,(7 Muharrem 1135/18 Ekim 1922)
BOA, C. EV., 660-33274, (2 Zilhicce 1185-7 Mart 1772)
BOA, İE.EV., 39-4509(6 Safer 1135/16 Kasım 1722)
BOA, C.EV., 9763, (11 Muharrem 1189/14 Mart 1775)
BOA, MF.MKT, 821-47, (19 Şevval 1322/27 Aralık 1904)

2.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM)

VGM Defter no:530
VGM Defter no:531
VGM Defter no:533
VGM Defter no:535
VGM Defter no:1057
VGM Defter no:1059
VGM Defter no:1060
VGM Defter no:1061
VGM Defter no:1062
VGM Defter no:1064
VGM Defter no:1065
VGM Defter no:1068
VGM Defter no:1069
VGM Defter no:1140
VGM Defter no:1141
VGM Defter no:1144
VGM, EV. MKT, 1382-147
VGM, EV.MKT, 1382/72.
VGM Defter no: 265/93

3. Araştırma ve İncelemeler

Ahmed Eflaki, *Menâkıb el-Ârifîn*, yay. Tahsin Yazıcı, TTK, Ankara 1980, c. II.
Ahmed Eflaki, *Menâkıb el-Ârifîn*, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2006.
Aka, İsmail, *Timur ve Devleti*, TTK, Ankara 2000.
Araz, Nezihe, *Anadolu Erenleri*, Özgür Yayınları, İstanbul 2000.
Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, haz. Kemal Yavuz-M.A. Yekta Saraç, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2007.
Ateş, Ahmed, "Menâkıp", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, C. 7, İstanbul 1977, s.701-702.

- Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, C.2, 1942, s. 279-365.
- Baykara, Tuncer, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1985.
- Cebecioğlu, Ethem, "Mahmûd-ı Hayrânî", *TDVİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 367-368.
- Ceylan, Alaaddin, *Kanuni Zamanında Akşehir Kazası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1993.
- Coşkun, Menderes, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002.
- Çaycı, Ahmet, "Osmanlı Seyyahlarının İzlenimleriyle Konya ve Çevresi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:21, Konya 2006, s.114-147.
- Demiralp, Yekta, *Akşehir ve Köylerindeki Türk Anıtları*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1996.
- Doğan, Paşa, "Seyyid Mahmud Hayrani Silsilenamesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, S:27, Ankara 2003, s. 1-2.
- Ebu'l-Hayr Rûmî, *Saltuknâme*, çev. Şükrü Haluk Akalın, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1988, c. II.
- Editör, "Bir Ocağın Tahlili", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, S:19, Ankara 2001, s. 1-5.
- Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye Fî Menâsıbu'l-Ünsiyye*, haz. İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak, TTK, Ankara 1995.
- Erdemir, Yaşar, *Akşehir'de Bulunan Süslemeli Türk Mezar Taşları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1992.
- Ertürk, Volkan, "16. Yüzyılda Akşehir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısına Dair Bazı Tespitler", *History Studies*, Volume:3/2, 2011, s. 197-218.
- Ertürk, Volkan, "Osmanlı Devri Akşehir Vakıfları'na Genel Bir Bakış", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 2, Sayı:2,(Kasım 2011 Çankırı) s.231-248.
- Ertürk, Volkan, *XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.
- Evliya Çelebi Mehmed Zillî ibn Derviş, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, tâbi'i: Ahmed Cevdet, c.I-II, Dersaadet İkdâm Matbaası, 1314.
- Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Kitâbü't-Târîh-i Kühü'l-Ahbâr*, haz. Ahmet Uğur ve diğerleri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Yunus Emre (Hayatı ve Bütün Şiirleri)*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1971.
- Hacı Bektâş-ı Velî, *Vilâyetnâme*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1995.
- Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârîh*, Tabhâne-i Âmire, İstanbul 1279, C.1.
- Huart, Clement Imbault, *Mevleviler Beldesi Konya*, trc. Nezih Uzel, Tercüman Gazetesi, İstanbul 1978.
- Karpuz, Haşim ve diğerleri, *Anadolu Selçuklu Eserleri Fotoğraf Albümü*, Türkiye Belediyeler Birliği, Ankara 2009, s. 406-407.
- Kiel, Machiel, "Sarı Saltuk", *TDVİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 147-150.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir: Tarihi Turistik Kılavuz*, Numune Matbaası, İstanbul 1984.
- Konya Vilayet Salnamesi*, çev. Mehmet Eminoğlu, c. 1-14, Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya 2007.
- Köprülü, Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK, Ankara 1991.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Nasreddin Hoca*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1918.
- Küçükdağ, Yusuf, "Seyyid Mahmud-ı Hayrânî ve Akşehir'de Seyyid Mahmud-ı Hayrânî Manzumesi", *Türk Tasavvuf Araştırmaları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2005, s. 311-322.
- Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihannümâ*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım yayını, İstanbul 2008.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiü'd-Düvel*, Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler, yay. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2001.
- Nizameddin Şami, *Zafername*, çev. Necati Lügal, TTK, Ankara 1987.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983.
- Ocak, A. Y. -S. Farûkî, "Zâviye", *İslam Ansiklopedisi*, c. 13, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s. 468-476.
- Ocak, A. Y., "Barak Baba", *TDVİA*, c. 5, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1992, s. 61-62.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Olarak Menâkıbnâmeler*, TTK, Ankara 1997.
- Oruç Beğ Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayını, İstanbul 2008.
- Ölçer, Nazan vd., *Türk ve İslam Eserleri Müzesi*, Akbank Yayınları, İstanbul 2002.
- Önge, Yılmaz, "Konya-Akşehir-Seyyid Mahmud Hayran Türbesinin Restorasyonu", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, Sayı:2, 1975, s. 77-121.
- Sakaoğlu, *Saim-Ali Berat Alptekin*, Nasreddin Hoca, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009.
- Samur, Tahsin, *Akşehir'deki Türk Mimari Eserleri*, Altın Ofset, Konya 1996.
- Şahin, Haşim, "Menâkıbnâme", *TDVİA*, c. 29, Ankara 2004, s.112-114.
- Şahinoğlu, M. Nazif, "Bahaeddin Veled", *TDVİA*, c. 4, Ankara 1991, s. 460-462.
- Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-Â'lâm*, Mihran Matbaası, İstanbul 1311, c. IV.
- T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Bilgi Edinme Birimi'ne tarafımızdan 03.04.2012 tarih ve 5885 sayılı müracaatın, 19.04.2012 tarihinde verilen cevabı.
- Tekin, Oğuz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para", *Osmanlı*, c. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.172-173.
- Togan, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- Uludağ, Süleyman, "Hırka", *TDVİA*, C.17, İstanbul 1998, s. 373-374.

- UZ, M. Ali, *Baha Veled'den Günümüze Konya Âlimleri ve Velileri*, Konya 1993.
Uzluk, Feridun Nafiz, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Ankara 1952.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, TTK, Ankara 2008.
Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009.
Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009.
Yörük, Doğan, "XV-XVI. Asırlarda Akşehir Kent Merkezinin Nüfus Yapısı", *BİLİG*, Bahar 2008, Sayı:45, s. 165-198.
Yusuf Nabi, *Hicaz Seyahatnamesi*, trc. Seyfettin Ünlü, Timaş Yayınları, İstanbul 1996.
Yüce, Kemal, *Saltuknâme'de Tarihi, Dinî ve Efsânevi Unsurlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Fotoğraf 1

Fotoğraf 2

Fotoğraf 3

Fotoğraf 4

Fotoğraf 5

Fotoğraf 6

Fotoğraf 7

Fotoğraf 8

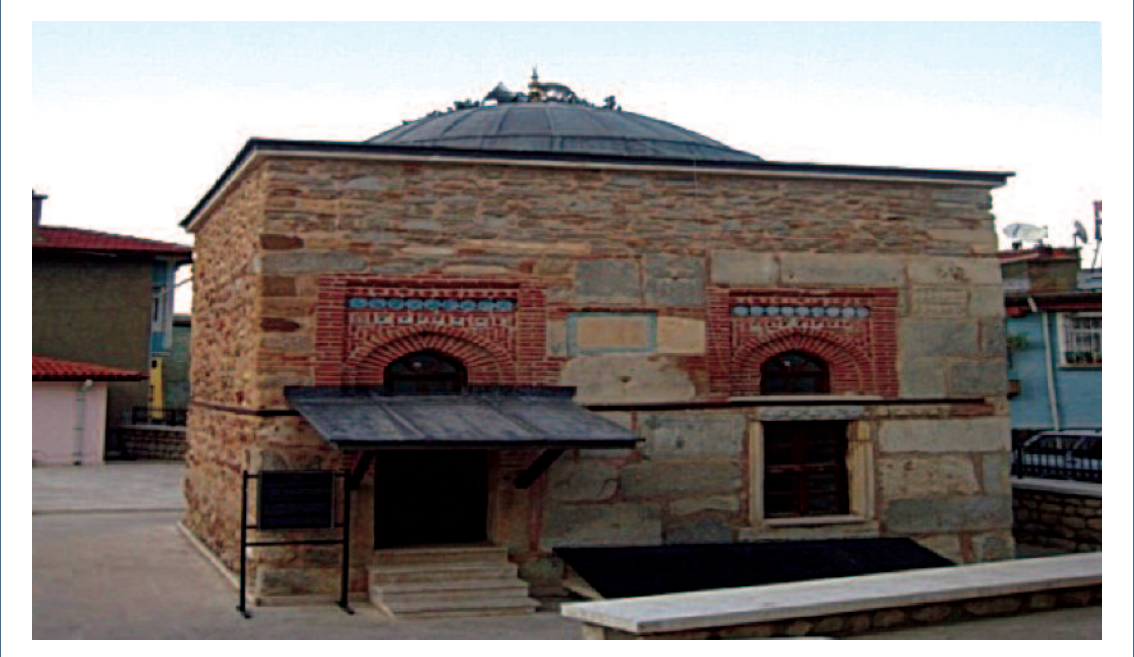
Fotoğraf 9

Fotoğraf 10

Fotoğraf 11

Fotoğraf 12

ORHAN GAZİ VAKFI'NIN MALÎ TARİHİNDEN BİR KESİT (1593-1641)

Kayhan ORBAY*

Özet

Orhan Gazi'nin Bursa'daki vakfı, şehrin en büyük vakıflarından birisidir. Vakıf, Bursa bölgesindeki tarım topraklarının yanı sıra çok sayıda dükkâna ve şehrin iktisadi hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu çalışma, vakfın 17. yüzyılın ilk yarısındaki malî durumunu incelemektedir. Vakıf, yüzyılın başında Celali istilasından etkilenmiş ve ciddi mali zarara uğramıştır. Ancak mali toparlanma çok çabuk gerçekleşmiştir. Olumsuz hava koşulları dolayısıyla 1614-15 yıllarında da kırsal vergi gelirlerinde düşüş yaşanmıştır. Vakfın incelenen yarım yüzyıllık dönem içinde mali sıkıntılar yaşadığına dair bazı kanıtlar olmakla birlikte uzun dönemli ciddi bir mali kriz görünmemektedir. Bu bakımdan Orhan Gazi vakfının mali tarihi, Anadolu'da Celali kargaşasından etkilenen ve mali çöküntü yaşayan bazı büyük vakıflardan farklı görünmektedir.

Anahtar kelimeler:

Vakıf, Orhan Gazi, Bursa, Osmanlı Tarihi, İktisadi Tarih

FISCAL HISTORY OF THE WAQF OF ORHAN GHAZI IN BURSA (1593-1641)

Abstract

The waqf of Orhan Ghazi was one of largest waqfs in the town of Bursa. The waqf held vast agricultural lands, mills, bathhouses and numerous shops. Thus, it played an important place in the regional and urban economic life. The present paper examines the financial situation of the waqf in the first half of the 17th century. The waqf suffered serious financial loss due to the Celali invasion in the first decade of the century. However, fiscal recovery came soon in the following few years. The rural tax income of the waqf declined temporarily due to the adverse weather conditions in 1614-15. Although, the waqf experienced some short-term and mild financial hardships there was no sign of a long-lasting financial crisis within the period of examination. Therefore, the financial history of the waqf looks different from some large central Anatolian waqfs that fell into serious economic crisis because of the Celali rebellions.

Keywords:

Waqf, Orhan Ghazi, Bursa, Ottoman Empire, Economic History

* Yard. Doç. Dr., ODTÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü; korbay@metu.edu.tr

1326 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethini müteakip, Bursa önemli bir ticaret ve sınai üretim şehri ve devletin idari merkezi olarak gelişme gösterdi.⁽¹⁾ 15 ve 16. yüzyıllarda Bursa, hem iç ticaret ağı hem de Anadolu'yu katederek gelen kıtalararası ticaret yolu üzerinde canlı bir ticaret merkeziydi.⁽²⁾ Doğu'dan Batı'ya kıtalararası ticaret söz konusu olduğunda kuzey Hindistan'dan İran'a ulaşan kervan yolu ile Hindistan ve İran mamülleri bir yandan Erzincan, Sivas, Tokat ve Ankara rotası ve bir yandan Halep, Adana, Konya rotası üzerinden Bursa'ya ulaşmaktaydı. Güney'den Kuzey'e ticaret söz konusu olduğunda Uzakdoğu ve Hindistan alt-kıtasının malları ile birlikte Suriye ve Mısır'ın ticari malları Antalya üzerinden Bursa'ya ulaşmaktaydı. Şehrin iktisadi ve sosyal yaşamının hızlı gelişiminde sultanlar ve yüksek mevki sahibi devlet memurlarının kurdukları vakıflar temel bir paya sahipti.⁽³⁾ Kısaca 'imparatorluk vakıfları' olarak adlandıracağımız, belgelerde selâtin, vüzerâ ve ağayân vakıfları olarak geçen, sultan ve hanedan mensupları ile vezirler, ağalar, beylerbeyleri, şeyhülislam, defterdarlar ve diğer yüksek mevki sahibi devlet memurlarının kurdukları vakıflar vakıf sistemi içinde farklı bir önemi haizdi. Bu vakıflar yaygın kentsel ve kırsal gelir kaynaklarından çok büyük miktarlarda hasılat elde ederek devasa bütçeler oluşturabiliyor ve halk kesimi tarafından kurulan sıradan vakıfların üstlenemediği mali külfeti yüksek hayır işlerini ve sosyal hizmetleri yerine getiriyorlardı.

Vakıflar inşa ettikleri çarşı dükkânları, hanlar, bedestenler ile şehrin iktisadi ve ticari hayatının fiziki altyapısını kurmaktaydılar. Vakıf akârlarının ve hizmet binalarının oluşturduğu nüve çevresinde zamanla haneler bina edilerek mahalleler oluşmaktaydı. Bursa şehrinde de kentsel gelişim, vakıfların imar faaliyetleri ile birlikte ilerlemiş ve isimleri de vakıflar ile anılan mahalleler oluşmuştur.⁽⁴⁾ Vakıflar aynı zamanda cami, medrese, hastahane ve imaret mutfakları inşa ve idame ettirerek sosyal ve dini yaşamın ihtiyaçlarını karşılamakta, eğitim ve sağlık hizmetleri sunmaktaydılar.⁽⁵⁾

Vakıflar şehirlerdeki iktisadi ve ticari faaliyetleri destekleyen kurumlardı. Sadece iktisadi ve ticari yaşamın döndüğü fiziki ya-

paları inşa ettikleri için değil, aynı zamanda bir 'yeniden-dağıtımcı' kurum ve tüketim merkezi olmaları nedeniyle deşehrin ve kurulu oldukları bölgenin iktisadi düzeyinde etkin ve temel bir role sahiptiler. İmparatorluk vakıflarının bazılarında köyler ve çiftlikler şeklinde tamamen kırsal gelirler tahsis edilmişti. Bazı vakıflar ise şehir iktisadiyatını desteklemeleri için dükkan, hane ve hamam gibi çok sayıda kentsel gelir-getirici mülke sahiptiler. Buna rağmen bütçelerinin ana gelir kalemini kırsal gelirler oluşturmaktaydı. Bu kırsal gelirlerin daha düzenli ve güvenli bir gelir kaynağı olarak addedilmesi ile açıklanabilir. Ancak daha temel sebebi sadece kırsal gelir kaynaklarının bu vakıfların yüksek maliyetli hayır hizmetlerini ve diğer işlevlerini görmeleri için ihtiyaç duydukları büyüklükte gelir seviyesini sağlamalarından kaynaklanmaktadır. Bazı vakıfların kentsel mülkleri farklı şehir ve kasabalara yayılmakla birlikte bu tür gelir kaynaklarının sıhhatli bir gelir kaynağı olarak vakfa tahsisi şehir ekonomisinin gelişmişliği ve dolayısıyla iktisadi ve ticari hayatın talepleri ile sınırlıdır. Başka bir deyişle iktisadi ve ticari faaliyetler yeni dükkânların inşasına, yeni ticaret hanelere ihtiyaç göstermiyor ise bunları bina etmek vakfa sağlam bir gelir kaynağı sağlamayacaktır. Açık ki Bursa'nın fethinden sonra şehrin iktisadi atılımı ve 16.yy'da iktisadi gelişimi yeni ticari mekanlara ihtiyaç gösterdiğinden Bursa'daki bazı imparatorluk vakıflarının kentsel gelirleri bütçelerinde önemli bir paya sahip olabilmektedir.

Yaygın kırsal gelirleri ve kentsel mülkleri ile vakıflar iktisadi yaşamın merkezinde yer almaktadır. Bu nedenle onların mali durumları ile kentsel ve bölgesel ekonomi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Yerel ve bölgesel ekonomiyi etkileyen şehir yangınları, depremler, kötü hava koşulları, salgın hastalıklar, nüfus hareketleri gibi faktörler, imparatorluk çapında bazı iktisadi, ticari ve parasal gelişmeler örneğin tağşişler, sınai üretimin artması veya daralması, ticaret yollarının değişimi veya isyanlar gibi iktisadi neticeleri olan sosyal olaylar vakıfların

1. Bursa ticareti, ipekli sanayi ve ticareti için bkz., Dalsar 1960; İnalçık 1960; Ergenç 2006.

2. İnalçık 1994.

3. Vakıfların iskan uygulamaları, şehir ve kasabaların teşekkül ve inkişafında üstlendikleri işlevler hakkında şu eserlere bakılabilir, Barkan 1942a; Barkan1942b; Ülken 1971; Kiel 1990; Raymond 2002; Yediyıldız 2003.

4. Ergenç 2006.

5. Vakıfların hayır işleri, sosyal, dini, kültürel ve beledi hizmetleri hakkında şu eserlere göz atılabilir Köprülü 1938; Akozan 1969; Peri 1992; Singer 2002; Shefer 2003, 121-143; Yediyıldız 2003.

da mali durumlarını etkilemektedir.⁽⁶⁾

Vakıfların muhasebe defterleri hem onların mali tarihlerini çalışmak hem de kurumsal tarihlerini, fiili işleyişlerini görmek açısından en zengin arşiv malzemesidir.⁽⁷⁾ İmparatorluk vakıflarının muhasebeleri standartlaşmış bir muhasebe düzeninde tutulmaktadır. Ana muhasebe defterinden daha teferruatlı kayıtları içeren müfredat defterleri de bulunmaktadır.⁽⁸⁾ Muhakkak ki bütün bu defterlerin mevcudiyeti ve tefişi ile böylesi devasa kurumlarda ortaya çıkacak olan 'aracılık problemi'ni azaltmaya yönelik bir muhasebe denetimi mekanizması kurulmuştur. Muhasebe defterleri vakfın sattığı veya satın aldığı başta gıda malları olmak üzere birçok malın piyasa fiyatlarını ihtiva ettiklerinden yerel fiyat hareketlerini tespit ederek iktisadi tarih çalışmalarında kullanmak açısından da çok değerli malzemelerdir.⁽⁹⁾

Ana arşiv malzemesi olarak vakıfların muhasebe defterlerine dayanan ve onların mali ve kurumsal tarihlerinin incelendiği az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu yeni çalışma alanı ilk olarak Barkan'ın vakıf muhasebe defterlerini neşrettiği ve iktisadi tarih çalışmalarında bu arşiv malzemesinin kullanımı üzerine yol gösterici açıklamalar yaptığı bir seri yayın ile başlamıştır.⁽¹⁰⁾ Daha sonra vakıfların malî ve kurumsal tarihlerini iktisadi gelişmeler ile birlikte değerlendirilerek bölgesel tarımsal ekonomide, fiyatlarda, kentsel ekonomide gelişmeleri inceleyen çalışmalar ortaya konulmuştur.⁽¹¹⁾ Ancak vakıfların malî ve kurumsal tarihlerinin yazılmasında mevcut ise vakfiyelerin kullanılması, muhasebe defterlerinin şeriye sicilleri ve mühimme defterlerindeki kayıtlarla desteklenmesi ve

tahrir defterlerine de başvurulması fevkalade önemlidir.

Bu çalışma Bursa'da kurulu Orhan Gazi vakfının malî tarihini 1593-1641 (1001-02/1050-51) dönemi içinde incelemektedir.⁽¹²⁾ İncelediğimiz dönem günümüz Osmanlı tarih yazımında 'değişim ve dönüşüm' ve bir 'kriz ve değişim' dönemi olarak değerlendirilmektedir. Anadolu'da yaygın Celali isyanları ve bunu izleyen iç göçler bu dönemin öne çıkan gelişmeleridir.⁽¹³⁾ 16. yy'da, Anadolu'da 'nüfus baskısına' varan bir nüfus büyümesinin tersine döndüğü ve 17.yy'da nüfus düşüşü ortaya çıktığı görüşü hakimdir. Celali isyanları, köylünün toprağı bırakıp kaçması, iç göçler ve nüfus düşüşü sonucu tarımsal üretimin krize girdiği aynı zamanda hububat fiyatlarının aşırı yükseldiği kabul edilmektedir. Bunların yanı sıra Osmanlı-Safevi savaşlarının dış ticarete mal akımında güçlükler yarattığı, Avrupa mamulü kumaşların giderek artan miktarlarda Osmanlı pazarlarına girdiği ve 16.yy sonunda yaşanan enflasyonist baskının da sınıai ekonomiyi olumsuz etkilediği, özellikle de dokuma sanayiinde üretim daralması olduğu iddia edilmektedir.⁽¹⁴⁾ Bütün bu savlar gibi söz konusu iktisadi daralmanın Bursa ipekli dokuma sanayiinde de ortaya çıktığı tarihyazımında yaygın kabul gören iddialardır.⁽¹⁵⁾ Celali isyanları ve İran savaşlarının, İran'dan ham ipek ticareti ve naklinde kesintiler doğurduğu ve bunun sonucunda Bursa'da ham ipek fiyatlarının arttığı, ipekli dokuma sanayiinde üretim ve karlılıkta bir düşüş ortaya çıktığı ileri sürülmektedir.⁽¹⁶⁾ Ayrıca, Avrupa'nın artan ham ipek talebinin de hammadde fiyatını yukarı çekerek yine aynı etkiye yol açtığı da dile getirilen bir diğer görüştür.⁽¹⁷⁾ Tarihyazımında Osmanlı İmparatorluğu'

6 1598 depreminin Amasya'da II. Bayezid vakfı üzerindeki etkisi bu olayların vakıf maliyesine ve işleyişine tesirlerine güzel bir örnek teşkil eder, Orbay 2009a.

7. Barkan 1962-63a, 284-89; Orbay 2006; Orbay 2009b.

8. Vakıf muhasebe defterleri ve genel olarak müfredat defterleri için bkz., Orbay 2007a.

9. Barkan 1975; Pamuk 2000; Güran 2006; Orbay 2007b.

10. Barkan 1962-63a; Barkan 1962-63b; Barkan 1962-63c; Barkan 1964; Barkan 1971.

11. Faroqhi 1974; Faroqhi 1981; Faroqhi 1987; Faroqhi 1988; Erdoğan 1996; Yerasimos 2001; Orbay 2001; Orbay 2007c; Orbay 2007d; Güran 2006; Unan 2006.

12. Barkan 1988, 66-91; Gerber 1988, 149-185.

13. Uluçay 1944; Griswold 1983; Barkey 1994; Akdağ 1995a.

14. Dalsar 1960; Braude 1979; Braude 2002; Çizakça 1980; Akdağ 1995a. Fiyat hareketleri için bkz., Barkan 1975; Pamuk 2001; Pamuk 2004; Güran 2006; Orbay 2007b.

15. Dalsar 1960; Çizakça 1980.

16. Çizakça 1980; İnalçık 1994, 218-255. Bizans da gelişmiş bir ipekli dokuma endüstrisine sahipti ve üretim ham ipek İran'dan geldiğinden savaşlara ve artan hammadde fiyatına bağlıydı, Lopez 1945. 1586'da Osmanlı-İran savaşı nakliyyeyi aksatmış, İranlı tüccarların ancak yarısı Bursa'ya ulaşabilmiş ve ham ipek fiyatları yükselmiş, ipek dokuma tezgahlarının çoğu kapanmıştı. Dalsar 1960, 335; Gerber 1988, 114-121; İnalçık 1994, 218-255.

17. Çizakça 1980.

nun 16.yy ve 17. yüzyıllardaki iktisadi tarihi 'gerileme ve çöküş' paradigması altında ele alınmaktaydı.⁽¹⁸⁾ Günümüzde tarihyazımı aynı dönemi bir 'değişim ve dönüşüm' ve 'kriz' dönemi olarak tanımlamaktadır.⁽¹⁹⁾ Bu anlayışın gelişmesinde mevcut arşiv malzemesinin yeniden gözden geçirilmesi ve yeni arşiv kaynaklarının değerlendirilmesi mühim bir rol oynamıştır. Ama aynı zamanda Batı tarihyazımında ortaya çıkan ve günümüzde derin bir külliyat oluşturan 17. yüzyıl genel krizi tezi'nin de Osmanlı tarihçileri üzerindeki etkisi yadsınamaz.⁽²⁰⁾

Söz konusu iki yüzyıllık dönemin iktisadi, ticari ve malî tarihini ister 'değişim ve dönüşüm' dönemi içerisinde görelim ister küresel bir 17.yy iktisadi ve ticari krizi tartışmasına atıf yaparak ele alalım, Osmanlı tarihyazımının arşiv malzemesini çeşitlendirerek kırsal ve kentsel ekonomik gelişmeleri inceleyen monografik çalışmalara şiddetle ihtiyaç duyduğu açıktır.

Vakıf sistemi içerisinde istisnai bir yer tutan 'selâtin ve vüzerâ' vakıfları onların malî güçlerini temin eden yaygın kırsal ve kentsel gelir kaynakları ile iktisadi gelişmelerin izlerini malî tarihlerinde taşıyan ve iktisadi yaşamın içine gömülü kurumlardır. Bu nedenle vakıf kurumlarının malî analizleri ihtiyaç duyulan kurumsal ve yerel iktisadi tarih çalışmalarını sağlayarak 16. ve 17. yüzyıl iktisadi tarihine ciddi bir katkı yapabileceklerdir.

Vakıf Maliyesi

1001-02/1593 yılından itibaren Orhan Gazi vakfının bir seri halinde muhasebe defterlerine sahibiz.⁽²¹⁾ Vakfın 1593 ile 1595 arasındaki hesaplarının muhasebe dönemi bir tam yılı kapsamadıklarından düzensizdir. Vakıf muhasebelerinde 'dönemsellik ilkesi' geçerlidir, yani ilke olarak her muhasebe dönemi veya malî yıl on iki aylık bir zaman aralığını kapsar. Ancak ikinci bir prensip

daha işlemektedir. Her mütevellî kendi muhasebe döneminden sorumludur. Bu nedenle mütevellî değişimi olduğunda hesaplar kapatılır ve yeni mütevellî kendi döneminin hesaplarını başlatır. Bu durum karşımıza kapsadığı dönem açısından farklılıklar arzeden defterler çıkmasına sebebiyet vermektedir.

1595 yılındaki ilk düzenli defter üzerinden vakfın malî analizine başlamak daha doğru olacaktır. 1595 yılında vakfın cari dönemden gelirleri 393.345 akçadır. Bu bakımdan vakıf imparatorluk vakıfları arasında orta-ölçekte bir vakıf sayılabilir. İncelediğimiz dönem içinde cari dönem gelirleri milyon akça civarında olan vakıfları büyük ölçekli vakıflar olarak sınıflandırabiliriz. Bütçesi dört-beş milyon akçaya ulaşan Süleymaniye örneğinde olduğu gibi sınıflandırmayı zorlayan istisnai ölçekte vakıflar da vardır.

Vakfın toplam gelir rakamı (asl-ı mâl) cari dönem gelirlerine önceki dönemden devreden bütçe dengesi, peşin tahsilat ve borçlanmaları da eklediğinden vakfın malî durumunu izlemede temel gösterge olarak alınmamaktadır. Ancak dikkate değer miktarda peşin tahsilat ve borçlanmalar ile devreden bütçe dengesi içinde yer alan alacaklar lüzumunda ayrıca değerlendirilmiştir. Çünkü böylesi gelir edinimleri vakfın malî darlık yaşadığına delil teşkil edebilir.

Bir noktaya dikkat etmek gerekir. Bu tahsilat vakfın cari dönem gelirlerinden tahsil ettiği peşinler değildir. Bir sonraki yılın gelirlerinden peşin olarak elde edilenlerdir. Ancak cari malî dönem içinde ne zaman tahsil edildikleri malum değildir. Her halükarda cari dönemden kaynaklanan bir gelir olmadıklarından, vakfın cari dönem gelirlerini kaydettiği 'anı'l-mahsûlât ana girişinden ayrı ve ondan önce kaydedilmektedir. Vakfın iltizam birimlerinden veya kira gelirlerinden peşin tahsilatta bulunmasının mültezim veya kiracıların heves ve reka-

18. Osmanlı tarihyazımının bu dönemi bir 'gerileme' dönemi olarak tahlil etmesi Batı tarihyazımının aynı dönemi Batı'nın iktisadi ve ticari devrimler çağı olarak tasvir etmesinden de etkilenmekteydi. Akdağ'ın çalışması bu anlayışın getirdiği bazı önkabülleri içermesi bakımından önem arzeder, Akdağ 1995b.

19. Değişen anlayışın incelendiği bazı çalışmalar için bkz., Faroqi 1994, 413-636; Öz 1997. Darling'in eseri içerisinde yer alan bir bölüm de 'çöküş' paradigmasını eleştirel olarak gözden geçirmektedir, Darling 1996, 1-21. 'Çöküş paradigması'nın aşılması ve 'altın çağ' tasavvurunun terk edilmesi gerektiğini önemle vurgulayan ve farklı dönemselleştirme teklif eden bazı eleştirel çalışmalar için bkz., Hathaway 1996; Darling 2002; Özel 2004.20. Tarih yazımında '17. yüzyıl Genel Krizi' tartışmasının gelişimi için bkz., Hobsbawm 1954; Trevor-Roper 1959; Rabb 1975; Benedict 2005a, ayrıca tartışmanın bibliyografik dökümü için bkz., Bene dict 2005b; Parker and Smith 1978.

20. Tarih yazımında '17. yüzyıl Genel Krizi' tartışmasının gelişimi için bkz., Hobsbawm 1954; Trevor-Roper 1959; Rabb 1975; Benedict 2005a, ayrıca tartışmanın bibliyografik dökümü için bkz., Benedict 2005b; Parker and Smith 1978.

21. MAD 472, MAD 621, MAD 1142, MAD 4593, MAD 5457, MAD 6055.

betlerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Ancak bu durum daha çok vakfın kısa süreli malî darlığını aşmak için başvurduğu bir çare olarak görünmektedir.

Peşin tahsilat yanında vakıf bazı yıllarda borçlanmaya gitmek zorunda da kalmıştır. 1635 yılında 20.000 akça borç alınmıştır. 1637-38 yılında 53.000 akça borçlanma yapılmış ayrıca mütevellî vakfa 20.000 akça yardımda bulunmuştur. 1641 yılında da yine mütevellînin 20.000 akçalık yardım yaptığını görüyoruz. Peşin tahsilat yoluna gidilmesi, borçlanma, mütevellînin veya bazı diğer vakıflarda görüldüğü üzere merkezi hazinenin geçici veya daimi yardım tahsisatında bulunması, bir diğer vakfın malî darlık içindeki vakfın bazı gider kalemlerini üstlenmesi veya ödünç maddi destek vermesi benzeri işlemler vakfın malî durumu açısından oldukça güç bir aşamaya gelindiğini göstermektedir. Bu aşamadan önce vakıflar gelir-gider dengesizliklerini maas ve aylık ödemelerini erteleyerek ve veresiye satın alımlar ile aşarak bir süre zarfında bu borçlanmalarını geri ödeme yoluna gitmektedirler.

Cari dönem gelirleri 1595 ile 1599 arasında 400.000 akça civarında seyretmektedir. 1600 yılında ise cari dönem gelirlerinin, kira gelirlerinin onüç aylık bir dönemi içermesi, icâre-i mu'accele gelirinin önceki yıllara nazaran iki-üç kat artması, hububat satışı gelirlerinin artışı ile yükseldiğini aynı zamanda tarımsal nakdî gelirlerin de arttığını görüyoruz. Maalesef 1600 ile gelirlerin düştüğü 1607 yılı arasını tam olarak izah edecek defterler mevcut değil. 1607 yılında cari dönem gelirleri 423.000 akçaya ulaşmakla birlikte vakfın bazı gelir kaynaklarında tahribat ve kayıp oluşmuştur. Aşağıda bu durumun misalleri verilecek. Şimdilik 1607 yılında Bursa iktisadi ve sosyal yaşamını etkileyen Celali hareketlerinin vakıf üzerinde tesirlerini bu muhasebe döneminde gösterdiğini söylemek kafidir.

İlginç olan, gelirlerdeki toparlanmanın hızlı olması ve 1609 yılında kendini göstermesidir. Cari dönem gelirleri açısından 1614, 1620 ve 1630 yılları da vakıf için ilk bakışta iyi geçmemiş görünmektedir. Durum tam olarak muhasebe defterlerinin kaydedtiği ve bizim tablolara yansıttığımız çıplak rakamların gösterdiği yönde değildir. Aslında cari dönem gelirlerinin değişmediği ancak cari döneme ait gelirlerin bir kısmının bir önceki muhasebe döneminde peşin tahsil edilmiş olduğu yıllar bulunmaktadır.

Tüm inceleme dönemine toplu olarak baktığımızda cari dönem gelirleri açısından en dikkat çekici sonuç neredeyse yarım yüzyıllık bir süreçte vakıf cari dönem gelirlerinin artmamasıdır. Vakfın

belli başlı gelir ve gider kalemlerinin seyri ile malî refah ve darlık dönemlerinin ortaya konularak tartışılması ilerleyen sayfalarda yapılacaktır.

Aylık Gelirler

Hân-ı bezzâziye-i köhne

1595 yılında vakfın cari dönem gelirlerinin 121.000 akçası aylık gelirlerden teşekkül etmiştir. Hân-ı bezzâziye'nin kira geliri yıllık 28.000 akçadır. 1593 ve 1594 yıllarında ise aylık kira getirisi 2.500 akça ve yıllık 30.000 akçadır. 1595 yılında yıllık gelir düşmekle birlikte 1597 senesinin üçüncü çeyreğinde bezzâziye kirası yıllık 28.000 akçadan 29.000 akçaya çıkmış ve 1599'da yeniden 30.000 akça olmuştur.

1593 ile 1602 arasında kira geliri yıllık 30.000 akça seviyesinde bir istikrar göstermiştir. Bezzâziye hanının kira gelirlerinde değişim 1607 ve 1608 yıllarında görülmektedir. 1607 yılında yıllık gelir 20.000 akçaya inmiştir. 1608 yılında da yedi aylık bir süre için 13.418 akçaya gerilemiştir. Bu yedi ayın ilk dört ayı aylık kira geliri sadece 1.667 akçadır, geriye kalan üç ay için ise aylık gelir 2.550 akçadır.

Bu rakamları nasıl değerlendirebiliriz? 1607 yılı kira gelirlerinin düşük olmasını, bezzâziyenin ber-vech-i maktû' olarak toplam 20.000 akça gibi düşük bir bedelle kiraya verilmesini Kalenderoğlu'nun Bursa'ya girmesine bağlamak mümkündür. 1608 yılında ise aylık kira geliri seviyesinin düşmesi yine Celali istilası ile bağlantılı olmalıdır. Ancak, kira gelirinin 1608 yılı sonunda çabucak eski seviyesi olan aylık 2.500 akçaya çıktığını da görüyoruz. 1609 yılını içine alan muhasebe defterine göre malî dönem içinde ilk beş ay 2.250 akça, izleyen yedi ay 2.500 akça aylık gelir ile bezzâziye toplam kira geliri yıllık 28.750 akça olmuştur. 1610 yılından itibaren yeniden yaklaşık 30.000 akça seviyesinde seyreden yıllık kira toplamı 1616 yılında bir düşüş göstermiştir.

1616 yılını içine alan muhasebe döneminin ilk on ayında aylık gelir 2.458 akçayken son üç ayda 2.334 akçaya düşer. 1617 yılına denk gelen dönemde de ilk sekiz ay 2.334 akça olan aylık gelir son dört ayda 1.917 akçaya geriler. Bezzâziye aylık kira geliri 1619 yılı beş aylık muhasebesinde ilk ay 1.917 akça, sonraki ay 2.080 akça ve izleyen dört ayda 2.333 akçadır. 1620 yılı defterinde de aylık kira geliri 2.333 akça olarak devam etmiştir.

1622 yılında aylık kiranın 2.000 akçaya kadar düştüğünü görüyoruz. 1625'de aylık kira daha da düşerek 1.867 akça olmuştur. 1628 yılı muhasebesinde ilk altı ay için aylık 1.834 akça ikinci altı ay ise bir toparlanma ile aylık 2.000 akça kira geliri elde

edilmiştir. Ancak 1632 yılında aylık kira geliri 1593 yılındaki seviyesi olan 2.500 akçaya ve 1641'de aylık 3.000 akçaya yükselmiştir. Aylık kira gelirindeki bu değişimlerin bir kısmı vakfın bezzâziye gelirlerinden peşin tahsilatı ile bağlantılıdır. O nedenle şu an

Diğer Kentsel Gelirler

Vakıfların han ve dükkanlardan elde ettiği gelirler toplamı yüksek olmakla birlikte bunun vakfın maliyesine net katkısı aynı ölçüde olmayabilir.

Tablo 1: 1594-1602 yılları arasında dükkan kiralari

	Bâb	Aylık kira ⁽²²⁾		Bâb	Aylık kira
Toplam	219	6.389	Mücellidân	25	456
Serrâcân	23	810	Zerkûbân	26	605
Penbedûzân	20	640	'Attârân-ı diğer	36	1.485
Kağıdcıyân	25	610	Küllâbdûzân	23	360
Sandûkcuyân	13	196	Haddâdân	7	200
'Attârân	21	1.027			

Tablo 2: 1608 / 1609 yıllarında dükkan kiralari

	Bâb	Aylık kira ⁽²³⁾		Bâb	Aylık kira
Toplam	161/165	5.635/5.635	Mücellidân	10/10	247/247
Serrâcân	22/22	781/781	Zerkûbân	11/11	521/521
Penbedûzân	15/19	540/540	'Attârân-ı diğer	34/34	1.455/1.455
Kağıdcıyân	14/14	480/480	Küllâbdûzân	21/21	311/311
Sandûkcuyân	3/3	85/85	Haddâdân	10/10	215/215
'Attârân	21/21	1.000/1.000			

için yukarıdaki gelir rakamları tek başına bir kira geliri istikrarsızlığı olarak değerlendirilmemelidir.

Dükkanlar

Vakfın Bursa'da çeşitli çarşılarda yer alan dükkanlarından elde ettiği kira gelirleri oldukça yüksektir. 1595 yılında Bursa'da 219 bâb dükkandan elde ettiği kira geliri aylık 6.389 akçadan yıllık 76.668 akçadır. Aşağıdaki Tablo 1 ve Tablo 2 bu dükkanları listelemektedir. Dükkanlardan elde edilen gelirler 1593 yılından 1608 yılına değin bir değişim göstermemektedir. 1608 yılında aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere kira getiren dükkan sayısı 161 adede ve aylık kira geliri 5.635 akçaya düşmüştür. 'Celali etkisi' olarak tanımlayacağımız bu ciddi düşüşü 1609 yılında 165 dükkan ve 1610 yılında 209 dükkan ile kısa sürede bir toparlanma izler. İzleyen yıllarda dükkan sayıları ve kiralari ufak değişiklikler göstermekle birlikte istikrarlı oldukları rahatlıkla söylenebilir, ancak kira gelirlerinin 1608 öncesi seviyesini bir daha yakalayamadıkları da görülmektedir.

Dükkanların üstlenilmesi gereken düzenli onarım masrafları bu gelirlerden karşılanmaktadır. Ama özellikle afetlerde maruz kaldıkları tahribatın onarılması yüksek bir fatura çıkarmaktadır. Bu bahsettiğimiz durum özellikle hamamlar için daha belirgindir. Büyük ve işlek hamamlar vakıflara yüksek gelir getirmektedir. Diğer taraftan bakım ve onarım masrafları da oldukça yüksektir. Orhan Gazi vakfının 1595 yılı hesaplarına göre 3.960'ar akçadan toplam 7.920 akça kira geliri elde ettiği iki adet değirmeni ve toplam 7.980 akça gelir temin ettiği üç hamamı bulunmaktadır. 1594-95 yılı hesaplarına göre Eski Yeni hamamı yevmi 5 akça, hammâm-ı Hallâcân yevmi 14 akça ve hammâm-ı Manastır yevmi 2 akça kira geliri getirmektedir. Hamamların kira getirisi sürekli küçük oynamalar göstermiştir.

Yıllara göre hamamların günlük kira bedellerini veren Tablo 3 aşağıdadır. Manastır hamamına ait kayıt 1602 yılından sonra bir daha görünmemektedir. 1607 ve izleyen yıllarda hamam kiralari'nin düşmesi 'Celali etkisi'ne bağlanabilir. Genel görünüm Eski Yeni hamamının kirasında dalgalanmaların daha keskin, Hallâcân hamamının ise daha istikrarlı

22. Akça cinsinden toplam aylık kira geliri.

23. Akça cinsinden toplam aylık kira geliri.

bir kira geliri seyri olduğu yönündedir. Her iki hamamın da kira getirisi yüzyıl başından itibaren kırk yıllık bir dönem sonunda artış göstermemiştir.

gelir kalemi 1595 yılında 24.000 akçaya yaklaşırken 1596 yılında sadece 5.650 akçadır. 1641 yılında ise 146.800 akçadır ki bunun 10.000 akçası cami bahçesi için, 136.800 akçası ise dükkanlar için alınan icâre-i mu'accele bedelidir.

Tablo 3: Vakfın hamamlarının günlük kira bedelleri

Sene	Eski yeni	Hallâcân	Manastır	Sene	Eski yeni	Hallâcân
1594-95	5	14	2	1615	12	20
1595	5	16	2	1616	10	20
1596	6	16	2	1617	9	20
1597, 1598	10	25	2	1619, 1620	7	25
1599, 1600	12	25	2	1622	6	25
1601, 1602	8	28	2	1625-1634 ⁽²⁴⁾	10	25
1607	5	17		1636	10	20
1608-1611	10	17		1641	12	20
1614	10	20				

Orhan Gazi vakfının aylık kira veya iltizam geliri olarak çok çeşitli kaynaklardan temin ettiği ve 1595 yılında 14.524 akça olarak kayıtlı olan bazı gelirleri de bulunmaktadır. Bu gelirler 1597 yılında 14.312 akçadır. Bunun hanelerden gelen 4.650 akçalık kısmı için 'ani'l-müşâherât başlığı atılmıştır. Bahçe zemini, çiftlik, oda mukataalarından gelen 5.016 akça 'ani'l-mukâta'ât kaydı altında yer alır. Son olarak 'ani'l-mahallât başlığı altında 4.446 akça ile mukâta'a-i zemîn-i mahalle-i Sultân Orhan, Yıldırım Bâyezid Han, mahalle-i Câmî'-i Kebîr ile diğer mahallelerden gelirler verilir. Bu gelirler çok sayıda farklı kalemden oluşup yıllık bütçe içinde mühim bir meblağa ulaşmadığından, dahası hiçbir ciddi değişim de göstermediğinden malî analizin dışında tutulmuştur.

Kentsel gelirler bahsini kapamadan önce önemli bir diğer gelir kalemini ele almalıyız. Vakıf dükkanları anlaşıldığı kadarıyla icâreteyn yöntemi ile işletilmektedir. Dükkanlardan elde edilen kiralari değerlendirirken kullandığımız kayıtlar aslında icâre-i müeccele bedelleridir. İcâre-i müeccele ve mu'accele bedellerini birlikte izlemek maalesef mümkün değildir.

Tek başına icâre-i mu'accele bedellerinin seyrini defterlerden çıkaramıyoruz. Kayıtlardaki bu zafiyeti gözönüne alarak yapabileceğimiz tek değerlendirmeye icâre-i mu'accele bedellerinin bazı yıllarda vakıf bütçesine büyük maddi getiri sağladığıdır. Bu

Kırsal Gelirler

Nakdî gelirler

Orhan Gazi vakfının kırsal gelir kaynakları Bursa kazasında yoğunlaşmıştır. Vakfın 1595 yılında nakit kırsal gelirleri 198.000 akça kadardır. Bu gelirler vakfa bırakılmış olan cizye, çift-resmi, bennâk, mücerred vergileri benzeri nakit tahsil edilen vergilerden oluşmaktadır. Kırsal gelirlerin en büyük kısmı belirli sayıda köylerden, daha doğrusu 'gelir bölgeleri'nden gelmektedir. Bunlar vakıf bütçesine 1595 yılında 66.680 akça gelir üreten Filadar, 47.971 akça ile Karaağaç, 28.015 akça ile Depecik ve 23.642 ile Bazar köyü gelir bölgeleridir. Bunların dışında köy adı ile sekiz gelir bölgesi daha kayıtlıdır. Köylerden toplanan vergi gelirlerinde en ciddi kalemi cizye ve bağ vergileri oluşturmaktadır.

1593 yılından itibaren vakfın nakdî tarımsal gelirlerini izlersek 1600 yılına kadar bu gelirlerin en düşük 198.000 akça ile en yüksek 210.000 akça arasında seyrettiğini görürüz. 1600 yılında gelirler 234.000 akça seviyesine yükselmiştir. Bundan sonra 1607 yılına kadar eksik veya bir tam malî yılı kapsamayan defterler nedeniyle gelir seviyelerini izleyemiyoruz. 1607 yılına ait defter bir tam malî yılı kapsamasına karşın nakdî kırsal gelirler 166.746 akça seviyesine gerilemiştir. 1608 yılında da 168.922 akçadır. Ancak

24. Bu zaman aralığı için 1625, 1628, 1632, 1633, 1633-34, 1634 yıllarına ait veriler bulunmaktadır.

1609 yılında yeniden 223.035 akça seviyesine yükselmiştir. Tablo 5'den de izlenebileceği üzere bunun hemen arkasından gelirlerin 200.000 akçanın altına düştüğünü ve 1625 yılına kadar bu seviyenin üzerine çıkmadığını görüyoruz.

1607 ve 1608 yıllarındaki düşüş kırsal ekonomide 'Celali etkisi' olarak görünmektedir. İzleyen yıllarda gelir seviyesinin düşük olması da aynı etkinin kırsal ekonomide devam eden tesirleri olarak değerlendirilebilir. 1628 ve 1630 yılındaki kayıtlara nazaran gerilemiş görünen gelirler aslında ilgili yıllardan bir önceki malî dönemde yapılan peşin tahsilat sonucudur. Başka bir deyişle tarımsal koşulları ve gelirleri etkileyen bir gelişme sözkonusu değildir. Daha sonraki yıllar boyunca, 1641 yılına değin gelirlerin aynı 1590'larda olduğu gibi 200.000 akça civarında seyrettiğini görüyoruz.

Aynî gelirler

Vakıf nakdî gelirler yanında zirai üretimden aynî kırsal gelirler de elde etmektedir. Bu gelirlerin de yıllar içinde izlenmesi tarımsal koşullar açısından iyi bir gösterge sağlayacaktır. Aşağıdaki Tablo 4 bunun için hazırlanmıştır. Tabloda yer alan ürünlerin yanında pek az miktarda burçak, darı ve mercimek de tahsil edilmektedir. 1601 yılında olduğu gibi düzensiz muhasebe dönemine sahip defterlerde tahsilat kayıtları yer almayabilmektedir. 1601 yılı defteri üç aylıktır ve bu dönem Mart ve Mayıs ayları arasına denk gelmektedir. 1633-34 malî döneminde ise defter on aylık bir dönemi kapsadığı ve Mayıs ayında sonlandığı için 7.632 kilenin 6.177 kilesi baki kalmış, toplanamamış, sadece 1.455 kile tahsil edilmiştir.

Tablo 4'ten izlersek, 1598 yılı tahsilatının düşük olmasının bir kötü hasat mevsimine bağlayarak tarımsal hasılatın olağan dalgalanmaları içinde görebiliriz. 1602 yılı hesapları altı aylık olduğundan değerlendirmeye almıyoruz. 1594 yılından 1608 yılına kadar olan dönemde sadece 1598 yılı mahsul geliri azalmıştır. Aynı yıl vakfın mahsulat satışından gelirleri de gerilemiştir. Dikkat çekici olan, çok ciddi bir oranı ifade etmese de 1608 yılından itibaren görülen düşüştür. 1610, 1611 ve 1617 yıllarındaki toparlanmaya rağmen, 1614 ve 1615 yılları mahsul gelirleri yine düşüktür ve 1617 yılından 1641 yılına kadar elimizdeki düzenli defterlerin hiçbiri 1590'lardaki mahsul seviyelerini vermemektedir.

Hububat satışları

Düzensiz ancak önemli bir gelir kalemi de tahsil edilen ve anbarda mevcut bulunan hububattan yapılan satışlardır. 1594-95 döneminin dokuz ayı için bu

gelirler 32.000 akça, 1595 ve 1596 yıllarında 41.000 akça seviyesindedir. 1598 yılında satış gelirleri 18.000 akça seviyesine inmiştir. Aynı yıl vakfın aynı vergi tahsilatının da düşük olduğunu biliyoruz. 1607 yılında ise beklenmedik bir şekilde hububat satışından elde edilen gelirler 97.446 akçaya ulaşır. Bunun 54.800 akçası buğday satışından, geriye kalan 42.646 akçası diğer ürünlerin satışından gelmektedir. Buna karşılık bir yıl sonra, 1608 yılında satış gelirleri sadece 3.000 akça kadardır. 1609 ve 1610 yıllarında önceki seviyelerine gelen satış gelirleri 1611, 1614 ve 1615 yıllarında düşük seyredir. 1616 yılı yukarıdaki Tablo 4'de görüleceği üzere vakfa iyi bir aynî vergi geliri bırakmıştır ve hububat satışı gelirleri de 52.000 akça civarına yükselmiştir. Bundan sonra 1641 yılına kadar hububat satışı gelirleri ciddi dalgalanmalar göstermiştir. Bu durum aslında doğaldır. Hububat satışından gelirler vakfın aynî tahsilatının hacmine, anbarında mevcut hububat miktarına ve hububat fiyatlarına bağlı olarak farklılık gösterecektir.

Giderler

Vakfın toplam giderleri 1595 yılında 327.500 akçadır. Aynı yıl cari dönem gelirleri 401.000 akça kadardır. Gelir ve giderler arasındaki denge yıldan yıla değişim göstermektedir. 1596 yılında gelirler 393.000 akçaya gerilerken giderler 346.000 akçaya yükselmiştir. 1597'de ise gelirler 398.000 akçayken giderler gelirleri aşarak 409.000 akçaya çıkmıştır. Vakfın önceki malî dönemden bütçe fazlası aktarmadığını gözönüne alırsak, Orhan Gazi vakfının malî durumunun hassas bir dengede olduğunu söyleyebiliriz. Vakıf her zaman karşılaşılabilecek kısa süreli tahsilat güçlükleri veya uzun dönemli gelir kayıpları karşısında kurumsal varlığını idame ettirmek hususunda harcama kalemlerine nazaran pek yüksek bir gelir tahsilatına sahip değildir. Diğer taraftan vakfın hem kentsel hem de kırsal gelir kaynaklarına sahip olması önemli bir avantaj olarak malî riskleri azaltmaktadır. Bütçeyi aylık dükkan kiralrı ve yıldan yıla farklılık gösteren icâre-i mu'accele gelirleri birlikte desteklemektedir. Dükkanların sayısını ve kira seviyelerini düşürecek olumsuz gelişmeler mu'accele gelirlerini de düşürecektir. Kırsal nakdî ve aynî gelirler ancak pazara hububat satışı yapılması halinde bütçeyi dengeli bir şekilde sürdürecektir. Burada da kentsel gelirlerde olduğu gibi tarımsal koşulları olumsuz etkileyen, üretici ve vergi mükellefi nüfusun düşmesine, mahsulün kaybına yol açan gelişmeler sadece vakıf adına tahsil edilen vergi gelirlerini değil, bütçeyi önemli ölçüde destekleyen hububat satışlarından elde edilen gelirleri de azaltacaktır.

Tablo 4: Vakfın aynî tahsil ettiği gelirler (bâ-kile-i Brusa)

Sene	Toplam (kile)	Buğday (kile)	Pirinç (kile)	Yulaf (kile)	Arpa (kile)
1594-95	11.061,5	6.110	1.760	2.187,5	793,5
1595	11.647	6.321,5	1.420	2.300	1.424,5
1596	10.319	6.520,5	424	1.961	1.255,5
1597	12.315,5	6.993,5 ⁽²⁵⁾	1.000	2.585	1.427 ⁽²⁶⁾
1598	9004,5	5.641,5 ⁽²⁷⁾	790	1.994	498
1599	10.874,5	6.459,5	852	2.296	887
1600	10.737	6514,5	725	2.790	572
1601	11.201,5	6761,5	240	3.151	719
1602	4.799,5	3.644,5		1.155	
1607	11.682	7.601		2.591	1.265
1608	9.812	7.080		2.139	453
1609	9.321	7.070		1.866	270
1610	10.147	6944		2244,5	607
1611	10.654	7.899		2.067	591
1614	7.122	5.671		1.451	
1615	7.735	6.146		1.412	177
1616	10.446	7.270,5		2.531,5	514
Sene	Toplam (kile)	Buğday (kile)	Yulaf (kile)	Arpa (kile)	
1617	8.998	6.762	1.852	347	
1619	7.121	4.830	1.605	506	
1620	6.541	5200	1.231	100	
1622	3.116	2.660	260	250	
1625	7.920	5.572	1.801	459	
1628	8.543	6.475	1.648	420	
1630	7.861	6.228	1.371	251	
1632	8.610	6.474	1.796	300	
1633	8.492	6.640	1.512	340	
1633-34	7.632	6.000	1.432	200	
1634	6.986	5.354	1.432 ⁽²⁸⁾	200 ⁽²⁹⁾	
1635	8.232	6.200	1.632	400	
1636	7.240	5.705	1.535		
1636-37	8.860	6.870	1.600	390	
1637-38	7.940	6.040	1.516	400	
1641	7.629	6.029	1.400	200	

25. 1.261 baki kaldı

26. 1.015 baki kaldı

27. 1.360 baki kaldı.

28. Bir önceki dönem baki kalmıştı.

29. Bir önceki dönem baki kalmıştı.

Maaş ödemeleri

Vakfın dengede bir bütçe sürdürmesi için harcama kalemlerinin makul bir aralıkta dalgalanmalar göstermesi, tahsilat güçlüklerinin peşi sıra oluşmaması gerekmektedir. Vakfın en büyük gider kalemi maaş ödemeleridir. 1594-95 yılı muhasebe defterinde vakfın çalışan sayısı 198 kişi olarak verilmiştir. Çalışanlar vazifeli oldukları kadrolar altında isimleri ve günlük maaş miktarları ile birlikte kaydedilmiştir. 1597 yılında kayıtlı çalışanların sayısı 193 kişidir. Vakfın uzun tarihi içinde kadrolarda istihdam edilen vazifelilerin sayılarının ciddi miktarda artması, tamamen yeni kadrolar oluşturulması ve maaş seviyelerinde ayarlamalara gidilmesi doğaldır. Kısa dönemler içinde ise vefat veya feragat yoluyla görevlerinden ayrılanlar ve ilave istihdamlar nedeniyle çalışan sayıları küçük farklılıklar gösterebilmektedir. Kısa dönem içinde sayılarda en sık ve çarpıcı oynamalar aslında vakfın daimi çalışanları yani vazîfehârân'dan ayrı kaydedilen zevâ'idhâr sayılarında ortaya çıkabilmektedir.

Yukarıda söz edildiği gibi maaş ödemeleri vakfın en büyük gider kalemini oluşturmaktadır. Vakıf çalışanları için 1595 yılında 181.740 akça maaş ödemesi yapılmıştır. Kadrolardan biri Orhan Gazi'nin meşhur Manastır Medresesi'ne aittir ve sadece iki kişiliktir. Bunlar günlük 50 akça maaşı ile medrese müderrisi ve 5 akça maaş ile muiddir.⁽³⁰⁾

Bir diğer kadro İznik Medresesi çalışanlarından oluşmaktadır. Müderris günlük 50 akça, muid 5 akça, 16 talebe ise her birine ikişer akçadan günlük toplam 32 akça maaş ve harçlık almaktadır.

Vakıf, eczâhânân kadrosu altında otuzbir kişi istihdam etmektedir. İlaveten otuzbir kişi türbe-i şerifde eczâhânân olarak listelenmiştir. Sultan Orhan türbesinde Sultan Korkud'un eczâhânânı olarak beş kişi istihdam edilmektedir. Türbedar ve bekçi olarak dört kişi bulunmaktadır. Cami görevlileri onsekiz kişi, imaret çalışanları otuz kişidir. Mütevelli, katipler ve cabileri içeren onbir kişi "zâbitân-ı evkâf" kadrosu altında yer almaktadır. Son olarak "hademe-i cevâmi' ve mesâcid der kasabât ve kurâ" adı ile kayıtlı bir kadro altında kırksekiz kişi sayılmıştır. Bunların içinden on kişi Sultan Orhan Camii çalışanı, diğerleri Yenice ve İznik'de mescidler ve Orhan Camii, Yenice kasabasında Osman Camii, Ertuğrul Gazi türbesinin dört görevlisi ve diğer bazı köy ve kasabalarda yer alan cami ve mescidlerin ça-

lışanlarından oluşmaktadır. Vakıfda bazı görevliler aynî maaş da almaktadırlar.

1599 yılı muhasebe defteri maaş ödemelerini şöyle ayrıştırır; 151 kişi vakfın çalışanı olarak 165.240 akça maaş almaktadırlar, 42 kişi "hademe-i cevâmi' ve mesâcid" genel başlığı altında görev yaparak 27.000 akça maaş almaktadır, bir zevâ'idhâr günlük üç akçadan yıllık 2.160 akça aylık almaktadır. Maaşların kendi içinde bu dağılımı bize Orhan Gazi Vakfının kendi müstemilatı yanında civar bölgelerdeki bir çok cami ve mescidin de çalışan maaşlarını ödediğini, bir başka deyişle vakfın hizmetlerinin coğrafi yaygınlığını gösteriyor. Vakıf aynı zamanda bu cami ve mescidlerin tamirat masraflarını da üstlenmektedir. Bir diğer dikkat çekici nokta vakıftan aylık alan kimselerin sayısının pek mahdud olmasıdır. Diğer birçok Sultan vakfında zevâ'idhâr kadrosu kabarık ve hatta bu kesime maaş ödemelerine denk gelen aylık ödemeleri yapmak zorunda kalan vakıflar bulunmaktadır. İncelediğimiz dönem boyunca vakıfdaki müstahdem sayısı ve maaş seviyelerinde vakfın giderlerini kabartacak bir değişim ortaya çıkmamıştır.

Mutfak Harcamaları

Vakfın ikinci büyük gider kalemini mutfak harcamaları oluşturmaktadır. Bu yazıda incelenen dönemin 1585 tağşışının hemen sonrasına denk geldiğini dikkate alırsak mutfak giderlerinin enflasyon nedeni ile ciddi bir artış göstermiş olduğu yıllara baktığımızı farkedebiliriz. Ancak vakfın mutfak harcamaları gibi bir ana gider kalemini şişiren enflasyonun aynı zamanda vakıf gelirlerini artıran bir etkisi olduğunu da biliyoruz. Orhan Gazi Vakfı özelinde bu etki kendisini yapılan hububat satışlarından elde edilen gelirlerin yükselmesi biçiminde göstermektedir.

1593 yılı muhasebe kayıtları mutfak için yapılan satın alımları toplulaştırmadan verdiği için, yıl içinde pirincin ondört kez, sadeyağın dört, balın sekiz kez farklı zamanlarda, farklı ellerden ve fiyatlardan alınmış olduğunu görebiliyoruz. Kayıtların bu şekilde ayrıntıları içerdiği durumlar mal fiyatlarının yıl içerisinde ne derece dalgalanmalara maruz kaldığını göstermesi açısından pek önemlidir.

1595 yılında mutfak harcamaları 94.000 akçadır. Bununun 16.935 akçası et, 10.271 akçası pirinç, 26.594 akçası sadeyağ ve 16.490 akçası bal satın alınmasına sarf edilmiştir. Bunların yanında nohud, fındıklar için odun, minare ve caminin kandilleri için

30. Vakıfların tarihsel gelişimleri zarfında medrese müderrislerinin isimleri ve maaş seviyeleri hususunda başvurulacak ilk kaynak vakıf muhasebe defterlerinde maaş ödemelerinin listelendiği kısımlardır. Her ne kadar temel muhasebe ilkeleri değişmemiş olsa da örneklerini gördüğümüz bir çok selâtin vakfının 17.yy sonu ve 18.yy hesap defterlerinde maaş ödemeleri ile ilgili kayıtlar toplulaştırılarak verilmiştir. Bu nedenle daha önceki defterlerde görüldüğü şekilde kadrolar altında çalışanların isim ve maaşları tek tek listelenmemiştir. Diğer taraftan vakıfların ana muhasebe defterlerindeki kayıtlar daha ayrıntılı kayıtların tutulduğu müfre-

zeytin yağı alımı, aşure pişirilmesi ve misafirlere verilen ziyafetlerin masrafları da mutfak giderleri altında kaydedilmiştir. Vakıf mutfağında her gün değil ama Cuma günleri ve Ramazan ayında et pişirdiğini, medrese talebelerine ise bunun yerine günde 30 akçadan ayda 900 akça et parası verildiğini görüyoruz.

1596 yılında mutfak giderleri 107.000 akçaya yükselmiştir. Mutfak harcamalarında buna benzer dalgalanmalar olması normaldir. Vakıflar her yıl aynı miktarda gıda malını aynı fiyat seviyelerinden almazlar. Fiyatların oynamalar göstereceği malum olmakla birlikte, yıl içindeki satın alım miktarları da öncelikle vakfın anbarındaki gıda malı mevcuduna göre değişir. Bunun yanında daha birçok etken satın alım miktarlarını değiştirir. Fiyatların aşırı yüksek olması ve vakfın yemek çıkarmak yerine hak sahiplerine bir nakdî bedel ödemesi, hasatın düşmesi sonucu vakfın hububat tüketimini karşılayamaması ve fiyatların fırlaması ile vakfın mutfak tüketimini kısması benzeri birçok gelişme mutfak giderlerinin seviyesini etkiler.

1596 yılında da vakıf mutfak giderlerinin artışına pirinç satın alımı için ödenen meblağın satın alım miktarı arttığı için 28.280 akçaya çıkmasının etkisi vardır. Buna karşılık sadeyağ alım miktarı düşmüş ve önceki yıldan daha düşük, 18.958 akçalık bir harcama yapılmıştır. 1600 yılında da satın alım miktarı yükseldiğinden pirinç alımına 46.410 akça ödenmiştir.

Vakıflar gelir ve gider dengeleri bozulup bütçe darlığı girdiğinde bir kısma olağanüstü diyebileceğimiz birtakım önlemler alırlar. İlk başvurulan ve vakfın işleyişini malî sıkıntı aşılanaya kadar kesintiye uğratmadan devam ettirecek önlemlerden biri mutfak giderlerinin veresiye karşılanmasıdır. Yine mutfak harcamaları kalemindeki bir diğer önlem tüketim miktarının kısılması, gerektiğinde yemek çıkarmak yerine nakdî bir bedel ödenmesidir. Mesela, 1637-38 muhasebe döneminde vakfın maaşlar dışındaki tüm harcamalarının 78.960 akçası veresiye alımlardan oluşmaktadır ki mutfak için toplam değeri 138.015 akçayı bulan alımın da 66.820 akçası veresiyedir.

İncelenen tüm dönem boyunca baktığımızda mutfak harcamalarında belirgin bir artış veya azalış trendi ortaya çıkmamaktadır. Bu durumda diğer ana gider kalemi olan maaş ödemeleri ile birlikte

vakfın mutfak giderlerinin yaklaşık yarım yüzyıllık bir dönem boyunca artış veya azalış göstermediğini söyleyebiliriz.

Diğer Giderler

Diğer giderler kalemi öncelikle vakfın işleyişi için yapılan her türlü mal ve hizmet alımlarını içerir. Bazı vakıflarda ücret ödemeleri ve vakfın tahsil ettiği hububatın nakli ile ilgili ödemeler ayrı alt-başlıklar altında kaydedilir. Diğer giderler kalemi yıldan yıla farklılıklar gösterir, ancak bütçe harcamaları arasında ciddi bir meblağa ulaşmadıklarından vakfın malî durumunu sıkıntıya sokacak seviyede değildir. Bu harcama kalemleri arasında hammal ücretleri, balmumu alımı, kandilleri yakmakla görevli ama vakıf kadrosunda yer almayan kimselere ödeme, kandiller için zeytinyağı, fitil satın alımları, hasır, kağıt ve defter alımları, kazan alımı ve kalaylatılması masrafları benzeri çok farklı kalemler bulunmaktadır. Orhan Gazi Vakfının bu kayıtları içinde de bazan “bedel-i cerr-i şeyh-i ‘imâret” girişi ile şeyh-i imarete verilen aynı istihkak karşılığı olarak ödenen nakdî meblağ gibi gider kalemleri de kaydedilmiştir.

Nakliye giderleri ‘diğer giderler’ kalemi içine alınarak veya ayrı olarak kaydedilebilen ve yine yıldan yıla ciddi değişimler gösteren bir gider kalemidir. Ancak genel vakıf bütçesi içinde ağırlığı düşüktür. 1595 malî yılı hesaplarına göre mahsulün nakli için 11.280 akça harcama yapılmıştır. 1596 yılında ise 7.030 akça nakil için harcanmıştır. Vakıf sadece Karaağaç ve Bazar köylerinden hububat nakletmiştir. Karaağaç’dan Bursa’ya taşınan 110 müd hububat için müd başına 35 akça nakliye masrafı, Bazar’dan taşınan 53 müd hububat için müd başına 60 akça nakliye masrafı yapılmıştır. Bazar’dan nakledilen hububat için Bursa kilesi başına 3 akça gibi ciddi bir masraf ortaya çıkmaktadır. Vakfın hububatı hemen her zaman Karaağaç ve Bazar köylerinden çektiğini bazan buna Alişir köyünün mahsulünün da eklendiğini görüyoruz.

Nakliye giderleri vakfın hububat tahsilatının hacmine, nakliye hizmetinin pahasına ve vakfın anbara çekmek isteyeceği, ihtiyaç duyduğu hububatın miktarına göre değişebilmektedir. Örneğin nakliye giderleri 1611 yılında 20.212 akçaya çıkmıştır. Buna karşılık hasatın düşük olduğu 1620 yılında olduğu gibi 10.103 akçaya kadar gerilediği yıllar da vardır.

dat defterlerinden derlenmektedir ve bu defterler arasında vazîfehârân ve zevâ’idhârân defterleri de yer almaktadır. Bu defterler vakıf çalışanları ve vakıftan aylık alan kimseler için tutulmuş en teferruatlı kayıtları ihtiva etmektedirler. Bu defterlerin örnekleri 16. ve 17. yüzyıllar için çok sayıda olmamakla birlikte arşivde tesadüf edilmektedir. Dolayısı ile Osmanlı medreseleri üzerine çalışan ve müderris isimleri ile maaşlarını tetkike gayret gösteren tarihçilerin ve araştırmacıların bu arşiv malzemesini de dikkate almalarında fayda vardır.

Tamirat masrafları

Vakıf düzenli olarak bakım ve onarım masrafları yapmak zorundaydı. Daha önce değindiğimiz gibi dükkanlar özellikle de değirmenler ve hamamlar vakfa iyi bir gelir bırakmakla birlikte tamirat masrafları vakıfların üzerindeydi. Vakfın hizmet binaları yani cami, imaret ve medreselerin bakımları, kasaba ve köylere yayılmış cami ve mescidlerin onarımı, kentsel gelir getirici varlıkların tamiri ciddi masraflar oluşturmaktaydı. 1595 yılında bu düzenli onarımların maliyeti 20.350 akçayken 1600 yılında tamirat giderleri 55.881 akçaya kadar yükselmiştir.

Tamirat giderleri yıldan yıla ciddi artış ve azalışlar gösterebilmektedir, ancak bir felaket ardından üstlenilmesi gereken olağanüstü tamirat giderleri olmadıkça bütçeyi sarsmamaktadır. 1608 yılında böyle bir felaketin ortaya çıktığını görüyoruz. Celali tahribatı sonucu 88.468 akçalık tamirat gideri üstlenilmek zorunda kalınmıştır. Hân-ı bezzâziye ve bazı çarşılarda dükkanlar Celaliler tarafından yıkılmıştır ki bunların inşa ve tamirlerine 80.000 akçadan fazla harcanmıştır. 1609 yılında tamirat giderleri düşüktür, 27.290 akçadır. Ancak bunun 12.000 akça kadarı hala dükkanların tamirine sarf edilmektedir.

1610 yılında tamirat giderleri 17.331 akçaya, 1611'de 14.533 akçaya düşer. 1614 ve 1615 yılları sırasıyla 36.387 akça ve 53.655 akça gider ile tamirat masraflarının yüksek olduğu yıllardır. Bundan sonraki yıllarda tamirat giderleri dalgalanmalar göstermekle birlikte görece düşüktür ama 1625 yılında türbe-i şerif tamiri için 52.500 akça harcanır.

Vakfın Malî Analizi

Orhan Gazi vakfının cari dönem gelirleri 1595 ile 1607 yılları arasında 400.000 akça dolaylarındadır. Aynı dönem içinde vakfın bezzâziye hanından ve 219 bâb dükkanından elde ettiği gelirler, icâre-i müeccele kayıtlarını dikkate aldığımızda ciddi bir değişim göstermemiştir. Vakfın değirmenlerden ve hamamlarından elde ettiği gelirler de dalgalanmalar göstermesine, hatta 1602 yılından itibaren Manastır hamamının kayıtlarda görünmemesine rağmen genel bütçenin bu gelir kalemlerindeki değişimlerden ciddi biçimde etkilendiğini söyleyemeyiz. Vakfın nakit olarak tahsil ettiği kırsal gelirler de belirli bir aralıkta oynamaktadır ve 1595 ile 1607 yılları arasında bu gelirlerde çarpıcı bir artış veya azalış görünmemektedir. Aynı mahsul tahsilatı ve mahsulat satışlarından gelirler itibarıyla ise 1598 yılı farklılık arz etmektedir. Bu yıl tahsilat miktarı ve

pazara yapılan hububat satışlarından elde edilen gelirler düşüktür. Bu durumu tarımsal koşullarda bir bozulma ve bölgesel bir hasat düşüşü olarak değerlendirecek yeterli kanıt mevcut değildir.

Aynı 1595-1607 döneminde vakfın toplam giderlerinin bazı yıllarda cari dönem gelirlerine yakın veya üzerinde rakamlarda gerçekleştiğini görüyoruz. Aslında vakfın en büyük gider kalemini oluşturan maaş ödemelerinde bir artış yoktur. İstihdam hacmi ve maaş seviyeleri dikkate değer hiçbir değişim göstermemiştir. Sadece bazı yıllarda maaş ödemelerinin oniki aylık bir dönemi aşması sebebiyle ödemelerin toplam giderleri şişirdiği durumlar vardır ki bu vakıflarda sık rastlanılan ve hiçbir şekilde malî darlığa işaret etmeyen sıradanlıkta bir tablodur. İkinci büyük gider kalemi olan mutfak giderleri de malî istikrarı bozacak bir gelişme göstermemiştir. 1597 yılında fiyatların artması aynı yıl mutfak giderlerinin yükselmesinin sebeplerinden biridir. 1597 ve 1598 yılları Pamuk'un İstanbul için hazırladığı fiyat endekslerinde de yüksek değerlerin ortaya çıktığı yıllardır.⁽³¹⁾

Şu ana kadar değerlendirmeye almadığımız vakfın borç geri ödemelerini, gecikmiş maaş ödemelerini, nakdî teslimatlarını ve tahsil edilemeyen gelirlerini analize kattığımızda malî tablo bir miktar değişmektedir. 1595 yılı hesaplarında önceki dönemlerden kalan borçlara karşılık 67.640 akçalık bir borç ve gecikmiş maaş ödemesi vardır. 1596 yılında da 30.870 akçanın benzer biçimde veresiye alımlardan doğan borçlar ile ödenmemiş maaşların ifasına gittiğini görüyoruz. 1598 yılında dahi 7.630 akça borç ödemesi kaydı yer almaktadır. Bu borçlar Hicri 1002 yani 1593-94 yıllarına kadar geriye giden borçlardır. Bu kayıtlar, vakfın 90'ların başlarında ciddi bir malî sıkıntı yaşadığına işaret etmektedir. Bu yazıda incelediğimiz dönem açısından ise bir malî sıkıntı değil ancak önceki dönemlerden kalan borç ve maaş ödemelerinin yarattığı darlık söz konusudur. Önceki dönemlere ait ödemeler vakfın gelir-gider dengesini zayıflatmıştır ve vakıf 13.714 akçalık bir alacak, yani tahsil edilememiş gelir kaydı ile birlikte 1595 malî yılını kasasında sadece 157 akça ile kapatmıştır.

1596 yılında da tamamen aynı miktar alacak kayıtlıdır. Vakfın giderleri karşılandıktan ve önceki dönemlerden kalan borçları ödendikten sonra kasasında 17.031 akça kalmıştır. Tamamen aynı miktar alacak kaydı 1597 ve 1598 yıllarında da kayıtlıdır. 1599 yılında ise bu alacakların 11.148 akçaya düştüğünü okuyoruz. Bunca yıl kayıtlarda tekrarlanan 13.714 akçalık alacağın 4.988 akçası

31. Pamuk 2000.

hesaplara nazaran eski bir mütevellî üstünde, 8.726 akçası ise bir vakıf cabisi üstünde gözüken meblağlardır. Bu son meblağın 2.566 akçası Hicri 1002 senesinden, 6.160 akçası 1003 senesinden kalmadır ki 1599 yılında bahsi geçen 2.566 akça ödenir veya silinir. Bundan sonra geriye kalan 11.148 akça alacağın 1600 yılı hesaplarında da kayıtlı olduğu görülebilir. Bu yıllarda en dikkat çekici husus, vakfın her bir malî yılda gelirlerini tam toplaması ve yeni alacakların oluşmamasıdır. Bu eğer gelir kalemlerinde bir düşüş yok ise vakfın gelirleri tahsilatında bir sıkıntı çekmediğini, mültezim ve kiracıların da ödemelerde bir güçlük yaşamadığını ima etmektedir.

Vakfın 1600 yılı ve düzensiz hesap dönemleri içeren 1601 yıllarında bütçe açığı vermiş olduğu görülüyor. Bu açığa, 1600 yılında onüç aylık bir dönem için ödenen maaşların, bir miktar yüksek mutfak giderlerinin ve 55.881 akçayı bulan tamirat masraflarının yol açtığını söyleyebiliriz. Yoksa vakfın maliyesini bozan daha temel bir gelişme yoktur. 1601 yılına ait düzensiz muhasebe dönemine sahip iki defterden daha geç tarihli olan ikincisi 24.264 akça gibi ciddi bir bütçe açığı kaydeder. 1601 yılına ait ve sadece üç aylık bir dönemi kapsayan ilk düzensiz defter 8.574 akçanın Darüssaade Ağalığı Hazinesine teslim edildiğini, on aylık bir dönemi kapsayan ikinci defter ise 50.000 akçanın hazineye teslim edildiğini kaydeder (teslim [be] hazîne). Bunun 20.000 akçası “teslim be-hizâne-i ‘âmire” yazısı altında kayıtlıdır. 30.000 akçası ise “be Hazret-i Hâfız Ahmed Paşa” yazısı altında kayıtlıdır. Muhtemelen ilk teslimat kaydında kastedilen Darüssaade Ağalığı Hazinesidir ve ikinci teslimatın nihai adresi de yine orasıdır.

1607 ve 1608 yıllarında vakfın malî durumu ‘Celali etkisi’ altında değişir. 1607 yılında bezzâziye gelirleri azalır, vakfın farklı çarşılarda bulunan ve kiraya verilen dükkanlarının sayısı Celali tahribatı sonucu 219’dan 161’e düşer. Aynı şekilde hamamlardan elde edilen gelirlerde de ciddi bir düşüş ortaya çıkar. Aylık kira gelirlerindeki bu düşüş 1608 yılında da devam eder. Aynı yıllarda kırsal nakdî gelirler, 1608 ve 1609 yıllarında ise kırsal aynî gelirler de azalmıştır. 1607 yılında vakıf hububat fiyatları da yüksek seyrederken önemli miktarda hububat satışı yaparak 100.000 akçaya yakın bir gelir elde eder. Bu muhakkak ki vakıf maliyesini rahatlatan bir tedbir olmuştur.

Diğer taraftan toparlanma kısa süre sonra, 1609 yılında hatta kısmen 1608 yılı sonlarında gelir. 1609 yılından itibaren, bezzâziye gelirleri önceki seviyelerine çıkarken kiraya verilebilen dükkan sayısı da 209’a yükselir. 1609 yılında kırsal nakdî gelirler eski seviyesine yükselirken, kırsal aynî gelirler de 1610

yılında eski hacmine ulaşır. Tespit edebildiğimiz mal fiyatlarının da 1610 yılından itibaren aşağı indiğini görüyoruz.

Bu zor yılların bazı etkileri vakfın izleyen yıllardaki giderlerine tesir etmiştir. 1608 yılında 90.000 akçaya ulaşan tamirat masrafına girilir ve 11.203 akçalık bir borç geri ödemesi yapılır. 1609 yılında ise 27.000 akça kadar tamirat masrafına ilaveten 54.890 akçalık borç ödemesi yapılmıştır. Ayrıca 1609 yılında vakıf bir sonraki yılın gelirlerine karşılık 20.000 akça peşin tahsilata gitmek ihtiyacı hissetmiştir.

1610 ile 1620 yılları arasında vakfın genel malî durumunun istikrarlı olduğunu söyleyebiliriz. Bu görünümüne karşın hafif malî sıkıntılarının izlerini taşıyan bazı gelir ve gider kalemleri bulunmaktadır. 1614 ve 1620 yıllarında cari dönem gelirleri düşüktür. Kırsal nakdî gelirler 1625 yılına kadar 200.000 akçanın üzerine çıkamamıştır. Bezzâziye kira geliri 1616 ve 1617 yıllarında bir düşüş gösterir ve ancak 1620 yılında eski seviyesine yaklaşır. 1615 yılında toplam harcamaların 66.420 akçası veresiye alım veya ödenmemiş maaşlardan oluşmaktadır. Bu tür borçlanmaların geri ödemelerini 1614 (12.546 akça), 1616 (7.440 akça) ve 1619 (17.368) yıllarında görebiliyoruz.

1614 ve 1615 yıllarında hava koşullarında “afet” derecesinde bir olayın ortaya çıktığını muhasebe defterlerine düşülen kayıtlardan biliyoruz. Ancak bir fırtına mı, dolu mu aşırı yağış mı söz konusudur belli değildir. Bu yıllarda vakfın aynî gelirleri düşmüştür ve buna bağlı olarak hububat satışından gelirler de azalmıştır. Aynı yıllarda afetin yolaçtığı tahribat dolayısı ile yüksek tamirat masrafları üstlenilmiştir. 1610-1620 dönemi zarfında vakıf bütçesi hiç açık vermemekle birlikte kayda değer bir bütçe fazlası da elde edememiştir. Vakfın gelir tahsilatında ciddi bir güçlük yaşamadığını gözönüne alarak, hassas bir malî dengeyi koruduğunu, fiili işleyişini kesintiye uğratacak bir malî darlığa girmediğini söylemek doğru olacaktır.

1620 senesinden bu çalışmayı sınırladığımız 1641 senesine kadar olan süreye baktığımızda vakfın gelir ve gider dengesinde kısa süreli zorlanmalar olduğunu tespit ediyoruz. Örneğin, 1622 yılında evvelki senelerden kalan 36.300 akçalık borç ve gecikmiş maaş ödemesi yapılmıştır. Bezzâziye kira bedeli 2.000 akçaya gerilemiştir. Aynı yıl tahsil edilememiş gelirler 51.521 akçaya yükselmiştir. 1625 senesinde bezzâziye aylık kirası daha da düşerek 1.867 akça olmuştur. 50.000 akçanın üzerinde tamirat gideri üstlenen vakıf malî yılı 15.145 akça açıkla kapamıştır.

1628 yılında kırsal nakdî gelirler 184.500 akçaya, 1630 yılında 137.000 akçaya kadar gerilemiştir. Aslında bunun sebebi peşin tahsilatlar gibi görünmektedir. Daha sonraki yıllar boyunca, 1641 yılına değin, gelirlerin aynı 1590'larda olduğu gibi 200.000 akça civarında seyrettiğini görüyoruz. Yine 1628 yılında vakıf bezzâziye ve köylerden elde edeceği bir sonraki yılın gelirlerine mahsuben 74.832 akça peşin tahsilatta bulunmuştur. 1628 yılına denk gelen muhasebe döneminin ilk altı ayında bezzâziye kira bedeli 1.834 akçaya kadar gerilemiştir ve ikinci altı ayda bir toparlanma ile 2.000 akçaya yükselmiştir. Aynı yıl, bir önceki yıldan kalma 49.665 akçalık gecikmiş maaş ödemesi yapılmıştır. 1630 yılında da 63.757 akça peşin alınmıştır ve vakıf 4.070 akça borç ödemesi yapmıştır. Cari dönem gelirlerinin ve kırsal nakdî gelirlerin düşük olması yine peşin tahsilatlar nedeniyle. Bezzâziye aylık kira geliri 1632 yılında 1593 yılındaki seviyesi olan 2.500 akçaya ve 1641'de aylık 3.000 akçaya yükselmiştir.

Peşin tahsilat yanında vakıf bazı yıllarda borçlanmaya gitmek zorunda da kalmıştır. 1635 yılında 20.000 akça borç alınmıştır. 1636 yılında 35.160 akçalık borç ödemesi vardır ki bunun 12.000 akçası dönem başında İlyas Ağa'dan alınan 20.000 akçalık borcun geri ödemesidir. Dönem 6.883 akça açıkla kapanmıştır. 1636-37 yılı sonunda 47.300 akça borç ödemesi vardır ki veresiye alımlar ile vakfın bütçe açıkları karşılığıdır. Cari malî dönem 1.499 akça açık ile kapanmıştır. 1637-38 yılında 53.000 akça borçlanma yapılmış ayrıca mütevellî vakfa 20.000 akça yardımda bulunmuştur. Bu vahim duruma karşın 20.000 akça hazineye teslim edilmiş ve önceki yıllardan kalan 39.549 akça borç ödenmiştir. 1641 yılında da yine mütevellînin 20.000 akçalık yardım yaptığını görüyoruz. Ayrıca önceki dönemlerden kalan 21.635 akçalık bir borç ödemesi vardır.

Değerlendirme

1593 ile 1641 yılları arasını kapsayan tüm inceleme dönemine baktığımızda, mevcut muhasebe defterleri bize şu sonuçları işaret etmektedir; vakfın gelir ve gider kalemlerinde bir artış veya azalış trendi yoktur. Gelir ve gider kalemleri birçok faktöre bağlı ancak kendi doğalarında olan dalgalanmalar göstermiştir. Cari dönem gelirleri ve bu gelir kalemini oluşturan en önemli kalem olan kırsal nakdî gelirler istikrarlıdır. Bezzâziye kira geliri, dükkan sayıları ve kiralari, hamam gelirleri de Bursa şehrinin iktisadi hayatında bir krize işaret etmemektedir. Bu kentsel varlıklardan gelen gelirler de bir artış veya azalış yoktur. Bu durumda elbette fiyatların nasıl hareket ettiği temel bir gösterge olacaktır. 1590'ların fiyat-

larda bir artış dönemi olduğunu söyleyebiliriz. İstanbul için sağlanan fiyat endeksleri de bu yöndedir.⁽³²⁾ Ancak 1600-1601 yıllarından itibaren 1641 yılına kadar fiyatlarda dalgalanma hareketlerine karşın bir artış trendi yoktur. Dolayısı ile nakdî kırsal gelirlerin sabit kalması vakıf için fiyat hareketleri karşısında bir reel gelir kaybı getirmemiştir. Kira gelirlerinin fiyat artışlarına yetişemediği savı da geçersizdir. Buna karşılık vakfın aynı olarak topladığı kırsal vergi miktarı 1617 yılından itibaren 10.000 kile seviyesinin üzerine çıkmamıştır. Eğer muhasebe kayıtlarını okumamızda temel bir hataya düşmediyse bu durum tarımsal üretim açısından bir gerilemeye işaret etmektedir.

Bu uzun dönem içinde vakfın ciddi gelir kaybına uğradığı ve malî sıkıntı geçirdiği dönemler 'Celali etkisi'nin ortaya çıktığı 1607 ve 1608 yılları ve hava koşullarında bir afetin görüldüğü 1614-15 yıllarıdır. 1607-08 yıllarında kentsel gelirler doğrudan vakıf varlıklarının tahrip edilip yakılmasından dolayı düşmüştür. Vakıf önemli miktarda hububat satarak gelirini artırma yoluna gitmiştir. Tahrip edilen binalar ve dükkanların tamiri için yüksek maliyetler üstlenilmiştir. Anlaşıldığına göre malî toparlanma erken başlamıştır. Daha 1608 sonlarında başlayan toparlanma, 1609 yılında gerçekleşmiş görünmektedir. 1614-15 yıllarında ise aynı gelirler düştüğünden vakıf karşılaştığı malî darlığı ertelenen maaş ödemeleri ve veresiye alımlarla sonraki yıllara yaymıştır.

Bundan sonra inceleme dönemimizin sonuna kadar vakfın maaş ödemelerinde düzensizlik göze çarpar ve veresiye alımlar başlar. Bazı yıllar bütçe açığı ile kapatılmıştır. Edindiğimiz bir izlenim vakfın daha fazla peşin tahsilata başvurduğu yönündedir. Hatta borçlanma yapıldığı yıllar vardır. Bunlara rağmen, derin bir malî kriz yaşanmamıştır. Vakıf gelir ve gider dengesizliğinin ortaya çıktığı yıllar vardır, ancak vakıf gelirlerinde ciddi bir düşüşün ortaya çıktığı, vakfın fiili işleyişini durdurduğu, gördüğü hizmetleri askıya aldığı yıllar olmamıştır.

Orhan Gazi Vakfı muhasebe defterleri üzerinden tek başına ele alındığında elde ettiğimiz sonuçlar şehir iktisadi hayatının 17. yüzyılın ilk yarısındaki seyri açısından nihai bir yargıya varmamıza imkan verecek kapsam ve güvenilirlikte değildir. Bu çalışmada gösterilen sonuçların Bursa şehrindeki diğer vakıfların malî analizi ile birlikte değerlendirilmesi, sicil ve mühimme defterleri ile desteklenmesi zaruridir. Vakfın kırsal gelirleri ile yerel tarımsal ekonomi arasında doğrudan ve yakın bir ilişki kurmak mümkündür. Elde edilen sonuçlar iti-

32. Pamuk 2000.

bariyle vakfın kırsal gelirleri tarımsal ekonomide uzun dönemli bir üretim krizi ima etmemektedir. Ancak çalışmamızın başında da belirtildiği üzere yerel iktisadi tarih çalışmalarının sayıca artması ve arşiv kaynakları türünden zenginleştirilmesi gerek-

lidir. Bu amaçla gelirlerini Bursa bölgesi kırsalından temin eden diğer vakıfların da incelenmesi daha genel ve güvenilir sonuçlara ulaşmak bakımından önemlidir.

Tablo 5: Orhan Gazi Vakfının Ana Gelir-Gider Kalemleri

Hicri / Miladi	1001-02/ 1593 9 aylık	1002/ 1594 4 aylık	1002- 03/1594-95 9 aylık	1003-04/ 1595	1004-05/ 1596
Cari dönemden gelir	336.488	157.492	267.481	400.944	393.345
Aylık gelirler	88.130	40.840	91.528	121.489	120.988
Hân-ı Bezzâziye	22.500	10.000	22.417	28.921	28.000
İcâre-i dekâkin	54.000	25.680	57.501	76.668	76.668
İcâre-i mu'accele	6.960	32.550	5.470	23.270	5.650
Nakdî tarımsal gelirler	210.258	68.402	124.145	197.621	206.754
Mahsulat satışı			31.814	40.840	40.829
Toplam giderler	404.155	285.370	252.893	327.548	345.683
Maaş ödemeleri	104.000	57.660	139.635	181.740	183.240
Mutfak giderleri	123.193	52.028	80.738	94.141	106.915
Alacaklar ⁽³³⁾			7.554	13.714	13.714
Kalan Meblağ			563	159	17.031

Tablo 6: Vakıf muhasebe defterlerinden elde edilen fiyatlar

Hicri / Miladi	1005-06/ 1597	1006-07/ 1598	1007-08/ 1599	1008-09/ 1600	1009/1601 3 aylık
Cari dönemden gelir	397.553	371.308	390.460	459.977	137.246
Aylık gelirler	134.530 ⁽³⁴⁾	127.268	128.988	138.407 ⁽³⁵⁾	41.017
Hân-ı Bezzâziye	30.833 ⁽³⁶⁾	29.000	30.000	30.000	16.000 ⁽³⁷⁾
İcâre-i dekâkin	83.057	76.668	76.668	83.057 ⁽³⁸⁾	19.167
İcâre-i mu'accele	5.790	6.900	12.100	23.700	2.300
Nakdî tarımsal gelirler	206.148	201.876	201.139	233.819	78.739
Mahsulat satışı	33.273	17.852	31.130	45.719	9.200
Toplam giderler	409.129	358.505	401.708	470.616	118.145
Maaş ödemeleri	205.090 ⁽³⁹⁾	190.860	194.400	206.530 ⁽⁴⁰⁾	47.400
Mutfak giderleri	154.382	127.008	134.753	150.408	53.536
Alacaklar	13.714	13.714	11.148	11.148	12.980
Kalan Meblağ	5.455	10.628	1.944	-8.695	8.574 ⁽⁴¹⁾

33. Tahsil edilememiş gelirler.

34. 13 aylık.

35. 13 aylık.

36. 13 aylık.

37. 6 aylık.

38. 13 aylık.

39. 13 aylık ve müşâhere ile birlikte.

40. 13 aylık.

41. Teslim be hizâne-i 'âmire-i Darü's-sa'âde.

Hicri / Miladi	1009-10/ 1601 10 aylık	1010-11/ 1602 6 aylık	1015-16/ 1607	1016-17/ 1608	1017-18/ 1609
Cari dönemden gelir	309.228	233.147	422.758	405.546	409.213
Aylık gelirler	95.811	66.354	125.216	133.235	126.146
Hân-ı Bezzâziye	24.000 ⁽⁴²⁾	16.500	20.000	13.418 ⁽⁴³⁾	28.750
İcâre-i dekâkîn	57.501 ⁽⁴⁴⁾	38.334	66.559 ⁽⁴⁵⁾	84.078 ⁽⁴⁶⁾	83.996
İcâre-i mu'accele	66.700	7.600	1.350	22.900	13.350
Nakdî tarımsal gelirler	115.644	107.929	166.746	168.922	223.035
Mahsulat satışı	20.462	5.520	97.446	3.079	34.082
Toplam giderler	289.596	183.129	420.758	398.781	373.133
Maaş ödemeleri	141.105	80.670	214.500	215.700 ⁽⁴⁷⁾	186.255
Mutfak giderleri	104.238	76.782	157.250	101.052	117.199
Alacaklar	12.977	23.939	3.800	5.342	6.142
Kalan Meblağ	-24.264	11.814			390

Hicri / Miladi	1019/1610	1020/1611	1022-23/ 1614	1024/1615	1025/1616	1026- 27/1617
Cari dönemden gelir	378.095	376.360	356.282	413.078	418.914	378.012
Aylık gelirler	130.568 ⁽⁴⁸⁾	134.442	132.752	144.676	130.645	122.568
Hân-ı Bezzâziye	29.000	30.000	30.000	34.432 ⁽⁴⁹⁾	31.582 ⁽⁵⁰⁾	26.340
İcâre-i dekâkîn	77.908	71.912	81.992	83.804 ⁽⁵¹⁾	73.913 ⁽⁵²⁾	73.668
İcâre-i mu'accele	8.870	3.600	8.200	22.500	8.750	20.400
Nakdî tarımsal gelirler	188.330	180.019	192.781	183.212	191.889	191.823
Mahsulat satışı	26.432	13.299	15.349	20.690	51.660	23.021
Toplam giderler	378.095	375.695	377.771	482.261	401.484	371.170
Maaş ödemeleri	202.890 ⁽⁵³⁾	201.060	203.970	237.945 ⁽⁵⁴⁾	207.960 ⁽⁵⁵⁾	193.760
Mutfak giderleri	107.279	109.271	81.149	118.759	140.973	85.850
Alacaklar	6.142	6.732			10.358	10.940
Kalan Meblağ		75	393	1.150	782	1.734

42. 9 aylık.
43. 7 aylık.
44. 9 aylık.
45. 11 aylık.
46. 16 aylık.
47. 13 aylık.
48. 13 aylık.
49. 14 aylık.
50. 13 aylık.
51. 14 aylık.
52. 13 aylık.
53. kısmen 13 aylık.
54. kısmen 14 aylık.
55. 13 aylık.

ORHAN GAZİ VAKFI'NIN MALİ TARİHİNDEN BİR KESİT (1593-1641)

Hicri / Miladi	1028-29/1619 5 aylık	1029-30/1620	1031/1622 6 aylık	1034/1625 10 aylık	1037- 38/1628 11 aylık
Cari dönemden gelir	246.767	354.105	154.748	376.654	398.935
Aylık gelirler	61.281	124.135	59.154	95.730	120.288
Hân-ı Bezzâziye	13.329 ⁽⁵⁶⁾	27.996	12.000	18.670	23.004
İcâre-i dekâkîn		73.339	36.834	61.960	74.724
İcâre-i mu'accele	13.800	1.100		1.000	19.000
Nakdî tarımsal gelirler	132.725	188.968	81.944	207.013	184.481
Mahsulat satışı	25.361	19.502	4.650	50.911	55.766
Toplam giderler	227.000	353.080	145.445	396.205	411.960
Maaş ödemeleri	131.025	201.180	74.775 ⁽⁵⁷⁾	202.660	213.620
Mutfak giderleri	52.845	108.141	44.808	104.744	116.678
Alacaklar	11.240	12.283	51.521		2.540
Kalan Meblağ	291	573	8.401	-15.145	1.082

Hicri / Miladi	1039-40/ 1630	1041-42/ 1632	1042-43/ 1633 8 aylık	1043/ 1633-34 10 aylık	1044/ 1634 9 aylık
Cari dönemden gelir	330.111	413.720	331.064	334.591	210.232
Aylık gelirler	121.284	127.284	86.056	102.350	92.173
Hân-ı Bezzâziye	24.000	30.000	20.000	25.000	22.500
İcâre-i dekâkîn	74.724	74.724	47.816	61.870	54.963
İcâre-i mu'accele	11.000	8.500		5.000	3.700
Nakdî tarımsal gelirler	137.187	191.466	191.108	214.087	60.678
Mahsulat satışı	22.140	50.370	17.900		12.681
Toplam giderler	389.471	411.523	287.352	318.508	258.155
Maaş ödemeleri	214.740	214.740	171.030	142.340 ⁽⁵⁸⁾	119.250
Mutfak giderleri	102.765	134.449	83.078	88.352	81.521
Alacaklar	855	6.278	66.095	41.266	21.240
Kalan Meblağ	3.197	334	229	-18.413	163

56. 6 aylık.

57. Farklı tarihler için.

58. Çoğunlukla 10 ay için.

KAYHAN ORBAY

Hicri / Miladi	1044-45/ 1635	1045-46/ 1636 6 aylık	1046-47/ 1636-37 8 aylık	1047-48/ 1637-38	1050-51/ 1641 17 aylık
Cari dönemden gelir	405.638	218.146	429.804	369.274	614.488
Aylık gelirler	123.086	60.888	122.376	122.376	181.956
Hân-ı Bezzâziye	30.000	15.000		Okunamıyor	51.000
İcâre-i dekâkîn	74.376	37.362		73.746	104.856
İcâre-i mu'accele	37.000	11.190		3.000	146.800
Nakdî tarımsal gelirler	190.208	108.790	195.398	194.598	206.332
Mahsulat satışı	26.344	19.220	30.030	19.300	10.000
Toplam giderler	460.062	196.287	503.686	378.887	557.824
Maaş ödemeleri	225.720	110.625	229.320	218.545	293.870 ⁽⁵⁹⁾
Mutfak giderleri	138.684	58.181	140.222	138.015	173.110
Alacaklar	3.000			3.310	
Kalan Meblağ	6.416	-6.883	-1.499	528	839

	Buğday	Pirinç	Et	Sadeyağ		Buğday	Pirinç	Sadeyağ
Yıl	kile	kile	kıyye	kıyye	Yıl	kile	kile	kıyye
1593	25 ^{*(60)}	32,5	4	19,6	1615	39,09	35,12	25,68
1594		28	4		1616	52,5	37,61	26,89
1594-5		28,1	7,75		1617	25	36,84	27,26
1595		47,6	8,7		1619	18*	36	29,24
1596		33,39	9,1	21,59	1620	32*	34,77	27,39
1597	35	46,36	10,36	29,54	1622		50	28
1598		36,59	11,48	26,38	1625	22	26	26
1599		34,29	12,1		1628	30	40	32
1600	25*	35,98	11,85	26,41	1630	25*	36,55	30
1601 ⁽⁶¹⁾	40*	44,6	12	35	1632	60	55	35
1601		50,85	10,75		1633	23*	45,32	35,38
1602		43,88	11,23	29,87	1633-4	25	36,61	40,73
1607	40,29*	41,61	13,09	42,74	1634	25*	37,02	40
1608	28,69*	61,53		38,14	1635	21	46,14	33,05
1609	18,69*	52,18		35,19	1636	22,83*	45,86	33,29
1610	18*	39,23		36,27	1636-7	20*	50	40
1611	10*	38,56		39,14	1637-8	35*	47,09	40
1614	23*	36,12		28,51	1641	30	34,19	24

59. 17 aya kadar varan farklı tarihler için.

60. "*" ile işaretlenmiş olan fiyat verileri satış kayıtlarından elde edilmiştir. Diğer fiyat verileri satınalım fiyatlarıdır.

61. Üç ay (Mart-Mayıs).

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)
BOA, MAD 472.
BOA, MAD 621.
BOA, MAD 1142.
BOA, MAD 4593.
BOA, MAD 5457.
BOA, MAD 6055.

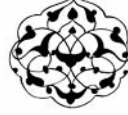
2. Kitap ve Makaleler

Pamuk 2004 Şevket Pamuk, "Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914", *International Journal of Middle East Studies*, 36, 451-68.
Parker ve Smith 1978 Geoffrey Parker and Leslie M. Smith, "Introduction", *The General Crisis of the Seventeenth Century*, ed. Geoffrey Parker and Leslie M. Smith, London, Routledge & Kegan Paul, 1-25.
Peri 1992 Oded Peri, "Waqf and Ottoman Welfare Policy", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, 35, 171-185.
Rabb 1975 Theodore K. Rabb, *The Struggle for Stability in Early Modern Europe*, New York, Oxford University Press.
Raymond 2003 André Raymond, "The Ottoman Conquest and the Development of the Great Arab Towns", *Arab Cities in the Ottoman Period*, Cairo, Syria and the Maghreb içinde, Variorum, 2002.
Shefer 2003 Miri Shefer, "Charity and Hospitality: Hospitals in the Ottoman Empire in the Early Modern Period", in *Poverty and Charity in Middle Eastern Contexts*, eds. M. Bonner et al., SUNY Press, 121-143.
Singer 2002 Amy Singer, *Constructing Ottoman Beneficence, An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem*, State University of New York Press.
Trevor-Roper H. R. Trevor-Roper, "The General Crisis of the Seventeenth Century", *Past and Present*, 16, 31-64.
Uluçay 1944 Çağatay Uluçay M., *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, Manisa Halkevi Yayınlarından Sayı: XI.
Unan 2006 Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
Ülken 1971 Hilmi Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *Vakıflar Dergisi*, ayrı basım, IX, 13-37.
Yediyıldız 2003 Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
Yerasimos 2001 Stéphane Yerasimos, "Le Waqf du Defterdar Ebu'l Fazl Efendi et ses Bénéficiaires", *Turcica*, 33, 7-33;

211 NUMARALI MANİSA ŞER'İYYE SİCİLİNDEKİ VAKIF MUHASEBE KAYITLARI (1778-1795)

Ertan GÖKMEN*

Özet

Bu çalışmada, 211 numaralı Manisa şer'îyye sicilinin 78-171. sayfaları arasında yer alan vakıf muhasebe kayıtları ele alınmıştır. Bu muhasebe kayıtları 1778-1795 yılları arasında kapsamaktadır. Muhasebesi görülen vakıf sayısı yıllara göre 66-88 arasında değişmektedir. Muhasebelerde detaylı gelir ve giderler gösterilmemiştir. Vakıfların sermayesi özet şeklinde verilmiştir. Vakıfların %90'ı para vakfı olarak düzenlenmiştir. Bundan başka muhasebelerde vakfın çeşidi, nerede bulunduğu, muhasebesinin ne zaman görüldüğü ve mütevellisinin kim olduğu belirtilmiştir. Defterde, cami ve mescid gibi ibadethanelere, çeşme, kuyu ve sebilhâne gibi su yapılarına, mektep ve muallimhane gibi eğitim kurumlarına ait vakıflar vardır. Diğer yandan aşure, şerbet, kar, helva, Yasin-i Şerif okunması için bazı özel vakıflar kurulmuştur.

Anahtar kelimeler:

Manisa, Vakıf, Şer'îyye Sicili, Vakıf Muhasebe Kaydı, Cami, Mescid, Çeşme, Kuyu.

WAQF ACCOUNTING RECORDS IN MANISA SHARİ'A REGISTER NUMBERED 211 (1778-1796)

Abstract

This study deals with the waqf accounting records found in pages 78-171 of then. 211 Manisa shari'a register. These waqf accounting records cover the years between 1778 and 1795. The number of the waqf accountss varies from 66 to88 per year. Unlike other records, there is no detailed account of their income and expenses. The capital of waqf (asl-ı mâl) has been given in a summary. Almost 90 per cent of the waqfs are monetary endowments. In the records, the type of waqf, its location, the time of its accounting and the administrator (mütevelli) of the waqf are registered. In general, there are waqfs of worship such as mosque and masjid, waqfs of water management such as fountains and wells and sebilhane (public fountains) and waqfs of educational institutions such as mektep (school for children) and muallimhane (school for children). In addition, special waqfs for consumption were established, like the ones for aşure (mixed food made from different pulses), sherbet (sweet drink), snow, khalva (traditional sweet made with sugar, oil and flour) and for reading Yasin-i Şerif (one of the core chapters of Holy Quran).

Keywords:

Manisa, Waqf, Shari'a Register, Waqf Accounting, Mosque, Masjid, Fountain, Well.

* Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü; ertan.gokmen@bayar.edu.tr

Giriş

Osmanlı Devleti'nde kamunun ihtiyaç duyduğu pek çok hizmet vakıflar tarafından karşılanmıştır. Hali vakti yerinde olsun ya da olmasın vakıf düşüncesinin ruhuna ve hayır düşüncesine sahip pek çok erkek ve kadın bu hizmetlerin karşılanması için vakıflar kurmuşlar ve kurdukları vakıfları ayakta tutmak için çeşitli gelir kaynakları oluşturmuşlardır (Singer 2004: 109-115). Vakıf kurmak isteyen bir kişi, kurmak istediği vakfın gelirlerini, sarf yerlerini, görevlilerini ve çalışma şartlarını kadı huzurunda düzenlenen ve şer'îyye siciline de kaydedilen vakfiyelerde açıkça (Yedi yıldız 2003: 4-5; Singer 2004: 24-25) belirtmektedir. Faaliyete geçen bu vakıflar, vakıf yöneticisi demek olan mütevellî eliyle vâkıfın belirlediği şartlara göre idare edilmektedir. Vakfı mütevellî idare etmekle birlikte, bu kişi vakıfla ilgili her hususta sonsuz yetkiye sahip değildir. Vakıf görevlilerinin atanması hususunda genelde kadı ve nâibler arzda bulunsa da bazen mütevellîler de arzda bulunurlardı. Ancak padişah beratı alınmadıkça yeni görevli tayin edemezler ve görevli değişikliği yapamazlardı. Yine mütevellîler vakfın gelirlerini ve giderlerini düzgün tutmak ve her yıl bu işlemlere ait muhasebeleri kadı veya nâib huzurunda vermek zorunda idiler. Çalışmamızda da Manisa'da kurulan vakıfların muhasebeleri konu edilmiştir. Manisa vakıflarına ait bu muhasebeler 211 numaralı Manisa şer'îyye sicilinin 78 ile 171. sayfaları arasında yer almakta olup 1192/1778⁽¹⁾ yılından 1210/1795 yılına kadar uzanan 19 yıllık zaman dilimini kapsamaktadır. Muhasebe kayıtlarındaki bilgilere göre Manisa'daki vakıfların çeşitleri, mahallelere dağılımı, sermaye büyüklükleri gibi konular çalışmamızın aşağıdaki bölümlerinde ele alınmıştır. Ancak bu bölümlere geçmeden vakıf muhasebe defterleri nedir, bu defterler Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi için ne anlam ifade etmektedir, kısaca bu hususlarda bilgi verilecektir.

A- Vakıf Muhasebe Defterleri

Vakıf muhasebe defterleri, vakıfların gelir ve giderlerinin kaydedildiği defterlerdir. Bu defterler, vakıfların iktisadî durum ve faaliyetlerinde zamanla meydana gelen değişimleri ve kurumsal gelişim tarihlerini ortaya çıkarmamızı sağlayacak bilgiler içermektedir. Yine muhasebe defterlerine dayalı olarak vakıfların iktisadî ve kurumsal gelişimleri belirli bir dönemdeki iktisadî konjonktür ve sosyal şartlar ile birlikte değerlendirildiğinde iktisadî ve sosyal tarih açısından dikkate değer sonuçlar elde etmemize yardımcı olmaktadır (Orbay 2005: 38-39). Vakıf

gelir ve giderlerinde zaman içinde ortaya çıkan dalgalanmalar vakfın büyüme veya küçülmesi ile ilgili temel gösterge olarak alınabilmektedir. Piyasaya yapılan satışlar ve vakıf ihtiyacı için piyasadan yapılan alımlar fiyat endekslerinin oluşturulmasına imkân vermektedir (Orbay 2004: 291).

Muhasebe defterlerinde genel olarak gelirler ve giderler olmak üzere iki temel kısım bulunmaktadır. Defterlerde genel olarak, cari hesap dönemindeki toplam gelir, cari dönemin gelirleri ve eğer varsa önceki dönemden devreden fazla bulunmaktadır. Cari hesap döneminin toplam geliri aynı zamanda cari dönemin giderleri ve eğer varsa hesap dönemi sonunda gelecek yıla devredecek fazla ile dengelebilir. Defterlerde görülen hesap kalemlerinin sayısı ve çeşidi vakıfların gelir ve giderlerinin çeşitliliğine göre değişmektedir. Hatta bazen gelir ve gider hesaplarından ayrı olarak bazı vakıfların ayrıntılı kiler hesabı tutulmakta ve bunlar ana muhasebe defteri sonuna eklenmektedir (Orbay 2004: 292).

Bir vakfın gelir ve gider kalemlerini neler oluşturmaktadır? Bu konuda bir fikir vermek için Çelebi Mehmed Yeşil İmareti Vakfı'nın 1558 yılı muhasebesi örnek olarak verilebilir. Vakfın ilgili yılda beklediği toplam gelir 326.016 akçedir. Bu paranın 24.584 akçesi devreden bakiye, 301.432 akçesi cari dönemden gelir, 273.830 akçesi nakit gelir, 27.599 akçesi mahsulât satışından gelir, 106.028 akçesi aylık gelirler, 103.462 akçesi han ve dükkân kiralari, 167.048 akçesi tarımsal gelirler, 754 akçesi diğer gelirler ve 27.599 akçesi stok satışlarından oluşmaktadır. Yine aynı yılda toplam 293.647 akçelik gider gerçekleşmiştir. Bu miktarın 128.700 akçesi maaş ödemelerine, 145.297 akçesi mutfak giderlerine, 5.481 akçesi sair harcamalara, 10.622 akçesi nakliye giderlerine 3.547 akçesi tamirat masraflarına harcanmıştır. Vakfın kişiler üzerinde 5.999 akçe alacağı bulunmaktadır. Bu miktar, geriye kalan mevcut paradan düşüldüğünde vakfın geriye 26.370 akçe parası kalmaktadır (Orbay 2009: 148). Vermiş olduğumuz bu muhasebe kaydı bizim incelememize konu olan defterlerde yer alan muhasebelere göre çok ayrıntılı düzenlenmiştir. Yine bazı vakıfların muhasebe kayıtları içerisinde yer alan kiler harcamaları bize mutfak harcamaları ve tüketilen yiyecek ve yemek alışkanlıkları hakkında bilgiler vermektedir (Orbay 2005: 40).

B- Manisa Vakıflarına Ait Muhasebe Kayıtları

Manisa vakıflarına ait bu muhasebe kayıtları müstakil bir defter olmayıp 211 numaralı Manisa şer'îyye sicilinin 78-171. sayfaları arasında yer al-

1. Muhasebe defterinin ilk yılına ait tarih 1192/1778-79, son yılına ait tarih ise 1210/1795-96'dır. Vakıf muhasebeleri ilgili yılın Muharrem ayında görüldüğünden, bu ay dikkate alınarak miladi tarihe çevrilmiştir.

maktadır. 211 numaralı bu defter 189 sayfa olup, defterin ilk sayfasındaki kayıtlarda tarih yoktur. Defterin ikinci sayfasındaki bir kaydın tarihi, Âhir-i Zilkâ'de 1171/5 Ağustos 1758, 189. yani son sayfasındaki kaydın tarihi ise 12 Zilhicce 1171/17 Ağustos 1758'dir. Dolayısı ile defterde 15 günlük sicil kayıtları bulunmaktadır. Araştırmamıza kaynaklık eden muhasebe kayıtlarının başlangıç tarihi ile defterin tutulduğu tarih arasında yaklaşık 20 yıllık bir zaman farkı bulunmaktadır. Bu bilgilerden vakıf muhasebelerinin tutulduğu defterin bu defter arasına sonradan konulup ciltlendiği anlaşılmaktadır. Defterde 1192/1778 yılından başlayarak 1210/1795 yılına kadar uzanan süreçte Manisa vakıflarının her yıl muhasebeleri görülmüştür. Görülen vakıf muhasebelerinin sayısı yıllara göre faklılık göstermektedir. Bu sayı 66 ile 88 arasında değişmekte olup ortalaması 77'dir.⁽²⁾ Herhangi bir yıla ait muhasebe verileceği zaman, öncelikle görülen vakıf muhasebesinin hangi yıla ait olduğu ve hangi nâib zamanında yapıldığı belirtilmektedir.

Mesela; 1192/1778 yılı vakıf muhasebelerine "İşbu sene-i mübâreke-i 'amîmü'l-berake mâh-ı muharremü'l-harâmı guresinden medîne-i Mağnisâ'da bi'n-niyâbe seccâde-pîrâ-yı şerî'at fazîletlü Ömer Efendi hazretlerinin zamân-ı sa'âdet encâmında vâki' olan muhâsebât defterleridir ki ber-vech-i âti zikr olunur tahrîran fî gurre-i muharremü'l-haram sene 1192/1778" denildikten sonra başlanmıştır.⁽³⁾ Yine 1194/1780 yılı muhasebelerinin başında da "İşbu sene-i mübâreke-i 'amîmü'l-berake mâh-ı muharremü'l-harâmı guresinden Medîne-i Mağnisada bi'n-niyâbe mesned-nişîn-i şerî'at-ı garrâ eşref-i kuzâtan fazîletlü inâyetlü es-Seyyid Abdülbâki Efendi hazretlerinin zamân-ı sa'âdet encâm-larında vâki' olan muhâsebât defterleridir ki ber-vech-i âti zikr olunur hurrirre fi't-târihi'l-mezbûr sene erba'a ve ve tis'in ve miete ve elf" şeklinde bilgiler bulunmaktadır.⁽⁴⁾

Her yıl için yapılan muhasebelere geçilmeden yukarıda belirttiğimiz türden bilgiler verilerek muhasebelere başlanmıştır. Bu bilgilere göre, Manisa vakıflarının muhasebeleri 1192-1210/1778-95 yıllarını kapsayan 19 yıllık sürede 7 farklı nâib tarafından görülmüştür. Muhasebelerin baş kısmında yer alan bu bilgilerden nâiblerin hangi yılın muhasebesini gördükleri ve kendileri için kullanılan lâkaplar

tespit edilebilmektedir. Bu bilgilere göre, vakıf muhasebeleri 1192-1193/ 1778-79 senelerinde Nâib Ömer Efendi, 1194-96/1780-82 senelerinde es-Seyyid Abdülbâki Efendi, 1197-99/ 1782-84 senelerinde Devezâde es-Seyyid Ahmed Efendi, 1200/1785 senesinde Abdurrahman Efendi, 1201-1203/1786-88 senelerinde es-Seyyid Abdülbâki Efendi, 1204/1789 senesinde Receb Efendi, 1205-1206 /1790-91 senelerinde Çelebizâde es-Seyyid el-Hâc Fethullah Efendi,⁽⁵⁾ 1207-1208/1792-93 senelerinde Şerîf İbrahim Efendi, 1209/1794 senesinde Çelebizâde es-Seyyid el-Hâc Fethullah Efendi ve 1210/1795 senesinde Müftüzâde Ömer Efendi tarafından görülmüştür. Bu durumda, nâib es-Seyyid Abdülbâki Efendi 6, nâib Müftüzâde Ömer Efendi 3, nâib Devezâde es-Seyyid Ahmed Efendi 3, Nâib Çelebizâde es-Seyyid el-Hâc Fethullah Efendi 3, nâib Şerîf İbrâhim 2, nâib Abdurrahman Efendi 1, nâib Receb Efendi 1 yıllık vakıf muhasebesi görmüştür. Muhasebelerin baş kısmında her yıla ait yukarıda belirttiğimiz türden bilgiler verildikten sonra Manisa'da yer alan vakıfların muhasebelerine geçilmiştir.

Manisa, vakıflarına ilişkin incelediğimiz muhasebe kayıtlarında yukarıda verdiğimiz şekilde, yani gelir ve giderlerin ayrıntılı olarak verildiği bilgiler bulunmamaktadır. Defterde verilen muhasebe kayıtlarında sırasıyla, vakıf gelirinin türüne, nereye vakfedildiğine, kimin vakfı olduğuna, bulunduğu yere, mütevellisinin kim olduğuna, ait olduğu yıla ve vakıf asl-ı mâlinin miktarına dair bilgiler bulunmaktadır. Buna dair bir misal verecek olursak, 1192/1778 yılına ait bir muhasebe kaydının şu şekilde verildiğini görürüz: "Vakf-ı nukûd-ı müteferrika Câmi-i Şerîf-i Defterdâr Mahmûd Efendi der-mahalle-i Arab Alanı Hocaâde el-Hâc Mehmed el-mütevellî fi sene 1192/1778, asl-ı mâl 403,5 guruş".⁽⁶⁾ Bu misalden, vakfın gelirinin paradan oluştuğu, Defterdar Mahmud Efendi Câmi'ne vakfedildiği, bu tarihte vakfın mütevellisinin Hocaâde El-Hâc Mehmed olduğu, muhasebenin 1192/1778 senesi muharreminde görüldüğü ve sermayesinin yani asl-ı mâlinin 403,5 guruş olduğu anlaşılmaktadır. İncelediğimiz muhasebe kayıtları Manisa'daki vakıfların çeşitlerini, Manisa mahallelerine dağılımını ve vakıfların sermaye büyüklüklerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

2. Yıllar itibarıyla muhasebesi görülen vakıfların sayısı şu şekildedir: 1192/1778 yılında 88, s. 78-83; 1193/1779 yılında 84, s. 83-87; 1194/1780 yılında 88, s. 87-93; 1195/1780-81 yılında 88, s. 94-99; 1196/1781-82 yılında 87, s. 100-105; 1197/1782-83 yılında 81, s. 105-110; 1198/1783 yılında 66, s. 111-115; 1199/1784 yılında 72, s. 116-121; 1200/1785 yılında 67, s. 121-125; 1201/1786 yılında 87, s. 124-129; 1202/1787 yılında 80, s. 129-133; 1203/1788 yılında 82, s. 133-138; 1204/1789 yılında 85, s. 138-142; 1205/1790 yılında 87, s. 143-148; 1206/1791 yılında 86, s. 148-153; 1207/1792 yılında 83, s. 153-157; 1208/1793 yılında 81, s. 158-162; 1209/1794 yılında 81, s. 162-166; 1210/1795 yılında 75, s. 167-171.

3. MŞS., 211, s. 78.

4. MŞS., 211, s. 88.

5. Alay Bey Mahallesi'nde bu nâibin ismi ile örtüşen bir câmi bulunmaktadır. Ancak bu câmiyi bu kişi mi yaptırmıştır, elimizdeki bilgilere göre bunu doğrulamak mümkün değildir.

6. MŞS., 211, s. 78.

1- Muhasebesi Görülen Vakıfların Sermaye Kaynakları

Kurulan bir vakfın ayakta durabilmesi ve hizmetlerini görülebilmesi için bir gelirin bulunması gerekmektedir. Bu gelir vakfedilen bir araziden elde edilen ürünlerden veya musakkafât türünden dükkân, han, hamam gibi yerlerin icârelerinden sağlanmaktadır. Bunun yanında vakfedilen paralar da vakıflar için gelir durumundadır.

Muhasebelerini incelediğimiz Manisa vakıflarının %90'nını para vakıfları oluşturmaktadır. Bu vakıfların muhasebeleri özet şekilde verilmiş olup gelir ve giderleri tek tek gösterilmemiştir. Normal bir para vakfının muhasebesinde, vakfın sermayesinin yani asl-ı mâlinin miktarı, bu maldan kaç kişiye ne kadar borç verildiği, şahıslara işletilmek üzere verilen bu paradan elde edilen gelirin (rihb) miktarı, vazifeliler ve bunlara ödenen ücretler ve yapılan diğer masrafların miktarı belirtilmektedir (Çiftçi 2004a: 95). Manisa'nın 200 numaralı ve 1159/1746-47 tarihli şer'îyye sicilinde, incelediğimiz vakıf muhasebelerindeki gibi özet ve bunun yanında ayrıntılı vakıf muhasebe kayıtları bulunmaktadır. Bu defterin 58-66. sayfaları arasında görülen vakıf muhasebelerinin büyük bir bölümü ele aldığımız muhasebeler gibi özet şeklinde arka arkaya verilmekle birlikte, birkaç tanesi için ayrıntılı muhasebe yapılmış,⁽⁷⁾ sonra yine özet türünden muhasebeler vermeye devam edilmiştir. Bu defterde ayrıntılı olarak verilen muhasebelerden birini zikretmek gerekirse; Çapraştırlar-ı Sağır Mescidi'nin 1160/1747-48 senesinde görülen muhasebesinde, vakfın asl-ı mâli 213 guruştur. Vakfın, der-dest zimem-i nâs başlığı altında 27 kişi üzerinde toplam (cümle yekûn-ı asl-ı mâl) 213 guruş alacağı bulunmaktadır. Vakfın alacaklı olduğu bu miktar asl-ı mâl olarak belirtilen paraya eşittir. Bu kayıttan sonra, bu paranın geliri (hâsıl an ribh) 31,2 guruş olarak verilmiştir. Daha sonra minhe'l-vezâif denildikten sonra vazîfe-i tevliyet 6 guruş, vazîfe-i imâmet 6 guruş, vazîfe-i müezzin ve kayyım 6 guruş, harc-ı mescid 11,5 guruş, resm-i muhâsebe 2 guruş şeklinde verildikten sonra, cümle yekûn-ı masârif 31,2 guruş olarak verilerek muhasebe tamamlanmıştır.⁽⁸⁾ Mescid vakfının masraflarının paranın işletilmesinden elde edilen gelire eşit olduğu görülmektedir. 1159/1746-47 senesine ait verdiğimiz bu misale benzer birkaç vakıf daha bulunmakta olup bunlar aşağıda ilgili vakıflar zikredilirken verilecektir.

Bazı vakıfların gelirleri sadece vakfa ait kira gelirlerinden oluşmaktadır. Muhasebeleri görülen vakıflar içerisinde bu şekilde olanların sayısı çok azdır. Bu türden vakıf muhasebelerinden biri "Vakf-ı musakkafât-ı Sebilhâne el-Hâc Fazlullah Ağa der-kurb-ı Lonca be-Mağnisa Oğlu Mehmed Ağa mütevellî sene 1192/1778, Hâsıl-ı icârât-ı kâmile 78 guruş" şeklinde kaydedilmiştir.⁽⁹⁾ Bu kayda göre, Fazlullah Ağa'nın Manisa'da Lonca yakınında yaptırdığı çeşme için vakfettiği binaların 1192/1778 senesindeki kira geliri 78 guruş olup vakfın mütevelliliğini Oğlu Mehmed Ağa yapmaktadır.

Muhasebeleri görülen vakıflar içerisinde sermayesi hem para vakıflarından hem de kira gelirlerinden oluşan vakıflar da bulunmaktadır. Bu şekildeki vakıflara Çaşnigir Sinan Ağa Câmîi vakfı örnek verilebilir. Câmîye ait ilgili muhasebe kaydı "Vakf-nukûd-ı müterferrika ve icârât-ı musakkafât-ı Câmîi Çaşnigir Sinan Ağa be-Mağnisa Molla Halil mütevellî sene 1192/1778, asl-ı mâl 813 guruş, icârât der-sene-i kâmile 156 guruş" şeklindedir.⁽¹⁰⁾ Toplam 969 guruş sermayesi olan Çaşnigir Câmîi'nin gelirinin 813 guruşu para vakıflarından, 156 guruşu da kira gelirlerinden elde edilmektedir.

Yukarıdaki örnekler de göstermektedir ki muhasebesi görülen vakıfların sermayesini ya vakfedilen paralar ya da icâreler (kira gelirleri) veyahut her ikisi birlikte oluşturmaktadır. 1192/1778 senesinde toplam 88 vakfın muhasebesi görülmüştür. Muhasebesi görülen bu 88 vakıftan 81'nin (%92) sermayesini paralar, 5'inin (%5,6) para ve musakkafat icâreleri ve 2'sinin de (%2,8) sadece icâreler oluşturmaktadır. Bu 88 vakfın toplam sermayesi 29087,5 guruştur. Bu miktarın 1747,5 guruşu (%6) hem para hem de kiralardan oluşmaktadır. Yarhasanlar mahallesi'ndeki Emir Çavuş Mescidi ve Mektebi, Göktaşlı mahallesi'ndeki Gülgün Hâtun Çeşmesi, Seydi Hoca Mescidi, Çaşnigir Sinan Ağa Câmîi ve Vâni Mehmed Efendi Mescidi ve Muallimhânesi vakıflarının gelirleri bu türdendir.⁽¹¹⁾ Lonca yakınındaki Fazlullah Ağa Sebilhânesi ile İvaz Paşa Câmîi vakfının sermayesi ise sadece icârelerden oluşmaktadır. Bu iki vakfa ait icâre miktarı 623,5 guruş olup toplam sermaye içindeki payı %2,1'dir.⁽¹²⁾ Geriye kalan 26716,5 guruşluk (%91,8) vakıf sermayesi para vakıflarından oluşmaktadır.

Vakıf sermayelerinin kaynağı konusunda bir başka yıla ait muhasebeden misal vermek gerekirse,

7. Bu vakıflar arasında, Çapraştırlar-ı Sağır Mescidi, Behmen Ağa Mektebi, Baba Kuyusu Mescidi, Ayn-ı Ali Câmîi, Akşemseddin Câmîi Abdesthâne suyu, Palanyân, Eskiciyân ve Sabbâğân esnafı ta'âmiye (yemek) vakıfları bulunmaktadır. MŞS., 211, s. 58-66.

8. MŞS., 200, s. 65.

9. MŞS., 211, s. 79.

10. MŞS., 211, s. 81.

11. MŞS., 211, s. 78-82.

12. MŞS., 211, s. 79, 81.

1201/1786 yılında toplam 87 vakfın muhasebesi görülmüş olup bu vakıfların toplam sermayesi 28520 guruştur. Bu vakıflardan 80'i (%91,9) para vakfı olup sermayeleri toplamı 25759,5 (%90,3) guruştur. Geri kalan 7 vakıftan 6'sının (%6,7) sermayeleri para ve icârelerden oluşmakta ve 2215 guruşluk miktarı ile toplam içinde %7,7,6 guruşluk paya sahiptir. Sadece İvaz Paşa Câmii vakfının sermayesini icâreler oluşturmakta olup miktarı 545,5 (%1,9) guruştur. Sermayesini para ve icârelerin oluşturduğu vakıflar arasında Çaşnigir Câmii, Seydi Hoca Mescidi, Emir Çavuş Mektebi ve Mescidi, Göktaşlı'daki Gülgün Hâtun Çeşmesi, Karayunus Câmii, Dilşikar ve Alay Bey Câmileri bulunmaktadır.⁽¹³⁾

Karşılaştırma yapılabilmesi için bu hususta bir başka yıla ait verileri belirtmek faydalı olacaktır. 1210/1795 yılında 75 vakfın muhasebesi görülmüş olup bu vakıfların toplam sermayesi 26529 guruştur. Bu vakıflardan 66'sı (%88) para vakfidir. Sermayeleri toplamı 21565 (%81,2) guruştur. Geri kalan 9 vakıftan 7'sinin (%9,3) sermayeleri icârelerden ve paradan oluşmaktadır. Bunların sermayeleri toplamı ise 4258,5 olup toplam içindeki payı %14,9'dur. Geriye kalan 2 vakfın (%2,6) sermayesi ise sadece icârelerden oluşmaktadır ve miktarı 705,5 (%2,6) guruştur. Sermayesi icâre ve paradan oluşan vakıflar arasında Ali Ağa Muallimhânesi, Çengizâde mahallesindeki Tatar Şehabeddin Mescidi, Dilşikâr ve Alay Bey Câmileri, Yarhasanlar mahallesinde Emir Çavuş Mescidi ve Mektebi ve Çaşnigir Sinan Ağa Câmii; sermayesi sadece icârelerden oluşan vakıflar arasında ise İvaz Paşa Câmii ile Göktaşlı mahallesindeki Gülgün Hâtun Çeşmesi yer almaktadır.⁽¹⁴⁾

1192/1778, 1201/1786 ve 1210/1795 yıllarında muhasebesi görülen 250 vakıftan 227'si (%90,8) para vakfı, 18'i (%7,2) para ve icâresi olan vakıf, 5'i (%2) sadece icâresi olan vakıf durumundadır. Vakıfların sermayeleri dikkate alındığında üç yıl için 250 vakfın toplam sermayeleri 84136 guruştur. Bunun 74040 guruşu (%88) para vakıflarından, 8220 guruşu (%9,7) icârelerden ve paradan ve 5876 guruşu (%2,2) sadece icârelerden oluşmaktadır. Bu rakamlar muhasebelerini incelediğimiz vakıflar içerisinde para vakıfları oranının hayli fazla olduğunu göstermektedir. Manisa vakıflarında karşılaşılan bu durumun anormal olmadığı, aşağıda zikredeceğimiz diğer şehirlerdeki vakıflar üzerine yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çekilme dönemine girmesi ve toplumun bütün kesimlerinde yaşanan

para darlığı gibi sebepler yüzünden zaman içinde para vakıflarının sayısında bir artış gözlenmiştir (Öztürk 1995: 138). Osmanlı'da para vakıflarının varlığına dair en erken tarih 1423 olup bu tarihte Yağcızâde Hacı Muslihiddin işletilmek üzere 10.000 akçe vakfetmiştir. Fatih'in 24.000 altın vakfedip bu paranın geliri ile yeniçeri ocakları için alınan etlerin bedellerinin bir kısmının karşılanması Osmanlı sultanlarının kurdukları ilk para vakfı örneğidir. Osmanlı uleması hazırladıkları fetvalarla para vakıflarını yasaklamaya çalışsalar da bunu önlemek mümkün olmamıştır. Nihayet Ebussuud Efendi'nin verdiği 1548 tarihli fetvası ile para vakıfları serbest hale gelmiştir (Çiftçi 2004a: 79-80, 82). Para vakıflarının bu şekilde meşruiyet kazanması ile sayısı hızla artmıştır. Para vakıfları mekân olarak merkezden taşraya doğru yaygınlaşmış, zaman olarak da XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla doğru artış göstermiştir (Alkan 2006: 755). Fatih'ten sonraki Osmanlı sultanları da para vakıfları kurmuşlardır. Kanuni Sultan Süleyman İstanbul kasaplarına yardım parası olarak kendisinden önce bu iş için yapılmış para vakıflarını bir araya getirerek 698 000 akçelik bir vakıf kurmuştur (Çağatay 2006: 48).

Yapılan araştırmalar para vakıflarının mevcut vakıflar içerisindeki oranı hakkında bazı bilgiler ortaya koymaktadır. 1456-1548 tarihleri arasında İstanbul'da vakfiyesi incelenmiş 1517 vakıftan 1161'i (%46) para vakfı olup vakfedilen paranın miktarı 22770341 akçedir. Yine Bursa'da 1561'de sermayesi 3349049 akçe olan 159 para vakfı tespit edilmiştir. 1585-1683 yılları arasında Türkiye genelinde vakfiyesi incelenmiş 313 vakıftan 71'i (%22) para vakfidir. Türkiye geneli için 1700-1800 yılları arasında yapılmış bir başka araştırmada 330 vakfiyeden 97'sinin (%28) para vakfı olduğu görülmüştür (Yediyıldız 2003: 118; Çağatay 2006: 50). 1520-1923 yılları arasında Adana'da kurulan 710 vakıftan sadece %2,13'ü, Yozgat'ta 1400-1920 yılları arasında vakfiyesi tespit edilen vakıflardan %72,6'sı ve Uşakta XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başı arasında incelenen vakıflardan da %85,25'i para vakfidir. Bursa ile ilgili yapılan bir araştırmaya göre 1555-1823 yılları arasında 2688 para vakfı kurulmuş ve bunların 761'i devamlılık göstermiştir (Alkan 2006: 756). Bursa'da kurulan, 1154 vakıf kaydı üzerine yapılan bir araştırmada, bu vakıflardan 278'inin yüz yıldır varlığını sürdürdüğü, bu 278 vakıftan 21'inin sermayesinin (%7,7) gayrimenkulden, 58'inin sermayesinin paradan ve gayrimenkulden, 199'unun da (%71,5) sermayesinin paradan oluştuğu görülmektedir (Çiftçi 2004a: 82).

Osmanlı coğrafyasının değişik yerleşim yerleri ve

13. MŞS., 211, s. 124-129.

14. MŞS., 211, s. 167-171.

farklı tarih aralıklarını kapsayan vakıf araştırmaları gayrimenkule dayalı vakıf kurma geleneğinden uzaklaştığını göstermektedir. Bunun sebepleri arasında vakıf gayrimenkullerinin harap olması ve tekrar ihya edilmesindeki zorluklar yer almaktadır. Para vakıflarının tercih edilmesinin bir diğer nedeni zahmetsiz ve masrafsız olmasıdır (Çiftçi 2004a: 84).

Vakıf paraların işletilmesi vâkıfın vakfiyede belirttiği şartlara göre yapılmaktadır. Paraların nasıl işletileceği vakfiyelerde benzer formüllerle açıklanmıştır. Bu formül vakfiyelerde genel olarak "rehn-i kavî ve kefil-i melî yâhud ikisinden biri ile onu on bir buçuk hesabı ile mu'amele-i şer'îyye ve murâbaha-i mer'îyye ile bâ-yed-i mutevellî beher sene alâ vecih'l-helâl istirbâh ve istiğlâl oluna" şeklinde verilmektedir (Öztürk 1995: 138). Burada belirtilen

görülmüştür.⁽¹⁵⁾

2- Muhasebesi Görülen Vakıfların Sermaye Büyüklükleri

Muhasebelerini incelediğimiz Manisa vakıflarının farklı miktarda sermayeleri (asl-mâl) bulunmaktadır. Vakıfların sermaye miktarı 42 guruş ile 2132 guruş arasında değişmektedir. Vakıfların sahip olduğu sermaye miktarının büyüklüğü hakkında fikir vermek için aşağıya bir tablo verilmiştir. Bu tabloda, üç farklı yılda belli büyüklükte sermayesi olan vakıfların sayısı gösterilmiştir.

Tablo-1: Vakıf Sermayelerinin Parasal Büyüklüğü ve Yıllara Göre Sayısı

Vakıf Sermayesinin Parasal Büyüklüğü (Guruş)	Yıllara Göre Vakıf Sayısı 1192 (1778-79)	Yıllara Göre Vakıf Sayısı 1201 (1786-87)	Yıllara Göre Vakıf Sayısı 1210 (1795-96)
1-50	1	1	2
51-100	8	11	7
101-150	15	13	12
151-200	12	10	11
201-250	8	5	4
251-300	7	9	7
301-400	13	17	14
401-500	8	6	4
501-600	3	3	3
601-700	6	4	3
701-800	2	2	2
801-1000	3	3	2
1019		1	
1027			1
1470,5	1	1	1
1570,5	1	1	1
2065			1
Toplam Vakıf Sayısı	88	87	75

ifade de paranın %15 oranı ile işletileceği belirtilmektedir. Genel olarak vakıf paralar Tanzimat devrine kadar %10 ile %15 arasında değişen kar oranları ile işletilmiştir (Alkan 2006: 158). Muhasebelerini incelediğimiz vakıf kayıtlarındaki verilerden vakıf paraların işletilme oranını tespit etmek mümkün değilse de, 200 numaralı defterde verilen bazı ayrıntılı muhasebelerde bu oranın %15 olduğu

1192/1778 yılında görülen 88 vakıf muhasebesinden 72'sinin (%81) sermayesi 500 guruşun altındadır. 501 ile 1000 guruş sermayesi olan vakıf sayısı 14'tür (%149). 1000 guruşun üzerinde sermayesi olan vakıf sayısı ise sadece 2'dir (%2,2). 1192/1778 yılı muhasebesine göre, en küçük sermayeli vakıflar Hâkî Baba mahallesindeki Şeyh Kuyusu (42 guruş),⁽¹⁶⁾ Serâbâd mahallesindeki Kozluca Mescidi

15. MŞS., 200, s. 58-66.

16. MŞS., 211, s. 79.

(53 guruş)⁽¹⁷⁾ ve Seydi Hoca Mescidi'dir (60 guruş).⁽¹⁸⁾ Aynı yıl içerisinde sermayesi en fazla olan vakıflar ise sırası ile Sabbağân Çeşmesi (1570,5 guruş),⁽¹⁹⁾ Derviş Ağa mahallesindeki Süleyman Ağa Çeşmesi (1470,5 guruş),⁽²⁰⁾ Sinan Ağa Câmii (969 guruş),⁽²¹⁾ Leblebicizâde el-Hâc Mustafa'nın Tahte'l-Kal'a Çarşısı yemek, kar ve fakirler için vakfı (881guruş),⁽²²⁾ Lala Paşa Çeşmesi ve Karayunus Câmii şerbet vakfı (800 guruş)⁽²³⁾ ve Alay Bey mahallesindeki Ferhad Ağa Câmii (719 guruş)⁽²⁴⁾ ve Helvacı esnafı üstatlarının ta'âmiye vakfidir (748,5 guruş).⁽²⁵⁾

1201/1786 yılına gelince, muhasebesi görülen vakıf sayısı 87 olup bunların 72'sinin (%82,7) sermayesi 500 guruşun altındadır. 13 vakfın (%14,9) sermayesi ise 501-1000 guruş arasındadır. İki vakfın (%2,29) sermayesi ise 1000 guruşun üstündedir. Bu yıl içerisinde sermayesi en az olan vakıflar Hâkî Baba mahallesindeki Şeyh Kuyusu (42 guruş)⁽²⁶⁾ ve Serâbâd mahallesindeki Gözlüce Mescidi'dir (57 guruş).⁽²⁷⁾ Aynı yıl içerisinde sermayesi en fazla olan vakıflar ise Sabbağân Çeşmesi (1570,5 guruş),⁽²⁸⁾ Derviş Ağa mahallesindeki Süleyman Ağa Çeşmesi (1470,5 guruş),⁽²⁹⁾ Sinan Ağa Câmii (1019 guruş),⁽³⁰⁾ Lala Paşa mahallesindeki Çeşme-i Burnaz (1000 guruş),⁽³¹⁾ Saz mahallesindeki el-Hâc Halil Câmii (1019 guruş),⁽³²⁾ Leblebicizâde el-Hâc Mustafa'nın Tahte'l-Kal'a Çarşısı yemek, kar ve fakirler için vakfı (881guruş),⁽³³⁾ ve Alay Bey mahallesindeki Ferhad Ağa Câmii (719 guruş)⁽³⁴⁾ ve Helvacı esnafı üstatlarının ta'âmiye vakfidir (700 guruş).⁽³⁵⁾

Daha önce de belirttiğimiz gibi görülen vakıf muhasebelerinin sayısı her yıl aynı sayıda değildir. 1192/1778'de 88, 1201/1786'da 87 vakfın muhasebesi görülmüşken bu sayı 1210/1795 yılında 75'tir. Bu 75 vakıftan sermayesi 500 guruşun altında olanların sayısı 61'dir (%81,3). 11 vakfın (%14,6) sermayesi 501-1000 guruş arasındadır. Dört vakfın (%5,3) sermayesi ise 1000 guruşun üstündedir. Bu yılda, sermayesi en küçük vakıflar

1201/1786 yılındakiler gibi olmakla birlikte, yeni bir vakıf bulunmaktadır. Bu vakıf, Çengizâde mahallesindeki Tatar Şehabeddin Mescidi olup sermayesi 2065 guruştur. Aynı vakfın 1193/1779 yılındaki sermayesi 2132 guruştur.⁽³⁶⁾

C- Muhasebesi Görülen Vakıfların Çeşitleri

Çalışmanın bu bölümünde Manisa vakıflarının hangi alanlarda hizmet verdiği belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun için muhasebesi görülen vakıflar sınıflandırmaya tabi tutulmuş, belli ana başlıklar ve alt başlıklar oluşturulmuştur. Ana başlıklar altında ibadethane vakıflarına, su ile ilgili vakıflara, eğitim ile ilgili vakıflara, esnaf vakıflarına ve değişik türdeki vakıflara yer verilmiştir. Bu ana başlıklar da kendi içinde alt başlıklara ayrılmak suretiyle bir bütünlük içinde Manisa vakıfları hakkında bilgiler verilmiştir. Ele aldığımız muhasebe kayıtları ayrıntılı olmayıp özet şeklindedir. Dolayısı ile vakıfların gelirlerine ve giderlerine ait ayrıntılı bilgiler verilmemiştir. Muhasebe kayıtlarına göre, vakfın gelirinin türü, ne için ve kimin tarafından vakfedildiği, nerede bulunduğu, muhasebe tarihi ve mütevellisine dair bilgiler verilmiştir.

1- İbadet Yerleri

a- Câmiler

Câmi, içinde beş vakit namazın, Cuma ve bayram namazlarının kılındığı yerdir. Osmanlı döneminde günümüzdekine nazaran daha geniş fonksiyonları olan câmilerin padişahlar tarafından inşa edilenlerine "selâtin câmileri", vezirler ve diğer devlet görevlileri tarafından yaptırılan orta büyüklükteki câmilere kurucusunun adına izafeten sadece câmi, şehirdeki büyük câmilere de ulu câmi veya câmi-ı kebîr, küçük olanlarına da mescid denilmiştir. Mescidlerin Cuma namazı kılınan bir câmiye dönüştürülmesi ise berat ve izinle olmaktadır (Önkal-Bozkurt 1993: 56).

17. MŞS., 211, s. 83.

18. MŞS., 211, s. 80.

19. MŞS., 211, s. 80.

20. MŞS., 211, s. 78.

21. MŞS., 211, s. 81.

22. MŞS., 211, s. 78.

23. MŞS., 211, s. 82.

24. MŞS., 211, s. 80.

25. MŞS., 211, s. 80.

26. MŞS., 211, s. 124.

27. MŞS., 211, s. 127; Mescidin adı 1201/1786 yılı muhasebesinde "Gözlüce" ve sermayesi de 57 kuruş olarak görülmektedir. MŞS.,

211, s. 83.

28. MŞS., 211, s. 125.

29. MŞS., 211, s. 128.

30. MŞS., 211, s. 125.

31. MŞS., 211, s. 126.

32. MŞS., 211, s. 125.

33. MŞS., 211, s. 124.

34. MŞS., 211, s. 80.

35. MŞS., 211, s. 127.

36. 1210 yılında sermayesini 2065 kuruş olarak gördüğümüz Çengizâde mahallesindeki Tatar Şehabeddin Mescidi'nin muhasebeleri 1193/1779, 1201-1202/1786-87, 1204-1210/1789-95 yıllarında görülmüştür. Vakfın kira gelirleri 1193/1779'te 2132 kuruş diğer yıllarda 2065 kuruştur. MŞS., 211, s. 88, 127, 131, 141, 146, 148, 161, 163, 154, 167.

Araştırmamıza kaynaklık eden muhasebe kayıtlarının Manisa'daki bütün vakıfları kapsadığını söylemek mümkün değildir. Çünkü Manisa'nın büyük câmilerinden Sultan, Muradiye, Hâtuniye ve Ulu Câmî'nin muhasebelerine rastlanmamıştır. Bu vakıflar sultan yakınlarına ait olduklarından muhasebeleri normal vakıflardan ayrı tutulmaktadır. Yine Manisa medreseleri ve hamamları ile ilgili de bir muhasebe kaydına rastlanmamıştır. 211 numaralı sicilde yer alan vakıf muhasebe kayıtlarında 20 câmî vakfına rastlanmıştır. Bu 20 câmiden 18'i 14 mahallede toplanmıştır. Çaşnigir Câmii ile Hamza Efendi Câmii'nin hangi mahallede olduğu belirtilmemiştir. Bazı mahallelerde birden fazla câmî bulunmaktadır. Alay Bey mahallesinde üç, Saz ve Ayn-ı Ali (Eyne Ali) mahallelerinde ikişer câmî yer almaktadır. Muhasebesi görülen câmî vakıflarının sermayeleri 813 guruş ile 143 guruş arasında değişmektedir. Sermayesi en fazla olan câmî vakıfları Çaşnigir Sinan Ağa Câmii (813 guruş),⁽³⁷⁾ Alay Bey mahallesi Ferhad Ağa Câmii (719 guruş),⁽³⁸⁾ Ayn-ı Ali mahallesi Akşemseddin Câmii (680 guruş),⁽³⁹⁾ Saz mahallesi el-Hâc Halil Câmii (625-925 guruş),⁽⁴⁰⁾ Göktaşlı mahallesi Göktaşlı Câmii (584-594 guruş),⁽⁴¹⁾ İvaz Paşa mahallesi İvaz Paşa Câmii (545,5 guruş)⁽⁴²⁾ ve el-Hâc Yahya mahallesi el-Hâc Yahya Câmii'dir (450 guruş).⁽⁴³⁾ Sermayesi az olan câmî vakıfları arasında ise Dilşikâr mahallesi Dilşikâr Câmii (270,5-305 guruş),⁽⁴⁴⁾ Bölçek-i Atîk mahallesi el-Hâc el-Hâc Hüseyin Câmii (293-307 guruş),⁽⁴⁵⁾ Bölçek-i Cedîd mahallesi el-Hâc Osman Câmii (286,5-293 guruş),⁽⁴⁶⁾ İlyas-ı Sağır mahallesi İlyas-ı Sağır Câmii (kar ve çeşme vakfı ile birlikte 291-293 guruş)⁽⁴⁷⁾ ve Alay Bey mahallesi Fethullah Câmii (143 guruş) yer almaktadır.⁽⁴⁸⁾ Bu belirtilenler dışında da Manisa'da câmiler mevcut olup bunların muhasebeleri ile ilgili bilgiler aşağıda buldukları mahallelere göre verilmiştir.

Alay Bey Mahallesi Alay Bey Câmii:

Bu câmînin vakıf muhasebesi Dilşikâr Câmii ile bir-

likte görülmüştür. Her iki câmînin para ve kira gelirinden oluşan sermayesi vardır. Vakfın tevliyetini Mehmed Beğ b. Ahmed yapmaktadır. Câmînin para vakfı sermayesi 1196/1781-82 yılında 270,5 guruş diğer yıllarda 305 guruştur. Ancak 1205/1790 yılında ayrıca 370 guruş icarât geliri belirtilmiştir.⁽⁴⁹⁾

Alay Bey Mahallesi Ferhad Ağa Câmii:

Bu câmîye yapılan para vakfının mütevelliliğini 1192-1210/1778-95 yılları arasında Şeyh Mehmed Efendi yapmıştır. Yapılan muhasebelere göre vakfının sermayesi 719 guruştur.⁽⁵⁰⁾ 1197/1782-83 yılı hariç vakfın her yıl muhasebesi görülmüştür.

Alay Bey Mahallesi Fethullah⁽⁵¹⁾ Câmii:

Bu câmîye ait para vakıflarının muhasebesi 1205/1790, 1206/1791 ve 1208-1210/1793-95 yıllarında görülmüştür. Muhasebelere göre vakfın sermayesi 143 guruştur. Vakfın mütevellisi ise Molla Hüseyin'dir.⁽⁵²⁾

Arab Alan Mahallesi

Defterdar Mahmûd Efendi Câmii:

1192-1209/1778-94 yılları arasında görülen muhasebelere göre yapılan para vakfının miktarı 403,5 guruştur. Belirtilen yıllar arasında vakfın mütevelliliğini Hocazâde el-Hâc Mehmed yapmıştır.⁽⁵³⁾

Ayn-ı Ali Mahallesi Akşemseddin Câmii:

Câmîye yapılan para vakfının miktarı muhasebelerde 680 guruş olarak görülmektedir. Vakfın 1206-1210/1791-95 yıllarına ait muhasebesi bulunmaktadır.⁽⁵⁴⁾ Belirtilen yıllarda vakfın mütevellisi Hacı Mahmûd Oğlu Hacı İbrahim'dir. Bu câmînin mülhakatından olan bir abdesthaneye ait ayrıca bir vakıf bulunmaktadır.⁽⁵⁵⁾

Ayn-ı Ali Mahallesi Ayn-ı Ali Câmii:

Vakfın mütevellisi İmam Ahmed Efendi olup vakfın sermayesi 327-328 guruş arasında değişmektedir. Vakfın 1192-1196/1778-82 yılları arasında muhasebesi görülmüştür.⁽⁵⁶⁾

37. MŞS., 211, 81, 84, 90, 95, 109, 112, 121, 124, 131, 135, 140, 150, 157, 159, 165, 169.

38. MŞS., 211, s. 80, 84, 91, 96, 103, 107, 117, 120,125, 129, 135, 142, 144, 150, 157, 161, 166, 168.

39. MŞS., 211, s. 153, 151,156, 157, 166, 171.

40. MŞS., 211, s. 81, 85, 92, 98,104, 109, 113, 119, 122, 127, 130, 136, 142, 147, 150, 157, 161, 164, 169.

41. MŞS., 211, s. 126, 138, 148, 152, 156, 160, 166, 170.

42. MŞS., 211, s. 81, 86, 93, 99, 102, 109, 113, 120, 124, 129, 134, 142, 147, 152, 156, 159, 163, 169.

43. MŞS., 211, s. 81, 86, 92, 96, 104, 110, 114, 119, 123, 128, 135, 140, 143, 150, 158, 154, 163, 168.

44. MŞS., 211 s. 79, 86, 88, 99, 103, 109, 115, 119, 122, 128, 129, 136, 139, 144, 151, 154, 160, 163, 167.

45. MŞS., 211, s. 80, 94, 104, 129, 132, 134, 139, 146, 151, 155, 161, 165, 167.

46. MŞS., 211, s. 86, 92, 97, 105, 114, 118, 122, 125, 132, 137, 142, 147, 153, 156, 161, 165, 169.

47. MŞS., 211, s. 133, 137, 138, 145, 150, 157, 163, 169.

48. MŞS., 211, s. 143, 152, 153, 160, 163, 168.

49. MŞS., 211 s. 79, 86, 88, 99, 103, 109, 115, 119, 122, 128, 129, 136, 139, 144, 151, 154, 160, 163, 167.

50. MŞS., 211, s. 80, 84, 91, 96, 103, 107, 117, 120,125, 129, 135, 142, 144, 150, 157, 161, 166, 168.

51. Bu Camiyi 1205-1206/1790-91 senelerinde Manisa nâibliği yapan Çelebizâde Es-Seyyid El-Hâc Fethullah Efendi'nin yaptırmış olma ihtimali vardır.

52. MŞS., 211, s. 143, 152, 153, 160, 163, 168.

53. MŞS., 211, s. 78, 84, 89, 97, 101, 106, 111, 116,121,127, 130, 134,142, 148,151,157, 160,164.

54. MŞS., 211, s. 153, 151,156, 157, 166, 171.

55. MŞS., 211, s. 91, 104.

56. MŞS., 211, s. 82, 86, 91, 99, 104.

Bölice-i Atık Mahallesi El-Hâc Hüseyin Câmii:

Vakıf muhasebelerinde vakfın sermayesi 293-293,5 ve 307,5 guruş olarak gözükmektedir. Vakfın mütevelliliğini farklı tarihlerde Ömer Beşe, Şeyhzâde Mehmed ve İbrahim Efendi yapmışlardır.⁽⁵⁷⁾

Bölice-i Cedîd Mahallesi El-Hâc Osman Câmii:

Vakfın mütevellisi 1205/1790 yılına kadar Seyyid Hüseyin, daha sonraki yıllarda Tortu Oğlu el-Hâc Mehmed'dir. Muhasebelerde vakfın sermayesi 293 guruş ile 286,5 guruş arasında değişmektedir. 1206/1791 yılı sonrası görülen muhasebelerde bu sermaye miktarı 286,5 guruştur.⁽⁵⁸⁾

Çaşnigir Sinan Ağa Câmii:

âmi vakfının, muhasebelerinden nukûd ve musakkafât türünden gelirleri olduğu anlaşılmaktadır. Vakıf gelirleri aslı mâl ve icârât şeklinde belirtilmiştir. Câmî vakfının aslı mâl ve icâre gelirleri yıllara göre farklılık göstermektedir. 1192/ 778 yılında aslı mâl 813, icâre 156 guruş 1193-1195/1779-81 yılları arasında aslı mâl 813 guruş, 1197-1207/1782-92 yılları arasında aslı mâl 682 guruş ile 683 guruş arasında değişmiştir. 1204/1789 yılında buna ilave olarak 337 guruş icâre gösterilmiştir. 1207-1210/1792-95 yılları arasında ise aslı mâl 691 guruştur. Bunlardan başka 1197/1782-83, 1201/1786, 1202/1787 ve 1207-1210/1792-95 yıllarına ait kayıtlarda Karamânîzâde Ahmed Ağa'nın Çaşnigir Câmii'nde Hatm-i Şerîf ve Muhammediye okunması için vakfettiği paranın muhasebesi yapılmış ve miktarının 336-339 guruş arasında değiştiği görülmüştür. Vakfın tevliyetini Kasabalı Molla Halil yapmaktadır.⁽⁵⁹⁾

Derviş Ağa Mahallesi Derviş Ağa Câmii:

Vakfın mütevellisi Hüseyin Beşe isimli bir zattır. Vakfın sermayesi muhasebelerde 450 guruş olarak gözükmektedir. Vakfın 1192-1197/1778-83, 1200-1210/1785-95 yıllarına ait muhasebeleri vardır.⁽⁶⁰⁾

Dilşikâr Mahallesi Dilşikâr Câmii:

Bu câmînin vakıf muhasebesi Alay Bey Câmii ile birlikte görülmüştür. Her iki câmînin para ve kira gelirinden oluşan sermayesi vardır. Vakfın mütevellisi Mehmed Beğ bin Ahmed'dir. Câmî para vakfı sermayesi 1196/1781-82 yılında 270,5 diğer yıllarda 305 guruştur. Ancak 1205/1790 yılında ayrıca 370 guruş icârât geliri olduğu belirtilmiştir.⁽⁶¹⁾

El-Hâc Yahya Mahallesi El-Hâc Yahya Câmii:

Vakfın mütevellisi Hüseyin Beşe, sermayesi ise 450 guruştur. Vakfın muhasebesi 1192-1201/1778-86 ve 1203-1210/1788-95 yılları arasında görülmüştür.⁽⁶²⁾

Göktaşlı Mahallesi Göktaşlı Câmii:

Vakfın sermayesi 1201/1786 yılında 584 diğer yıllarda 594 guruş olarak gözükmektedir. Yine, vakfın mütevellisi 1201/1786 yılında Ma'deni Oğlu, diğer yıllarda Ramazan Oğlu Mehmed Beşe'dir. Vakfın muhasebesi 1201/1778 ve 1204-1210/1789-95 yılları arasında yapılmıştır.⁽⁶³⁾

İlyas-ı Sagîr Mahallesi İlyas-ı Sagîr Câmii:

Câmî vakfının muhasebesi bazı yıllarda (1205/1790, 1209/1794) kar (selc) ve çeşme vakfı ile birlikte verilmiştir. Vakfın mütevellisi 1207 yılında Yusuf Beşe oğlu Hacı Süleyman, diğer yıllarda Yusuf Beşe Oğlu el-Hâc Hüseyin'dir. Vakfın sermayesi 291 ile 293 guruş arasında değişmektedir. Vakfın muhasebe kayıtlarına 1202-1210/1787-95 yılları arasında rastlanmaktadır.⁽⁶⁴⁾

İvaz Paşa Mahallesi İvaz Paşa Câmii:

Muhasebelerdeki "vakf-ı icârât-ı musakkafât-ı Câmî-i Şerîf-i İvaz Paşa" şeklindeki ifadelerden câmî vakfının gelirlerinin sadece icardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Vakfın kira gelirleri "hâsıl-ı icârât der-sene-i kâmile" şeklinde belirtilmiştir. Kira gelirlerinin yıllık tutarı 545,5 guruştur. Vakfın mütevellisi evlâd-ı vâkıftan Aişe Hâtun isimli bir kadındır.⁽⁶⁵⁾ Vakfın muhasebesi 1192-1210/1788-95 yılları arasında her yıl görülmüştür.

Karayunus Mahallesi Karayunus Câmii:

Câmî para vakfının sermayesi 1192-1196/1778-82 yılları arasında 397 guruş ve mütevellisi Seyyid Molla Ahmed'dir. 1202-1209/1787-94 yılları arasında ise vakfın nukûddan ve icârât-ı musakkafâttan oluşan sermayesi 318,5 guruş olup mütevellisi Seyyid İsmail Efendi'dir.⁽⁶⁶⁾

Saz Mahallesi El-Hâc Halil Câmii:

Câmî para vakfının sermayesi 1192-1193/1778-79 yıllarında 625 guruş diğer yıllarda 925 guruş olarak görülmektedir. Vakfın mütevelliliğini İbrahim isimli bir zat yapmaktadır.⁽⁶⁷⁾

57. MŞS., 211, s. 80, 94, 104, 129, 132, 134, 139, 146, 151, 155, 161, 165 167.

58. MŞS., 211, s. 86, 92, 97, 105, 114, 118, 122, 125, 132, 137, 142, 147, 153, 156, 161, 165, 169.

59. MŞS., 211, 81, 84, 90, 95, 109, 112, 121, 124, 131, 135, 140, 150, 157, 159, 165, 169.

60. MŞS., 211, s. 79, 83, 89, 95, 102, 106, 122, 128, 134, 139, 146, 151, 155, 159, 166, 170.

61. MŞS., 211 s. 79, 86, 88, 99, 103, 109, 115, 119, 122, 128, 129, 136, 139, 144, 151, 154, 160, 163, 167.

62. MŞS., 211, s. 81, 86, 92, 96, 104, 110, 114, 119, 123, 128, 135, 140, 143, 150, 158, 154, 163, 168.

63. MŞS., 211, s. 126, 138, 148, 152, 156, 160, 166, 170.

64. MŞS., 211, s. 133, 137, 138, 145, 150, 157, 163, 169.

65. MŞS., 211, s. 81, 86, 93, 99, 102, 109, 113, 120, 124, 129, 134, 142, 147, 152, 156, 159, 163, 169.

66. MŞS., 211, s. 82, 86, 92, 98, 104, 127 132, 136, 140, 145, 152, 155, 161, 166.

67. MŞS., 211, s. 81, 85, 92, 98, 104, 109, 113, 119, 122, 127, 130, 136, 142, 147, 150, 157, 161, 164, 169.

Saz Mahallesi**Tekevi El-Hâc Mehmed Efendi Câmii:**

Vakfın mütevellisi 1192-1199/1778-84 yılları arasında Osman Efendi, 1200-1210/1785-95 yılları arasında el-Hâc Hüseyin'dir. Görülen muhasebelere göre câmi para vakfının miktarı 306 guruştur.⁽⁶⁸⁾

Serâbâd Mahallesi Serâbâd Câmii:

Câmi para vakfının mütevellisi Halil Beşe'dir. 1192-1208/1778-93 yılları arasında görülen muhasebelerde vakfın sermayesinin 306 guruş olduğu görülmektedir.⁽⁶⁹⁾

a- Mescidler

Osmanlı döneminde mescidler bir yerleşim yerinde sayıca daha fazla bulunmaktaydı. Bir mahallede bir câmi bulunmasına karşın aynı mahallede birkaç mescide rastlanabilmekteydi. Mescidler küçük yapılarıydı. İnşalarında da genelde ucuz malzeme kullanıldığından inşaa masrafları da azdı. Bu yüzden orta halli insanlar da mescid yaptırabilmişlerdir. Basit yapılar olmaları mescidlerin çoğunun günümüze ulaşmasını engellemiştir.

1192-1210/1778-95 yılları arasında muhasebelerini incelediğimiz vakıflar içerisinde câmilerin sayısı 20 iken mescidlerin sayısı 28'dir. 20 mahallede toplam 28 mescid tespit edilmiştir. Mescid bulunan 20 mahalleden, dördü dışındakilerde sadece birer mescid vardır. Alay Bey mahallesinde üç, İsa Fakih mahallesinde iki, Serâbâd mahallesinde üç, Yarhasanlar mahallesinde dört mescid bulunmaktadır. Hem câmi hem de mescid bulunan mahalle sayısı ise sadece üçtür. Bunlardan Alay Bey mahallesinde üç câmi üç mescid; Saz mahallesinde iki câmi bir mescid; Serâbâd mahallesinde bir câmi ve üç mescid bulunmaktadır. Bu rakamlar Manisa'da hangi mahallelerde sayıca fazla ibadethane olduğunu da ortaya koymaktadır. Câmi ve mescidlere ilişkin veriler karşılaştırıldığında genel olarak bir mahallede câmi varsa orada mescidin olmadığı görülmektedir. Ancak biraz önce de belirttiğimiz gibi bunun üç mahallede istisnası vardır.

Mescidlere ait vakıf sermayelerinin büyüklüğü 2132 guruş ile 60 guruş arasında değişmektedir. Sermayesi fazla olan mescidler arasında Çengizâde mahallesindeki Tatar Şehabeddin Mescidi (2065-2132 guruş),⁽⁷⁰⁾ Nişancı Paşa mahallesindeki Nişancı Paşa Mescidi ve Mektebi (610 guruş),⁽⁷¹⁾ Alay Bey mahallesindeki Râziye Hâtun Mescidi (357-423 guruş),⁽⁷²⁾ Bektaş-ı Kebîr mahallesindeki Bektaş-ı Kebîr Mescidi (406 guruş),⁽⁷³⁾ İsa Fakih mahallesindeki İsa Balı Mescidi (384 guruş)⁽⁷⁴⁾ Alay Bey mahallesindeki el-Hâc Ahmed Mescidi (350-361 guruş)⁽⁷⁵⁾ ve Gürhâne mahallesindeki Gürhane Mescidi (328 guruş)⁽⁷⁶⁾ yer almaktadır. Geliri az olan mescidler içerisinde ise Yaviler mahallesindeki Yaviler Mescidi (125 guruş),⁽⁷⁷⁾ Yarhasanlar mahallesindeki el-Hâc Mehmed Mescidi (101 guruş),⁽⁷⁸⁾ Serâbâd mahallesindeki Orta Mescid (67 guruş),⁽⁷⁹⁾ Serâbâd mahallesindeki Kozluca Mescidi (57 guruş)⁽⁸⁰⁾ ve Seydi Hoca mahallesindeki Seydi Hoca Mescidi (60 guruş)⁽⁸¹⁾ bulunmaktadır. Bu belirtilenler dışında da Manisa mahalleleri arasında görülen mescidler mevcut olup bunların muhasebeleri ile ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir.

Alay Bey Mahallesi El-Hâc Ahmed Mescidi:

Mescidin adı 1199/1784 yılına kadar "mescid-i şerîf-i el-Hâc Ahmed" şeklinde geçmekte iken, 1201 yılından sonra "mescid-i şerîf-i Köken? el-Hâc Ahmed" şeklinde zikredilmektedir. 1199/1784 yılına kadar mescid vakfının mütevellisi el-Hâc Mehmed, sermayesi 361 guruş, 1201-1206/786-91 yılları arasında mütevellisi Hacı Velizâde Mehmed ve sermayesi ise 350 guruştur. 1207-1210/ 1792-95 yılları arasında ise vakıf paranın miktarı 350 guruş, mütevellisi ise el-Hâc Mehmed'dir. Vakfın 1200/1785 yılı hariç her yıl muhasebesi görülmüştür.⁽⁸²⁾

Alay Bey Mahallesi Râziye Hâtun Mescidi:

Mescide ait para vakfının 1193/1779, 1200/785, 1209/1794, 1210/1795 yılları hariç her yıl muhasebesi görülmüştür. Yapılan muhasebelere göre vakfın mütevellisi Saraçzâde Seyyid Mehmed Çelebi'dir. 1206-1208/1791-93 yılları arasında mescid

68. MŞS., 211, s. 81, 85, 91, 97, 100, 110, 113, 118, 120, 127, 130, 136, 139, 148, 152, 156, 161, 165, 168.

69. MŞS., 211, s. 82, 85, 92, 98, 103, 108, 112, 118, 122, 127, 132, 137, 141, 147, 151, 156, 161.

70. MŞS., 211, s. 88, 127, 131, 141, 146, 148, 161, 163, 154, 167.

71. MŞS., 211, s. 81, 83, 89, 94, 100, 105, 111, 120, 124, 133, 139, 144, 150, 155, 159, 164, 169.

72. MŞS., 211, s. 81, 92, 95, 100, 107, 115, 117, 126, 131, 137, 142, 148, 153, 156, 162.

73. MŞS., 211, s. 82, 85, 92, 97, 102, 105, 115, 118, 120, 128, 132, 135, 140, 146, 149, 157, 160, 165, 168.

74. MŞS., 211, s. 79, 84, 90, 98, 103, 108, 113, 117, 132, 136, 141, 147, 152, 157, 161, 166, 169.

75. MŞS., 211, s. 78, 85, 88, 95, 101, 106, 113, 119, 125, 136, 141, 147, 152, 157, 162, 164, 168.

76. MŞS., 211, s. 82, 128.

77. MŞS., 211, s. 79, 85, 90, 95, 102, 107, 112, 117, 121, 125, 130, 134, 141, 143, 148, 155, 163, 169.

78. MŞS., 211, s. 79, 83, 89, 96, 102, 105, 111, 116, 121, 126, 130, 135, 139, 145, 149, 154, 159, 163, 167.

79. MŞS., 211, s. 87, 92, 98, 104, 128, 133.

80. MŞS., 211, s. 87, 123, 141.

81. MŞS., 211, s. 94, 124.

82. MŞS., 211, s. 78, 85, 88, 95, 101, 106, 113, 119, 125, 136, 141, 147, 152, 157, 162, 164, 168.

vakfının sermayesi 357,5 diğer yıllarda ise 423 guraştır.⁽⁸³⁾

Alay Bey Mahallesi

Yağcızâde El-Hâc Mehmed Mescidi:

Mescide ait para vakfının muhasebesi 1192-1203/1778-88 yılları arasında görülmüştür. Vakfın sermayesi 270 guraştır, mütevellisi ise el-Hâc Mehmed'dir.⁽⁸⁴⁾

Baba Kuyusu Mahallesi Baba Mescidi:

Mescid para vakfının mütevellisi Mustafa Beşe isimli bir zattır. 1192-1210/1778-95 yılları arasında görülen muhasebeye göre vakfın sermayesi 1209/1793 yılında 253 guraştır diğer yıllarda 256 guraştır.⁽⁸⁵⁾

Bektaş-ı Kebîr Mahallesi Bektaş-ı Kebîr Mescidi:

Mescide ait para vakfının muhasebesi 1192-1210/1778-95 yılları arasında her yıl görülmüştür. Muhasebelere göre vakfın sermayesi 406 guraştır, mütevellisi ise İbrahim Efendi'dir.⁽⁸⁶⁾

Çapraştırlar-ı Sagîr Mahallesi

Çapraştırlar-ı Sagîr Mescidi:

Vakfın muhasebesi 1192-1197/1778-83, 1199-1206/1784-91 yılları arasında görülmüştür. Vakfın mütevellisi İbrahim Beşe isimli bir zattır. Para vakfının sermayesi 1192-1197/1778-83 yılları arasında 216, 1199-1206/1784-91 yılları arasında ise 206 guraştır.⁽⁸⁷⁾

Çengizâde Mahallesi Tatar Şehabeddin Mescidi:

Mescidin para ve kiradan elde edilen gelirleri bulunmaktadır. Muhasebe kayıtlarında vakfın gelirleri "hâsıl-ı icârât der sene-i kâmile" şeklinde belirtilmiştir. Vakfın 1202/1781 yılına kadar mütevellisi Hasan Efendi, daha sonraki yıllarda Seyyid Molla Hüseyin'dir. Vakfın muhasebesi 1193/1779, 1201-1202/1786-87, 1204-1210/1789-95 yıllarında görülmüştür.⁽⁸⁸⁾ Vakfın kira gelirleri 1193/1779'da 2132 guraştır diğer yıllarda 2065 guraştır. Ancak 1201/1786 yılında görülen muhasebede herhangi bir kira geliri belirtilmemiştir.

Deveciyân Mahallesi Deveciyân Mescidi:

Mescide ait para vakfının muhasebesi 1192-1193/1778-79, 1201-1210/1786-95 yılları arasında

görülmüştür. Vakfın sermayesi 135 guraştır, mütevellisi ise Şerif Mehmed Efendi'dir.⁽⁸⁹⁾

Ebe Mahallesi Ebe Mescidi:

Mescidin muhasebesi 1192-1205/1778-90, 1207-1210/1792-95 yılları arasında görülmüştür. Mescid para vakfının mütevellisi Molla Mustafa'dır. Vakfın sermayesi ise 188 guraştır.⁽⁹⁰⁾

Gürhâne Mahallesi Gürhâne Mescidi:

Bu mescide ait iki yıllık muhasebe bulunmaktadır. Mescide ait para vakfının sermayesi 328 guraştır. Vakfın 1192/1778 yılında mütevellisi İmam Halil Efendi, 1201/1786 yılında ise Kandilcizâde Hacı Mehmed Efendi'dir.⁽⁹¹⁾

Hâkî Baba Mahallesi

Güne El-Hâc Mehmed Mescidi:

Mescidin adı 1193/1779 yılı muhasebesinde "mescid-i şerif-i Köşe el-Hâc Mehmed" şeklinde diğer yıllarda "mescid-i şerif-i Güne el-Hâc Mehmed" şeklinde yazılmıştır. Mescidin muhasebesi 1201/1786, 1205/1790 ve 1208/1793 yıllarında Güne el-Hâc Mehmed Çeşmesi ile birlikte görülmüştür. Bu çeşmeye ait paranın miktarı 1201/1786 yılında 545, 1205/1790 ve 1208/1793 yıllarında 579 guraştır. Mescidin muhasebesi 1192-1195/1778-81, 1200-1202/1785-87 ve 1204-1209/1789-94 yılları arasında görülmüştür. Mescide ait para vakfının 1192-1196/1778-82 yılları arasında mütevellisi Gümüş Mehmed ve sermayesi 150 guraştır. 1200/1785 ve 1202/1787 yıllarında ise mütevellisi Seyyid Halil, diğer yıllarda Gümüş Mehmed ve vakfın sermaye miktarı 245 guraştır.⁽⁹²⁾

İmad Mahallesi İmad Mescidi:

Mescid para vakfının sermayesi 137 guraştır ve mütevellisi El-Hâc Mehmed Efendi'dir. Mescid muhasebesi 1193-1198/1779-83 ve 1201-1210/1786-95 yılları arasında görülmüştür.⁽⁹³⁾

İsa Balı Mescidi Vakfı:

Bu para vakfı hem İsa Balı Mescidi'ne hem de bu mescidde okunacak Yâsin-i Şerif için yapılmıştır. Vakfın mütevellisi Mehmed Efendi adlı bir şahıstır.⁽⁹⁴⁾ Yapılan muhasebelerde para vakfının miktarının 384 guraştır olduğu görülmektedir.

83. MŞS., 211, s. 81, 92, 95, 100, 107, 115, 117, 126, 131, 137, 142, 148, 153, 156, 162.

84. MŞS., 211, s. 82, 86, 92, 98, 102, 109, 113, 118, 122, 125, 131, 136.

85. MŞS., 211, s. 81, 83, 90, 97, 103, 108, 114, 118, 122, 126, 133, 136, 141, 145, 149, 154, 159, 164, 170.

86. MŞS., 211, s. 82, 85, 92, 97, 102, 105, 115, 118, 120, 128, 132, 135, 140, 146, 149, 157, 160, 165, 168.

87. MŞS., 211, s. 81, 87, 88, 96, 102, 108, 118, 121, 126, 130, 134, 138, 147, 151.

88. MŞS., 211, s. 88, 127, 131, 141, 146, 148, 161, 163, 154, 167.

89. MŞS., 211, s. 82, 88, 128, 130, 135, 141, 148, 149, 155, 158, 165, 169.

90. MŞS., 211, s. 80, 84, 90, 95, 102, 107, 112, 116, 123, 125, 130, 137, 138, 146, 154, 160, 163, 170.

91. MŞS., 211, s. 82, 128.

92. MŞS., 211, s. 80, 86, 90, 96, 123, 131, 142, 145, 150, 155, 159, 165.

93. MŞS., 211, s. 84, 91, 94, 99, 101, 108, 113, 127, 132, 136, 142, 146, 149, 156, 160, 162, 168.

94. MŞS., 211, s. 79, 84, 90, 98, 103, 108, 113, 117, 132, 136, 141, 147, 152, 157, 161, 166, 169.

İsa Fakih Mahallesi İsa Fakih Mescidi:

Mescid para vakfının 1194/1780 yılında mütevellisi Molla Mehmed ve sermayesi ise 270 guruştur. Mescide ait diğer muhasebelerde müteveli Molla Veli, sermayesi ise 85 guruştur. Mescidin 1194-1210/1780-95 yılları arasında muhasebesi görülmüştür.⁽⁹⁵⁾

Karahisar Mahallesi El-Hâc Himmet Mescidi:

Mescid vakfının 1192-1196/1778-82 yılları arasında muhasebesi görülmüştür. Vakfın mütevellisi İmam Seyyid Abdullah Efendi'dir. Vakfın sermayesi 154 guruştur.⁽⁹⁶⁾

Nişancı Paşa Mahallesi Nişancı Paşa Mescidi:

Vakıf muhasebe kaydında "Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerif ve mekteb-i münîf-i Nişancı Paşa der-mahalle-i mezbûr" şeklindeki ifadeden mescidin muhasebesinin aynı isimli mektep vakfı ile birlikte görüldüğü anlaşılmaktadır. 1202/ 787 yılı hariç her yıl muhasebesi görülmüştür. Vakfın sermayesi 610 guruş, mütevellisi ise Seyyid Mehmed'dir.⁽⁹⁷⁾

Saz Mahallesi Eşmen Hâtun Mescidi:

Mescidin 1193-1198/1779-83 yılları arasında mütevellisi Arab Beşe Oğlu Molla Halil, sermayesi 112 guruştur. 1203-1205/1788-90 yılları arasında para vakfının sermayesi 210,5 guruş ve mütevellisi ise Hallaç Mehmed'dir.⁽⁹⁸⁾

Serâbâd Mahallesi Kozluca Mescidi:

Mescidin muhasebesi 1192-1204/1778-89 yılları arasında görülmüştür.⁽⁹⁹⁾ Vakfın bütün muhasebelerinde mescidin adı Kozluca, ancak 1201/1786 yılında Gözlüce olarak verilmiştir. Mescid para vakfının sermayesi 57 guruştur. Mütevellisi ise Mehmed Efendi'dir. Bu mescid vakfı ile birlikte, 1193/1779, 1200/1785 ve 1204/1789 yılında miktarı 49 guruş olan bir helva vakfından bahsedilmektedir.⁽¹⁰⁰⁾ Muhasebe kaydında bu vakıfla ilgili olarak "vakf-ı berâ-yı helva-yı Ramazan-ı Şerif der-mescid-i şerif-i mezbûr" şeklinde açıklama bulunmaktadır. Mescidin adının Kozluca olması burada koz helvası dağıtılıyor olma ihtimalini de akla getirmektedir. Ancak elimizde bunu doğrulayacak bilgi bulunmamaktadır.

Serâbâd Mahallesi Orta Mescidi:

Mescidin mütevellisi Seyyid Mehmed Efendi'dir. Mescide yapılan para vakfının miktarı 67 guruştur. Mescidin 1193-1196/1779-82 ve 1201-1202/1786-87 yıllarında muhasebesi görülmüştür.⁽¹⁰¹⁾

Serâbâd Mahallesi**Vânî Mehmed Efendi Mescidi:**

Vânî Mehmed Efendi'nin bu mescid vakfı muallim-hâne vakfı ile birlikte zikredilmiştir. Gerek mescidin gerekse muallimhânenin para vakfı yanında icardan elde edilen gelirleri vardır. Para vakfının miktarı 145 guruş, icar gelirleri ise 1192-1193/1778-79 ve 1203-1205/1788-90 yıllarında 99 guruş olarak belirtilmiştir. Vakfın mütevellisi Kanglızâde Seyyid El-Hâc Hasan Ağa'dır. Ancak 1205/1790 ve 1208/1793 yıllarında vakfın mütevellisinin kim olduğu hakkında bilgi verilmemiştir. Mescid ve mektep vakfının her yıl muhasebesi görülmüştür.⁽¹⁰²⁾

Seydi Hoca Mahallesi Seydi Hoca Mescidi:

Mescidin vakfedilen paralar yanında kiralardan elde edilen gelirleri bulunmaktadır. 1198 yılı hariç vakfın her yıl muhasebesi görülmüştür.⁽¹⁰³⁾ Vakfın mütevellisi Molla İbrahim'dir. Mescid para vakfının sermayesi 60 guruştur. Ancak 1195/1780-81'de 394 guruş ve 1201/1786 yılında 38 guruş icar geliri belirtilmiştir. Kayıtlarda bu gelirler için "hâsıl-ı icârât der-sene-i kâmile" ve "hâsıl-ı icârât" şeklinde açıklamalar yapılmıştır.⁽¹⁰⁴⁾

Tekye Mahallesi Tekye Mescidi:

Mescid para vakfının muhasebesi 1192-1210/1778-95 yılları arasında her sene görülmüştür. Vakfın sermayesi 218 guruş, mütevellisi ise el-Hâc İbrahim'dir.⁽¹⁰⁵⁾

Yarhasanlar Mahallesi**Emir Çavuş Mescidi:**

Vakıf kaydında "vakf-ı nukûd-ı müteferrika ve musakkafât mescid-i şerif ve mekteb-i münîf Emir Çavuş be-mahalle-i Yarhasanlar" şeklindeki ifadeye göre bu mescidin muhasebesi, aynı isimli mektep vakfı ile birlikte görülmüştür. Vakfın para gelirleri yanında kira gelirleri de bulunmaktadır. Vakfın 1197/1782-83 yılına kadar mütevelliliğini Molla Abdullah daha sonraki tarihlerde Şeyh Hasan Efendi

95. MŞS., 211, s. 94, 96, 105, 108, 113, 116, 127, 137, 140, 146, 149, 154, 161, 163, 168.

96. MŞS., 211, s. 80, 87, 92, 97, 105.

97. MŞS., 211, s. 81, 83, 89, 94, 100, 105, 111, 120, 124, 133, 139, 144, 150, 155, 159, 164, 169.

98. MŞS., 211, s. 84, 90, 95, 101, 107, 111, 134, 142, 147.

99. MŞS., 211, s. 83, 87, 89, 98, 102, 109, 112, 118, 123, 129, 127, 136, 141.

100. MŞS., 211, s. 87, 123, 141

101. MŞS., 211, s. 87, 92, 98, 104, 128, 133.

102. MŞS., 211, s. 82, 87, 91, 97, 105, 110, 115, 118, 122, 128, 132, 134, 140, 146, 150, 156, 159, 165, 169.

103. MŞS., 211, s. 80, 84, 91, 94, 102, 107, 119, 124, 125, 130, 137, 141, 147, 148, 157, 161, 166, 170.

104. MŞS., 211, s. 94, 124.

105. MŞS., 211, s. 82, 87, 91, 98, 104, 110, 115, 117, 121, 126, 131, 137, 140, 146, 150, 155, 159, 166, 168.

yapmıştır. Vakfın sermayesi 314,5 guruştur. Vakfın 1192-1210/1778-95 yılları arasında her yıl muhasebesi görülmüştür.⁽¹⁰⁶⁾

Yarhasanlar Mahallesi

Mehmed Efendi Mescidi Vakfı:

Mescidin muhasebesi aynı mahalledeki su kuyusu vakfı ile birlikte verilmiştir. Bu kuyu büyük bir ihtimal bu mescidin avlusunda olmalıdır. Görülen muhasebelere göre vakfın sermayesi 233 guruş ve mütevellisi de Hasan Efendi'dir. Vakfın muhasebeleri 1192-1196/1778-82 ve 1208-1209/1793-94 yılları arasında görülmüştür.⁽¹⁰⁷⁾

Yarhasanlar Mahallesi El-Hâc Mehmed Mescidi:

Bir üstte zikrettiğimiz mescid ile aynı olma ihtimali bulunmakla birlikte, vakfın sermayesinin ve mütevellisinin farklı olması başka bir mescid olabileceğini göstermektedir. Vakfın 1192-1210/1778-95 yılları arasında her yıl muhasebesi görülmüştür. Vakıf paranın miktarı 101 guruş, mütevellisi ise Molla İbrahim'dir.⁽¹⁰⁸⁾

Yarhasanlar Mahallesi

Topal El-Hâc Hüseyin Mescidi:

Vakfın sermayesini para ve icar gelirleri oluşturmaktadır. 1195/1780-81 yılı hariç her yıl muhasebesi görülmüştür. Mütevellisi İmam Mehmed Efendi, sermayesi ise 137-138 arasında değişmektedir.⁽¹⁰⁹⁾

Yaviler Mahallesi Yaviler Mescidi:

İncelediğimiz yıllar içerisinde 1208/1793 senesi hariç her yıl muhasebesi görülmüştür. Mütevellisi Seyyid Ahmed, para vakfının miktarı ise 125 guruştur.⁽¹¹⁰⁾

2- Su Yapıları

Osmanlılar döneminde halkın su ihtiyacını karşılamak için vakıflar eliyle suyolları, çeşmeler, şadırvanlar, kuyular, su kemerleri, memba suları, su bendleri ve su havuzları yapılmıştır. Belirtilen bu su hayratlarına ve bunların ayakta durması için kurulmuş vakıflara ülkemizin her tarafında rastlamak mümkündür (Güneri 2006: 67). Manisa'da özellikle su ile ilgili yapılara ait vakıflar önemli bir kesimi oluşturur. Su vakıfları içinde çeşmeler, sebilhâneler, kuyular, maslaklar, kar vakıfları ve soğuk su vakıfları yer al-

maktadır. Bu vakıflar hakkında aşağıdaki başlıklarda muhasebelerde yer alan bilgiler doğrultusunda bilgiler verilmiştir.

a- Çeşmeler

Osmanlılar döneminde su kaynaklarından kanallarla ve bendlerle getirilen sular yerleşim yerlerinde inşa edilen çeşmeler vasıtasıyla halka ulaştırılmıştır. Bunu gerçekleştirmek için şehir veya köylerin uygun ve herkesin kolayca ulaşabileceği yerlerine birçok çeşmeler inşa edilmiştir.

Çeşme, pınar ve sebil gibi hayrat yapılarının yerleşim yerlerinin fizikî oluşumuna da etkileri vardır. Çeşmeler genellikle câmî, mescid, medrese, mektep, çarşı, pazar, meydan, han ve hamam ile saray, konak ve hanelerin içinde olmak üzere farklı bina ve mevkilerde ve özellikle toplumun en kolay şekilde istifade edebileceği yerlerde yapılmışlardır. Yine şehrin iskâna açılmamış yerlerinde, tarlalarda ve yol üzerlerinde çeşmeler yapılmıştır. Çeşmeler isimlerini buldukları mahalleden, câmiden, mescidden, pazardan, sokaktan vb. mekân ve kurumlardan alabilmektedirler (Demirel 1992: 169-170). Manisa'da da Osmanlı döneminde yapılmış birçok çeşme olup bunlardan bir kısmı günümüze kadar ulaşmış ve bunlar bazı çalışmalara konu olmuştur (Uçar 2009).

Vakıf muhasebe kayıtlarına göre Manisa merkezde 1192-1210/1778-95 yılları arasında 21 mahallede 32 çeşme tespit edilmiştir. Bazı mahallerde birden fazla çeşme bulunmaktadır. Bu mahallelerden Alay Bey, Attarca, Çarşı, el-Hâc Yahya, Hâkî Baba ve Karahisar mahallelerinde ikişer, Lala Paşa mahallesinde dört ve Saz mahallesinde üç çeşme vardır. Gülgün Hatun Manisa'da en fazla çeşme vakfı bulunan hayırseverdir. Bu hayırsever hâtinun el-Hâc Yahya, Narlıca, Karahisar, Gökteşli ve İbrahim Çelebi mahallelerinde olmak üzere toplam beş çeşmesi bulunmaktadır. Manisa'daki vakıf çeşmelerinin sermaye büyüklüğü 1570,5 guruş ile 27,5 guruş arasında değişmektedir. Sermayesi büyük ilk beş çeşme arasında Manisa Çarşısı'ndaki Sabbağân Çeşmesi (1570,5 guruş),⁽¹¹¹⁾ Derviş Ağa mahallesindeki Süleyman Ağa Çeşmesi (1470,5 guruş),⁽¹¹²⁾ Lala Paşa mahallesindeki Lala Paşa Çeşmesi (800 guruş),⁽¹¹³⁾ Alay Bey ve Dilşikâr mahallelerindeki iki çeşme

106. MŞS., 211, s. 78, 84, 91, 96, 103, 106, 112, 116, 121, 126, 130, 135, 140, 144, 149, 154, 160, 163, 169.

107. MŞS., 211, s. 78, 84, 91, 99, 103, 163, 166.

108. MŞS., 211, s. 79, 83, 89, 96, 102, 105, 111, 116, 121, 126, 130, 135, 139, 145, 149, 154, 159, 163, 167.

109. MŞS., 211, s. 80, 85, 93, 105, 106, 112, 116, 122, 126, 130, 138, 140, 146, 149, 160, 163, 171.

110. MŞS., 211, s. 79, 85, 90, 95, 102, 107, 112, 117, 121, 125, 130, 134, 141, 143, 148, 155, 163, 169.

111. MŞS., 211, s. 80, 94, 108, 111, 119, 123, 125, 135, 138, 159, 164, 167.

112. MŞS., 211, s. 78, 91, 96, 102, 106, 111, 116, 123, 128, 132, 134, 139, 143, 151, 155, 166, 170.

113. Bu çeşme, Karayunus Câmîi şerbet vakfı ile birlikte zikredilmiştir. MŞS., 211, s. 82, 86, 92, 96, 104, 115.

(649 guruş)⁽¹¹⁴⁾ ve Çaprastlar-ı Sagîr mahallesindeki Çukur Çeşme, (641 guruş)⁽¹¹⁵⁾ yer almaktadır. Sermayesi en az olan çeşmeler arasında Attar Hoca mahallesinde Lonca yakınındaki Karaköy Çeşmesi (102 guruş)⁽¹¹⁶⁾ ile Mübarek Çeşmesi (97 guruş),⁽¹¹⁷⁾ Karahisar mahallesindeki Karahisar Çeşmesi (93 guruş),⁽¹¹⁸⁾ İlyas-ı Sagîr mahallesindeki Çeşme (80 guruş)⁽¹¹⁹⁾ ve Saz mahallesindeki Kabakaç? Çeşmesi (27,5 guruş)⁽¹²⁰⁾ bulunmaktadır. Belirtilen bu çeşmelerle şehirde bulunan diğer çeşmelerin vakıf muhasebeleri ile ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir.

Akmescid Mahallesi Akmescid Çeşmesi:

Görülen muhasebelere göre, çeşme para vakfının sermayesi 104,5 guruştur. Mütevellisi Molla Hüseyin isimli bir zattır. Vakfın muhasebesi 1192-1194/1778-80, 1196-1199/1782-84 ve 1203-1210/1788-95 yılları arasında görülmüştür.⁽¹²¹⁾

Alay Bey Mahallesi Alay Bey Çeşmesi:

Bu çeşmenin muhasebesi Dilşikâr Çeşmesi ile birlikte görülmüştür. Muhasebe kaydında “vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i Dilşikâr ve çeşme-i Alay Beyi der-mahalletân be-Manisa” şeklindeki ifadeye göre para vakıfları her iki çeşme için yapılmıştır. Görülen muhasebelere göre para vakfının miktarı 649 guruş ve mütevellisi İbrahim Efendi isimli bir zattır. Vakfın 1192-1193/1778-79, 1198/1783, 1200/1785 ve 1202-1210/1787-95 yıllarına ait muhasebeleri vardır.⁽¹²²⁾

Alay Bey Mahallesi Alay Bey Çeşmesi/Çeşmeleri:

Alay Bey, Saz ve Hüsrev Ağa mahallelerinde bulunan beş çeşmenin muhasebesi birlikte görülmüştür. Bu çeşmelerle ilgili olarak muhasebe kaydında “Beş çeşmeler der-mahallât-ı Saz ve Alay Bey ve Hüsrev Ağa” denilmekte, ancak bu çeşmelerden kaçının hangi mahallede olduğu belirtilmemektedir. Çeşmelere vakfedilen paranın miktarı 324 guruştur. Mütevellisi ise Saracçâde Seyyid Mehmed'dir. 1208/1793 yılı hariç çeşmelerin vakıf muhasebesi her yıl görülmüştür.⁽¹²³⁾

Attar Hoca Mahallesi Karaköy Çeşmesi:

Muhasebe kaydındaki “çeşme-i Karaköy be-kurb-

Lonca-i Attar Hoca” şeklindeki ifadeden çeşmenin Attar Hoca mahallesindeki Lonca yakınında olduğu anlaşılmaktadır. Çeşmenin mütevellisi Dede Oğlu Mehmed Beşe'dir. Çeşme para vakfının miktarı 102 guruştur. Vakfın 1192-1196/1778-82 ve 1201-1210/1786-95 yıllarına ait muhasebeleri görülmüştür.⁽¹²⁴⁾

Attar Hoca Mahallesi Mübârek Çeşmesi:

Muhasebe kaydında “çeşme-i mübârek der-kurb-ı Attarca” şeklindeki ifadeden bu çeşmenin de Attar Hoca mahallesindeki Attar Hoca Câmii yakınında olduğu anlaşılmaktadır. 1199-1200/1784-85 yılları hariç diğer yıllarda muhasebesi görülmüştür. Vakfın mütevellisi Molla Mehmed'dir. Çeşme para vakfının sermayesi 97 guruştur.⁽¹²⁵⁾

Baba Kuyusu Mahallesi Baba Kuyusu Çeşmesi:

Para vakfının sermayesi 197 guruş, mütevellisi de Mustafa isimli bir kişidir. Vakfın 1192-1193/1778-79 ve 1195-1210/1781-95 yıllarına ait muhasebe kayıtları vardır.⁽¹²⁶⁾

Bölice-i Atık Mahallesi Pîrî Kadı Çeşmesi:

Vakfın muhasebelerine göre çeşmeye ait para vakfının sermayesi 1192/1778, 1194-1199/1780-84 yılları arasında 482 guruştur. Aynı yıllarda çeşmenin mütevellisi Ali Çelebi'dir. 1202/1787 yılında ise paranın miktarı 305-306 guruş arasında değişirken, mütevellisi Seyyid Halil Ağa, 1204/1789'da ise mütevellisi Arab Oğlu Hüseyin, paranın miktarı ise 353 guruştur. 1206-1210/1791-95 yılları arasında ise mütevellisi Seyyid Mehmed'dir. Aynı yıllar içerisinde vakıf paranın miktarı 353 guruştur.⁽¹²⁷⁾

Çaprastlar-ı Sagîr Mahallesi Çukur Çeşmesi:

Çeşmenin 1192-1197/1778-83 ve 1201/1786 yıllarına ait muhasebesi bulunmaktadır. Çeşmeye ait para vakfının sermayesi 641 guruştur. Mütevellisi ise El-Hâc İbrahim'dir.⁽¹²⁸⁾

Derviş Ağa Mahallesi Süleyman Ağa Çeşmesi:

Manisa para vakıfları içerisinde 1470,5 guruş ile sermayesi en yüksek olan vakıflardandır. Vakfın mütevellisi Seyyid Mustafa bin Ahmed'dir. Vakfın

114. MŞS., 211, s. 83, 84, 103, 112, 120, 129, 135, 142, 144, 151, 157, 161, 166, 168.

115. MŞS., 211, s. 81, 87, 89, 96, 102, 108, 128.

116. MŞS., 211, s. 83, 87, 89, 94, 104, 127, 132, 137, 142, 145, 153, 160, 164, 169.

117. MŞS., 211, s. 82, 85, 89, 99, 105, 108, 114, 126, 130, 137, 140, 145, 150, 157, 159, 165, 170.

118. MŞS., 211, s. 78, 87, 91, 95, 100, 106.

119. MŞS., 211, s. 137, 138, 145, 157, 159, 163, 169.

120. MŞS., 211, s. 119.

121. MŞS., 211, s. 78, 84, 88, 104, 109, 114, 119, 137, 142, 147, 152, 154, 162, 165, 170.

122. MŞS., 211, s. 83, 84, 103, 112, 120, 129, 135, 142, 144, 151, 157, 161, 166, 168.

123. MŞS., 211, s. 81, 84, 88, 95, 100, 107, 115, 120, 123, 127, 131, 136, 138, 146, 152, 156, 165, 170.

124. MŞS., 211, s. 83, 87, 89, 94, 104, 127, 132, 137, 142, 145, 153, 160, 164, 169.

125. MŞS., 211, s. 82, 85, 89, 99, 105, 108, 114, 126, 130, 137, 140, 145, 150, 157, 159, 165, 170.

126. MŞS., 211, s. 79, 81, 84, 97, 103, 108, 114, 118, 123, 126, 132, 136, 141, 145, 149, 154, 158, 164, 170.

127. MŞS., 211, s. 78, 89, 95, 101, 106, 113, 118, 132, 137, 139, 145, 151, 156, 159, 164, 167.

128. MŞS., 211, s. 81, 87, 89, 96, 102, 108, 128.

muhasebesi 1192/1778, 1194-1207/1780-92 ve 1209-1210/1794-95 yıllarında görülmüştür.⁽¹²⁹⁾

Dilşikâr Mahallesi Dilşikâr Çeşmesi:

Muhasebe kaydındaki “vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i Dilşikâr ve çeşme-i Alay Beyi der-mahallâtân be-Manisa” şeklindeki ifadeden bu çeşmenin muhasebesi Alay Bey çeşmesi ile birlikte görülmüştür. Görülen muhasebelere göre para vakfının miktarı 649 guruş ve mütevellisi de İbrahim Efendi isimli bir zattır. Vakfın 1192-1195/1778-81, 1197-1210/1783-95 yıllarına ait muhasebesi vardır.⁽¹³⁰⁾

El-Hâc Yahya Mahallesi Gülgün Hâtun Çeşmesi:

Muhasebe kaydındaki “çeşme-hâ-yı Gülgün Hâtun der-mahallât-ı Narlıca ve el-Hâc Yahya ve Karahisar” şeklindeki ifadeye göre Gülgün Hâtun’un el-Hâc Yahya mahallesindeki çeşmesidir. Zikredilen diğer iki mahalledeki çeşme ile birlikte muhasebesi görülmüştür. Yapılan muhasebeye göre vakfın sermayesi 256 guruş ve mütevellisi Ali isimli bir zattır. Vakfın 1192-1193/1778-79, 1195-1201/1781-86 ve 1203-1210/1788-95 yılları arasında muhasebesi görülmüştür.⁽¹³¹⁾

El-Hâc Yahya Mahallesi Sülüklü Çeşmesi:

Vakfın mütevellisi Mehmed Beşe’dir. Çeşmeye ait para vakfının sermayesi 153 guruştur. Çeşmenin muhasebesi 1192-1194/ 1778-80, 1196-1201/1782-86, 1203-1206/1788-91 ve 1209/1794 yıllarında görülmüştür.⁽¹³²⁾

Göktaşlı Mahallesi Gülgün Hâtun Çeşmesi:

Çeşme vakfının para ve icardan elde edilen gelirleri vardır. İcardan elde edilen gelirler 1193/1779 yılı muhasebesine göre dükkân kiralari olup miktarı 50 guruştur. Görülen muhasebelere göre vakfın mütevellisi Molla Hüseyin’dir. Vakfın sermayesi 1193/1779 yılı hariç 160 ile 161 guruş arasında değişmektedir. Çeşme vakfının 1193-1207/ 1779-92 ve 1210/ 1795 yıllarında muhasebesi görülmüştür.⁽¹³³⁾ 1196/ 1782 yılı muhasebesinde “vakf-ı nukûd-ı müteferrika Gülfem Hâtun der-mahallât-ı Göktaşlı ve Çapraştar-ı Kebîr” şeklindeki ifade bu para vakfının sadece Göktaşlı’daki çeşmeye ait olmadığını göstermektedir.⁽¹³⁴⁾

Hâkî Baba Mahallesi

Güne (Göne) El-Hâc Mehmed Çeşmesi:

Muhasebe kayıtlarında “çeşme-i Güne (Göne) el-Hâc Mehmed” şeklinde geçmektedir. Çeşme vakfına ait bazı muhasebelere, Güne el-Hâc Mehmed Mescidi’ne ait kayıtlarda rastlanmaktadır. Bu dönemde mütevellisi el-Hâc Mehmed’dur.⁽¹³⁵⁾ Çeşmenin kendisine ait muhasebelerinde ise mütevellisi Seyyid Halil’dir. Çeşmeye ait para vakfının sermayesi 1200/1785 ve 1202/1787 yıllarında 395,5, 1201-1203/1786-88 yıllarında 545,5, 1205/1790, 1207-1209/1792-94 yıllarında ise 579 guruştur.⁽¹³⁶⁾

Hâkî Baba Mahallesi Hâkî Baba Çeşmesi:

Hâkî Baba mahallesindeki bu çeşmenin muhasebesi aynı mahalledeki Hasırcı İmamzâde’nin su kuyusu vakfı ile birlikte görülmüştür. Vakfın sermayesi 1192-1199/1778-84 yılları arasında 600 guruş olup mütevellisi Haydarzâde Mustafa Beşe’dir.⁽¹³⁷⁾

Hüsrev Ağa Mahallesi Çeşmesi/Çeşmeleri:

Hüsrev Ağa, Alay Bey ve Saz mahallelerinde bulunan beş çeşmenin muhasebesi birlikte görülmüştür. Bu çeşmelerle ilgili olarak muhasebe kaydında “Beş çeşmeler der-mahallât-ı Saz ve Alay Bey ve Hüsrev Ağa” denilmekte ancak bu çeşmelerden kaçının hangi mahallede olduğu hakkında bilgi verilmemektedir. Çeşmelere vakfedilen paranın miktarı 324 guruştur. Mütevellisi ise Saraczâde Seyyid Mehmed’dur. 1208/1793 yılı hariç çeşme vakıflarının her yıl muhasebesi görülmüştür.⁽¹³⁸⁾

İbrahim Çelebi Mahallesi Gülgün Hâtun Çeşmesi:

1195/ 1780-81, 1198-1203/1 783-88 yılları arası hariç her yıl muhasebesi görülmüştür. Bu muhasebelere göre vakfın sermayesi 1192-1205/ 1778-90 yılları arasında 197,5 guruş ve mütevellisi Hüseyin Beşe’dir. 1206/ 1791 yılından sonra ise mütevellisi Çalık el-Hâc Mehmed’dur. Çeşmeye ait para vakfının miktarı 1206/ 1791’de 187,5 guruş, 1207-1210/ 1792-95 yılları arasında 182,5 guruştur.⁽¹³⁹⁾

İlyas-ı Kebîr Mahallesi İlyâs-ı Kebîr Çeşmesi:

Vakfın sadece 1192/1778 yılına ait muhasebesi vardır. Çeşmeye ait para vakfının miktarı 241 guruş ve mütevellisi Kethüdâ Ömer’dur.⁽¹⁴⁰⁾

129. MŞS., 211, s. 78, 91, 96, 102, 106, 111, 116, 123, 128, 132, 134, 139, 143, 151, 155, 166, 170.

130. MŞS., 211, s. 83, 84, 91, 96, 103, 107, 112, 117, 120, 125, 129, 135, 142, 144, 151, 157, 161, 166, 168.

131. MŞS., 211, s. 80, 86, 95, 103, 107, 114, 119, 121, 128, 135, 140, 144, 150, 155, 162, 163, 169.

132. MŞS., 211, s. 79, 87, 92, 104, 110, 114, 119, 121, 126, 132, 135, 140, 144, 150, 155, 165, 169.

133. MŞS., 211, s. 78, 86, 89, 98, 104, 110, 114, 116, 122, 127, 132, 135, 139, 147, 150, 154, 165, 169.

134. MŞS., 211, s. 104.

135. MŞS., 211, s. 127, 145, 159.

136. MŞS., 211, s. 123, 127, 137, 139, 145, 155, 159, 165.

137. MŞS., s. 79, 85, 91, 96, 100, 108, 111, 118.

138. MŞS., 211, s. 81, 84, 88, 95, 100, 107, 115, 120, 123, 127, 131, 136, 138, 146, 152, 156, 165, 170.

139. MŞS., 211, s. 82, 84, 93, 103, 110, 142, 146, 150, 156, 161, 165, 170.

140. MŞS., 211, s. 81.

İlyas-ı Sagır Mahallesi Çeşme Vakfı:

Çeşmenin muhasebesi 1205/1790 ve 1209/1794 yıllarında câmi ve kar vakfı ile birlikte verilmiştir. Vakfın mütevellisi Yusuf Beşe Oğlu el-Hâc Hüseyin'dir. Çeşme vakfının sermayesi 80 guruştur. Muhasebelerde geçen "çeşme-i latîf der-kurb-ı câmi-i şerîf" ifadesinden çeşmenin İlyas-ı Sagır Câmii yakınında olduğu anlaşılmaktadır.⁽¹⁴¹⁾

Karahisar Mahallesi Gülgün Hâtun Çeşmesi:

Muhasebe kaydındaki "çeşmehâ-yı Gülgün Hâtun der-mahallât-ı Narlıca ve el-Hâc Yahya ve Karahisar" şeklindeki ifadeye göre Gülgün Hâtun'un Karahisar mahallesindeki çeşmesidir. Zikredilen diğer iki mahalledeki çeşme ile birlikte muhasebesi görülmüştür. Yapılan muhasebeye göre vakfın sermayesi 256 guruş ve mütevellisi Ali isimli bir zattır. Vakfın 1192-1193/1778-79, 1195-1201/1781-86 ve 1203-1210/1788-95 yılları arasında muhasebesi görülmüştür.⁽¹⁴²⁾

Karahisar Mahallesi Karahisar Çeşmesi:

Vakfın muhasebesi 1192-1197/1778-83 yılları arasında görülmüştür. Belirtilen yıllar arasında çeşme vakfının mütevellisi Molla Hüseyin, para vakfının miktarı ise 93 guruştur.⁽¹⁴³⁾

Karayunus Mahallesi Karayunus Çeşmesi:

Çeşme para vakfının muhasebesi 1199-1207/1784-92 ve 1209-1210/1794-95 yılları arasında görülmüştür. Vakfın sermayesi 1207/1792 yılına kadar 601,5 guruş ve mütevellisi Osman, son iki yılda ise sermayesi 382 guruş ve mütevellisi Kemankeş Ahmed Ağa bin Hacı Mustafa'dır.⁽¹⁴⁴⁾

Lala Paşa Mahallesi**Defterdar Mahmûd Efendi Çeşmesi:**

1192-1195/1778-81 yılları arasında vakfın mütevellisi Süleyman Beşe ve vakfın sermayesi 399 guruş, 1196-1207/1781-92 yılları arasında ise mütevellisi Emir Veli Oğlu Seyyid Mustafa ve sermayesi 301 ile 302 guruş arasındadır. Vakfın her yıl muhasebesi yapılmıştır.⁽¹⁴⁵⁾

Lala Paşa Mahallesi El-Hâc Ali Burnaz Çeşmesi:

Muhasebe kaydında "çeşme-i Burnaz el-Hâc Ali" şeklinde isimlendirilmiştir. Vakfın her yıl muhasebesi görülmüştür. Vakfın mütevellisi (Manav)

Seyyid Halil'dir. Çeşme para vakfının sermayesi 1192-1196/1778-82 yılları arasında 528,5 guruş, 1197-1207/1783-92 yılları arasında 1000 guruş ve 1208-1210/1793-95 yılları arasında 788 guruş olarak görülmektedir. Çeşmenin 1196/1781-82 yılına ait iki muhasebesi olup bunlardan birinde para miktarı 1000, diğerinde 85 guruştur.⁽¹⁴⁶⁾

Lala Paşa Mahallesi Lala Paşa Çeşmesi:

Bu çeşme vakfı Karayunus Câmii şerbet vakfı ile birlikte zikredilmiştir. Her iki hayır için yapılan para vakfının miktarı 800 guruştur. Vakfın mütevellisi Seyyid Molla Ahmed'dir. Vakfın 1192/1778, 1193/1779, 1194-1196/1780-82 ve 1198/1783 yıllarında muhasebesi yapılmıştır.⁽¹⁴⁷⁾

Lala Paşa Mahallesi Soğuk Çeşme:

Muhasebe kaydına göre, çeşme Lala Paşa Câmii yakınındadır. Vakfın mütevellisi Süleyman Beşe'dir. Vakıf paranın miktarı 306 guruştur. 1196/1781-82, 1207/1792 ve 1209-1210/1794-95 yılları arası haric vakfın her yıl muhasebesi görülmüştür.⁽¹⁴⁸⁾

Manisa Saraçları (Serrâchâne) Çeşmesi:

Muhasebe kaydındaki "çeşme-i serrâcân be-Manisa" ve "çeşme-i serrâchâne be-Manisa" şeklindeki ifadelerle göre çeşmenin nerede olduğu belli değildir. Esnafın ismi ile anıldığına göre Manisa Çarşısı'nda olmalıdır. Vakfın mütevellisi Molla Mehmed'dir. Para vakfının sermayesi 141 guruştur. Çeşme vakfının 1192-1197/1778-83, 1201-1202/1786-87 ve 1204-1210/1789-95 yılları arasında muhasebesi görülmüştür.⁽¹⁴⁹⁾

Manisa Çarşısı'nda Sabbağân Çeşmesi:

Sabbağ kelime olarak boyayan ve boyacı anlamına gelmektedir. Çeşmenin muhasebesindeki "çeşme-i latîf-i sabbağân der-sûk-ı Mağnisa" ifadesinden Manisa çarşısında olduğu anlaşılmaktadır. Vakfın mütevellisi Topçu İbrahim Beşe'dir. Para vakıfları içerisinde sermayesi en fazla olan vakıf olup miktarı 1570,5 guruştur. Vakfın muhasebesi 1192-1193/1778-79, 1195-1204/1781-89 ve 1207-1210/1792-95 yılları arasında görülmüştür.⁽¹⁵⁰⁾

Narlıca Mahallesi Gülgün Hâtun Çeşmesi:

Muhasebe kaydındaki "çeşmehâ-yı Gülgün Hâtun der-mahallât-ı Narlıca ve el-Hâc Yahya ve Karahi-

141. MŞS., 211, s. 137, 138, 145, 157, 159, 163, 169.

142. MŞS., 211, s. 80, 86, 95, 103, 107, 114, 119, 121, 128, 135, 140, 144, 150, 155, 162, 163, 169.

143. MŞS., 211, s. 78, 87, 91, 95, 100, 106.

144. MŞS., 211, s. 117, 123, 126, 130, 136, 139, 146, 152, 155, 165, 168.

145. MŞS., 211, s. 83, 85, 90, 99, 104, 106, 113, 118, 121, 126, 133, 134, 142, 145, 152, 157, 160, 165, 170.

146. MŞS., 211, s. 80, 86, 90, 98, 102, 105, 110, 114, 119, 123, 126, 133, 137, 141, 147, 151, 155, 161, 165, 171.

147. MŞS., 211, s. 82, 86, 92, 96, 104, 115.

148. MŞS., 211, s. 80, 86, 90, 94, 109, 114, 119, 123, 125, 133, 137, 138, 146, 151, 160.

149. MŞS., 211, s. 78, 83, 88, 96, 101, 110, 128, 132, 142, 143, 149, 154, 158, 164, 169.

150. MŞS., 211, s. 80, 94, 108, 111, 119, 123, 125, 135, 138, 159, 164, 167.

sar” şeklindeki ifadeden Gülgün Hâtun’un başka mahallelerde de çeşmelerinin olduğu anlaşılmaktadır. Gülgün Hâtun’a ait üç farklı mahalledeki çeşmelerin muhasebeleri birlikte görülmüştür. Yapılan muhasebeye göre vakfın sermayesi 256 guruş ve mütevellisi Ali isimli bir zattır. Vakfın 1192-1193/1778-79, 1195-1201/1781-86 ve 1203-1210/1788-95 yılları arasında muhasebesi görülmüştür.⁽¹⁵¹⁾

Saz Mahallesi Çeşmesi/Çeşmeleri:

Saz, Alay Bey ve Hüsrev Ağa mahallelerinde bulunan beş çeşmenin muhasebesi birlikte görülmüştür. Bu çeşmelerle ilgili olarak muhasebe kaydında “Beş çeşmeler der-mahallât-ı Saz ve Alay Bey ve Hüsrev Ağa” denilmekte ancak bu çeşmelerden kaçının hangi mahallede olduğu belirtilmemektedir. Çeşmelere vakfedilen paranın miktarı 324 guruştur. Mütevellisi ise Saraczâde Seyyid Mehmed’dir. 1208/1793 yılı hariç çeşmelerin her yıl muhasebesi görülmüştür.⁽¹⁵²⁾

Saz Mahallesi Eşmen Hâtun Çeşmesi:

Çeşmeye ait para vakfının sermayesi 1192/1778 yılında 112 guruş ve mütevellisi Arab Beşe Oğlu Molla Halil, 1201/1786 ve 1202/1787 yıllarında ise sermayesi 210,5 guruş ve mütevellisi de Hallaç Mehmed’dir.⁽¹⁵³⁾

Saz Mahallesi Kabakaç? Çeşmesi:

Çeşme vakfının sadece 1199/1784 yılına ait muhasebesi bulunmaktadır. Vakfın, paradan ve icardan oluşan sermayesi 27,5 guruştur. Mütevellisi İsmail isimli bir zattır.⁽¹⁵⁴⁾

Yarhasanlar Mahallesi Süleyman Ağa Çeşmesi:

Vakfın mütevellisi Molla Mehmed, sermaye miktarı ise 211 guruştur. Çeşmenin 1192-1210/1778-95 yıllarına ait muhasebe kaydı vardır.⁽¹⁵⁵⁾

b- Sebilhâneler

Sebilhâne, gelip geçenlerin parasız su içmesi için yapılan, demir parmaklıklı pencerelerinde daima maşrapalar bulunan, genellikle kubbe ile örtülü binalardır (Pakalın 1993b: 136). Genel olarak su dağıtılan mekânlar olarak tanımlanan sebillerde açıldıkları ilk günlerde bal şerbeti akıtıldığı, dağıtıldığı ve halka suyun yanı sıra şerbet ve meyve suyu verildiği olurdu. Kaynağından suyollarına, bendlere, maksemlere ve su terazilerine gelen su, çeşme ve sebiller yolu ile halka dağıtılmaktaydı. Her çeşme

veya sebile vakfiyesinde belirtilen miktar kadar su verilir, sebinin suyu da, maşrapaların, küplerin ve sebinin temizliğinden sorumlu sebilciler tarafından dağıtılırdı. Suyolları ile ulaşan su dışında, dışarıda hazırlanan meyve suları ve bal şerbeti de küplerde muhafaza edilir ve halka dağıtılırdı (Urfalıoğlu 1999: 464). Sebiller daire ve çokgen planlı ve küçük kubbeli yapılardır (Sözen-Tanyeli 1986: 211). Sebiller buldukları yerlere ve biçimlenişlerine göre köşe, âbidevi/anıtsal ve pencere sebilleri olarak gruplandırılmaktadırlar (Urfalıoğlu 1999: 466).

Vakıf muhasebe kayıtlarında Manisa’da dört adet sebilhâneye rastlanmıştır. Sebilhânelerden üçü şahıs adı ile diğeri ise bulunduğu yer ile anılmaktadır. Bu sebilhânelerden ikisinin Karaköy Pazarı’nda, birinin Lonca yakınında, bir diğeri de Altun Pazarı’nda olduğu görülmektedir. Belirtilen sebilhânelerin muhasebeleri ile ilgili ayrıntılı bilgiler aşağıda verilmiştir.

Altun Pazarı Sebilhânesi:

Sebilhâneyi kimin yaptırdığı belli değildir. Muhasebe kaydında ismi ile ilgili olarak “Sebilhâne der-Sûk-ı Altun Pazarı” şeklinde bilgi verilmiştir. 1193/1779 ve 1194/1780 yılları hariç her yıl muhasebesi görülmüştür.⁽¹⁵⁶⁾ Sebilhânenin 1206/1791 yılı hariç mütevellisinin kim olduğu hakkında bilgi verilmiştir. Mütevellisi 1195/1780-81’e kadar el-Hâc Hüseyin, 1196/1781-82 yılında Kebapçı Ali Beşe, 1205/1790 yılına kadar el-Hâc Ali (bazen el-Hâc Ali Baba şeklinde) 1207-1210/1792-95 yılları arasında ise Uncu Mahmûd Oğlu’dur. Kebapçı Ali Beşe’nin el-Hâc Ali veya Ali Baba ile aynı şahıs olma ihtimali vardır. Vakfın sermayesi 1205/1790 yılına kadar 407,5 guruş, sonraki yıllarda 337,5 guruş olarak görülmektedir.

El-Hâc Fazlullah Ağa Sebilhânesi:

Muhasebe kaydındaki “Vakf-ı nukûd-ı müteferrika ve icârât-ı musakkafât-ı sebilhâne-i el-Hâc Fazlullah Ağa der-kurb-ı lonca” şeklindeki ifadelerden sebilhânenin Manisa Loncası’nda olduğu, kira ve vakıf paralardan oluşan gelirleri olduğu anlaşılmaktadır. Vakfın icârlardan oluşan sermayesi 78 guruştur. Mütevellisi ise muhasebe kayıtlarında “Oğlu Mehmed Ağa, Oğlu Ahmed bin Mehmed, Oğlu Esseyyid Mehmed Ağa” olarak belirtilen bir zattır. Vakfın muhasebesi 1192-1205/1778-90 ve 1209-1210/1794-95 yılları arasında görülmüştür.⁽¹⁵⁷⁾

151. MŞS., 211, s. 80, 86, 95, 101, 103, 107, 114, 119, 121, 128, 132, 135, 140, 144, 150, 154, 155, 162, 163, 169.

152. MŞS., 211, s. 81, 84, 88, 95, 100, 107, 115, 120, 123, 127, 131, 136, 138, 146, 152, 156, 165, 170.

153. MŞS., 211, s. 79, 128, 129.

154. MŞS., 211, s. 119.

155. MŞS., 211, s. 79, 83, 92, 96, 103, 106, 112, 116, 121, 126, 130, 135, 140, 144, 149, 154, 159, 166, 168.

156. MŞS., 211, s. 81, 91, 97, 104, 107, 113, 117, 122, 126, 136, 142, 146, 151, 157, 162, 164, 170.

157. MŞS., 211, s. 79, 83, 88, 95, 100, 106, 111, 118, 123, 124, 129, 136, 142, 143, 165.

Kantar Oğlu Seyyid Hacı Mustafa Çelebi Sebilhânesi:

Muhasebe kaydındaki "Vakf-ı nukûd-ı sebilhâne-i Kantar Oğlu Seyyid Hacı Mustafa Çelebi der-Sûk-ı Karaköy" şeklindeki ifadeden Karaköy Pazarı'nda olduğu anlaşılmaktadır. Vakfın muhasebesi 1192-1205/1778-90 yılları arasında görülmüştür.⁽¹⁵⁸⁾ Sermayesi 105,5 guruştur. Mütevellisi 1192-1194/1778-80 yılları arasında Seyyid Ali, 1195/1780-81'de Arab Beşe, 1197/1 782-83'te Seyyid Ali, 1198-1203/1783-88 yılları arasında Bukağlı Hacı Mehmed ve 1204-1205/1789-90 yılları arasında Paspan Velî Hüseyin'dir.

Karcı Oğlu El-Hâc Ahmed Sebilhânesi:

Vakfın muhasebesi 1192-1195/1778-81 ve 1203-1210/1788-95 arasında görülmüştür.⁽¹⁵⁹⁾ Muhasebe kaydında "Vakf-ı nukûd-ı müteferrika Sebilhâne-i Karcı Oğlu el-Hâc Ahmed der-Sûk-ı Karaköy" şeklindeki bilgilere göre Karaköy Pazarı'nda yer almaktadır. Vakfın sermayesi 88,5 guruş, mütevellisi ise Kebapçı el-Hâc Ali'dir.

c- Kuyular

Kuyular, yeraltı sularından faydalanmak için toprağın derinlemesine kazılması ile oluşturulmuş çukurlardır. Genellikle yerüstü sularının yetersiz kaldığı yerlerde kuyuların açılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Su kıtlığı sebebiyle yerleşim yerlerinde, yollar üzerinde, ekili arazilerin yakınlarında ve otlaklarda çok sayıda kuyular açılmıştır. Yeraltı suları ve kuyular sahip oldukları önemden dolayı İslam âlimlerinin çalışmalarına konu olmuştur. Bu çalışmalarda özellikle yeraltı sularının ve kuyuların mülkiyeti ve temizliği konusu ele alınmıştır (Kayapınar 2002: 510-512).

Vakıf muhasebelerinde Manisa'da dört adet su kuyusuna rastlanmıştır. Bunlardan ikisi Hâkî Baba mahallesinde, biri Alay Bey mahallesinde, diğeri de Yarhasanlar mahallesindeki Mehmed Efendi Mescidi'nin yanında bulunmaktadır. Muhasebelerde Arapçada kuyu anlamına gelen "bi'r" (bi'r-i mâ) kelimesi kullanılmakla birlikte bir vakfın muhasebesinde kuyu tabiri kullanılmıştır.⁽¹⁶⁰⁾ Yukarıda, buldukları mahaller belirtilen kuyularla ilgili muhasebelerin ayrıntıları aşağıda verilmiştir.

Alay Bey Mahallesi El-Hâc Mahmûd Su Kuyusu: Su kuyusu vakfının mütevelliliğini Saraçzâde Seyyid

Mehmed Çelebi yapmaktadır. Yapılan muhasebelere göre kuyu vakfının sermayesi 180 guruştur. Kuyu vakfı için 1192-1206/1778-91 yılları arası muhasebe yapılmıştır.⁽¹⁶¹⁾

Hâkî Baba Mahallesi Şeyh Kuyusu Vakfı:

Bu kuyuya vakfedilen para vakfının mütevellisi 1192-1198/1778-83 yılları arasında Mehmed Beşe, daha sonraki yıllarda Himmet Efendi'dir. Vakfın muhasebelerinde bu kuyuya vakfedilen paranın miktarının 42 guruş olduğu görülmektedir.⁽¹⁶²⁾

Hâkî Baba Mahallesi Hacı İmamzâde Su Kuyusu:

Hâkî Baba mahallesindeki bu su kuyusunun muhasebesi aynı mahalledeki Hâkî Baba Çeşmesi vakfı ile birlikte yapılmıştır. Vakfın sermayesi 1192-1199/1778-84 yılları arasında 600 guruş olup mütevellisi Haydarzâde Mustafa Beşe'dir.⁽¹⁶³⁾

Yarhasanlar Mahallesi Su Kuyusu Vakfı:

Su kuyusu muhasebesi aynı mahalledeki Mehmed Efendi Mescidi vakfı ile birlikte verilmiştir. Bu kuyu bu mescidin yanında olmalıdır. Görülen muhasebelere göre vakfın sermayesi 233 guruş ve mütevellisi de Hasan Efendi'dir. Vakfın muhasebeleri 1192-1196/1778-82 ve 1208-1209/1793-94 yılları arasında görülmüştür.⁽¹⁶⁴⁾

d- Maslaklar

Maslak, bentler ve kaynaklardan künklerle şehre gelen suların geçtiği ve kollara ayrıldığı yerlerde suyu kontrol etmek ve gerekli yere vermek üzere bırakılan bacalar ve üstüne yapılan mahzenlere denilmektedir. Maslak yerine geçmek üzere savak, maksem ve taksim tabirleri kullanılsa da maslağın manası bunlardan farklıdır. Maslak, şehir dışında suyollarının geçtiği ve ayrıldığı yerdeki baca ve hazinelere, savak ise su toplanan havuzlara ve teknelere, maksem ve taksim tabirleri ise şehir içine gelen suların değişik mahallelere dağıtım için yapılan taksim hazinelerine denilmektedir (Pakalın 1993a: 413; Sözen-Tanyeli 1986: 155). Vakıf muhasebelerinde üç adet maslağa rastlanmıştır. Bunlardan biri Karaköy Çarşısı'nda (Sûk-ı Karaköy), diğeri Kalealtı Çarşısı'nda (Sûk-ı Tahte'l-Kal'a) bir diğeri de Yoğurt Pazarı'nda bulunmaktadır. Maslakların muhasebelerine ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir.

Karaköy Çarşısı Çavuş Oğlu Hacı Ali Maslağı: Vakfın muhasebesinde bu maslakta "maslağ-

158. MŞS., 211, s. 78, 84, 88, 95, 103, 108, 115, 116, 120, 127, 131, 134, 139, 148.

159. MŞS., 211, s. 83, 89, 98, 137, 140, 145, 153, 157, 158, 162, 170.

160. MŞS., 211, s. 84-88.

161. MŞS., 211, s. 81, 84, 88, 95, 101, 107, 115, 117, 123, 126, 131, 137, 152.

162. MŞS., 211, s. 79, 86, 88, 97, 108, 120, 124, 131, 136, 141, 145, 149, 154, 158, 164, 170.

163. MŞS., 211, s. 79, 85, 91, 96, 100, 108, 111, 118.

164. MŞS., 211, s. 78, 84, 91, 99, 103, 163, 166.

Çavuş Oğlu Hacı Ali be-kurb-ı lonca der-sûk-ı Karaköy” diye bahsedilmektedir. Buna göre maslak Karaköy Çarşısı’nda Lonca yakınındadır. 1205-1210/1790-95 yılları arasında muhasebesi görülen maslağa ait para vakfının sermayesi 50 guruş, mütevellisi ise Kanburoğlu Mustafa’dır.⁽¹⁶⁵⁾

Yoğurt Pazarı Başı Maslağı:

Maslağa ait para vakfının sadece 1198/1783 ve 1199/1784 yılına ait muhasebesi yoktur. Vakfın sermayesi 205 guruştur. Mütevellisi ise İlyas Oğlu Ali isimli bir zattır.⁽¹⁶⁶⁾

Leblebicizâde Mustafa Efendi’nin Kar Maslağı:

Muhasebe kaydındaki “vakf-ı nukûd-ı müteferrika Leblebicizâde Mustafa Efendi ta’âmiye-i sûk-ı tahte’l-kal’a ve berâ-yı selc-i maslak der-sûk-ı mezbûr ve berâ-yı zebûn-ı li’l-fukara-i Mağnisa” ifadesinden bu vakfın muhasebesinin Mustafa Efendi’nin diğer vakıfları ile birlikte görüldüğü anlaşılmaktadır. Vakfın sermayesi 881 guruş, mütevellisi ise Seyyid Hasan Beşe’dır. Para vakfının muhasebesi 1192-1195/ 1778-81, 1197-1198/1782-83, 1200-1206/ 1785-91 ve 1208-1210/1793-95 yılları arasında görülmüştür.⁽¹⁶⁷⁾

e- Soğuk Su ve Kar (Selc) Vakıfları

Vakıf kurucuları suların şehir içine kadar getirilmesi ile yetinmeyerek yaz mevsiminin sıcak günlerinde herkese bedava soğuk su dağıtılması için vakıflar kurmuşlardır. Yine bazı vakıf kurucuları sebillerin suyunu soğutmak için buzluklar inşa ederken bazıları da bu amacı gerçekleştirmek için kar satın alınmasını şart koşmuşlardır. Bazı vakıfların gelirlerinin tamamının medreselerdeki öğrencilerin soğuk su ihtiyacını gidermeye yönelik olarak tahsis edildiği olurdu (Yedi yıldız 2003: 243).

Osmanlı sarayının ihtiyaçları arasında yiyeceklerin saklanması ve içeceklerin soğutulması için Uludağ’daki göllerden ve Katırlı dağlarından kar ve buz getirilmekteydi Sarayın bu ihtiyacını gidermekle görevli bir karcıbaşı vardı. Bu kişinin emrinde 300 civarında kişi çalışmaktaydı. 1634 yılında her hafta padişah için 30 yük buzun beyaz keçelere koyularak aceleyle İstanbul’a sevk edilmesi için ferman çıkarılmıştır. Keçelere sarılan kar ve buzlar katırlarla Mudanya iskelesine getirilmekte, buradan da kayıklara konularak hızlı bir şekilde İstanbul’a ulaştırılmaktadır (Çiftçi 2004b: 166-167).

Yukarıda verdiğimiz bilgilerin Manisa’daki kar vakıfları ile bir ilgisi olmasa da kar vakıflarının nasıl oluşturulduğu hakkında bize fikir vermektedir. Muhasebesi görülen Manisa kar vakıflarının, buzu ve karı nereden temin ettiği belirtilmese de, bunun 1500 metre rakımı bulunan Manisa Dağı’ndan (Spil) temin edildiğinden şüphe yoktur. Muhtemelen bu dağda oluşturulan kuyularda kar kışın (sıkıştırılarak) saklanmakta ve çabuk erimeyi önleyecek şekilde malzemelere sarılarak hayvanlarla ilgili çeşme ve sebillerle ulaştırılmaktadır. Vakıf muhasebelerinde üç adet kar vakfına ve bir adet soğuk su vakfına rastlanmıştır. Kar vakıflarının üçünün de câmilerde olduğu görülmektedir. Muhasebelerde Manisa esnafının genellikle yemek (ta’âmiye) vakfı kurmuş oldukları görülmekle birlikte, şehir içinde faaliyet gösterdikleri anlaşılabilir eskici (eskiciyân-ı içerü) esnafının kurmuş olduğu bir soğuk su vakfı bulunmaktadır. Aşağıda, bu hizmet alanında kurulmuş olan vakıfların muhasebeleri ile ilgili bilgi verilmiştir.

Hamza Efendi Câmii Kar Vakfı:

Muhasebe kaydı “vakf-ı nukûd-ı müteferrika berâ-yı tilâvet-i Yâsin-i şerif ve selc be-câmi-i Hamza Efendi” şeklindedir. Vakfın tevliyetini belirtilen yıllar arasında Molla Mehmed bin Ali yapmıştır.⁽¹⁶⁸⁾ 1192-1210/1778-95 yılları arasında yapılan vakıf muhasebelerinde kar ve Yâsin-i Şerif tilâveti için yapılan para vakfının miktarı 191 guruştur.

İlyas-ı Sagîr Câmii Kar Vakfı:

Bu kar vakfını bu şekilde isimlendirmemizin sebebi bu vakfın, İlyas-ı Sagîr Câmii ve Çeşmesi’ne yapılan vakıfla birlikte zikredilmiş olmasından dolayıdır. Bu vakıfla ilgili her yıla ait bilgi bulunmamaktadır. Sadece, 1202-1205/1787-90, 1207/1792 ve 1210/1795 yılı muhasebelerinde kar vakfı ile ilgili bilgi verilmiştir. Bu yıllara ait muhasebelerde kar vakfının sermayesinin 76 guruş olduğu görülmektedir. Ancak 1210/1795 yılı muhasebesinde bu miktar 31 guruş olarak gözükmemektedir. Vakfın bu yıllarda mütevelliliğini Yusuf Beşe Oğlu el-Hâc Hüseyin yapmaktadır.⁽¹⁶⁹⁾

Serâbâd Câmii Kar Vakfı:

Serâbâd Câmii’ndeki bu kar vakfı aynı câmiye yapılan hasır vakfı ile birlikte zikredilmiştir. Bu hizmetler için vakfedilen para miktarının 1192-1195/1788-81 yılları arasında 133,5 guruş, diğer yıllarda 131,5 guruş olduğu görülmektedir. Vakfın tevliyeti belirtilen yıllarda Topal Oğlu Halil’in üzerindedir.⁽¹⁷⁰⁾

165. MŞS., 211, s. 145, 152, 153, 158, 165, 170.

166. MŞS., 211, s. 80, 87, 91, 97, 101, 109, 122, 127, 129, 134, 139, 143, 149, 157, 160, 164, 169.

167. MŞS., 211, s. 78, 83, 89, 97, 109, 112, 118, 121, 124, 133, 136, 138, 143, 152, 158, 162, 168.

168. MŞS., 211, s. 79, 83, 89, 96, 103, 101, 106, 112, 116, 121, 126, 130, 135, 140, 144, 149, 154, 160, 166, 168, 169.

169. MŞS., 211, s. 133, 137, 138, 145, 157, 169.

170. MŞS., 211, s. 82, 85, 92, 98, 104, 108, 112, 118, 122, 127, 132, 137, 141, 147, 151, 156.

Eskiciyân Esnafı Soğuk Su Vakfı:

Vakıf muhasebelerinde bu vakıf “eskiciyân-ı içerü berâ-yı mâ-i bârid” şeklindeki ifadeden eskici esnafı tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Görülen muhasebelerde vakfın sermayesi 1192-1205/1778-90 yılları arasında 121,5 guruş, 1207-1210/1792-95 yılları arasında ise 139 guruştur. Vakfın mütevellisi 1192/1778 yılından 1206/1791 yılına kadar El-Hâc Abdullah, 1206-1210/1791-95 yılları arasında Koca Oğlu Molla Halil'dir.⁽¹⁷¹⁾ 200 numaralı Manisa şer'îyye sicilinde bu vakıfla ilgili görülen bir muhasebede, bu vakfın asl-ı mâlinin 131 guruş olduğu, bu paranın işletilmek üzere 18 kişiye verildiği (zimem-i nâs) ve işletilmesinden 18 guruş ribh elde edildiği görülmektedir. Vakıf gelirlerinden, görevlilere ve diğer işlere yapılan harcama miktarı 18 guruştur. Vakıf giderleri olarak vazîfe-i tevliyet 6 guruş, berâ-yı selc eyyâm-ı sayf 7,5 guruş, ücret-i saka 3 guruş ve resm-i muhasebe 1,5 guruş gösterilmiştir.⁽¹⁷²⁾

3- Eğitim Kurumları**a- Muallimhâneler**

Mektepler, sabi denen beş altı yaşlarındaki kız ve erkek çocuklarını okutmak için açılan ilk eğitim kurumlarıdır. Fatih, yaptırdığı câminin yanına ilim, sağlık ve sosyal yardım müesseseleri kurmuştur. Bunlar arasında bir de sıbyan mektebi vardır. Türkçe vakfiyesinde buna dârü't-ta'lim denilmekte ise de, Arapçasında mektep tabiri kullanılmıştır. Fatih'ten sonra bu eğitim kurumuna muallimhâne, mektep ve mektephâne de denmiştir (Ergin 1977: 82). Taş mektep, mahalle mektebi, mekteb-i ibtidâiye gibi tabirler de aynı okulları ifade etmek için kullanılmıştır (Baltacı 2004: 6). Bu mekteplerde çocuklara Kur'an okuma, namaz kılma ve yazı yazma öğretilir, namazda okunacak ayet ve dualar ezberletilirdi. En genel şekli ile bu mekteplerde, kubbeli geniş bir oda ile muallim ve kalfanın oturacağı küçük bir oda bulunurdu. Bütün öğrenciler kubbeli odada bir arada bulunur, sıralarda değil minder üzerinde diz çökerek otururlardı (Ergin 1977: 90).

Muhasebelerini incelediğimiz vakıflar içinde mektep ve muallimhâneler ayrı ayrı zikredilmiş olsalar da yukarıda verdiğimiz bilgilere dayanarak fonksiyonlarının aynı olduğunu söylemek mümkündür.

Muallimhâne ve mekteplerin câmi ve mescid yanında olduğu görülmektedir. Kayıtlarda toplam yedi tane eğitim kurumuna rastlanmış olup bunlardan dördü muallimhâne, üçü de mekteptir. Ortaöğretim ve yüksek öğretim kurumları olarak kabul edilen medreselerle ilgili herhangi bir muhasebe kaydına rastlanmamıştır. Bu durum, incelediğimiz kayıtların Manisa'daki tüm vakıfları içermediğini göstermektedir. Muhasebe kayıtlarında ismi geçen muallimhâne ve mektepler şunlardır:

Ali Ağa Muallimhânesi:

Muallimhânenin nerede olduğu belirtilmemiştir. Para vakfının sermayesi 342 guruştur. Ayrıca 1194/1780 yılında 79, 1197/1782-83 yılında 28 guruş icar geliri bulunmaktadır. Vakfın mütevellisi 1208/1793 yılına kadar Hasan Çelebi, 1209-1210/1794-95 yıllarında Arab Molla İbrahim'dir. Vakfın 1192-1210/1778-95 yılları arasında her yıl muhasebesi görülmüştür.⁽¹⁷³⁾

Derviş Ağa Muallimhânesi:

Derviş Ağa muallimhânesi vakfı, Yâsin-i Şerîf tilâveti için yapılan vakıfla birlikte zikredilmiştir. Muallimhâne vakfının sermayesi 75, Yâsin tilâveti için yapılanın ise 84 guruştur. Vakfın tevliyetini 1192-1210/1778-95 yılları arasında Mehmed Efendi adlı birisi yapmaktadır.⁽¹⁷⁴⁾

Hüsrev Ağa Mahallesi Hüsrev Ağa Muallimhânesi:

Vakfın mütevellisi el-Hâc Mahmûd'dur. Muallimhâne para vakfının sermayesi 135 guruştur. Vakfın 1192-1198/1778-83 ve 1200-1210/1785-95 yılları arasında muhasebesi görülmüştür.⁽¹⁷⁵⁾

Serâbâd Mahallesi Vâni Mehmed Muallimhânesi:

Vâni Mehmed Efendi'nin bu muallimhâne vakfı mescid vakfı ile birlikte zikredilmiştir. Gerek muallimhânenin gerekse mescidin para vakfı yanında icardan elde edilen gelirleri bulunmaktadır. Vakıf paranın miktarı 145, icardan elde edilen gelirlerin miktarı ise 1192-1193/1778-79 ve 1203-1205/1788-90 yıllarında 99 guruştur. Vakfın mütevellisi Kanglızâde Seyyid el-Hâc Hasan Ağa'dır. Ancak 1205/1790 ve 1208/1793 yıllarında vakfın mütevellisinin kim olduğu hakkında bilgi verilmemiştir. Muallimhâne ve mescid vakfının her yıl muhasebesi görülmüştür.⁽¹⁷⁶⁾

171. MŞS., 211, s. 80, 83, 90, 94, 101, 106, 112, 117, 120, 125, 129, 134, 138, 150, 158, 162, 167.

172. MŞS., 200, s. 63.

173. MŞS., 211, s. 80, 83, 88, 94, 101, 104, 111, 117, 120, 124, 129, 134, 138, 143, 149, 153, 158, 162, 167.

174. MŞS., 211, s. 75, 79, 84, 87, 90, 95, 100, 105, 119, 123, 128, 130., 134, 139, 144, 153, 156, 160, 166, 171.

175. MŞS., 211, s. 78, 85, 88, 94, 100, 105, 114, 120, 124, 133, 134, 139, 145, 151, 158, 163, 168.

176. MŞS., 211, s. 82, 87, 91, 97, 105, 110, 115, 118, 122, 128, 132, 134, 140, 146, 150, 156, 159, 165, 169.

b- Mektepler**Nişancı Paşa Mahallesi Nişancı Paşa Mektebi:**

Vakıf muhasebe kaydında “Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf ve mekteb-i münîf-i Nişancı Paşa der-mahalle-i mezbûr” şeklindeki ifadeden mektebin muhasebesinin aynı isimli mescid vakfı ile birlikte görüldüğü anlaşılmaktadır. 1202/1787 yılı hariç her yıl muhasebesi görülmüştür. Vakfın sermayesi 610 guruş, mütevellisi ise Seyyid Mehmed'dir.⁽¹⁷⁷⁾

Yarhasanlar Mahallesi Emir Çavuş Mektebi:

Vakıf kaydında “vakf-ı nukûd-ı müteferrika ve musakkafât-ı mescid-i şerîf ve mekteb-i münîf Emir Çavuş be-mahalle-i Yarhasanlar” şeklindeki ifadeye göre bu mektebin muhasebesi, aynı isimli mescid vakfı ile birlikte görülmüştür. Vakfın sermayesi 314,5 guruş olup 1197/1782-83 yılına kadar mütevelliliğini Molla Abdullah daha sonraki tarihlerde Şeyh Hasan Efendi yapmıştır. Vakfın 1192-1210/1778-95 yılları arasında her yıl muhasebesi görülmüştür.⁽¹⁷⁸⁾

Behmen Ağa Mektebi:

Bu mektep, muhasebe kaydında “Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mekteb-i Behmen Ağa der-mahalle-i mezbûr der-zaman Ahmed Efendi mütevellisi sene 1195/1780-81” şeklinde belirtilmiştir. Mekteple ilgili başka bir kayda rastlanmamıştır. Bu kayıta, mektebin bulunduğu yerle ilgili “der-mahalle-i mezbûr” ifadesine göre mektebin Behmen Ağa mahallesinde bulunması gerekirdi. Ancak bilgilerimize göre Manisa'nın bu adda bir mahallesi yoktur. Mektep para vakfının sermayesi 154 guruş, mütevellisi ise Ahmed Efendi'dir.⁽¹⁷⁹⁾

4- Esnaf Yemek (Ta'âmiye) Vakıfları

Osmanlı döneminde esnaf grupları arasında yardımlaşmanın önemli bir yeri vardı. Her esnafın kendine özgü yardım sandıkları mevcuttu. Bu yardım sandıklarına “avarız akçesi”, “esnaf vakfı”, “esnaf sandığı” veya “esnaf kesesi” denirdi. Bu yardım sandıklarından sanat ve ticâretini geliştirmek isteyenlere düşük kar oranları ile borç verildi. Esnaf sandıklarındaki para mütevellinin kontrolünde bu-

lunur, O da bu paralardan lonca mensuplarına karşı sorumlu olurdu (Çağatay 2006: 48-48).

Esnaf grupları, aralarında topladıkları vakıf paraları değişik hayır işlerinde kullanırlardı. Manisa esnafının, kurdukları vakıflar yoluyla eski dönemlerden beri halka ve mensuplarına yemek ve su dağıttığı bilinmektedir. Uluçay, XVII. yüzyıldaki Manisa zi-raat, ticâret ve esnaflarına dair yazdığı kitapta, bazı esnaf gruplarının kurdukları yemek ve su vakıflarının muhasebelerini dipnotlar halinde yayınlamıştır (Uluçay 1942: 96-103). Uluçay beş altı esnaf koluna ait bu türden vakıflar zikretmiştir. Oysa incelediğimiz vakıf muhasebe kayıtlarında bunun sayısı 14'e kadar ulaşmaktadır. Bazı esnaf gruplarının hem yemek hem de su vakıfları vardır. Mesela haffâf esnafı iki farklı yerde faaliyet gösterdiğinden (haffâfân-ı süflâ ve haffâfân-ı bâlâ) bunlara ait iki yemek vakfı vardır. Eskici esnafının da biri yemek diğeri soğuk su olmak üzere iki vakfı vardır. Yemek vakfını eskiciyân-ı taşra esnafı, soğuk su vakfını eskiciyân-ı içeri esnafı kurmuştur. Yine sabbağân esnafının da biri çeşme diğeri de yemek olmak üzere iki vakıf kurduğu görülmektedir. Araştırmamızda kullandığımız muhasebe kayıtları ayrıntılı olmadığından esnaf yemek vakıflarının mahiyeti hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak, Uluçay'ın yukarıda zikrettiğimiz kitabında yayınladığı bazı vakıf muhasebeleri bu konuda az da olsa bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre esnaf, halka ve meslek mensuplarına içinde pirinç çorbası, etli nohut, pirinç pilavı, tatlı veya zerde ve ekmekten oluşan ücretsiz yemek (ta'âmiye) dağıtmaktaydılar (Uluçay 1942: 99).

Manisa esnafının kurduğu yemek vakıfları faklı sermaye büyüklüğüne sahiptir. Bunları asl-ı mâllarının büyüklüğüne göre şu şekilde sıralamak mümkündür: Leblebicizâde Mustafa Efendi'nin Tahte'l-Kal'a Çarşısı yemek, kar maslağı ve Manisa fakirleri için kurduğu vakıf (881 guruş),⁽¹⁸⁰⁾ helvacı esnafı yemek vakfı (748-521 guruş)⁽¹⁸¹⁾ demirci üstadları yemek vakfı (700-399,5 guruş)⁽¹⁸²⁾ sabbağân esnafı yemek vakfı (465 guruş),⁽¹⁸³⁾ berber esnafı yemek vakfı (387-175),⁽¹⁸⁴⁾ kazzaz esnafı yemek vakfı (229 guruş),⁽¹⁸⁵⁾ saraç esnafı yemek vakfı (274 guruş),⁽¹⁸⁶⁾ yukarı haffâflar yemek vakfı (270 guruş),⁽¹⁸⁷⁾ kavukçu esnafı yemek vakfı (312,5-266 guruş),⁽¹⁸⁸⁾

177. MŞS., 211, s. 81, 83, 89, 94, 100, 105, 111, 120, 124, 133, 139, 144, 150, 155, 159, 164, 169.

178. MŞS., 211, s. 78, 84, 91, 96, 103, 106, 112, 116, 121, 126, 130, 135, 140, 144, 149, 154, 160, 163, 169.

179. MŞS., 211, s. 99.

180. MŞS., 211, s. 78, 83, 89, 97, 109, 112, 118, 121, 124, 133, 136, 138, 143, 152, 158, 162, 168.

181. MŞS., 211, s. 80, 87, 91, 97, 107, 111, 127, 131, 134, 138, 143, 148, 157, 161, 165, 167.

182. MŞS., 211, s. 82, 89, 96, 110, 117, 122, 125, 131, 134, 140, 146, 151, 155, 158, 164, 168.

183. MŞS., 211, s. 80, 86, 90, 94, 100, 108, 111, 119, 123, 125, 133, 135, 138, 144, 149, 153, 159, 164, 167.

184. MŞS., 211, s. 81, 92, 98, 109, 103, 113, 119, 122, 128, 133, 138, 141, 145, 153, 156, 159, 164, 167.

185. MŞS., 211, s. 82, 87, 92, 98, 103, 110, 117, 123, 126, 131, 138, 143, 150, 157, 158, 166, 168.

186. MŞS., 211, s. 82, 87, 91, 97, 100, 106, 119, 124, 129, 135, 139, 145, 152, 156, 165, 168.

187. MŞS., 211, s. 78, 85, 90, 94, 100, 106, 112, 116, 121, 124, 131, 136, 141, 146, 151, 156, 159, 164.

188. MŞS., 211, s. 83, 84, 90, 97, 102, 110, 115, 127, 131, 137, 141, 147, 152, 156, 161, 166, 170.

muytâbân esnafı yemek vakfı (182,5-155 guruş),⁽¹⁸⁹⁾ keçeci esnafı yemek vakfı (179 guruş),⁽¹⁹⁰⁾ aşağı haffaflar yemek vakfı (176 guruş),⁽¹⁹¹⁾ palanyân esnafı yemek vakfı (172-173 guruş),⁽¹⁹²⁾ debbağ esnafı vakfı (150 guruş),⁽¹⁹³⁾ eskiciyân-ı içerü esnafı soğuk su (mâ-i bârid) vakfı (139 guruş),⁽¹⁹⁴⁾ ekmekçi esnafı yemek vakfı (100 guruş)⁽¹⁹⁵⁾ ve eskiciyân-ı taşra esnafı yemek vakfı (90-91 guruş).⁽¹⁹⁶⁾ Aşağıda, muhasebe kayıtlarına göre bu 14 iş kolunda hizmet veren esnafın kurduğu yemek vakıfları ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Berber Esnafı Yemek Vakfı:

Muhasebe kaydında “vakf-ı nukûd-ı müteferrika berâ-yı ta’âmiye-i sınıf-ı berberân der-Sûk-ı Manisa...” şeklindeki ifadeye göre Manisa Çarşısı Berber esnafı tarafından kurulmuş bir yemek vakfıdır. Para vakfının sermayesi 1204/1789 yılına kadar 387 guruş, 1205/1790’da 385 guruş ve daha sonraki yıllarda 175 guruş olarak gözükmektedir. Vakfın mütevellisi 1205/1790 yılına kadar Mahmûd isminde bir kişidir. Daha sonraki yıllarda ise Berber Salih’tir. Vakfın 1193/1779 ve 1195/1780-81 yılları hariç her yıl muhasebesi görülmüştür.⁽¹⁹⁷⁾

Debbağ Esnafı Yemek Vakfı:

Manisa debbağları Serâbâd ve Çaybaşı derelerinin kenarlarında faaliyet göstermekteydiler. Muhasebelerinde “sınıf-ı debbağân-ı gön” şeklinde ifade edilen debbağ esnafının kurduğu bir yemek vakfıdır. 1194/1780, 1200/1785 ve 1210/1795 yılı hariç her yıl muhasebesi görülmüştür.⁽¹⁹⁸⁾ Vakfın mütevellisi Molla Mehmed’dir. Para vakfının sermayesi 150 guruştur.

Demirci Üstadları Yemek Vakfı:

Muhasebelerde “Vakf-ı nukûd-ı müteferrika ta’âmiye-i üstâdân-ı haddadân be-Mağnisa” ve “vakf-ı nukûd-ı müteferrika ta’âmiye-i sınıf-ı temurciyân üstâdân-ı haddadân be-Mağnisa” şeklinde zikredilmektedir. Vakfın mütevellisi 1200 yılına kadar Seyyid Hüseyin Çelebi’dir. Bu tarihten 1210/1795 yılına kadar mütevellisi ile ilgili bilgi verilmemiştir. Vakıf paranın miktarı 1192-1196/1778-82 yılları arasında 612,5 guruş, 1197/1782-83’te 700 guruş, 1198/

1783’de 695 guruş, 1199-1200/1784-85’te 700 guruş, diğer yıllarda 399,5 guruştur. Vakfın incelediğimiz yıllar arasında her yıl muhasebesi görülmüştür.⁽¹⁹⁹⁾

Ekmekçi Esnafı Yemek Vakfı:

Bu esnaf grubuna ait yemek vakfın muhasebesi 1201 yılından itibaren görülmeye başlanmıştır. Muhasebelerden Manisa Çarşısı’nda kurulduğu anlaşılmaktadır. Para vakfının 1201/1786, 1204-1208/1789-93 ve 1209/1794 yıllarına ait muhasebeleri bulunmaktadır. Vakfın sermayesi 100 guruş, mütevellisi ise Ekmekçibaşı Oğlu Mehmed Ağa’dır.⁽²⁰⁰⁾

Eskici (Taşra) Esnafı Yemek Vakfı:

Muhasebe kayıtlarında “vakf-ı nukûd-ı müteferrika ta’âmiye-i eskiciyân-ı taşra” şeklinde geçmektedir. Şehir dışında eskicilik yapan esnafa ait yemek vakfı olmalıdır. Para vakfının sermayesi 90 ile 91 guruş arasında değişmektedir. Vakfın mütevellisi Molla Halil’dir. Vakfın 1192-1210/1778-95 yılları arasında her yıl muhasebesi görülmüştür.⁽²⁰¹⁾ Eskiciyân-ı içerü diye adlandırılan ve şehrin içinde faaliyet gösterdiği anlaşılan esnafın ise soğuk su (mâ-i bârid) vakfı bulunmaktadır.⁽²⁰²⁾

Helvacı Esnafı Yemek Vakfı:

Helvacı esnafı para vakfının mütevellisi 1198/1783 yılına kadar Receb Beşe, 1201/1786 yılında Seyyid Hasan Çelebi ve daha sonraki yıllarda Seyyid El-Hâc Ömer’dir. Yemek para vakfının sermayesi 1192-1198/1778-83 yılları arasında 748,5, 1201/1786’de 700, diğer yıllarda ise 521 guruştur. Vakfın 1196/1781-82 ve 1199-1200/1784-85 yılları arasında muhasebesi görülmemiştir.⁽²⁰³⁾

Leblebicizâde Mustafa Efendi’nin

Tahta Kale Çarşısı Yemek Vakfı:

Muhasebe kaydındaki “vakf-ı nukûd-ı müteferrika Leblebicizâde Mustafa Efendi ta’âmiye-i Sûk-ı Tahte’l-Kal’a ve berâ-yı selc-i maslak der sûk-ı mezbur ve berâ-yı zebûn-ı li’l-fukarâ-i Mağnisa” şeklindeki ifadelerden bu yemek vakfının muhasebesi, Mustafa Efendi’nin diğer vakıfları ile birlikte görülmüştür. Para vakfının muhasebesi 1192-

189. MŞS., 211, s. 81, 86, 88, 96, 101, 106, 114, 116, 120, 124, 130, 131, 134, 138.
190. MŞS., 211, s. 79, 83, 90, 94, 101, 105, 111, 115, 121, 124, 129, 133, 139, 147, 152, 154, 158, 163, 167, 91.
191. MŞS., 211, s. 82, 85, 91, 98, 102, 107, 114, 119, 122, 127, 135, 141, 146, 151, 155, 159, 164, 167.
192. MŞS., 211, s. 79, 85, 90, 96, 100, 107, 113, 117, 122, 125, 133, 134, 147, 148, 153, 158, 163, 167.
193. MŞS., 211, s. 81, 87, 92, 98, 104, 109, 111, 117, 127, 129, 137, 141, 144, 150, 153, 161, 166.
194. MŞS., 211, s. 101, 129.
195. MŞS., 211, s. 125, 139, 148, 152, 161, 165.
196. MŞS., 211, s. 79,, 83, 89, 94, 101, 107, 112, 116, 121, 124, 130, 134, 138, 144, 148, 155, 159, 162, 167.
197. MŞS., 211, s. 81, 92, 98, 109, 103, 113, 119, 122, 128, 133, 138, 141, 145, 153, 156, 159, 164, 167.
198. MŞS., 211, s. 81, 87, 92, 98, 104, 109, 111, 117, 127, 129, 137, 141, 144, 150, 153, 161, 166.
199. MŞS., 211, s. 82, 89, 96, 110, 117, 122, 125, 131, 134, 140, 146, 151, 155, 158, 164, 168.
200. MŞS., 211, s. 125, 139, 148, 152, 161, 165.
201. MŞS., 211, s. 79,, 83, 89, 94, 101, 107, 112, 116, 121, 124, 130, 134, 138, 144, 148, 155, 159, 162, 167.
202. MŞS., 211, s. 101, 129.
203. MŞS., 211, s. 80, 87, 91, 97, 107, 111, 127, 131, 134, 138, 143, 148, 157, 161, 165, 167.

1195/1778-81, 1197-1198/1782-83, 1200/1785, 1206/1791, 1208/1793 ve 1210/1795 yılları arasında yapılmıştır. Vakfın sermayesi 881 guruş, mütevellisi ise Seyyid Hasan Beşe'dir.⁽²⁰⁴⁾

Kavukçu Esnafı Yemek Vakfı:

Para vakfının mütevelliliğini 1198/1783 yılına kadar el-Hâc Mehmed, daha sonraki yıllarda Kavukçular Kethüdası İsmail Ağa yapmıştır. Vakfın sermayesi 1192-1198/1778-83 yılları arasında 312,5 guruş, 1201/1786 yılında 266 guruş, 1202-1208/1787-93 yılları arasında 269 guruş ve 1209-1210/1794-95 yılları arasında 264 guruştur. 1199/1784 ve 1200/1785 yılları arasında vakfın muhasebesi görülmüştür.⁽²⁰⁵⁾

Kazzaz Esnafı Yemek Vakfı:

İlgili kayıtlara göre Manisa çarşısında faaliyet gösterdiği anlaşılan bu esnaf grubuna ait yemek vakfının mütevellisi 1198/1783'e kadar Ömer Ağa, 1199-1205/1784-90 yılları arasında Kolancı İzmirli Mustafa, 1206-1210/1791-95 yılları arasında Kazzazbaşı Molla Mehmed'dir. Vakfın sermayesi 1192-1205/1778-90 yılları arasında 287 guruş, 1206-1210/1791-95 yılları arasında ise 229 guruştur. 1198-1203/1783-88 yılları hariç vakfın her yıl muhasebesi görülmüştür.⁽²⁰⁶⁾

Keçeci Esnafı Yemek Vakfı:

Manisa çarşısında üretim yapan keçeci esnafının kurduğu bir yemek vakfıdır. İncelediğimiz yıllar içerisinde her sene muhasebesi görülmüştür. Yemek vakfının sermayesi 179 guruştur. Mütevellisi 1198/1783 yılına kadar el-Hâc Mehmed, daha sonraki yıllarda Keçeci Seyyid el-Hâc Mustafa'dır.⁽²⁰⁷⁾

Muytâbân Esnafının Yemek Vakfı:

Kıl dokuyan ve kıldan eşya yapan muytâb esnafının yemek vakfı, Yâsin-i Şerif tilâveti ve aşure vakfı ile birlikte zikredilmiştir. Belirtilen hizmetlerin yerine getirilmesi için yapılan para vakfının miktarı 1192/1778 yılında 155, diğer yıllar için 182,5 guruştur. Vakfın 1192-1204/1778-89 yılları arasında mütevelliliğini el-Hâc Mustafa yapmıştır.⁽²⁰⁸⁾ 1205/1790 yılından sonra muhasebelerde mütevellinin kim olduğu belirtilmemiştir.⁽²⁰⁹⁾

Palanyân Esnafı Yemek Vakfı:

Semerciler çarşısında (Sûk-ı Palanyân) faaliyet gösteren semerci esnafının kurduğu bir yemek vakfıdır. Para vakfının sermayesi 172-173 guruş arasında değişmektedir. 1204/1789 yılı hariç her yıl muhasebesi görülen bu esnaf grubuna ait yemek vakfının mütevellisi Mehmed Beşe'dir.⁽²¹⁰⁾

Sabbağân Esnafı Yemek Vakfı:

Boyacı esnafına ait yemek vakfının mütevellisi Topçu Seyyid İbrahim'dir. Her yıl muhasebesi görülen bu para vakfının sermayesi 465 guruştur.⁽²¹¹⁾

Serrâcân Esnafı Yemek Vakfı:

Saraç esnafının yemek yedirmek için kurduğu bu para vakfının 1198/1783 ve 1200/1785 yılları hariç her yıl muhasebesi görülmüştür. Para vakfının sermayesi 274 guruş ve mütevellisi Mustafa Beşe'dir.⁽²¹²⁾

Yukarı Haffaflar Yemek Vakfı:

Haffaf, ayakkabı, terlik vesaire yapan ve satan esnafa denilmektedir. Bunlara günümüzde kavaf da denmektedir. Manisa'da haffaflık yapan esnafın Manisa Çarşısı'nın altında ve üstünde olmak üzere iki farklı yerde faaliyet göstermektedirler. Bu esnaf grubuna ait yemek vakfı "vakf-ı nukûd-ı müteferrika ta'âmiye-i haffâfân-ı bâlâ der-sûk-ı Manisa" şeklinde zikredilmektedir. Vakfın muhasebesi 1192-1209/1778-94 yılları arasında görülmüştür. Vakfın mütevellisi Ahmed Çelebi adında bir zattır. Yemek vakfının sermayesi 270 guruştur.⁽²¹³⁾

Aşağı Haffaflar Yemek Vakfı:

Bu esnaf grubu Manisa Çarşısı'nın altında faaliyet göstermektedir. İlgili muhasebe kayıtlarında bu vakıf "vakf-ı nukûd-ı müteferrika ta'âmiye-i haffâfân-ı süflâ" şeklinde geçmektedir. Para vakfının sermayesi 176 guruştur. Vakfın mütevellisi Ahmed isminde bir kişidir. İncelediğimiz yıllar arasında vakfın her yıl muhasebesi görülmüştür.⁽²¹⁴⁾

5- Farklı Amaçlar İçin Kurulmuş Vakıflar

Muhasebe kayıtlarında yukarıda tasnif ederek verdiğimiz vakıflar dışında da değişik amaçlar için kurulmuş vakıflar bulunmaktadır. Bu tür vakıflar

204. MŞS., 211, s. 78, 83, 89, 97, 109, 112, 118, 121, 124, 133, 136, 138, 143, 152, 158, 162, 168.

205. MŞS., 211, s. 83, 84, 90, 97, 102, 110, 115, 127, 131, 137, 141, 147, 152, 156, 161, 166, 170.

206. MŞS., 211, s. 82, 87, 92, 98, 103, 110, 117, 123, 126, 131, 138, 143, 150, 157, 158, 166, 168.

207. MŞS., 211, s. 79, 83, 90, 94, 101, 105, 111, 115, 121, 124, 129, 133, 139, 147, 152, 154, 158, 163, 167.

208. MŞS., 211, s. 81, 86, 88, 96, 101, 106, 114, 116, 120, 124, 130, 131, 134, 138.

209. MŞS., 211, s. 81, 143, 148, 158, 162, 168.

210. MŞS., 211, s. 79, 85, 90, 96, 100, 107, 113, 117, 122, 125, 133, 134, 147, 148, 153, 158, 163, 167.

211. MŞS., 211, s. 80, 86, 90, 94, 100, 108, 111, 119, 123, 125, 133, 135, 138, 144, 149, 153, 159, 164, 167.

212. MŞS., 211, s. 82, 87, 91, 97, 100, 106, 119, 124, 129, 135, 139, 145, 152, 156, 165, 168.

213. MŞS., 211, s. 78, 85, 90, 94, 100, 106, 112, 116, 121, 124, 131, 136, 141, 146, 151, 156, 159, 164.

214. MŞS., 211, s. 82, 85, 91, 98, 102, 107, 114, 119, 122, 127, 135, 141, 146, 151, 155, 159, 164, 167.

“farklı amaçlar için kurulmuş vakıflar” başlığı altında verilmiştir. Bu vakıflar içerisinde Yâsin-i Şerîf tilâveti, Hatm-i Şerîf ve Muhammediye, aşure, şerbet, helva ve hasır vakfı bulunmaktadır. Bu vakıflar burada müstakil olarak ele alınsa da muhasebeleri bazı vakıflarla birlikte verilmiş olup hangi vakıfla birlikte zikredildiği aşağıda gösterilmiştir.

a- Yâsin-i Şerîf Tilâveti Vakfı

Kur'an-ı Kerim'de yer alan her sureyi okumanın bir sevabı olmakla birlikte, bazı sureleri okumanın sevabı diğerlerine göre daha fazladır. Yâsin-i Şerîf de bu hususta övülmüş surelerdendir. Yâsin suresinin, Kur'an'ın kalbi olduğunun belirtilmesi, okuyana kıyamet günü şefaate edeceğinin ve yirmi nafile hac sevabı verileceğinin belirtilmesi, ölümü yaklaşanlara okunmasının büyük ecrinin olduğunun ifade edilmesi, kabir ziyaretlerinde okunmasının tavsiye edilmesi, sabah ve akşam okuyanlara büyük sevap verileceği mealindeki müjdelere bu surenin okunması için çokça vakıf yapılmasına sebep olan nedenlerden olmalıdır (Pamuk 2011: 108-116). Muhasebe kayıtlarında Yâsin-i Şerîf tilâvetine dair zikredilen dört vakıf olup bunlar aşağıda verilmiştir.

Derviş Ağa Câmii Yâsin-i Şerîf Tilâveti Vakfı:

Yâsin-i Şerîf tilâveti için yapılan bu vakıf Derviş Ağa muallimhânesi vakfı ile birlikte zikredilmiştir. Muallimhâneye yapılan vakfın miktarı 75, Yâsin-i Şerîf tilâveti için yapılan vakfın miktarı 84 guruştur. Yâsin-i Şerîf okunması Derviş Ağa Câmii imamına şart koşulmuştur. Vakfın tevliyetini 1192-1210/1778-95 yılları arasında Mehmed Efendi adlı birisi yapmaktadır.⁽²¹⁵⁾

Hamza Efendi Câmii Yâsin-i Şerîf Tilâveti Vakfı:

Hamza Efendi Câmii'nde okunacak olan Yâsin-i Şerîf, kar vakfı (selc) ile birlikte zikredilmiştir. 1192-1210/1778-95 yılları arasında yapılan vakıf muhasebelerinde Yâsin-i Şerîf tilâveti ve kar için yapılan para vakfının miktarı 191 guruş olarak görülmektedir. Vakfın tevliyetini belirtilen yıllar arasında Molla Mehmed bin Ali yapmaktadır.⁽²¹⁶⁾

İsa Balı Mescidi Yâsin-i Şerîf Tilâveti Vakfı:

Bu para vakfı hem İsa Balı Mescidi'ne hem de bu mescidde okunacak Yâsin-i Şerîf için yapılmıştır. Yapılan muhasebelerde para vakfının miktarı 384 guruş olarak görülmektedir. Vakfın mütevellisi

Mehmed Efendi adlı bir şahıstır.⁽²¹⁷⁾

Muytâbân Esnafı Yâsin-i Şerîf Tilâveti Vakfı:

Bu Yâsin-i Şerîf tilâveti vakfı, aşûre ve ta'âmiye-i muytâbân ile birlikte zikredilmektedir. Bu vakfı muhtemelen Muytâb esnafı yapmıştır. Yâsin-i Şerîf okunması, aşûre dağıtımı ve muytab esnafının yemeği için yapılan nukûd vakfının miktarı 1192/1778 yılı için 155, diğer yıllar için 182,5 guruştur. Vakfın 1192-1204/1778-89 yılları arasında mütevelliliğini El-Hâc Mustafa adlı bir şahıs yapmıştır.⁽²¹⁸⁾ 1205/1790 yılından sonra muhasebelerde mütevellinin kim olduğuna dair bilgi verilmemiştir.⁽²¹⁹⁾

b- Hatm-i Şerîf ve Muhammediye Vakfı

Osmanlı vakıfları içerisinde Kur'an-ı Kerim'in okunması için yapılmış birçok vakıf bulunmaktadır. Vakıf görevlileri arasında görülen cüzhânların görevlerinden biri de Kur'an-ı Kerim'i hatmetmek idi. Yine Osmanlı'da halk arasında, Hz. Muhammed'in hayatını ve onun faziletlerini ele alan ve mevlit şeklinde okunan naatlara büyük değer verilmiştir. Bu hususta Süleyman Çelebi'nin eseri revaçta ise de, Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin manzum şeklindeki Hz. Muhammed'in hayatını ele alan eseri de o kadar meşhurdur. Devrin padişahı II. Murad'a sunulan ve Türkçe olan Muhammediye mevlit gibi besteli okunmaktadır (Abdülaziz Bey 1995b: 530). Osmanlı halkı bu kitaba verdiği önemi okunması için kurduğu vakıflarla göstermiştir. Vakıf muhasebelerine göre Manisa'da bu kitabın okunması için bir adet vakıf kurulmuştur.

Karamânizâde Ahmed Ağa'nın

Hatm-i Şerîf ve Muhammediye Vakfı:

Vâkıfın, Çaşnigir Câmii'nde hatim ve Muhammediye okunması için vakfettiği paranın miktarı muhasebelerde 336 ile 339 guruş arasında değişmektedir. Vakfın tevliyetini Kasabalı Molla Halil yapmaktadır. 1197/1782-83, 1201-1202/1786-87 ve 12071210/1792-95 yıllarına ait muhasebelerde bu vakfa ait kayıtlar mevcuttur.⁽²²⁰⁾

c- Aşûre Vakfı

Osmanlı toplumunda ve günümüzde hicri senenin Muharrem ayının onuncu gününden başlamak üzere bu ayın sonuna kadar aşure dağıtılması bir gelenek halini almıştır. Osmanlılarda her sınıftan

215. MŞS., 211, s. 75, 79, 84, 87, 90, 95, 100, 105, 119, 123, 128, 130, 134, 139, 144, 153, 156, 160, 166, 171.
216. MŞS., 211, s. 79, 83, 89, 96, 103, 106, 112, 116, 121, 126, 130, 135, 140, 144, 149, 154, 160, 166, 168, 169.
217. MŞS., 211, s. 79, 84, 90, 98, 103, 108, 113, 117, 132, 136, 141, 147, 152, 157, 161, 166, 169.
218. MŞS., 211, s. 81, 86, 88, 96, 101, 106, 114, 116, 120, 124, 130, 131, 134, 138.
219. MŞS., 211, 143, 148, 158, 162, 168.
220. MŞS., 211, 109, 124, 131, 157, 159, 165, 169.

insan uğur ve bereket düşüncesi ile özellikle Muharrem'in onuncu gününde aşûre pişirmeye dikkat ederdi. Aşûre pişirilmesi Nuh peygamberin sünneti olarak kabul edilmişse de İslam'ın ortaya çıkmasından sonra Müslümanlarca da buna uyulmuştur (Abdülaziz Bey 1995a: 246). Aşûre gününe değişik kutsallıklar atfedilmiştir. Bu kutsallıklar arasında, dünyanın yaratılışı, Hz. Eyüb'ün iyileşmesi, Hz. Yunus'un balığın karnından kurtulması, Hz. İsa'nın doğumu ve göğe yükselmesi, Hz. İbrahim'in ateşten kurtulması, Hz. Yusuf'un kuyudan çıkması, İmam Hüseyin'in şehid edilmesi, Hz. Adem'in duasının kabul edilmesi, Hz. Nuh'un gemisinin Cudi'ye oturması, Hz. Davud'un tövbesinin kabul edilmesi, Hz. Süleyman'a mülkünün geri verilmesi, Hz. Muhammed'e geçmiş ve gelecek günahlarının bağışlandığı müjdesinin verilmesi gibi inanışlar vardır. Aşûre gününde Osmanlı toplumunda Şîî, Bektaşî, Alevî ve Sünnî gruplara ait tekke ve hânelerde aşûre dağıtılır, dua ve niyazlar yapılırdı (Özlü 2011: 195, 197, 204). Uluçay, Muharrem ayında esnaf tarafından pişirilen aşûrenin zâviye, câmi ve mescidlere götürülerek halka yedirildiğini belirtmektedir (Uluçay 1942: 101). İncelediğimiz muhasebelerde muytâbân esnafına ait bir adet aşûre vakfına rastlanmıştır.

Muytâbân Esnafının Aşûre Vakfı:

Aşûre vakfı, Yâsin-i Şerîf tilâveti ve muytâbân esnafı yemek vakfı ile birlikte zikredilmiştir. Muytâbân esnafının yaptığı bir vakıf olmalıdır. Belirtilen hizmetlerin yerine getirilmesi için vakfedilen nukûdun miktarı 1192/1778 yılı için 155, diğer yıllar için 182,5 guruştur. Vakfın 1192-1204/1778-89 yılları arasında mütevelliliğini el-Hâc Mustafa yapmıştır.⁽²²¹⁾ 1205/1790 yılından sonra muhasebelerde mütevellinin kim olduğuna dair bilgi verilmemiştir.⁽²²²⁾

d- Şerbet ve Helva Vakfı

Osmanlı toplumunda yer edinmiş geleneklerden biri de kutsal günlerde halka şerbet ve helva dağıtılması idi. Manisa bezzazları her Cuma bir kazan şerbet yapıp halka dağıtırlardı. Dağıtılan su ve şerbetler satın alınan kar ile soğutulmuş ikram edilirdi (Uluçay 1942: 101). İncelediğimiz muhasebeler içerisinde bu hususta kurulmuş iki vakfa rastlanmış olup bunlar aşağıda zikredilmiştir.

Karayunus Mahallesi

Karayunus Câmii Şerbet Vakfı:

Bu şerbet vakfı Lala Paşa Çeşme vakfı ile birlikte zikredilmiştir. Her iki hayır için yapılan para vakfının miktarı 800 guruştur. Vakfın mütevellisi Seyyid Molla Ahmed'dir. Vakfın muhasebeleri 1192-1195/1778-81 yılları arasında yapılmıştır.⁽²²³⁾

Serâbâd Mahallesi

Kozluca Mescidi Ramazan Helvası Vakfı:

Helva vakfına dair bilgiye Kozluca Mescidi muhasebeleri içinde rastlanmaktadır. Mescid para vakfının sermayesi 57 guruş, helva vakfının sermayesi ise 49 guruştur. Mütevellisi ise Mehmed Efendi'dir. 1193/1779, 1200/1785 ve 1204/1789 yılı muhasebe kayıtlarında bu vakıfla ilgili olarak "vakf-ı berâ-yı helva-yı Ramazan-ı Şerîf der-mescid-i şerîf-i mez-bûr" şeklinde verilen bilgidir bu helvanın sadece Ramazan ayında ve Kozluca Mescidi içinde dağıtıldığı anlaşılmaktadır.⁽²²⁴⁾

e- Hasır Vakfı

Câmi ve mescid vakıfları genel olarak ibadethânelerin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde kurulmuşlarsa da sonradan ortaya çıkan yeni ihtiyaçları gidermek için de bazı vakıflar kurulabilmektedir. Aşağıda, Serâbâd Câmii'nin bu türden bir ihtiyacını karşılamak için kurulmuş bir vakıf muhasebesine yer verilmiştir.

Serâbâd Mahallesi Serâbâd Câmii Hasır Vakfı:

Serâbâd Câmii'ndeki bu hasır vakfı aynı câmiye yapılan kar vakfı ile birlikte zikredilmiştir. Hasır ve kar için vakfedilen paranın miktarı 1192-1195/1778-81 yılları arasında 133,5 guruş, diğer yıllarda 131,5 guruştur. Vakfın tevliyeti belirtilen yıllarda Topal Oğlu Halil'in üzerindedir.⁽²²⁵⁾

f- Abdesthâne Vakfı

Ayn Ali Mahallesi Akşemseddin Câmii

Mülhakatı Abdesthâne Vakfı:

Câmi vakfından ayrı olarak, câmi müstemilatından abdesthâne için yapılan bu para vakfının miktarı muhasebelerde 324 guruş olarak görülmektedir. Vakfın mütevellisi Ahmed Efendi'dir. Abdesthâne vakfının muhasebeleri 1192/1778 ve 1194-1196/1780-82 yılları arasında görülmüştür.⁽²²⁶⁾

221. MŞS., 211, s. 81, 86, 88, 96, 101, 106, 114, 116, 120, 124, 130, 131, 134, 138.

222. MŞS., 211, 143, 148, 154, 158, 162, 168.

223. MŞS., 211, s. 82, 86, 92, 96.

224. MŞS., 211, s. 87, 123, 141.

225. MŞS., 211, s. 82, 85, 92, 98, 104, 108, 112, 118, 122, 127, 132, 137, 141, 147, 151, 156.

226. MŞS., 211, s. 82, 91, 99, 104. Defterdeki ilgili kayıta abdesthâne vakfının Akşemseddin Câmii vakfı defterinde kayıtlı olduğu belirtilmiştir.

g- Hangi Amaçla Kurulduğu Belirtilmeyen Vakıflar

Araştırmamıza kaynaklık eden vakıf muhasebeleri 1192/1778 yılından 1210/1795 yılına kadar uzanan 19 yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Bu süreler içinde hemen hemen her yıl muhasebesi görülen vakıflardan ikisinin hangi amaçla kurulduğu tespit edilememiştir. Bu vakıflar şunlardır:

Tağar Hasan Beşe Vakfı:

Muhasebe kayıtlarına göre Hasan Beşe, bu vakfı lonca yakınında bulunan bir vakıf için yapmıştır. Ancak bunun ne vakfı olduğu kayıtlarda açıkça belirtilmemiştir. Vakfın muhasebesi 1192-1210/1778-95 yılları arasında her yıl görülmüştür. Vakfın sermayesi 67 gurusu, mütevellisi ise Molla Halil'dir.⁽²²⁷⁾

Hâkî Baba Mahallesi Şeyh Musa Vakfı:

Muhasebesi "vakf-ı nukûd-ı müteferrika Şeyh Musa be-mahalle-i Hâkî Baba an zamân Mehmed Beşe el-mütevellî sene 1196/1781-82" şeklinde verilmiştir. Vakfa ait başka bir muhasebe kaydına rastlanmamıştır.⁽²²⁸⁾

D- Manisa Vakıfları Üzerine Değerlendirmeler

Yukarıdaki ana ve alt başlıklarda XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Manisa'da değişik amaçlar için kurulmuş vakıfların muhasebelerine dair bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler de vakıfların hizmet alanlarına göre verilmiştir. Bu bilgilerden toplu bir şekilde mahallelerdeki vakıf varlığını ve hizmet alanlarına göre dağılımını görme imkânı yoktur. Aşağıdaki alt başlıklarda bu hususları ortaya koyacak bilgiler verilmiştir.

1-Manisa'daki Vakıfların Mahallelere Dağılımı

Vakıf muhasebelerinde Manisa'nın 38 mahallesinin ismine rastlanmıştır. Bu rakamın Manisa mahallelerinin sayısını yansıttığını söylemek mümkün değildir. Çünkü incelediğimiz vakıf muhasebelerinin bulunduğu defterdeki 1172 tarihli bir kayıt ile 200 numaralı defterdeki 1158 tarihli başka bir kayıt Manisa'daki mahalle sayısını 54 olarak vermektedir.

Bu mahalleler şunlardır:

Akmescid, Alay Bey, Ali Ağa, Arab Alanı, Attarca, Ayn Ali, Baba Kuyusu, Bektaş-ı Kebîr, Bektaş-ı Sagîr, Bölücek-i Atîk, Bölücek-i Cedîd, Câmî-i Kebîr, Çapraştı- lar-ı Kebîr, Çapraştı- lar-ı Sagîr, Çarşu, Çengizâde, Dânişmend Halil, Dere, Derviş Ali, Devciyân, Dilşi-

kar, Ebe (Kuyusu), el-Hâc Yahya, Ermeniyân-ı Bâlâ, Ermeniyân-ı Süflâ, Göktaşlı, Gürhâne, Hâkî Baba, Hüccâclar, Hüsrev Ağa, İbrahim Çelebi, İlyâs-ı Kebîr, İlyas-ı Sagîr, İmâd, İsa Fakîh, İvaz Paşa, Karahisar, Karayunus, Lala Paşa, Narlıca, Nâsırlı, Niflîzâde, Nişancı Paşa, Recâyi, Rûmiyân, Sakalar, Saz, Serabâd, Seydî Hoca, Sultaniye, Tekye, Yahûdiyân, Yarhasanlar ve Yaviler.⁽²²⁹⁾

Görüldüğü üzere bu 54 mahalleden dördü gayri-müslimlere aittir. Belirttiğimiz bu mahallelerden, 12'sinde herhangi bir vakıf muhasebesine rastlanmamıştır. Bu mahalleler arasında Ali Ağa, Bektaş-ı Sagîr, Câmî-i Kebîr, Çapraştı- lar-ı Kebîr, Dânişmend Halil, Dere, Hüccâclar, Nâsırlı, Niflîzâde, Recâyi, Sakalar ve Sultaniye yer almaktadır. Belirttiğimiz bu 12 mahallede vakıf eserin olmadığı düşünülmektedir. Çünkü Sultan Câmîi ve Câmî-i Kebîr (Ulu Câmîi) gibi vakıf olarak inşa edilen ibadethâneler bu mahallelerde yer almaktadır.

Vakıf muhasebelerinde farklı amaçlarla kurulduğunu gördüğümüz bu vakıfların mahallelere göre dağılımı aşağıdaki şekildedir:

Akmescid Mahallesi: Akmescid Çesmesi.

Alay Bey Mahallesi: Alay Bey Câmîi, Ferhad Ağa Câmîi, Fethullah Câmîi, el-Hâc Ahmed Mescidi, Râziye Hatun Mescidi, Yağcızâde El-Hâc Mehmed Mescidi, Alay Bey Çesmesi, Alay Bey mahallesinde bir başka çeşme ve el-Hâc Mahmud Su Kuyusu.

Arab Alan Mahallesi: Defterdar Mahmûd Efendi Câmîi.

Attar Hoca Mahallesi: Lonca yakınında Karaköy Çesmesi ve Attarca Câmîi yakınında Mübârek Çesmesi.

Ayn Ali Mahallesi: Akşemseddin Câmîi, Ayn-ı Ali Câmîi ve Akşemseddin Câmîi mülhakatı abdesthâne vakfı.

Baba Kuyusu Mahallesi: Baba Mescidi ve Baba Kuyusu Çesmesi.

Bektaş-ı Kebîr Mahallesi: Bektaş-ı Kebîr Mescidi.

Bölücek-i Atîk Mahallesi: el-Hâc Hüseyin Câmîi ve Pîrî Kadı Çesmesi.

Bölücek-i Cedîd Mahallesi: el-Hâc Osman Câmîi.

Çapraştı- lar-ı Sagîr Mahallesi: Çapraştı- lar-ı Sagîr Mescidi ve Çukur Çeşme.

Çengizâde Mahallesi: Tatar Şehabeddin Mescidi.

Derviş Ağa Mahallesi: Derviş Ağa Câmîi, Derviş Ağa Muallimhânesi ve Derviş Ağa Câmîi Yâsin-i Şerîf tilaveti vakfı ve Süleyman Ağa Çesmesi.

Devciyân Mahallesi: Devciyân Mescidi.

227. MŞS., 211, s. 81, 87, 92, 99, 101, 109, 110, 115, 117, 122, 124, 130, 134, 140, 143, 151, 155, 158, 162, 170.

228. MŞS., 211, s. 102.

229. MŞS., 200, s. 50-51; MŞS., 211, s. 18-19.

Dilşikâr Mahallesi: Dilşikâr Câmii ve Dilşikâr Çeşmesi.

Ebe Mahallesi: Ebe Mescidi.

el-Hâc Yahya Mahallesi: el-Hâc Yahya Câmii, Gülgün Hatun Çeşmesi ve Sülüklü Çeşme.

Göktaşlı Mahallesi: Göktaşlı Câmii ve Gülgün Hatun Çeşmesi.

Gürhâne Mahallesi: Gürhâne Mescidi.

Hâki Baba Mahallesi: Güne el-Hâc Mehmed Mescidi, Güne El-Hâc Mehmed Çeşmesi, Hâki Baba Çeşmesi, Şeyh Kuyusu, Hacı İmamzâde Su Kuyusu ve Şeyh Musa.

Hüsrev Ağa Mahallesi: Hüsrev Ağa mahallesi Çeşmesi ve Hüsrev Ağa Muallimhânesi.

İbrahim Çelebi Mahallesi: Gülgün Hatun Çeşmesi.

İlyas-ı Kebîr Mahallesi: İlyas-ı Kebîr Çeşmesi.

İlyas-ı Sagîr Mahallesi: İlyas-ı Sagîr Câmii, İlyas-ı Sagîr Çeşmesi.

İmad Mahallesi: İmad Mescidi.

İsa Fakih Mahallesi: İsa Balı Mescidi ve bu mescidde Yasin-i Şerîf Tilâveti vakfı ve İsa Fakih Mescidi.

İvaz Paşa Mahallesi: İvaz Paşa Câmii.

Karahisar Mahallesi: el-Hâc Himmet Mescidi, Gülgün Hatun Çeşmesi vakfı, Karahisar Çeşmesi.

Karayunus Mahallesi: Karayunus Câmii, Karayunus Câmii Şerbet Vakfı ve Karayunus Çeşmesi.

Lala Paşa Mahallesi: Defterdar Mahmud Efendi Çeşmesi, el-Hâc Ali Burnaz Çeşmesi, Lala Paşa Çeşmesi ve Soğuk Çeşme.

Narlıca Mahallesi: Gülgün Hatun Çeşmesi.

Nişancı Paşa Mahallesi: Nişancı Paşa Mescidi ve Mektebi.

Saz Mahallesi: el-Hâc Halil Câmii, Tekevî el-Hâc Mehmed Efendi Câmii, Saz Mahallesi Çeşmesi, Eşmen Hatun Çeşmesi, Kabakaç? Çeşmesi, ve Eşmen Hatun Mescidi.

Serâbâd Mahallesi: Serâbâd Câmii, Serâbâd Câmii kar ve hasır vakfı, Kozluca Mescidi, Orta Mescidi, Vâni Mehmed Efendi Mescidi ve Muallimhânesi ve Kozluca Mescidi'nde Ramazan Helvası.

Seydi Hoca Mahallesi: Seydi Hoca Mescidi.

Tekye Mahallesi: Tekye Mescidi.

Yarhasanlar Mahallesi: Emir Çavuş Mescidi ve Mektebi, el-Hâc Mehmed Mescidi, Mehmed Efendi Mescidi ve Su Kuyusu, Topal el-Hâc Hüseyin Mescidi ve Süleyman Ağa Çeşmesi.

Yaviler Mahallesi: Yaviler Mescidi.

Manisa'daki vakıflardan bazılarının Manisa Çarşısı

(mahalle), Karaköy Çarşısı ve Tahte'l-Kal'a Çarşısı (Kaalealtı) gibi yerlerde bulunduğu görülmektedir. Bu çarşılarda şu vakıfların bulunduğu görülmektedir.

Çarşı Mahallesi: Altun Pazarı Sebilhânesi,⁽²³⁰⁾ Lonca yakınında Fazlullah Ağa Sebilhânesi⁽²³¹⁾ ve Yoğurt Pazarı Başı Maslağı.

Karaköy Çarşısı: Kantar Oğlu Seyyid Hacı Mustafa Çelebi Sebilhânesi, Karcı Oğlu el-Hâc Ahmed Sebilhânesi ve Çavuş Oğlu Hacı Ali Maslağı.

Tahte'l-Kal'a Çarşısı: Leblebicizâde Mustafa Efendi'nin bu çarşıda yemek, kar maslağı ve Manisa fakirleri vakfı.

Manisa esnafının da değişik amaçlarla kurduğu vakıflar vardır. Bu esnafardan bir kısmının Manisa Çarşısı'nda faaliyet gösterdiği belirtilmişse de bir kısmının nerede faaliyette bulunduğu zikredilmemiştir.

Bu esnafalara ait vakıflar şunlardır:

Serrâchâne Çeşmesi, Manisa Sûku'nda Sabbağân Çeşmesi, eskiciyân-ı içerü esnafı soğuk su (mâ-i bârid) vakfı, muytâbân esnafının Yasin-i Şerîf tilâveti, aşûre ve ta'âmiye vakfı. Şu esnaf gruplarının da ta'âmiye (yemek) vakıfları vardır: Debbağân-ı gön esnafı, berber esnafı, demirci üstadları, ekmekçi esnafı, eskici (taşra) esnafı, helvacı esnafı, kavukçu esnafı vakfı, kazzaz esnafı, keçeci esnafı, muytâb esnafı, sabbağân esnafı, saraç esnafı, yukarı haffaflar esnafı, aşağı haffaflar esnafı ve palanyân çarşısında (Sûk-ı Palanyân) faaliyet gösteren palanyân esnafı.

Mahallesi Belirtilmeyen:

Hamza Efendi Câmii için kar (selc) vakfı ve aynı câmide Yâsin-i Şerîf tilâveti vakfı, Çaşnigir Sinan Ağa Câmii vakfı ve Karamânîzâde Ahmed Ağa'nın Çaşnigir Câmii'nde Hatm-i Şerîf ve Muhammediye vakfı, Ali Ağa Muallimhânesi, Behmen Ağa Mektebi, Lonca yakınında Tağar Hasan Beşe Vakfı. Yukarıda verilen bilgilerin daha kolay anlaşılması için aşağıdaki tabloda muhasebesi görülen vakıfların mahalle bazında sayıları verilmiştir.

Aşağıdaki tablo, Manisa'da bazı mahallelerin vakıf varlığı açısından zengin olduğunu göstermektedir. Câmii, mescid, çeşme, muallimhâne, mektep, kuyu, sebilhâne, maslak ve abdesthâne gibi vakıflar dikkate alındığında Alay Bey (9), Yarhasanlar (7), Saz (6), Hâkî Baba (5), Çarşı (5) ve Lala Paşa (4) mahallesinde sayıca fazla vakıf kurulduğu görülmektedir. Bu mahallelerdeki vakıf sayısı fazlalığının nedenini tespit etmek mümkün değilse de bu durum, mahallelerdeki hayırsever kişilerin varlığı,

230. Sebilhânenin Çarşı mahallesinde olduğu belirtilmemiş olsa da isminin Altun Pazarı olarak zikredilmesi onun bu mahallede olabileceğini akla getirmektedir. MŞS., 211, s. 81, 91, 97, 104, 107, 113, 117, 122, 126, 136, 142, 146, 151, 157, 162, 164, 170.

231. MŞS., 211, s. 79, 83, 88, 95, 100, 106, 111, 118, 123, 124, 129, 136, 142, 143, 165.

211 NUMARALI MANİSA ŞER'İYYE SİCİLİNDEKİ VAKIF MUHASEBE KAYITLARI (1778-1795)

mahallelerin ihtiyaçları ve büyüklüğü ile alakalı olmalıdır.

Tablo-2: 1778-1795 Yılları Arasında Manisa Mahallelerindeki Vakıf Varlığı

Mahalle Adı	Câmi	Mescid	Çeşme	Mualimhane	Mektep	Kuyu	Abdesthane	Sebilhâne	Maslak	Toplam
Akmescid			1							1
Alay Bey	3	3	2			1				9
Arab Alan	1									1
Attar Hoca			2							2
Ayn Ali	2						1			3
Baba Kuyusu		1	1							2
Bektaş-ı Kebir		1								1
Bölücek-i Atik	1		1							2
Bölücek-i Cedid	1									1
Çaprastları Sağır		1	1							2
Çarşı			2					2	1	5
Çengizâde		1								1
Derviş Ağa	1		1	1						3
Deveciyân		1								1
Dilşikâr	1		1							2
Ebe		1								1
El-Hâc Yahya	1		2							3
Göktaşlı	1		1							2
Gürhâne		1								1
Haki Baba		1	2			2				5
Hüsrev Ağa			1	1						2
İbrahim Çelebi		1								1
İlyas-ı Kebîr			1							1
İlyas-ı Sağır	1		1							2
İmâd		1								1
İsa Fakîh		2								2
İvaz Paşa	1									1
Karahisar		1	2							3
Karaköy Çarşısı								2	1	3
Karayunus	1		1							2
Lala Paşa			4							4
Narlıca			1							1
Nişancı Paşa		1			1					2
Saz	2	1	3							6
Serâbâd	1	3		1						5
Seydi Hoca		1								1
Tahte'l-Kal'a Çarşısı									1	1
Tekye		1								1
Yarhasanlar		4	1		1	1				7
Yaviler		1								1
Mahallesi Belirsiz	2			1	1					4
Toplam	20	28	32	4	3	4	1	4	3	99

2- Manisa Vakıflarının Hizmet Alanlarına Göre Dağılımı

1192-1210/1778-95 yılları arasında görülen vakıf muhasebelerinin sayısı birbirinden farklıdır. Bu durum bazı vakıf hesaplarının her yıl görülmediğini göstermektedir. Yıllara göre muhasebesi görülen vakıf sayısı 66 ile 88 arasında değişmektedir. Bazı vakıf muhasebelerinde sadece bir alanda hizmet

veren vakıfların, bazılarında iki üç alanda hizmet veren vakıfların hesapları birlikte görülmüştür. Dolayısı ile vakıf çeşitlerinin sayısı muhasebesi görülen vakıflardan fazla çıkmaktadır. Aşağıdaki tabloda, her bir muhasebede zikredilen vakıflar esas alınarak üç farklı tarihte hizmet alanlarına göre dağılım verilmiştir. Tabloda ayrıca bu hizmet alanlarındaki vakıfların sermaye miktarları da gösterilmiştir.

Tablo-3: Vakıfların Hizmet Verdiği Alanlara ve Sermayelerine Göre Dağılımı

Vakfın Hizmet Verdiği Alan	Hizmet Türündeki Vakıfların Yıllara Göre Sayısı ve Görülen Muhasebeler İçindeki Oranı			Hizmet Türündeki Vakıfların Yıllara Göre Sermayesi ve Görülen Muhasebeler İçindeki Oranı		
	1192/ 1778	1201/ 1786	1210/ 1795	1192/ 1778	1201/ 1786	1210/ 1795
Çeşme	24	18	18	9872,5	8714	7443
	%27,2	%20,6	%24	%33,9	%30,5	%28
Câmi	13	14	13	6327	6794,5	6760,5
	%14,7	%16	%17,3	%21,7	%23,8	%25,4
Esnaf Ta'âmiye Vakfı	15	16 ⁽²³²⁾	15	5160,5	4957	4429
	%17	%18,3	%20	%17,7	%17,3	%16,6
Mescid	16	19	15	3526	4033	5061
	%18,1	%21,8	%20	%12,1	%14,1	%19
Mescid ve Mektep	2	2	2	924,5	924,5	924,5
	2,27	%2,29	%2,6	%3,1	%3,2	%3,48
Sebilhâne	4	3	2	679,5	591	426
	%4,5	%3,4	%2,6	%2,3	%2	%1,6
Muallimhâne	3	3	3	636	552	636
	%3,4	%3,4	%4	%2,1	%1,9	%2,39
Mescid ve Yâsin Tilaveti Vakfı	1	1		384	384	
	%1,13	%1,14		%1,3	%1,3	
Mescid ve Mallimhâne	1	1	1	244	145	145
	1,13	%1,14	%1,3	%0,8	%0,5	%0,54
Mescid-Su Kuyusu	1	1		233	233	
	%1,13	%1,14		%0,80	%0,81	
Belirsiz	2	2	1	227	227	67
	%2,27	%2,29	%1,3	%0,78	%0,79	%0,25
Kuyu	2	2	1	222	222	42
	%2,27	%2,29	%1,3	%0,76	%0,77	%0,15
Maslak	1	1	2	205	205	255
	%1,13	%1,14	%2,6	%0,70	%0,71	%0,96
Hamza Efendi Câmi Yâsin Tilâveti ve Kar Vakfı	1	1	1	191	191	191
	%1,13	%1,14	%1,3	%0,65	%0,66	%0,71
Serâbâd Câmi Kar ve Hasır Vakfı	1	1		133,5	131,5	
	%1,13	%1,14	%1,3	%0,45	%0,46	
Eskiciyân-ı İçerü ve Bî'r-i Mâ-i Bârid	1	1	1	121,5	131,5	149
	%1,13	%1,14	%1,3	%0,41	%0,46	%0,56
Derviş Ağa Câmi Yâsin Tilâveti Vakfı		1			84	
		%1,14			%0,29	
Toplam	88	87	75	29087.5	28520	26529

232. Burada belirtilen 16 adet esnaf ta'âmiye vakfından 13'ü tek başına zikredilmiştir. Geri kalan üç vakıftan biri debbağân-ı gön esnafı vakfı olup nereye vakfedildiği belli değildir. Yine muytâbân esnafı ta'âmiyesi de tek başına zikredilmeyip Yâsin tilaveti ve aşûre vakfı ile birlikte verilmiştir. Üçüncüsünün de hangi esnaf koluna ait olduğu belirtilmemekle birlikte Tahte'l-Kal'a Sûk-ı ta'âmiyesine, maslağına ve Manisa fakirlerine vakfedildiği belirtilmiştir. MŞ., 210, s. 124, 127.

Tablodaki veriler, sırası ile çeşme, mescid, esnaf taamiyesi ve cami vakıflarının sayıca fazla olduğunu göstermektedir. Bu alandaki vakıfları sebilhâne ve muallimhâne vakıfları takip etmektedir. Bu vakıfların sermaye miktarlarına baktığımızda biraz önceki yapılan sıralama değişmektedir. Sermaye miktarı açısından çeşmeler birinci, câmiler ikinci, esnaf ta'âmiyesi üçüncü, mescidler dördüncü sırada yer almaktadır. Mescidlerin sayılarına oranla sermayelerinin küçük olduğu görülmektedir. Sebilhâne ve muallimhâne sermayeleri ise birbirine yakındır.

3- Defterde Geçen Vakıfların Manisa Üzerine Yapılmış Diğer Çalışmalarla Karşılaştırılması

Ele aldığımız defter dışında Manisa vakıfları hakkında bazı eserlerde de bilgiler bulunmaktadır. Araştırmamıza kaynaklık eden muhasebe defterine göre XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Manisa merkezde değişik hizmetleri karşılamak için kurulmuş 90'a yakın vakıf bulunmaktadır. Muhasebe defterlerindeki bilgilerden bu vakıfların ne zaman kurulduklarını tespit etmek mümkün değildir. Ancak İbrahim Gökçen'in Manisa'daki vakıflar ve hayırlar üzerine hazırladığı iki ciltlik eserinde (Gökçen 1946; Gökçen 1950), yukarıda hizmet alanlarına ve mahallelere göre dağılımını verdiğimiz bazı vakıflarla ilgili bilgiler verilmiştir. Bunların, daha çok isimleri kesin olarak bilinen Gülgün Hatun, Pîrî Kadı, Vanî Mehmed Efendi, Derviş Ağa, Tatar Şehabeddin, Eşmen Hatun, İsa Fakih, Ebe, Defterdar Mahmud Efendi vb. şahıslara ait vakıflar olduğu görülmüştür. Vakıf muhasebelerinde sadece mahalle adı belirtilen çeşme, mescid, mektep ve muallimhaneleri Gökçen'in eserinden tespit etmek mümkün olmamıştır. Çünkü bu mahallelerde bazen birkaç mescid ve çeşme birlikte zikredilmekte bu durum da aranan vakıf eseri tam olarak tespit etmemizi zorlaştırmaktadır. Mahalle isimlerindeki değişiklikler, bir mescidin camiye dönüştürülmesi, vakıf eserlerden birini bir şahsın tamir ettirmesi veya yeniden inşa etmesi sonucunda bu kişinin adıyla zikredilmeye başlanması gibi sebepler bu tespiti güçleştirmektedir. Gökçen'in eserleri üzerinde yaptığımız incelemede XV. ve XVI. yüzyıllarda Manisa'da mevcut olan vakıf sayısının muhasebe defterinde zikredilenlerden fazla olduğu dikkat çekmektedir. Gökçen'in eserlerinde, muhasebe kayıtlarında rastladığımız muallimhanelerden sayıca daha fazlasına rastlanmıştır. Ancak bu muallimhanelerin sayıca ve isimce, muhasebe defterinde tespit ettiklerimizle aynı olmadığı görülmüştür. Bu durum diğer bazı vakıf eserleri için de söz konusudur. Gökçen'in özellikle birinci kitabında zikrettiği vakıfların bir kısmının değişik nedenlerle varlığını XVIII. yüzyıla kadar sürdüremediğini görmekteyiz.

Muhasebe defterindeki verilere göre, XVIII. yüzyıl sonunda Manisa'da imaret statüsünde olanlar hariç 20 cami ve 28 mescit bulunmaktadır. Emecen'in Saruhanlı ve Osmanlı hanedanına ait olanlar da dahil olmak üzere XVI. yüzyılda zikrettiği cami sayısı dokuz, mescid sayısı ise 34'tür (Emecen 1989: 90-103, 87-90). Bu rakamlara göre, Manisa'da XVI. yüzyılda cami ve mescid sayısı 43 iken, XVIII. yüzyıl sonunda hanedan mensuplarına ait olanlar hariç 48'dir. XVIII. yüzyılda mescid sayısı XVI. yüzyıla nazaran sayıca azalırken, cami sayısında bir artış söz konusudur.

XVII. yüzyılın ilk yarısında Ulu Cami, Alibey, Hatuniye, Sultaniye ve Muradiye gibi imaret statüsünde olanlar da dahil olmak üzere cami sayısının 24 olduğu görülmektedir (Günay 2000: 145). Günay'ın Manisa'da aynı dönem için tespit ettiği mescid sayısı ise 57'dir (Günay 2000: 134-135). Bu rakamlar XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki cami sayısının XVIII. yüzyıl son çeyreğindeki cami sayısına hemen hemen yakın olduğunu göstermektedir. Ancak mescid sayısında ciddi fark söz konusudur. XVIII. yüzyılın son çeyreğindeki mescid sayısının XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki mescid sayısının neredeyse yarısı kadar olduğu dikkat çekmektedir. Bu durumu bazı mescidlerin camiye çevrilmesi ile açıklama imkânı yoktur. Çünkü XVIII. yüzyıl sonundaki cami sayısı ile XVII. yüzyıl ortalarındaki cami sayısı hemen hemen birbirine eşittir. Bu durumu iki şekilde açıklamak da mümkündür. Ya XVII. yüzyıl ortalarında mevcut olan mescidlerin çoğu yıkılarak XVIII. yüzyıla ulaşmamış, yada bizim incelediğimiz muhasebe defteri Manisa'daki bütün mescidlerin muhasebelerini içermemektedir. Burada, muhasebe defterinde yer alan cami ve mescidlerin sayısı ile ilgili sayısal veriler karşılaştırılmıştır. Şüphesiz bu karşılaştırmaları mahallece ve isimce de yapmak mümkündür. Yine aynı şekilde çeşme, mektep, muallimhane vb. vakıflarla ilgili de karşılaştırmalar yapılabilir. Ancak çalışmanın hacmini genişletmemek için bu karşılaştırmalara yer verilmemiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde toplumun dinî, iktisadî ve sosyal alanda ihtiyaç duyduğu pek çok yapı ve kurum vakıflar eliyle kurulmuş ve buralarda verilen hizmet de vakıf personeline karşılanmıştır. Hayırsever kişiler bu kurumları ihtiyaç halinde şehirlerden köylere kadar her yerleşim yerinde kurmuşlardır. Türklerin eline geçmesinden sonra Manisa'da gerek Saruhanlı Beyliği zamanında gerekse Osmanlılar zamanında farklı amaçlarla kurulmuş vakıflar bulunmaktaydı.

Vakıfların yıllık faaliyetlerine dair muhasebeler mütevelliler tarafından Manisa kadısı veya nâibi gözetiminde yapılmaktaydı. 1192-1210/1778-95 yılları arasındaki nâibler kontrolünde görülen 19 yıllık muhasebeler de 211 numaralı Manisa şer'iyeye siciline kaydedilmiştir. Çalışmamızda, bu 19 yıllık vakıf muhasebeleri değişik açılardan ele alınmıştır. Vakıf muhasebelerinin tamamının nâibler tarafından görülmesi Manisa'ya artık XVIII. yüzyıl sonunda kadıların gelmediğini göstermektedir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında 54 mahallesi olan Manisa'nın 38 mahallesinde vakıf esere rastlanmıştır. Muhasebe sonuçlarına göre, Manisa'da 32 adet çeşme mevcuttur. Bu çeşmelerden beşi Gülgün Hatun'a aittir. Defterde, Sultan, Muradiye, Hatuniye ve Ulucami gibi ibadethanelerin muhasebelerine rastlanmıştır. Bu camiler dışında Manisa'da incelediğimiz dönemde 20 cami ve 28 mescid bulunmaktadır. XVIII. yüzyılda vakıf varlığı açısından Alay Bey, Yarhasanlar, Saz, Çarşı, Hâki Baba, Lala Paşa gibi mahalleler ön plana çıkmışlardır.

Muhasebelerde dikkat çeken bir diğer husus Manisa esnaflarına ait yemek vakıflarıdır. 16 farklı kolda hizmet veren esnaf grubunun yemek vakfına rastlanmıştır. Yine esnaf gruplarından bazılarının yemek dışında soğuk su ve Yasin tilaveti vakıfları vardır. Yemek vakıflarının mütevelliliği genelde o esnaf grubunun kethüdası tarafından yapılmaktadır.

Cami, mescid, mektep, çeşme gibi bilinen vakıflar dışında hayırseverlerin farklı ihtiyaçlar için kurdukları vakıflar da vardır. Bunlar arasında aşure, şerbet, ramazan helvası, kar, soğuk su, hasır, hatim ve Muhammediye ve abdesthâne vakfı yer almaktadır.

Vakıfların sermayelerinde on dokuz yıllık süre içerisinde ciddi bir değişiklik görülmemektedir. Yine vakıfların gelirleri içerisinde musakkafat gelirlerinin iyice azaldığı ve para vakıflarının daha ön plana çıktığı görülmektedir.

KAYNAKLAR

1- Arşiv belgeleri

Manisa Şer'iyeye Sicili (MŞS), Defter No: 200; 211.

2- Yazma Eserler ve Makaleler

- Abdülaziz Bey. (1995a). *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tâbirleri 1.* (Yay. Haz. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Abdülaziz Bey. (1995b). *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tâbirleri 2.* (Yay. Haz. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Alkan, M. (2006). "Uşak Para Vakıfları (1890-1923)" *Bellekten*. 2006/LXX (258), 743-775.
- Baltacı, C. (2004). "Mektep" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını (29), 6-7.
- Çağatay, N. (2006). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık" *Vakıflar Dergisi*. Ankara: Tıpkı Basım PSY Vakıf Sistem Matbaası, 2006/IX, 39-56.
- Çiftçi, C. (2004a). "18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri" *Tarih Araştırmaları Dergisi*. C. XIII, (36), 79-102.
- Çiftçi C. (2004b). "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İâşesinde Bursa'nın Rolü" *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*. 2004/16, 153-171.
- Demirel, Ö. (1992). "Sivas Çeşmeleri" *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*. 1992/3, 169-178.
- Emecen, F. (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi C. 1-2*. İstanbul: Eser Kültür Yayınları .
- Gökçen, İ. (1946). *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar I*. İstanbul: Marifet Basımevi.
- Gökçen, İ. (1950). *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar II*. İstanbul: Marifet Basımevi.
- Günay, Mehmet. (2000). *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1650-1675)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. (Basılmamış Doktora Tezi).
- Güneri, H. (2006). "Vakıf Sular ve Su Vakıfları" *Vakıflar Dergisi*. 2006/IX, 67-79.
- Kayapınar, H. (2002). "Kuyular" *(TDVİA)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, (26), 510-513.
- Orbay, K. (2004). "Vakıf Muhasebe Defterlerinde Aynı Toplanan Tarımsal Gelirler ve Aynı Giderlerin Fiyatlandırılması ve Tarihsel Fiyatlar Endekslemeleri Konusunda", *Osmanlı Araştırmaları*, XXIV, 289-301.
- Orbay, K. (2005). "Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları" *Vakıflar Dergisi*, XXIX, 27-41.
- Orbay, K. (2009). "16. ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed İmaret'i'nin Mali Tarihi (1553-1650)" *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*. Sayı 22/Güz 2007, 125-158.
- Önkal, A.-Bozkurt, N. (1993). "Câmi" *(TDVİA)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, (7), 46-56.
- Özlü Z. (2011). "Osmanlı Devleti'nde Tekkelere Bir Bakış: Aşure geleneği" *Türk Kültürünü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 2011/57, 191-212.
- Öztürk, N. (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Pakalın, M. Z. (1993a). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (II)*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.
- Pakalın, M. Z. (1993b). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (III)*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.
- Pamuk, A. (2011). *Rasûlüllah'ın Dilinden Surelerin ve Duâların Esrârı. Hikmeti ve Fazileti*, İstanbul: Pamuk Yayıncılık.
- Singer, A. (2004). *Osmanlı'da Hayırseverlik Kûdüs'te Bir Haseki Sultan İmaretî*. (Çev: Dilek Şendil), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sözen, M.-Tanyeli, U. (1986). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Uçar, H. (2009). *Manisa Çeşmeleri*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Uluçay, Ç. (1942). *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticâret ve Esnaf Teşkilatı*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Urfalıoğlu, N. (1999). "Osmanlı Mimarlığında Sebiller" *Osmanlı*. Ankara: Yeni Türkiye Yayını, (10), 464-469.
- Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

EKLER

1192 Yılı Manisa Vakıf Muhasebeleri Transkripsiyonu (MŞS., 211, s. 78-83)

İşbu sene-i mübâreke-i amîmü'l-berake mâh-ı mu harremü'l-harâmı gurrresinden Medîne-i Mağnisa'da bi'n-niyâbe seccâde pîrâ-yı şerîat-ı garrâ fazîletlü Ömer Efendi Hazretlerinin zamân-ı sa'âdet encâmında vâki' olan muhâsebât defterleridir ki bervech-i âti zikr olunur tahrîran fi gurre-i muharremü'l-harâm sene 1192

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika muallimhâne-i Hüsrev Ağa der-zamân el-Hâc Mehmed el-mütevelli ale'l-vakf fi sene semân ve semânîn ve mie ve elf veka'a't-tahrîr min muharremü'l-harâm sene tis'a ve semânîn mie ve elf,

Asl-ı Mâl 135 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika ve musakkafât-ı mescid-i şerîf ve mekteb-i münîf Emir Çavuş be-mahalle-i Yarhasanlar der-zamân Molla Abdullah el-mütevelli fi sene 1192

Asl-ı Mâl 314,5 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i Akmescid be-mahalle-i mezbûr der-zamân Hüseyin el-mütevelli ale'l-vakf-ı'l-merkûm sene 1192,

Asl-ı Mâl 104,5 guruş

Vakf-ı nukûd-ı sebilhâne-i Kantar Oğlu Seyyid Hacı Mustafa Çelebi der-Sûk-ı Karaköy Seyyid Ali el-mütevelli ale'l-vakf-ı'l-mezbûr sene 1192

Asl-ı Mâl 105,5

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika ve musakkafât-ı Gülfâm Hâtun nâm-ı diğêr Gülgûn der-mahalle-i Göktaşlı Molla Hasan mütevelli fi sene 192

Asl-ı Mâl 160 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf Mehmed Efendi ve bir-i mâ-i latîf der-mahalle-i Yarhasanlar der-zamân Hasan Efendi el-mütevelli sene 192

Asl-ı Mâl 233 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika Câmi-i Şerîf-i Defterdâr Mahmûd Efendi der-mahalle-i Arab Alanı Hocasâde el-Hâc Mehmed el-mütevelli sene 192

Asl-ı Mâl 403,5 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i Karahisar der-mahalle-i mezbûr imam Abdullah Efendi el-mütevelli fi sene 192

Asl-ı Mâl 403,5 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf el-Hâc Ahmed der-mahalle-i Alay Beyi el-Hâc Mehmed el-mütevelli sene 1192

Asl-ı Mâl 361 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika Leblebicizâde Mustafa Efendi ta'âmiye-i Sûk-ı Tahte'l-Kal'a ve berâ-yı selc-i maslak dersûkı mezbûr ve berâ-yı zebûn li'l-fukarâ-i Mağnisa Seyyid Hasan Beşe mütevelli sene 192

Asl-ı Mâl 881 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i Serrâchâne be-Mağnisa der-zamân Molla Mehmed el-mütevelli 192

Asl-ı Mâl 141 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i Pîrî Kadı der-mahalle-i Bölceci Atîk Ali Çelebi el-mütevelli sene 1192

Asl-ı Mâl 482

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i Süleyman Ağa der-ma-

halle-i Derviş Ağa Es-Seyyid Mustafa bin Ahmed el-mütevelli sene 192

Asl-ı Mâl 1470,5 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika ta'âmiye-i haffâfân-ı bâlâ an-zamân Ahmed Çelebi el-mütevelli sene 192

Asl-ı Mâl 270 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika berâ-yı ta'âmiye-i keçeciyan der-Sûk-ı Mağnisa el-Hâc Mehmed el-mütevelli sene 192

Asl-ı Mâl 179 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika berâ-yı ta'âmiye-i palanyân der-Mağnisa Mehmed Beşe el-mütevelli, sene 1192

Asl-ı Mâl 173 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf-i Yaviler der-mahalle-i mezbûr Es-seyyid Ahmed Efendi mütevelli sene 192

Asl-ı Mâl 125 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i Süleyman Ağa der-mağnisa Mahmûd Beşe el-mütevelli sene 192

Asl-ı Mâl 211 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika câmi-i şerîf-i Derviş Ağa der-mahalle-i mezbûr Hüseyin Beşe mütevelli sene 192

Asl-ı Mâl 450 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf el-Hâc Mehmed der-mahalle-i Yarhasanlar Molla İbrahim mütevelli sene 192

Asl-ı Mâl 101 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika berâ-yı tilâvet-i Yâsin-i Şerîf ve selc be-Câmi-i Hamza Efendi be-Mağnisa Molla Mehmed mütevelli sene 192

Asl-ı Mâl 191 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme ve bir-i mâ-i Hacı İmamzâde der-mahalle-i Hâkî Baba Haydârzâde Mustafa Beşe mütevelli sene 1192

Asl-ı Mâl 600 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i Baba Kuyusu der-mahalle-i mezbûr Mustafa mütevelli sene 192

Asl-ı Mâl 197 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika Şeyh Kuyusu der-mahalle-i Hâkî Baba Mehmed Beşe mütevelli sene 192

Asl-ı Mâl 42 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika ta'âmiye-i eskiciyan-ı taşra an-zaman Molla Halil mütevelli sene 192

Asl-ı Mâl 90 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika muallimhâne-i şerîf der-mahalle-i Derviş Ağa Mehmed mütevelli sene 192,

Asl-ı Mâl 75 guruş,

İşbu defterde tilâvet- Yâsin-i Şerîf....merkûmdur, 84 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika câmi-i Dilşikâr ve câmi-i Alay Beyi be-Mağnisa Seyyid Ali Ağa mütevelli sene 1192

Asl-ı Mâl 305 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i Eşmen Hâtun der-mahalle-i Saz Arab Beşe Oğlu Molla Halil mütevelli sene 192

Asl-ı Mâl 112 guruş

Vakf-ı musakkafât Sebilhâne-i el-Hâc Fazlullah Ağa der-

211 NUMARALI MANİSA ŞER'İYYE SİCİLİNDEKİ VAKIF MUHASEBE KAYITLARI (1778-1795)

kurb-i Lonca be-Mağnisa Oğlu Mehmed Ağa mütevellî sene 1192

Hâsıl-ı icârât der sene-i kâmile 78 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf-i İsa Balı ve berâ-yı tilâvet-i Yâsin-i Şerîf der-mescid-i mezkûr Mehmed Efendi mütevellî sene 192

Asl-ı Mâl 384 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i Sülüklü der-mahalle-i el-Hâc Yahya el-Hâc Abdullah mütevellî sene 1192

Asl-ı Mâl 153 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf-i Topal el-Hâc Hüseyin der-mahalle-i Yarhasanlar İmam Mehmed Efendi mütevellî sene 192

Asl-ı Mâl 137 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika ve icârât-ı müsakkafât mescid-i seydi Hâce Molla İbrahim mütevellî sene 192

Asl-ı Mâl 60 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika câmi-i şerîf el-Hâc Osman der-mahalle-i Bölçek-i Cedîd Es-Seyyid Hüseyin mütevellî sene 192

Asl-ı Mâl 293 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika Soğuk Çeşme der-kurb-ı câmi-i şerîf-i Lala Paşa Süleyman Beşe mütevellî sene 192

Asl-ı Mâl 306 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i Burnâz el-Hâc Ali der-mahalle-i Lala Paşa Seyyid Halil mütevellî sene 192

Asl-ı Mâl 528,5 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i latîf-i sabbağân der-Sûk-ı Mağnisa Topçu İbrahim Beşe mütevellî sene 192

Asl-ı Mâl 1570,5 guruş

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika berâ-yı ta'âmiye-i sabbağân Seyyid İbrahim mütevellî sene 192

Asl-ı Mâl 465 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika Maslağ-ı Yoğurt Başı be-Mağnisa İlyas Oğlu Ali mütevellî sene 1192

Asl-ı Mâl 205 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf-i Ebe der-mahalle-i mezbûr Molla Mustafa el-mütevellî sene 1192

Asl-ı Mâl 188 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika câmi-i Ferhâd Ağa der-mahalle-i Alay Beyi Şeyh Mehmed Efendi el-mütevellî sene 1192

Asl-ı Mâl 719 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i Dilşikâr ve çeşme-i Alay Beyi der-mahalletân-ı mezbûretân be-Mağnisa İbrahim Efendi mütevellî sene 192

Asl-ı Mâl 649 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika muallimhâne-i münîf merhûm Ali Ağa Hüseyin Çelebi mütevellî sene 1192

Asl-ı Mâl 342 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-yi Gülgün Hâtun der-mahallât-ı Narlıca ve el-Hâc Yahya ve Karahisar Ali mütevellî sene 192

Asl-ı Mâl 256 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika câmi-i şerîf el-Hâc Yahya der-mahalle-i mezbûr Ömer Beşe mütevellî sene 192

Asl-ı Mâl 435 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika ta'âmiye-i helvacıyân der-Mağnisa Receb Beşe mütevellî sene 1192

Asl-ı Mâl 748,5 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf el-Hâc Himmet der-mahalle-i Karahisar İmam Seyyid Abdullah Efendi mütevellî (sene 1192)

Asl-ı Mâl 154 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf-i Gûne el-Hâc Mehmed der-mahalle-i Hâkî Baba Gümüş Mehmed Beşe mütevellî sene 1192

Asl-ı Mâl 150 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika eskiciyân-ı içeri berâ-yı mâ-i bâird el-Hâc Abdullah mütevellî sene 192

Asl-ı Mâl 121,5 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf ve mekteb-i münîf Nişancı Paşa der-mahalle-i mezbûr Seyyid Mehmed mütevellî sene 192

Asl-ı Mâl 610 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i latîf-i Çukur der-mahalle-i Çaprastlar-ı Sagır el-Hâc İbrahim mütevellî sene 192

Asl-ı Mâl 641 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf-i Çaprastlar-ı Sagır İbrahim Beşe mütevellî sene 192

Asl-ı Mâl 216 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika sınıf-ı debbağân-ı gön be-Mağnisa Molla Mehmed mütevellî sene 1192

Asl-ı Mâl 150 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika ve icârât-ı musakkafât câmi-i şerîf-i Çaşnigir Sinan Ağa be-Mağnisa Molla Halil mütevellî sene 192

Asl-ı Mâl 813 (guruş)

icârât der-sene-i kâmile (156)

İşbu defterde Karamânîzâde el-Hâc Ahmed nukûd-ı mevküfesi deyü...tahrîr olunmuşdur.

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika câmi-i şerîf-i el-Hâc Halil der-mahalle-i Saz be-Mağnisa an zamân İbrahim el-mütevellî ale'l-vakf-ı'l-mezbûr sene 1192

Asl-ı Mâl 625 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf-i Râziye Hâtun der-mahalle-i Alay Beyi be-Mağnisa Sarâczâde Es-Seyyid Mehmed Çelebi mütevellî sene 1192

Asl-ı Mâl 423 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika bî'r-i mâ-i el-Hâc Mahmud der-mahalle-i Alay Beyi Sarâczâde Seyyid Mehmed Çelebi mütevellî sene 1192

Asl-ı Mâl 180 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika beş çeşmeler der-mahallât-ı Sâz ve Alay Beyi ve Hüsrev Ağa Sarâczâde Seyyid Mehmed Çelebi mütevellî sene 192

Asl-ı Mâl 324 (guruş)

Vakf-ı icârât-ı musakkafât-ı câmi-i şerîf-i İvâz Paşa der-zamân Aîşe Hâtun an-evlâd-ı vâkif el-mütevellî sene 192

Hâsıl-ı icârât der-sene 545,5 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika berâ-yı ta'âmiye-i sınıf-ı berberân der-Sûk-ı Mağnisa Mahmud mütevellî ale'l-vakf-ı'l-mezbûr sene 1192

Asl-ı Mâl 382 (guruş)

Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf-i Baba Kuyusu der-mahalle-i mezbûr an-zamân Mustafa Beşe mütevellî sene 1192

Asl-ı Mâl 256 (guruş)

- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika sebilhâne der-Sûk-ı Altun Pazarı der-Mağnisa el-Hâc Hüseyin mütevellî sene 192
Asl-ı Mâl 407,5 guruş
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika Tağar Hasan Beşe be-kurb-i Lonca Molla Halil mütevellî sene 1192
Asl-ı Mâl 67 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika câmi-i şerîf-i Tekye el-Hâc Mehmed Efendi der-mahalle-i saz Osman Efendi mütevellî sene 1192
Asl-ı Mâl 306 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika berâ-yı tilâvet-i Yâsin-i Şerîf ve aşûra der-ta'âmiye-i muytâbân be-Mağnisa el-Hâc Mustafa mütevellî sene 192
Asl-ı Mâl 155 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i münîf el-Hâc İlyâs-ı Kebîr der-zamân Kethûda Ömer el-mütevellî ale'l-vakfi'l-mezbûr sene 1192
Asl-ı Mâl 241 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika Çeşme-i Baba Kuyusu der-mahalle-i mezbûr (Baba Kuyusu) an-zamân Mustafa mütevellî sene 1194 (2)
Asl-ı Mâl 197 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i mübârek der-kurb-ı Atarca an-zamân Molla Mehmed el-mütevellî sene 192
Asl-ı Mâl 97 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf-i Tekye der-mahalle-i mezbûr el-Hâc İbrahim el-mütevellî sene 1192
Asl-ı Mâl 218 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika berâ-yı ta'âmiye-i sınıf-ı serrâcân ve zaman Mustafa Beşe el-mütevellî sene 192
Asl-ı Mâl 274 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i Gülgûn Hâtun der-mahalle-i İbrahim Çelebi der-zamân Hüseyin Beşe el-mütevellî sene 192
Asl-ı Mâl 197,5
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika câmi-i şerîf-i Ayn-ı Ali der-zamân İmam Ahmed Efendi el-mütevellî sene 192
Asl-ı Mâl 328 (guruş)
- İşbu defterde Abdesthâne Akmescid vakfı...masturdur. 324 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika ta'âmiye-i haffafân-ı süflâ der-zamân Ahmed el-mütevellî ale'l-vakfi'l-mezbûr sene 1192
Asl-ı Mâl 176 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i Lala Paşa ve berâ-yı şerbet-i be-câmi-i Karayunus Es-Seyyid Molla Ahmed mütevellî sene 192
Asl-ı Mâl 800 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika câmi-i şerîf-i Karayunus der-Mağnisa Es-Seyyid Molla Ahmed el-mütevellî sene 192
Asl-ı Mâl 397 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf-i Bektaş-ı Kebîr an-zamân İbrahim Efendi el-mütevellî sene 1192
Asl-ı Mâl 406 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika berâ-yı selc ve hasîr be-câmi-i Serâbâd der-zamân Topal Oğlu Halil Ağa mütevellî sene 1192
Asl-ı Mâl 133,5 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika ta'âmiye-i kazzâzân der-Sûk-ı Mağnisa Ömer Ağa mütevellî sene 1192
Asl-ı Mâl 287
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika câmi-i şerîf-i Serâbâd an-zamân Halil Beşe mütevellî sene 1192
Asl-ı Mâl 227
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf-i ve muallimhâne-i Vâni Mehmed Efendi Kanlızâde Es-Seyyid el-Hâc Hasan Ağa mütevellî sene 1192
Asl-ı Mâl 145 (guruş)
Hâsıl-ı icârât der-sene-i kâmile 99 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika sebilhâne-i Karcı Oğlu el-Hâc Ahmed der-sûk-ı Karaköy Kebabçı el-Hâc Ali mütevellî sene 1192
Asl-ı Mâl 88,5 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf-i Deveciyân der-mahalle-i mezbûr Seyyid Şeyh Mehmed el-mütevellî sene 1192
Asl-ı Mâl 139 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika ta'âmiye-i üstâdân-ı haddadân be-Mağnisa Seyyid Hasan Çelebi mütevellî sene 192
Asl-ı Mâl 612 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf-i Yağcızâde el-Hâc Mehmed der-mahalle-i Alay Beyi el-Hâc Mehmed mütevellî sene 192
Asl-ı Mâl 270 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf-i Gürhâne İmam Halil Efendi el-mütevellî sene 192
Asl-ı Mâl 328 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i Defterdâr Mahmud Efendi der-mahalle-i Lala Paşa an-zamân Süleyman Beşe el-mütevellî sene 192
Asl-ı Mâl 399 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika çeşme-i Karaköy be-kurb-ı Atarca der-zamân Dede Oğlu Mehmed Beşe el-mütevellî sene 192
Asl-ı Mâl 102 (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika ta'âmiye-i Kavukciyân be-Mağnisa an-zamân el-Hâc Mehmed el-mütevellî sene 1192
Asl-ı Mâl 312, (guruş)
- Vakf-ı nukûd-ı müteferrika mescid-i şerîf-i Kozluca be-mahalle-i Serâbâd an-zaman Mehmed Efendi el-mütevellî sene 1192
Asl-ı Mâl 53 (guruş)

YIĞMA TAŞ MİNARELERİN ANALİTİK VE DENEYSEL YÖNTEMLERLE GÜVENLİĞİNİN BELİRLENMESİ: TRABZON MUHİTTİN CAMİİ MİNARESİ ÖRNEĞİ

İsmet ÇALIK* Betül DEMİRTAŞ**
Alemdar BAYRAKTAR*** Temel TÜRKER****

Özet

Bu çalışma kapsamında taşınmaz kültür varlığı olarak tescilli Trabzon Merkez Hacı Kasım Muhittin Camiinin Taş Minaresinin yapısal güvenliğinin belirlenmesi ve restorasyonu amacıyla statik ve dinamik davranışları analitik ve deneysel yöntemlerle araştırılmıştır. Öncelikle minarenin malzeme özellikleri belirlenmiş ve başlangıç sonlu eleman modeli oluşturulmuştur. Operasyonel Modal Analiz yöntemi ile yapılan deneysel ölçümlere göre başlangıç sonlu eleman modeli iyileştirilmiştir. İyileştirilmiş model, kendi ağırlığı ve deprem etkisi, kendi ağırlığı ve rüzgâr etkisi ile kendi ağırlığı ve sıcaklık değişimleri durumlarına göre analiz edilmiş ve sonuçlar irdelenmiştir. Yapılan değerlendirmeler neticesinde restorasyon aşaması için çeşitli öneriler geliştirilmiştir. Restorasyonun yapılmış olduğu kabul edilerek onarılmış halinin modeli, malzeme özellikleri revize edilerek yeniden analiz edilmiş ve sonuçlar değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler:

Hacı Kasım Camii, Taş Minare, Operasyonel Modal Analiz, Sonlu Eleman Analizi, Restorasyon

ANALYTICAL AND EXPERIMENTAL METHODS USED IN INVESTIGATING THE STRUCTURAL SAFETY OF PILE STONE MINARETS: THE EXAMPLE OF THE MINARET OF MUHİTTİN MOSQUE IN TRABZON

Abstract

Analytical and experimental methods to determine the structural safety and restoration of the historical minaret of the Trabzon Hacı Kasım Muhittin Mosque is the subject of this work. Firstly, the material properties of the minaret are determined and the initial finite element model is constructed. Secondly, the initial finite element model is improved, based on Operational Modal Analyses. Thirdly, this updated finite element model of the minaret is analyzed with regard to its weight and the impact of earthquake, wind and temperature variants. The results obtained are used in the suggestions for the restoration of the building. Finally, there is an analysis of the proposed restoration to the material suggested.

Keywords:

Hacı Kasım Mosque, Stone Minaret, Operational Modal Analyses, Restoration

* İnş. Yük. Müh. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Trabzon Bölge Müdürlüğü; ismetcalik@yahoo.com.tr
** İnş. Müh., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü; betuldemirts@hotmail.com
*** Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü; alemdar@ktu.edu.tr
**** Yard. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü; temelturker@ktu.edu.tr

1. GİRİŞ

Tarihi yığma taş minareler gerek estetik gerekse simgesel anlamları ile taşınmaz kültür varlıkları içerisinde önemli bir yer tutmaktadırlar. Uzun ince fiziki yapıları ile narin yapılar olarak değerlendirilen minarelerin büyük bir kısmının bu özelliklerine rağmen yıllara meydana okuduğu söylenebilir.

Bu çalışma kapsamında taşınmaz kültür varlığı olarak tescilli Trabzon Merkez Hacı Kasım Muhittin Camiinin Taş Minaresinin statik ve dinamik davranışları analitik ve deneysel yöntemlerle araştırılmıştır. Minarenin malzeme özellikleri belirlenmiş, mevcut durumu SAP2000 bilgisayar programı ile modellenmiş, yapılan deneysel ölçümlere göre sonlu eleman modeli iyileştirilmiştir. İyileştirilmiş model, kendi ağırlığı ve deprem etkisi, kendi ağırlığı ve rüzgâr etkisi ile kendi ağırlığı ve sıcaklık değişimleri kriterlerine göre analiz edilmiş ve sonuçlar irdelenmiştir. Yapılan değerlendirmeler neticesinde restorasyon aşaması için çeşitli öneriler geliştirilmiş ve öneriler doğrultusunda planlanan imalatların yaklaşık maliyeti tespit edilmiştir. Restore edildiği kabul edilen yapının modeli bu aşamada tekrar analiz edilmiş ve sonuçlar yorumlanmış, restorasyon önerileri geliştirilmiştir.

2. MİNARENİN TANITIMI

2.1. Eserin Konumu ve Tarihi

Taşınmaz kültür varlığı olarak tescilli Trabzon Merkez Hacı Kasım Muhittin Camii Trabzon Merkez Cumhuriyet Mahallesi 200 ada 45 parselde yer almaktadır. Eserin kuzeyinde Yavuz Selim Bulvarı (Tanjant Yolu), güneyinde konut, doğusunda boş arsa ve batısında yol bulunmaktadır. Eserin batısında bulunan yolun karşısında eski eser tescilli Fatih Hamamı olup, bulunduğu konum itibari ile Trabzon kentinin önemli arterlerinden birinde yer almaktadır.

Eser Mazbut Hacı Kasım Muhittin Camii Vakfına ait olup İdaresi ve temsili Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Cami ilk olarak Yavuz Sultan Selimin defterdarı Hacı Kasım tarafından H. 938 (M. 1531) yılında ahşap bir mescit olarak yaptırılmıştır (Eroğlu 2007). Yerinde var olan ahşap mescidin yanması üzerine Hazinezarade Osman Paşa tarafından bugünkü şekli ile yeniden inşa ettirilmiştir. Mihrap üzerindeki tek satırlık ayet kitabesine göre inşa tarihi R.11 Haziran 1236 (M. 23 Haziran 1821)'dir (Özen vd. 2009).

Yeniden inşası Sultan II. Mahmut'un padişahlığı döneminde yapılan eserin o döneme damgasını vuran barok, rokoko ve ampir üslubun izlerini taşıyan öğeleri bulunmaktadır (Eroğlu 2007). Eser Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu envanterine 425 numara ile kayıtlıdır (Özen vd. 2009). Caminin çevresi ile birlikte görünüşü Resim 1'de verilmektedir.

Resim 1. Hacı Kasım Muhittin Camii ve çevresi.

Hacı Kasım Muhittin Camii aynı dönemde yörede inşa edilen Trabzon Merkez Konak Camii ve Trabzon Merkez Hoca Halil Camii ile benzerlik göstermektedir. Hacı Kasım Muhittin Camii ve minaresi benzerlik gösterdiği bu eserlerden daha sadedir.

2.2. Caminin ve Minarenin Mimari Özellikleri

Kareye yakın planlı olan caminin beden duvarlarının dış kısmı düzgün kesme taştan iç kısımları ise moloz taştan yapılmıştır. Caminin güneybatı ve güneydoğu köşeleri daireseldir. Orijinal çatı örtüsünün yöresel örneklerine benzer şekilde ahşap olduğu tahmin edilen eserin şu andaki mevcut kubbesi betonarme olarak sonradan yapılmış olup kubbenin üzeri kurşun örtülüdür. Kubbe harici kalan çatı örtüsü ise kiremit kaplıdır. Ana mekânın kuzeyinde betonarme bir eklenti bulunmakta olup, bu eklenti altında cami müştemilatı yer almaktadır.

Caminin minaresi ise kuzeybatı cephesinde girişin sağında duvara bitişik olarak inşa edilmiştir. Minare, düzgün kesme taş malzemeden pabuç (kaide ve soğan), gövde, şerefe, petek ve külah ve âlemden oluşmaktadır (Resim 2, Şekil 1 -bkz. *makale sonu ekler kısmı*-). Şerefe altı ve şerefe korkulukları işlemeli olup minareye estetik değer katmaktadır.

2.3. Minarenin Bulunduğu Alanın Özellikleri

Trabzon Merkez Hacı Kasım Muhittin Camiinin bulunduğu Trabzon Cumhuriyet Mahallesi, Trabzon ilinin tümü gibi IV. derece deprem bölgesinde bulunmaktadır (Deprem Bölgesi Haritası 1996). Her ne kadar IV. Deprem bölgesinde bulunsada yapının çevre bölgelerde oluşabilecek şiddetli depremlerin etkisini hissetmesi beklenebilir. Bu sebeple deprem etkisi altındaki performansının irdelenmesi uygun görülmüştür.

Eserin bulunduğu alanda etkin olan hâkim rüzgâr yönü Meteoroloji Genel Müdürlüğü kayıtlarından alınmış olup SSW (güney güneydoğu); ortalama rüzgâr hızı 2.1 m/sn olarak belirlenmiştir (Meteoroloji Genel Müdürlüğü İnternet Sitesi 2011). En yüksek ortalama sıcaklık Ağustos ayı ortalaması olan 23.4 °C; en düşük ortalama sıcaklık ise Ocak ayı için ölçülen 7.2 °C'dir. Toplam yıllık sıcaklık ortalaması ise 15.0 oC'dir (Trabzon Meteoroloji Bölge Müdürlüğü İnternet Sitesi 2011).

Resim 2. Hacı Kasım Camii batı cephesi ve minarenin görünüşü.

3. MİNARENİN MEVCUT DURUMU

Trabzon Merkez Hacı Kasım Camiinin iç mekânı bakımli ve sağlıklı olmakla birlikte dış cephede kullanılan taş öğelerde ciddi hasarlar gözlenmektedir. Özellikle söveler ve kaplama elemanlarındaki taşlarda yer yer 8-10 cm derinliğe varan bozulmalar olmakla birlikte bir kısım taşların da tamamen özelliğini ve mukavemetini kaybettiği anlaşılmaktadır. Minarede görülen hasarlar taşlardaki bozulmalar olarak ortaya çıkmakta olup, herhangi bir çatlak ya da düşey ekseninde şakülünden kayma bulunmamaktadır. Minarenin kaidesinde bozulmalar bulunmakta olup, kaide ile soğan kısmının arasında geçiş elemanı olan ve taş silme olarak adlandırılan taşlar ise neredeyse tümüyle özelliğini kaybetmiştir. Kaidenin üzerinde yer alan soğan kısmında çok ciddi taş erimeleri ve tabaka atmaları gözlenmiştir. Minarenin gövde kısmında pek hasarlı eleman olmakla beraber lokal olarak erimiş bazı taşlar bulunmaktadır. Şerefe altında ve şerefe korkuluklarında da pek görülmeyen taş erimeleri petek kısmında en yoğun şekilde karşımıza çıkmaktadır (Resim 3). Şerefe üzerindeki petek kısmının özellikle batı kısmı tümüyle özelliğini yitirmiştir.

Resim 3. Minarede şerefe üzeri bozuk taşlar.

4. CAMİNİN VE MİNARENİN GEÇİRDİĞİ ONARIMLAR

Trabzon Merkez Hacı Kasım Muhittin Camii doğal taş malzemeden yapılmış olup, geçmiş yıllarda betonarme çatı ve kubbe elemanları eklentileri ile günümüze kadar ulaşmıştır. Daha sonraki dönemlerde kuzey cephesine ve doğu cephesine de betonarme eklentiler yapılmıştır. 2000'li yılların başında yapının doğu kısmındaki eklenti kaldırılmış olup, kuzeyinde yer alan eklenti hali hazırda yapıya bitişik olarak bulunmaktadır. 2003–2004 yıllarında ise cami zemininde kazı yapılarak etrafı perde duvarlar ile örülmüş ve bir bodrum kat oluşturulmuştur.

Trabzon Merkez Hacı Kasım Muhittin Camiinin minaresi de cami beden duvarları ile aynı doğal taş malzemeden yapılmıştır. Yapılan araştırmalar ve yaşlı cami cemaatinden alınan bilgilere göre minareye herhangi müdahale olmamıştır.

5. MİNARENİN MALZEME ÖZELLİKLERİ

5.1. Taş Özellikleri

Minare ile benzer özellikte olan cami beden duvarlarından taş numuneleri alınmış ve numunelere laboratuvarında tek eksenli basınç deneyi, özgül ağırlık ve absorpsiyon deneyleri uygulanmış ve Tablo 1'deki veriler elde edilmiştir. Minarede kulla-

nılmış olan taşın yöreden temin edilmiş olan bir çeşit andezit olduğu düşünülmektedir.

Deney	Sonuçlar
Tek eksenli basınç deneyi	45.07 MPa (orta zayıf kaya-R3)
Kuru özgül ağırlık	2.25 g/cm ³
Doymun yüzey özgül ağırlık	2.30 g/cm ³
Zahiri özgül ağırlık	2.37 g/cm ³
Absorpsiyon	2.24 g/cm ³

Tablo 1: Taş Numunesi Deney Sonuçları

5.2. Zemin Özellikleri

Yapının oturduğu zeminin özelliklerinin belirlenmesi analitik modelin oluşturulmasında önemli bir kriterdir. Bu kapsamda öncelikli olarak yakın tarihte cami ana mekânının altında açılan bodrum katın kazısına şahit olan insanlardan bilgi edinilmiştir. Görgü tanıklarının verdiği bilgiler, yapının oturduğu zeminin toprak olduğu ve herhangi bir kaya kırımı yapılmadığı yönündedir. Eserin yaklaşık 30 metre kuzeyinde yer alan 202 ada 66 parselin zemin etüt raporuna ulaşılmış olup, görgü tanıklarının ifadesi ile örtüşür şekilde zemin deney sonuçlarının olduğu tespit edilmiştir (Ayar 2007). Raporda "İnceleme

alanında yüzeyde 0.50 m kalınlığında bitkisel toprak, altında kumlu düşük plastisiteli kil gözlenmiştir. Bu birim alttaki aglomera, volkanik breş ve tüflerin tamamen ayrışması sonucu oluşmuştur (Ayar 2007).” ifadesi bulunmakta ve zemin sınıfı CL olarak tanımlanmaktadır. Yukarıda belirtilen veriler ışığında inceleme yaptığımız Trabzon Merkez Hacı Kasım Camii ve Minaresi zemin sınıfı CL, zemin emniyet gerilmesi 1.5 kg/cm² olarak kabul edilmiştir. Belirlenen zemin sınıfına göre ilgili yönetmelik uyarınca yerel zemin sınıfı Z4 olarak belirlenmiştir (Afet Bölgelerinde Yapılacak Yapılar Hakkında Yönetmelik 2007).

5.3. Harç Özellikleri

Harç özelliklerinin belirlenmesi malzeme özelliklerinin belirlenmesinin en zor ve maliyet ve süre isteyen kısmı olduğu için çalışma kapsamında harç analizi yapılamamıştır. Çalışma için literatürde daha önce bu konuda yapılmış çalışmalarda kullanılan harç örneklerinin verileri kullanılmıştır. Buna göre kireç harcının basınç dayanımı olarak 5.00 MPa, çekme dayanımı ise 0.50 MPa olarak kabul edilmiştir (Çizer vd. 2004).

5.4. Ahşap Özellikleri

Minare külâhının malzemesi ahşap olup, elastisite modülü olarak liflere dik yönde 12 GPa, liflere paralel yönde ise 0.7 GPa değerleri alınmıştır (İnşaat Mühendisliği El Kitabı 2000).

5.5. Elastisite Modüllerinin Hesabı

Minare taş ve harç malzemenin oluşmaktadır. Taş ve harç malzemenin elastisite modülü literatürde kullanılan aşağıdaki ifade ile hesaplanmıştır (Uniform Building Code Standards 2011).

$$E_p = 6500 * (f_b)^{0.6} \quad (1)$$

Burada,

E_p : Malzemenin elastisite modülünü (psi)

f_b : Malzemenin basınç dayanımını (psi)

göstermektedir.

Minarenin sonlu eleman modeli makro modelleme tekniği kullanılarak oluşturulmuştur. Makro modellemede harç ve taş birleşik model olarak dikkate alınmaktadır. Birleşik elemanlı malzemelerin elastisite modüllerinin hesaplanması literatürde aşağıdaki ifade ile yapılmaktadır (Bayraktar vd. 2010, Uniform Building Code Standards 2011).

$$E_d = \left(\frac{1 + (\frac{t}{m})}{1 + (\frac{t}{m})} \right) E_{\text{taş}} \quad (2)$$

Burada,

t : Harç kalınlığı/Taş kalınlığı
 m : $E_{\text{harç}}/E_{\text{taş}}$
 göstermektedir.

Yukarıda verilen formüller kullanılarak minare duvarlarının birleşik elastisite modülü $8.49 * 10^9$ N/m² olarak belirlenmiştir.

6. MİNARENİN ANALİTİK MODELİ

Minarenin sonlu eleman modeli, 19307 adet düğüm noktası ve 14217 adet 3 boyutlu 8 düğüm noktalı katı elemandan oluşmaktadır. Merdiven modele dahil edilmiştir. Başlangıç modelinde, sınır şartları olarak minarenin kaide kısmının alt bölgesindeki tüm serbestlikleri ile minarenin 8.30 m yüksekliğine kadar cami duvarıyla temas eden yüzeylerindeki serbestlikleri tutulmuştur. Minarenin SAP2000 sonlu eleman programı kullanılarak oluşturulan 3 boyutlu sonlu eleman modeli ve minarenin iç kısmını oluşturan taş sütun ve merdivenlere ait modeller Şekil 2’de (*bkz. makale sonu ekler kısmı*) gösterilmektedir (SAP2000 2009).

Sonlu eleman modelinde, Bölüm 5.5’te hesaplanan sağlam kısmın birleşik elastisite modülü, yapıda zayıf olan kısımlar için ise %25 azaltılmıştır. Ahşap olan külâh kısmının elastisite modülü $7 * 10^8$ N/m² olarak alınmıştır. Birim hacim ağırlıkları taş için 2.30 g/cm³, ahşap için 0.53 g/cm³ olarak belirlenmiştir. Taş kısmın poisson oranı 0.2, ahşap kısmın poisson oranı ise 0.15 olarak alınmıştır. Minare modal analizi sonucu oluşan mod şekilleri Şekil 3’te (*bkz. makale sonu ekler kısmı*) sunulmaktadır.

7. MİNARENİN DENEYSEL ÖLÇÜMLERİ

Yapıların mevcut dinamik davranışlarını yansıtan ve doğal frekans, mod şekli ve sönüm oranı olarak adlandırılan dinamik özelliklerinin deneysel ölçüm metodlarına bağlı olarak belirlenmesinde Deneysel ve Operasyonel Modal Analiz yöntemleri olmak üzere başlıca iki yöntem kullanılmaktadır (Bayraktar vd. 2008). Bu yöntemlerden Deneysel Modal Analiz yönteminde yapı bilinen bir etki ile uyarılmakta ve yapının bu etkiye verdiği tepki ölçülmekte, Operasyonel Modal Analiz yönteminde ise yapı taşıyıcı yükü, rüzgâr veya yaya hareketi gibi bilinmeyen çevresel etkiler ile uyarılmakta ve yapının bu etkilere verdiği tepki ölçülmektedir (Bayraktar vd. 2007).

Hacı Kasım Camii Minaresinin yapısal davranışının incelenmesi ve analitik modelin iyileştirilmesi amacı ile Operasyonel Modal Analiz yöntemi kullanılmıştır. Ölçüm süreci iki aşamalı olarak yapılmıştır. İlk aşamada 6 adet ivmeölçer kullanılmış olup, ivmeölçerler minare taş merdiveninin çekirdek

kısına monte edilmiştir. İkinci aşamada ise minare duvarlarına monte edilen 1 adet sabit referans ve 8 adet hareketli ivmeölçerin yer değiştirilerek kullanılması yoluyla toplam 16 noktadan veriler toplanmıştır.

7.1. Minare Çekirdeğinde Yapılan Ölçüm

Minare çekirdeğinde güney ve batı yönlerine yerleştirilen 6 adet tek eksenli ivmeölçerler yardımı ile ölçümler yapılmıştır. İvmeölçerlerin yerleşim yerleri ve yönleri Şekil 4'te (bkz. *makale sonu ekler kısmı*) sunulmuştur. İvmeölçerler B&K 4507 tipinde olup kablolar yardımı ile 17 kanallı Brüel&Kjaer 3560 veri toplama ünitesine bağlanmış olup, veriler PULSE bilgisayar yazılımına aktarılmıştır (Resim 4).

Bu programda sinyallerin işlenmesinin ardından OMA yazılımı ile minarenin dinamik karakteristikleri elde edilmiştir. Dinamik karakterlerin belirlenmesinde frekans ortamında Piklerin Seçilmesi (PP) ve zaman ortamında Stokastik Altalan Belirleme (SSI) yöntemleri kullanılmıştır (OMA 2008, Bayraktar vd. 2009, Bayraktar vd. 2011).

Minare çekirdeğinde yapılan ölçümler neticesinde dinamik karakterlerin belirlenmesinde kullanılan

Resim 4. Deneysel ölçüm düzeneği (Veri toplama ünitesi bilgisayar ve ivme ölçerler).

Piklerin Seçilmesi (PP) yöntemine ilişkin grafik Şekil 5'te (bkz. *makale sonu ekler kısmı*); zaman ortamında Stokastik Altalan Belirleme (SSI) yöntemine ilişkin grafik ise Şekil 6'da (bkz. *makale sonu ekler kısmı*) sunulmuştur.

7.2. Minare Duvarlarında Yapılan Ölçüm

Minare beden duvarlarında güney, kuzey, doğu ve batı yönlerine yerleştirilen ve Şekil 7'de (bkz. *makale sonu ekler kısmı*) gösterilen biçimde 9 adet tek eksenli ivmeölçerler yardımı (16 ölçüm noktası) ile ölçümler yapılmıştır. İvmeölçerler yerleştirilirken, 1 adet referans ivmeölçer yerleştirilmiş olup 8 adet ivmeölçerin yer değiştirilmesi ile ölçüm yapılmıştır. Referans ivmeölçerin tanımlanması ile sinyaller bil

gisayar programı yardımı ile birleştirilmiştir. Minare çekirdeğinde yapılan ölçüm tekniği, bilgisayar programları ve analiz yöntemleri minare duvarlarındaki ölçüm için de aynı şekilde kullanılmıştır. Minare duvarlarına yerleştirilen ivmeölçerlerin yerleşim planları ve ölçümde kullanılan numaralandırma sistemi Şekil 7’de verilmiştir.

Minare duvarlarında yapılan ölçümler neticesinde dinamik karakterlerin belirlenmesinde kullanılan Piklerin Seçilmesi (PP) yöntemine ilişkin grafik Şekil 8’de (bkz. makale sonu ekler kısmı); zaman ortamında Stokastik Altalan Belirleme (SSI) yöntemine ilişkin grafik ise Şekil 9’da sunulmuştur.

7.3. Analitik ve Deneysel Yöntemlerle Elde Edilen Dinamik Karakteristiklerin Karşılaştırılması

çalışmalarında elde edilen doğal frekanslar ile analitik modelimizde oluşan doğal frekansların farklılıklarını ortadan kaldırmak amacı ile modelimizin iyileştirilmesi yapılmıştır. Bu kapsamda minarenin cami ile bitişik olan 8.30 metre yüksekliğe kadar olan kısmına atanan sabit mesnetler yay olarak düzenlenmiştir. Yay katsayısı 6400 kN/m olarak seçilmiştir. Tablo 3’te deneysel ve analitik modellerin frekansları verilmektedir. Deneysel ve iyileştirilmiş model sonuçları arasındaki fark kabul edilebilir seviyeye çekilmiştir. Analizlerde iyileştirilmiş sonlu elaman modeli kullanılmıştır.

Minarenin deprem analizi yapılırken deprem etkisi, 2007-Afet Bölgelerinde Yapılacak Yapılar Hakkında Yönetmelik esasları uyarınca belirlenmiştir.

Yapıya etki eden rüzgâr yükü TS 498 Yapı Eleman-

Tablo 2: Analitik ve Deneysel Verilerin Karşılaştırılması

Mod	Analitik	Minare çekirdeğinde yapılan ölçüm				Minare duvarlarında yapılan ölçüm			
		PP Yöntemi		SSI Yöntemi		PP Yöntemi		SSI Yöntemi	
	Frekanslar (Hz)	Frekanslar (Hz)	Sönüm Oranları	Frekanslar (Hz)	Sönüm Oranları	Frekanslar (Hz)	Sönüm Oranları	Frekanslar (Hz)	Sönüm Oranları
1	3.723	3.066	0.751	3.065	0.660	3.045	0.494	3.037	0.826
2	3.920	3.254	0.897	3.255	0.713	3.142	0.537	3.243	0.593
3	13.853	5.333	1.098	5.333	1.140	5.320	1.355	5.300	0.752
4	14.625	5.563	0.563	5.525	1.567	5.553	0.778	---	----
5	17.338	6.106	0.485	6.108	0.257	6.079	0.462	---	----
6	24.561	6.397	0.968	----	----	6.384	0.970	----	----

Analitik olarak elde edilen modların frekansları ve deneysel yöntemlerle yapılan çalışmalardan elde edilen modların frekanslarının karşılaştırılması Tablo 2’de gösterilmiş, analitik modelin iyileştirilmesi bu veriler ışığında yapılmıştır.

8. MİNARENİN ANALİTİK MODELİNİN İYİLEŞTİRİLMESİ VE ANALİZİ

İyileştirmeye başlamadan önce deprem davranışında etkili mod sayısını belirlemek amacıyla iyileştirilmemiş analitik model üzerinde deprem analizleri yapılmış ve maksimum yer değiştirmeler karşılaştırılmıştır. Buna göre 2. modan sonraki mod katkıları yer değiştirmeleri önemli derecede etkilememektedir. Bu nedenle, iyileştirmede ilk iki mod esas alınmıştır.

Hacı Kasım Muhittin Camii Minaresinin deneysel

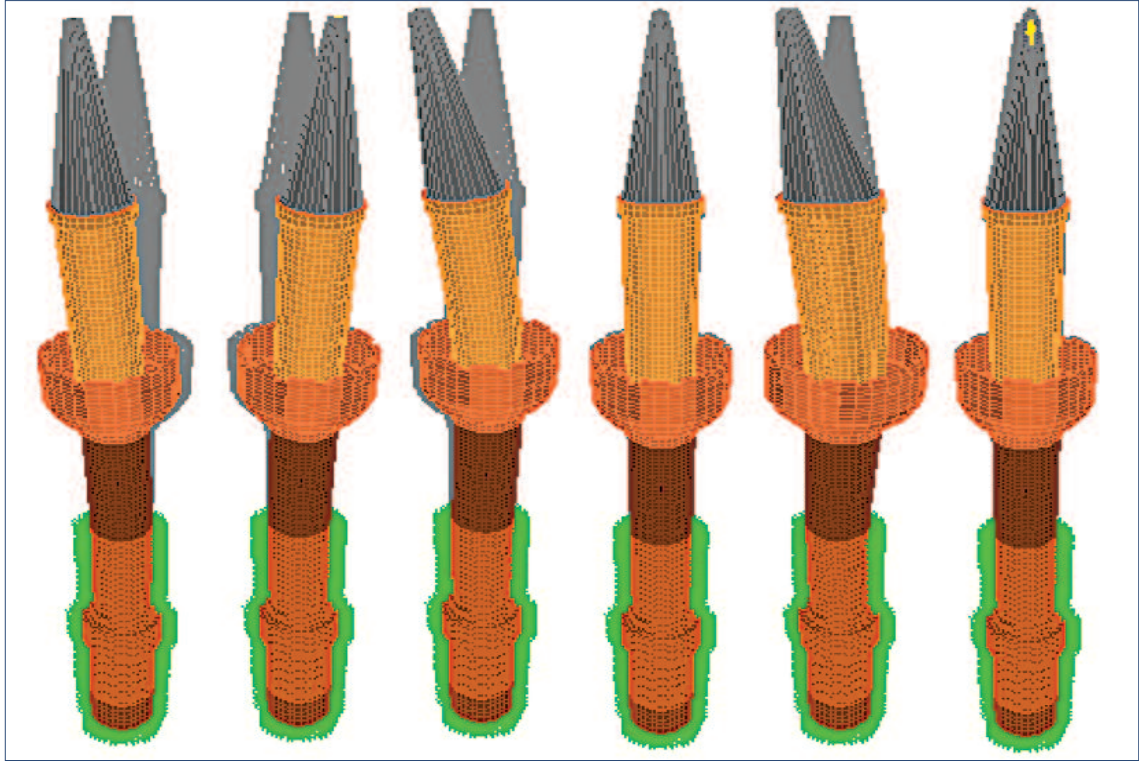
larının Boyutlandırılmasında Alınacak Yüklerin Hesap Değerleri şartnamesinden belirlenmiş olup, Meteoroloji Genel Müdürlüğü verileri kullanılmıştır.

Minarenin sıcaklık etkisi altında analizlerinde de Meteoroloji Genel Müdürlüğü verileri kullanılmış, maksimum ortalama sıcaklık 23.4 0C, minimum sıcaklık 7.2 0C olarak alınmıştır. Taş için ısıl genişleme katsayısı 1.90 sa/moC, ahşap için 0.17 sa/moC değeri kullanılmıştır. İyileştirilmiş sonlu elaman

Tablo 3: İyileştirilmemiş ve İyileştirilmiş Modelin Frekanslarının Karşılaştırılması

Mod Numarası	Frekanslar (Hz)				Fark (%)
	Deneysel	İyileştirilmemiş Model	İyileştirilmiş Model		
1	3.066	3.723	3.066	0	
2	3.254	3.920	3.073	5.5	

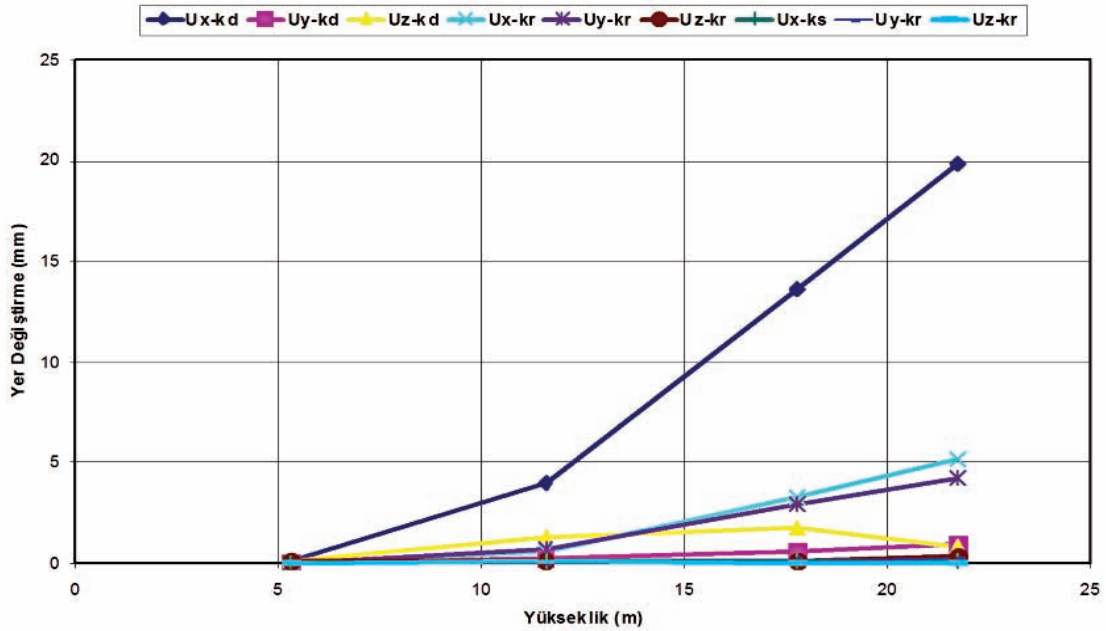
modeli kullanılarak minarenin elde edilen mod şekilleri Şekil 10'da gösterilmektedir.

1.Mod Şekli 2.Mod Şekli 3. Mod Şekli 4. Mod Şekli 5. Mod Şekli 6. Mod Şekli

Şekil 10. İyileştirilmiş modelin mod şekilleri.

İyileştirilmiş sonlu eleman modeli kendi ağırlığı ve deprem etkisi, kendi ağırlığı ve rüzgâr etkisi ile kendi ağırlığı ve sıcaklık değişimleri durumlarına göre analiz edilmiştir. Çeşitli yükleme durumlarına göre yer değiştirmenin yüksekliği boyunca değişimi Şekil 11'de verilmektedir.

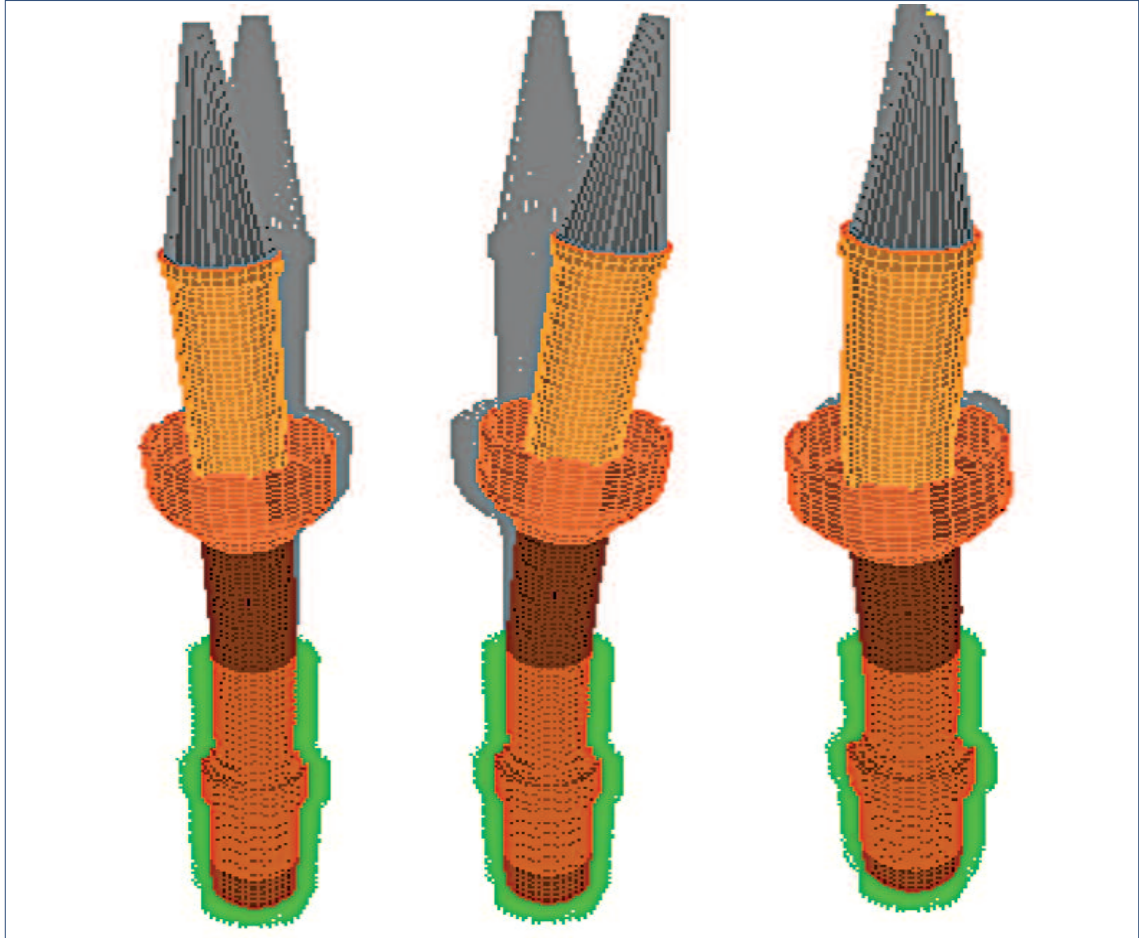

Şekil 11. Çeşitli yükleme durumlarına göre oluşan yer değiştirmeler.

- Ux-kd:** X doğrultusunda kendi ağırlığı ve deprem yükü etkisi altındaki yerdeğiştirme
Uy-kd: Y doğrultusunda kendi ağırlığı ve deprem yükü etkisi altındaki yerdeğiştirme
Uz-kd: Z doğrultusunda kendi ağırlığı ve deprem yükü etkisi altındaki yerdeğiştirme
Ux-kr: X doğrultusunda kendi ağırlığı ve rüzgar yükü etkisi altındaki yerdeğiştirme
Uy-kr: Y doğrultusunda kendi ağırlığı ve rüzgar yükü etkisi altındaki yerdeğiştirme
Uz-kr: Z doğrultusunda kendi ağırlığı ve rüzgâr yükü etkisi altındaki yerdeğiştirme
Ux-ks: X doğrultusunda kendi ağırlığı ve sıcaklık etkisi altındaki yerdeğiştirme
Uy-ks: Y doğrultusunda kendi ağırlığı ve sıcaklık etkisi altındaki yerdeğiştirme
Uz-ks: Z doğrultusunda kendi ağırlığı ve sıcaklık etkisi altındaki yer değiştirme

Şekil 12’de çeşitli yükleme biçimlerine göre yapıda oluşan yer değiştirme şekilleri sunulmuştur. Tüm yük-
leme çeşitlerine göre çeşitli kotlardaki yatay eksendeki yer değiştirme okumaları incelendiğinde, kendi
ağırlığı ve deprem etkisi altında yatay yer değiştirmelerin maksimum değerlere ulaştığı görülmektedir.
Kendi ve deprem etkisi altındaki yer değiştirme değerlerinin ardından yatay eksenlerdeki en büyük yer
değiştirmeler kendi ve rüzgâr etkisi altında görülmektedir. En düşük değerler, kendi ağırlığı ve sıcaklık et-
kisi altındaki yatay yer değiştirmeler olarak tespit edilmiştir. Tüm yer değiştirmeler beklenildiği üzere yük-
seklik boyunca artış göstermektedir.

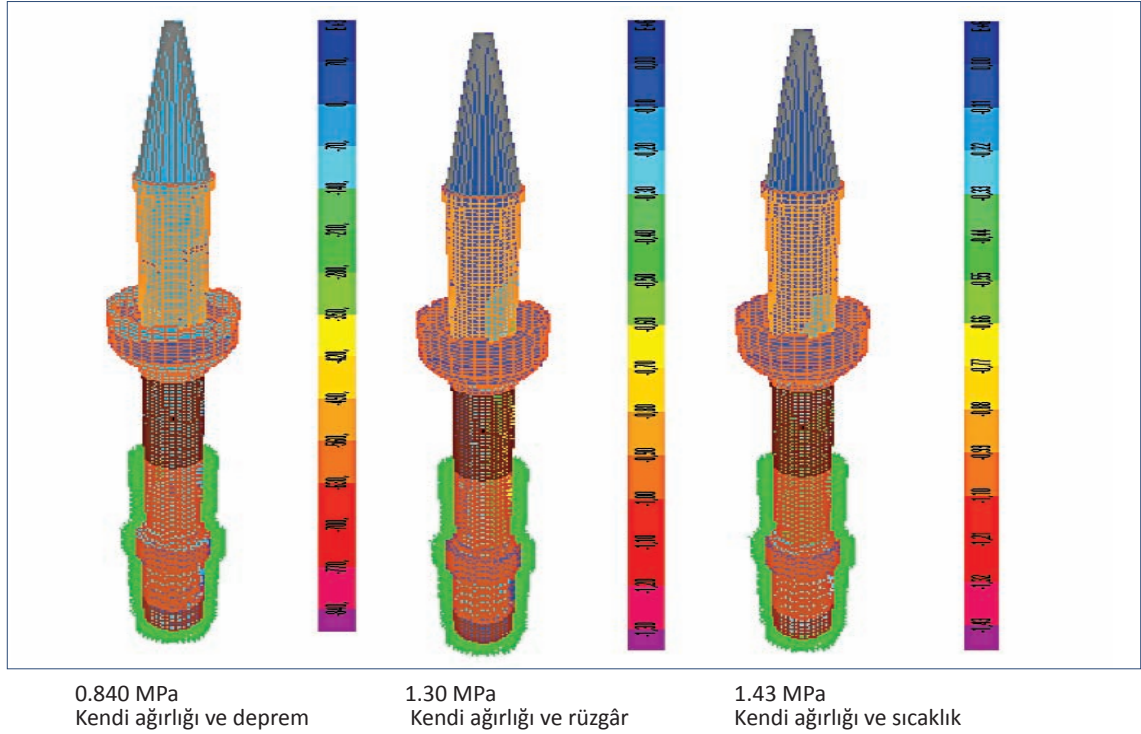

Kendi ağırlığı ve deprem   Kendi ağırlığı ve rüzgâr   Kendi ağırlığı ve sıcaklık

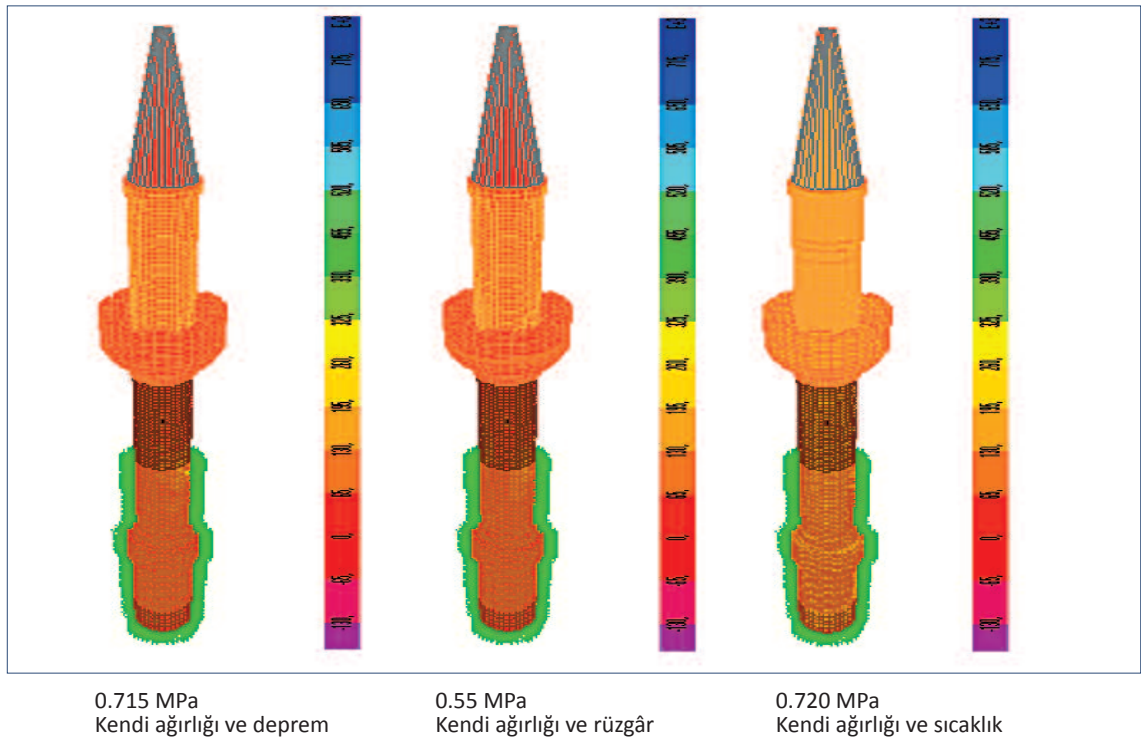
Şekil 12. Çeşitli yükleme biçimlerine göre oluşan yer değiştirme şekilleri.

Düşey eksendeki yer değiştirmeler incelendiğinde en yüksek yer değiştirmelerin kendi ve deprem etkisi
altında ve minarenin taş kısmının üst seviyesinde olduğu belirlenmiştir. Deprem etkisinin ardından, kendi
ağırlığı ve rüzgâr ile kendi ağırlığı ve sıcaklık yükleme durumları sırasıyla etken olmaktadır.

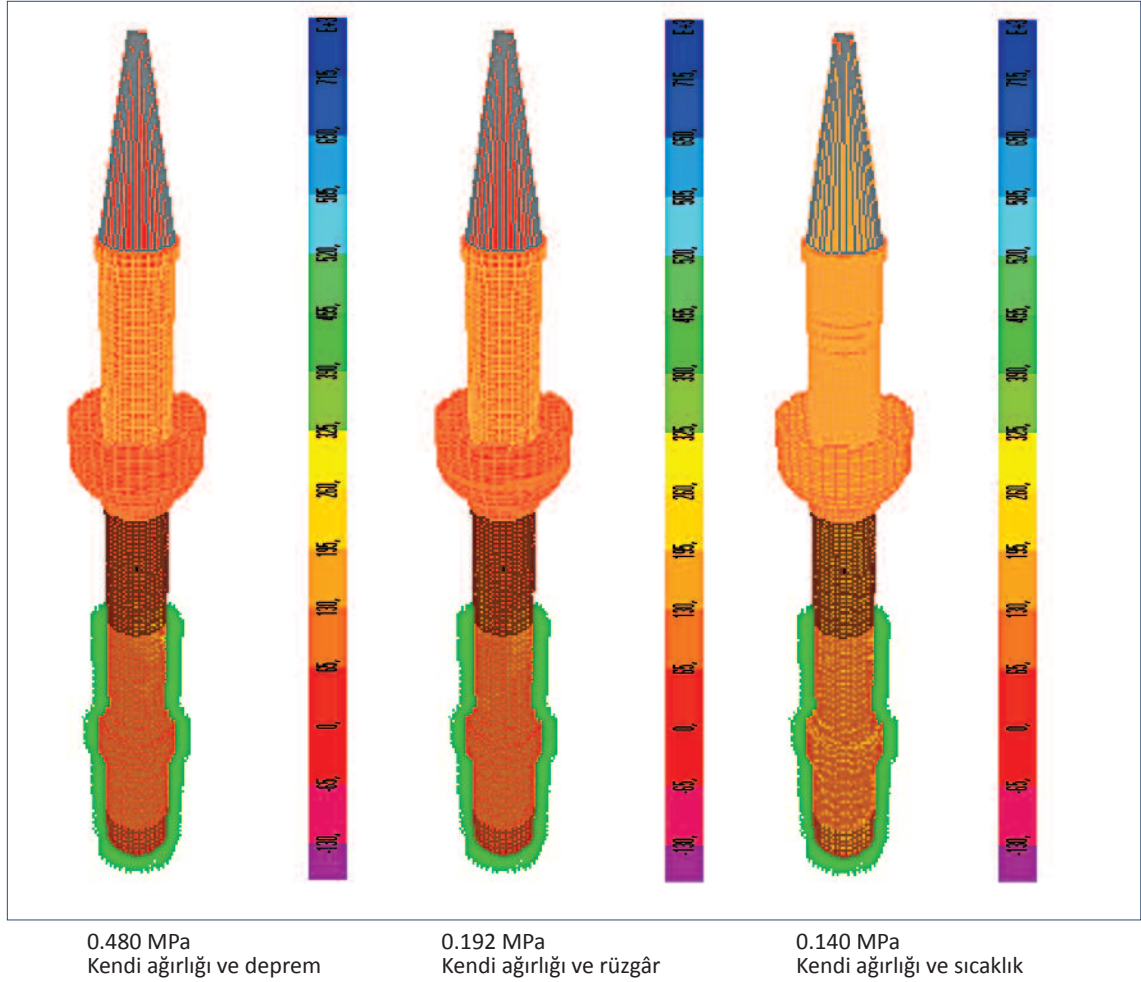
İyileştirilmiş analitik modelin çeşitli yükleme koşulları altında elde edilen asal basınç gerilme konturları Şekil 13'te, asal çekme gerilme konturları Şekil 14'te ve asal kayma gerilme konturları Şekil 15'de verilmektedir

Şekil 13. Asal basınç gerilmesi konturları.

Şekil 14. Asal çekme gerilmesi konturları.

Şekil 15. Asal kayma gerilmesi konturları.

Yapılan analizler neticesinde minarede oluşan basınç gerilmelerinin en yüksek olarak 1.43 MPa ile kendi ağırlığı ve sıcaklık değişimi etkisi ile oluştuğu görülmüştür. Basınç gerilmesi kendi ağırlığı ve rüzgâr etkisi altındaki 1.30 MPa, kendi ağırlığı ve deprem etkisi altında ise 0.84 MPa değerinde oluşmuştur. Belirlenen basınç gerilmeleri minarenin malzeme özellikleri ile kıyaslandığında, oluşan basınç gerilmesi değerlerinin 45.07 MPa olan taş basınç dayanımı ve 5.00 MPa olan harç basınç dayanımından oldukça düşük olmasından dolayı minarenin basınç yönünden emniyetli olduğu ifade edilebilir.

Minarenin analizleri sonucunda elde edilen çekme gerilmeleri, kendi ağırlığı ve deprem etkisi ile kendi ağırlığı ve sıcaklık etkilerinde, en yüksek seviyesi olan 0.72 MPa seviyesine çıkmıştır. Kendi ağırlığı ve rüzgâr etkisi ile çekme gerilmesi 0.55 MPa seviyesine ulaşmıştır. Elde edilen çekme gerilmelerinin taşın çekme mukavemetinden düşük olduğu ancak

harcın çekme mukavemetinden yüksek olduğu görülmektedir. Her ne kadar harç mukavemeti beklenen çekme gerilmelerinden düşük olsa da hesap değerlerine katılmayan ve geleneksel minare yapım tekniklerinde kullanılan kurşun kenet sistemlerinin minarenin çekme gerilmelerini destekleyeceği düşünülmektedir. Ancak bu destek elemanlarına rağmen yapının çekme gerilmeleri konusunda dikkatle izlenmesi ve gereken iyileştirmelerin yapılması gerekli görülmüştür.

Minare modelinin analizi sonucunda oluşan kayma gerilmelerinin beklenildiği şekilde kendi ağırlığı ve deprem etkisi altında en yüksek seviyeye ulaştığı görülmüştür. Kendi ağırlığı ve deprem etkisi ile oluşan 0.48 MPa değerindeki maksimum kayma gerilmesini 0.19 MPa ile kendi ağırlığı ve rüzgâr etkisi altında oluşan kayma gerilmesi takip etmektedir. Kendi ağırlığı ve sıcaklık ile oluşan kayma gerilmesi 0.14 MPa değerinde oluşmuştur.

9. ANALİZ SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ, RESTORASYON ÖNERİLERİ VE MALİYETİ

Trabzon Hacı Kasım Muhittin Camii Minaresinin yapılan deneysel ve analitik incelemesi sonucunda yapının çekme gerilmelerinin, harç malzemenin çekme dayanımından daha yüksek değerlere ulaştığı belirlenmiştir. Ancak yapı analizinde incelemeye katılmamış olup geleneksel yapı tekniklerinde kullanılan kurşun (çelik) kenetlerin çekme gerilmelerinin karşılanmasında harç malzemesine yardımcı olacağı dikkate alındığında yapının belirlenen çekme gerilmelerine karşı direnç göstereceği düşünülmektedir.

Ancak yapının ana ögesi olan taş elemanların bir kısmında doğal süreçten kaynaklanan özellik kaybı ve çürümelerin olduğu belirlenmiştir. Elde edilen verilerin yorumlanması ve yapılan gözlemler ışığında aşağıdaki öneriler uygun görülmüştür:

- Yapının kaide ve gövdesinde yer alan çürümüş taş elemanların çürütme tekniği ile yenilenmesi gerekmektedir.
- Taş aralarında boşalan derzlerin uygun malzeme ile doldurulması gerekmektedir.
- Petek kısmının sökülerek kullanılabilir taşların ıslah edilmesi, kullanılmayacak taşların yenilenecek uygun renk ve dokuda doğal taş malzeme ile yeniden örülmesi gerekmektedir.
- Taş şerefe korkuluklarının kırılmış ve bozulmuş elemanlarının uygun renk ve dokuda aslına uygun olarak yenilenmesi gerekmektedir.
- Külahın yenilenmesi ve üzerinin kurşun örtü ile kaplanması gerekmektedir.
- Minare şerefe kapısının yenilenmesi gerekmektedir.
- Minarede yüzey temizliği yapılması gerekmektedir.
- Elektrik tesisatının ve paratoner tesisatının yenilenmesi gerekmektedir.

Trabzon Merkez Hacı Kasım Muhittin Camiinin Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Trabzon Bölge Kurulunun 28.08.2007 tarih ve 1259 sayılı kararı ekinde onaylanan rölöve ve restorasyon projeleri kapsamında restorasyon önerileri bulunmaktadır. Onaylı restorasyon projelerinde cami minaresi ile ilgili aşağıda sunulan müdahale izinleri mevcuttur. Buna göre;

- Minarenin kaide kısmında bozuk taşlar çürütülerek orijinal renk, doku ve karakterinde taş kaplamalar yapılacaktır.
- Minare kaide üzerindeki çürümüş taş korniş

yenilenecektir.

- Gövdedeki taş elemanlardan özelliğini kaybetmiş olanlar çürütülerek yenilenecektir.
- Şerefe altında bulunan bozuk taşlar orijinali doğrultusunda yenilenecektir.
- Şerefe korkuluklarından bozuk olanlar orijinali doğrultusunda yenilenecektir.
- Minarenin şerefe üzerindeki petek kısmında özelliğini kaybetmiş taşlar çürütülerek yenilenecektir.
- Cami seren direği korunacak, ahşap külah yenilenecek ve su yalıtımı yapılarak üzeri kurşun ile kaplanacaktır.
- Külah ve kapı yapımında kullanılacak tüm ahşap elemanlar emprenye edilecek ve üzerine ahşap koruyucu sürülecektir.

Minarenin statik ve dinamik analizleri yapılmadan hazırlanan rölöve ve restorasyon projeleri kapsamında öngörülen müdahale kararları, yapılan bu çalışmada ortaya çıkan veriler ışığında değerlendirildiğinde 6. maddede yer alan hüküm haricinde uygun görülmüştür. Ancak minarenin şerefe üstünde yer alan petek kısmının statik ve dinamik incelemeler neticesinde göstermiş olduğu zayıf yapı gereği çürütme tekniği ile müdahalenin bu kısımda yeterli olamayacağı düşünülmüştür. Taş özelliklerini büyük ölçüde kaybetmiş petek kısmında özellikle batı, kuzeybatı ve kuzey kısımlarında ciddi hasarlar bulunmaktadır. Kesit ölçülerinin küçük olması nedeni ile çürütme tekniklerinin uygulanmasının güvenli olmayacağı petek kısmının sökülerek kullanılabilir taşların kullanılması, bozuk taşların ise yenilenecek geleneksel yöntemler ile yeniden örülmesinin uygun olduğu düşünülmektedir. Henüz restorasyonu yapılmamış olan eserin daha önceden alınmış restorasyon kararlarının bu veriler ışığında revize edilerek ek kararların alınması gerekmektedir.

Restorasyon işinin yaklaşık maliyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü 2011 yılı birim fiyatları, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı 2011 yılı birim fiyatları ve özel fiyat analizlerine göre belirlenmiştir. Maliyet hesabında nakliyeler ve diğer genel giderler dikkate alınmamış olup, sadece işin gerçekleştirilmesine esas metraj değerlendirilmiştir. Buna göre minarenin öngörülen restorasyon işleri için KDV hariç yaklaşık 90.000,00 TL bedel tespit edilmiştir.

10. RESTORASYON ÖNERİLERİNE GÖRE OLUŞTURULAN YENİ ANALİTİK MODELİN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Onarım yapıldığı kabul edilen minare yeni malzeme özelliklerine göre yeniden modellenerek analiz edil-

miş olup, yer değiştirmelerde ve gerilmelerde çok önemli değişiklikler tespit edilmemiştir. Hâlihazır hali ile yalnızca çekme gerilmelerine karşı riskli durumda olduğu belirlenen minarenin onarımının yalnızca bozulan taşların değiştirilmesi ile değil; boşalan derzlerin hidrolik kireç esaslı malzeme ile doldurulması ve yeni yerleştirilecek taşların hidrolik kireç harcı ve kurşun kenetli çelikler yardımıyla sabitlenmesi ile desteklenmesi uygundur.

11. SONUÇLAR

Bu çalışmada taş minarelerin restorasyonunda izlenecek yol, taşınmaz kültür varlığı olarak tescilli Trabzon Merkez Hacı Kasım Muhittin Camiinin Taş Minaresi örneği üzerinde anlatılmıştır. Yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlar ve değerlendirmeler aşağıda sıralanmıştır:

- Taşınmaz Kültür Varlığı olarak tescilli Trabzon Merkez Hacı Kasım Muhittin Camiinin doğal taş malzemeden geleneksel tekniklerle inşa edilen minaresi, zaman içerisinde doğal nedenlerden dolayı malzeme özelliklerini kaybetmiş ve çeşitli hasarlara uğramıştır.
- Hasarlar minarenin özellikle batı cephesinde yoğunlaşmakta olup, kaide taş kaplamalarında yoğun, gövde bölümünde kısmi, korkuluk kısımlarında ve petek kısımlarında ise yoğun olarak yer almaktadır.
- Minarenin sonlu eleman modeli Operasyonel Modal Analiz yöntemi kullanılarak elde edilen deneysel ölçüm sonuçlarına göre iyileştirilmiş ve kendi ağırlığı ve deprem etkisi, kendi ağırlığı ve rüzgâr etkisi ile kendi ağırlığı ve sıcaklık değişimleri durumlarına göre analiz edilmiştir.
- Tüm yüklemeye çeşitlerine göre çeşitli kotlardaki yer değiştirmeler incelendiğinde, beklenen şekilde kendi ağırlığı ve deprem yükü altındaki yer değiştirmeler en yüksek değerler olarak tespit edilmiştir. Yapının tüm etkiler altındaki analizlerinde elde edilen yer değiştirmelerinin yapı kotunun yükselmesi ile arttığı gözlenmiştir.
- Minarenin basınç yönünden emniyetli olduğu belirlenmiştir. Elde edilen çekme gerilmelerinin taşın çekme mukavemetinden düşük olduğu ancak harcın çekme mukavemetinden yüksek olduğu tespit edilmiştir. Her ne kadar harç mukavemeti beklenen çekme gerilmelerinden düşük olsa da hesap değerlerine katılmayan ve geleneksel minare yapım tekniklerinde kullanılan kurşun kenet sistemlerinin minarenin çekme gerilmelerini destekleyeceği düşünülmüştür. Ancak bu destek elemanlarına rağmen yapının çekme gerilmeleri konusunda dikkatle

izlenmesi ve gereken iyileştirmelerin yapılması gerekli görülmüştür.

- Onarım yapıldığı kabul edilen minare yeniden analiz edilmiş olup, yer değiştirme ve gerilmelerde önemli değişiklikler tespit edilmemiştir. Hâlihazır hali ile yalnızca çekme gerilmelerine karşı riskli durumda olduğu belirlenen minarenin onarımı yalnızca bozulan taşların değiştirilmesi ile değil, boşalan derzlerin hidrolik kireç esaslı malzeme ile doldurulması ve yeni yerleştirilecek taşların hidrolik kireç harcı ve kurşun kenetli çelikler yardımıyla sabitlenmesi ile yapılmalıdır. Böylelikle harcın kabul edilen çekme gerilmeleri beklenen gerilmelerin üzerine çekilebilecektir.
- Minare şerefesinin üzerinde yer alan petek kısmındaki taşların özelliklerini büyük ölçüde yitirmiş oldukları ve gerilme değerlendirmelerinde kritik bölgeyi oluşturması sebebi ile petek kısmının tamamen sökülerek, kullanılabilir taşların yeniden ıslah edilerek kullanılması diğer taşların ise uygun renk ve dokuda taşlar ile yenilenerek geleneksel yapım teknikleri ile yeniden inşası uygundur.
- Şerefe korkuluklarının bozuk olanlarının uygun renk ve dokuda malzeme ile yenilenmesi, sağlam durumda olanların ise sabitlemesinin ve ıslahının yapılması gereklidir.
- Minare gövde kısmında yer alan bozuk taşların uygun renk ve dokuda doğal taş malzemeleri ile yenilenmesi gerekmektedir.
- Minare kaidesi ve geçiş elemanında özelliğini kaybetmiş taşlar çürütülerek yerlerine uygun renk ve dokuda taş malzeme ile kaplama yapılmalıdır.
- Minare restorasyonu için gerekli iş ve işlemler için metraj çalışması yapılmış ve 2011 yılı için yaklaşık maliyet hazırlanmıştır. Buna göre nakliye masrafları ve KDV hariç olmak üzere 90.000,00 TL bedelle minarenin restorasyonunun tamamlanabileceği belirlenmiştir.
- Deneysel ve analitik çalışmaların bir arada yürütülerek taşınmaz kültür miraslarının korunması, yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması hususlarında bilimsel çalışmalar artırılmalı ve tüm eski eserlerin bu ve benzeri yöntemlerle bir sağlık taramasına sokulması hedeflenmelidir.

TEŞEKKÜR

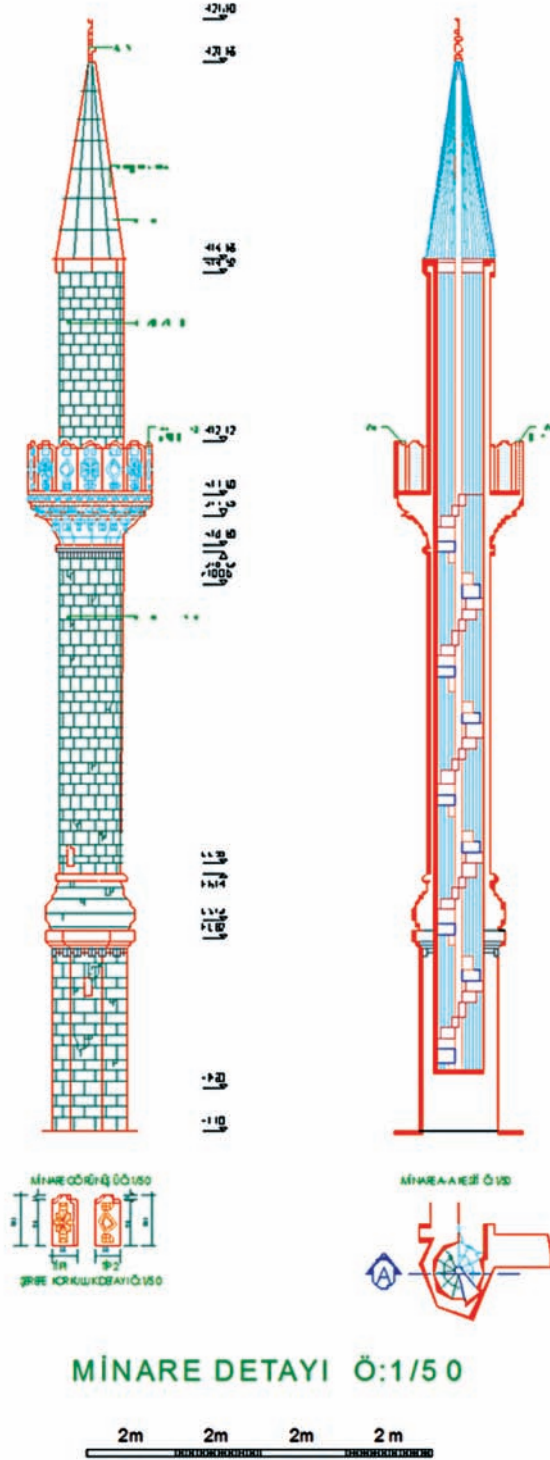
Bu çalışma 106M038 numaralı TÜBİTAK Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Projesi kapsamında desteklenmiştir. Çalışma kapsamında verdikleri izinler ve destekler dolayısıyla Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğüne ve değerli personeline teşekkür ederiz.

KAYNAKLAR

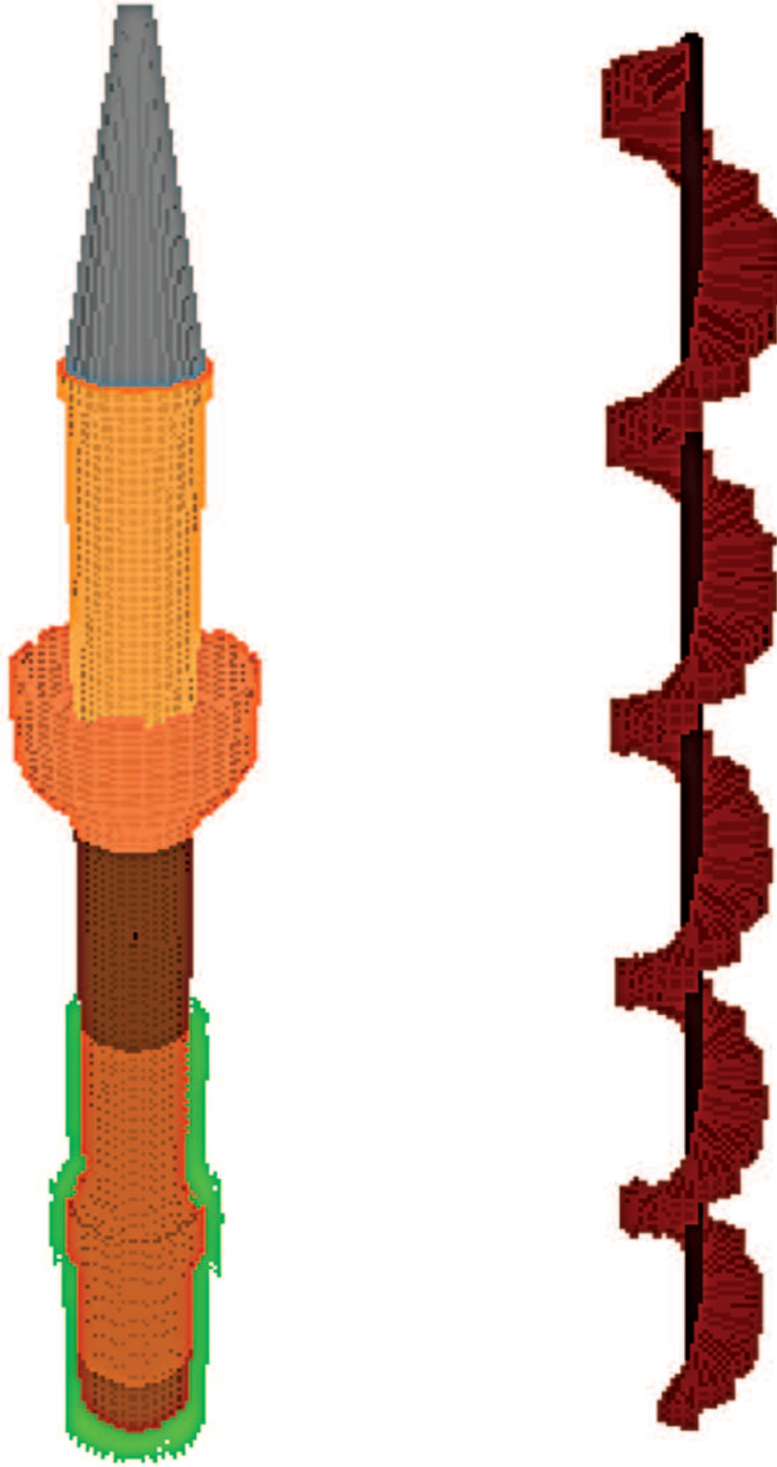
- Afet Bölgelerinde Yapılacak Yapılar Hakkında Yönetmelik, (2007). Ankara : Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Yayınları.
- Ayar, A. (2007). *Trabzon İli Cumhuriyet Mahallesi 202 Ada 66 Parsele Ait Jeolojik Zemin Etüd Raporu*, Emre Mühendislik, Trabzon.
- Bayraktar, A. Sevim, B. Altunışık, A.C. Türker, T. (2007). "Tarihi Yiğma Minarelerin Deprem Güvenliklerinin Operasyonel Modal Analiz Yöntemiyle Belirlenmesi", *Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu-1 Bildiriler Kitabı*, s.415-428.
- Bayraktar, A. Altunışık, A.C. Sevim, B. Türker, T. Akköse, M. Coşkun, N. (2008). "Modal Analysis, Experimental Validation and Calibration of a Historical Masonary Minaret", *Journal of Testing and Evaluation*, 36, 6, 516-524.
- Bayraktar, A. Altunışık, A.C. Sevim, B. Birinci, F. Özcan, M. Türker, T. (2009). "Tarihi Mikron Köprüsünün Restorasyon Sonrası Dinamik Karakteristiklerinin Belirlenmesi", *Uluslararası Katılımlı Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu-2 Bildiriler Kitabı*, 367-378.
- Bayraktar, A. Şahin, A. Özcan, M. Yıldırım, F. (2010). "Numerical Damage Assessment of Hagia Sophia Bell Tower by Nonlinear FE Modeling", *Applied Mathematical Modelling*, 34, 92-121.
- Bayraktar, A. Altunışık, A.C. Sevim, B. Türker, T. (2011). "Seismic Response of a Historical Masonry Minaret using a Finite Element Model Updated with Operational Modal Testing", *Journal of Vibration and Control*, 17, 1, 129-149.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2011. Yılı Birim Fiyatları, (2011). Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Yayını.
- Çizer, Ö. Böke, H. İpekoğlu, B. (2004). "Bazı Osmanlı Dönemi Hamam Yapılarının Kubbe ve Duvarlarında Kullanılan Kireç Harçlarının Özellikleri", *II. Ulusal Yapı Malzemesi Kongresi ve Sergisi*, 6-8 Ekim 2004, İstanbul, Kongre Bildirileri, ISBN 975-395-7877-4, 469-481.
- Deprem Bölgesi Haritası, (1996). Ankara: Afet İşleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Eroğlu, E. (2007). *Hacı Kasım Camii Sanat Tarihi Raporu*, Trabzon.
<http://www.mace.manchester.ac.uk/project/research/structures/strucfire/materialInFire/Masonry/thermalProperties.htm> (08.01.2012)
- İnşaat Mühendisliği El Kitabı*, (2000). Ankara: TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Ankara Şubesi Yayını, 94.
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü İnternet Sitesi. www.dmi.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=TRABZON (28.12.2011).
- OMA, (2008). *Operational Modal Analysis*, Release 4.0, Structural Vibration Solution A/S, Denmark.
- Özen, H. Tuluk, Ö.İ. Engin H.E. Düzenli H.İ. Sümerkan, M.R. Tutkun, M. Demirkaya, F.Ü. Keleş, S. (2009). *Trabzon Kent İçi Kültür Varlıkları Envanteri*, Trabzon: T. C. Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- SAP2000, (2009). Structural Analysis Program Version 14.1.0., Computer and Structures, Uni. of Berkeley, California.
- Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurulunun 28.08.2007 tarih ve 1259 sayılı kararı ve ekleri, Trabzon.
www.trabzon.dmi.gov.tr/merkezler-tanitim.aspx?m=2, Trabzon Meteoroloji Bölge Müdürlüğü İnternet Sitesi, (28.12.2011).
- TS 498-Yapı Elemanlarının Boyutlandırılmasında Alınacak Yüklerin Hesap Değerleri Şartnamesi, Ankara: Türk Standartları Enstitüsü Yayınları.
- Uniform Building Code Standards*, International Code Council, 1991.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü 2011 Yılı Eski Eser Birim Fiyatları*, (2011). Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Daire Başkanlığı Yayını.

EKLER

Şekil 1. Hacı Kasım Camii minaresi rölöve projesi (Kesit ve görünüş).

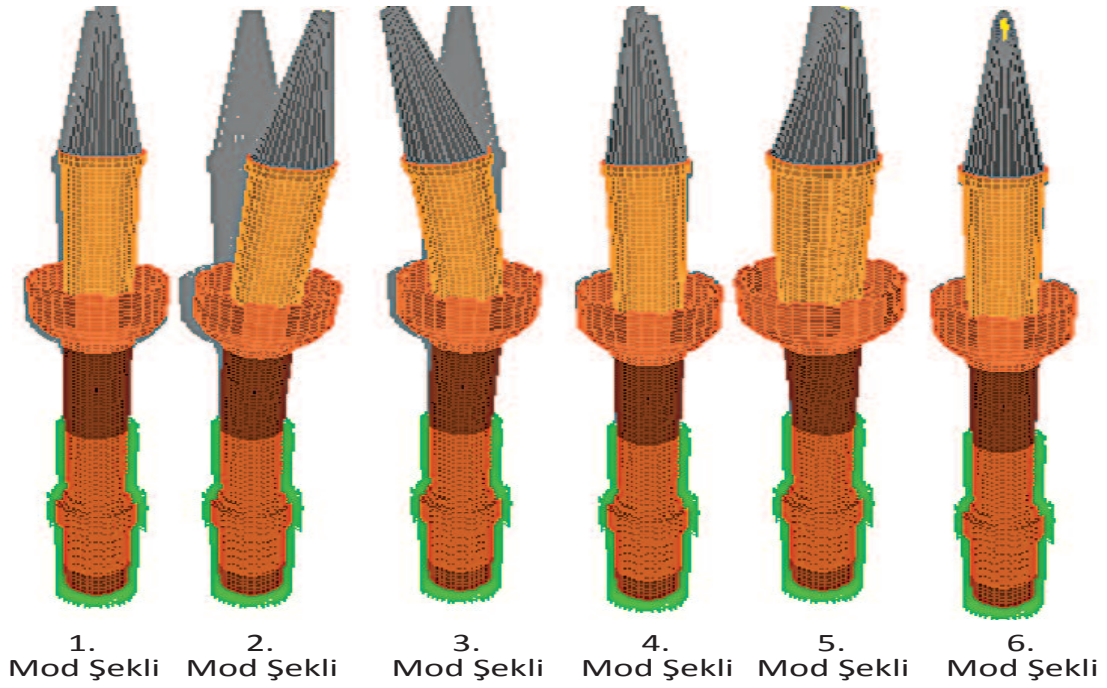

a) Minare Modeli

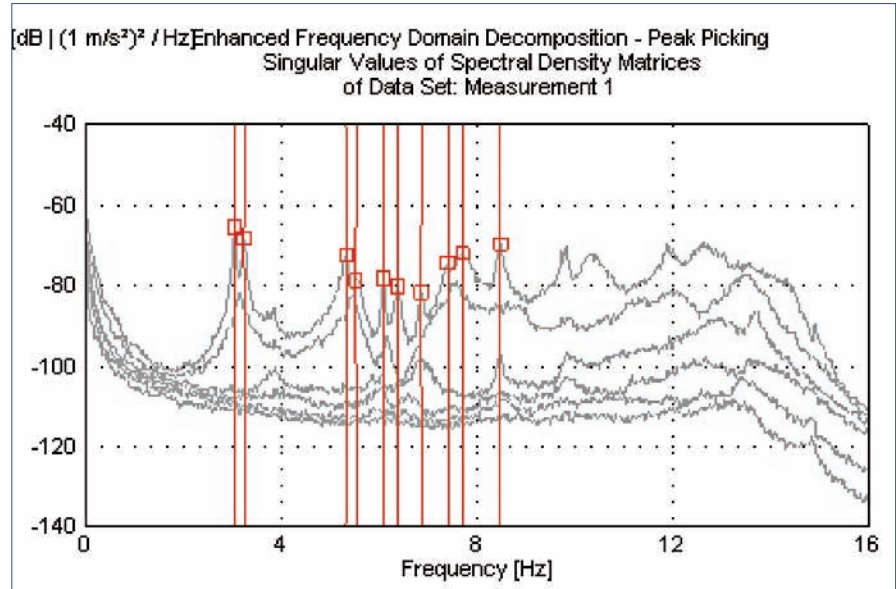
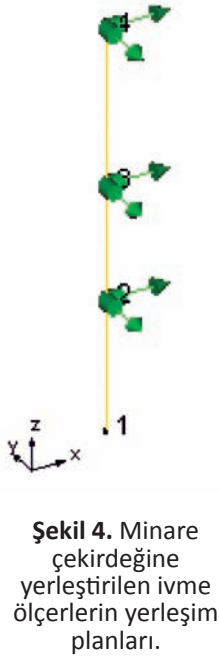
b) Taş çekirdek ve merdivenler

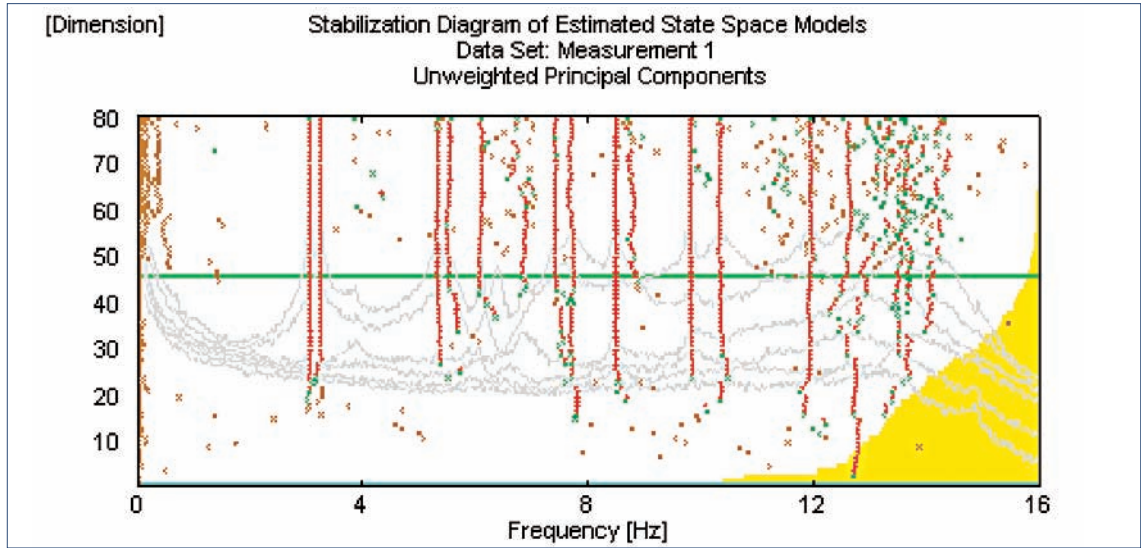
Şekil 2. Minare modeli.

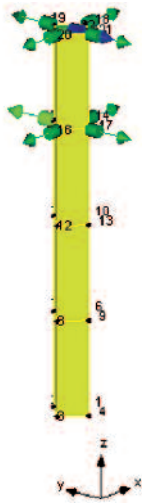

Şekil 3. Başlangıç sonlu eleman modeline göre elde edilen mod şekilleri.

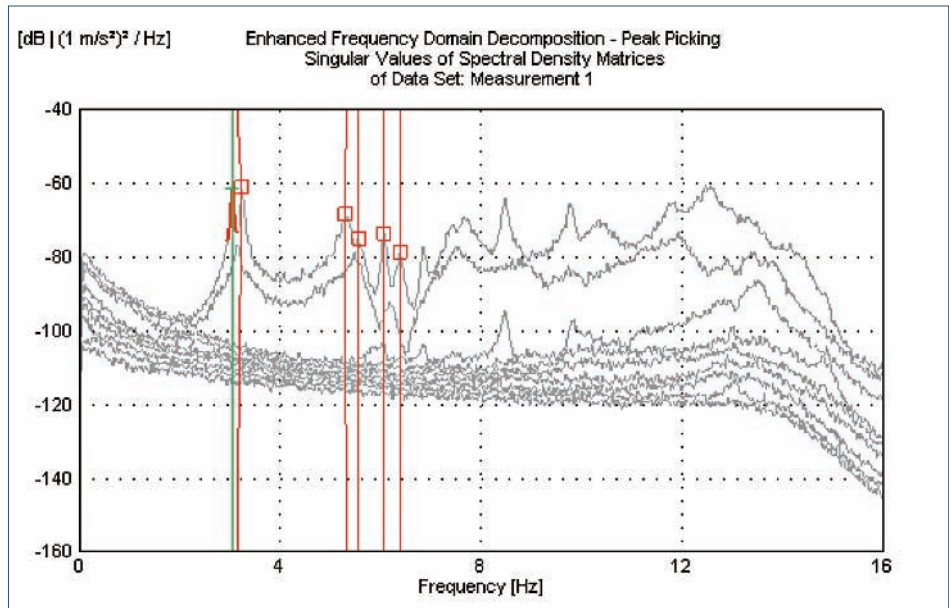

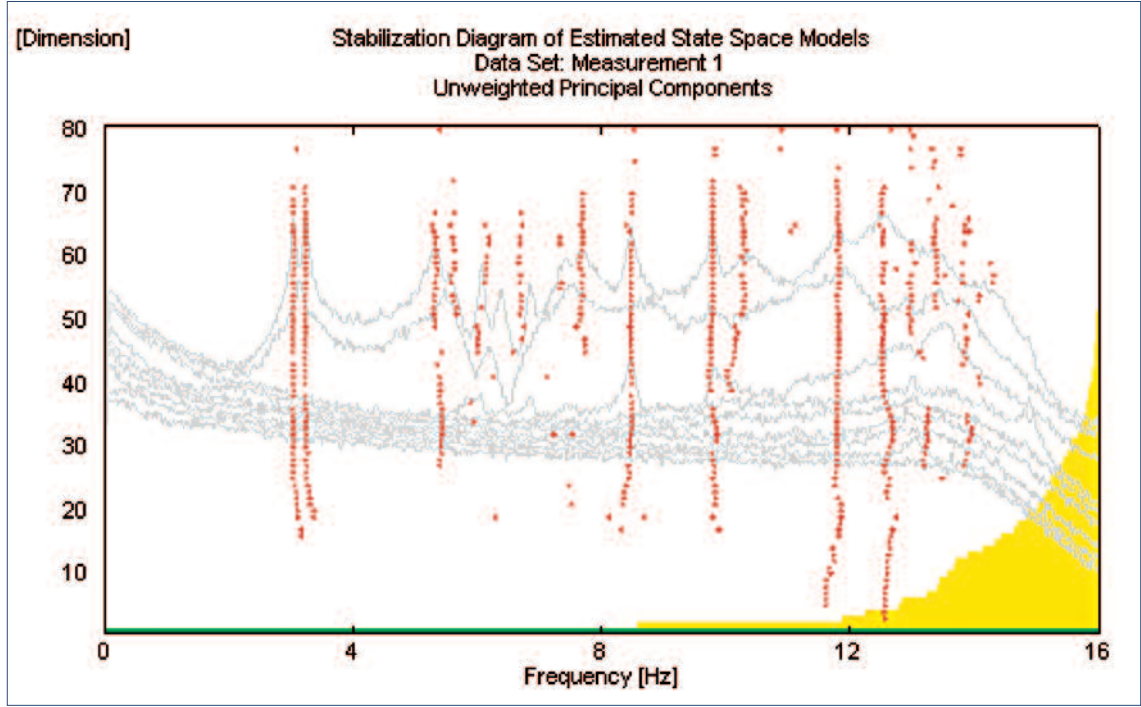
Şekil 6. Minare çekirdeğinde yapılan ölçümlerde stokastik altalan belirleme yöntemiyle elde edilen yığılımlı değerler.

Şekil 7. Minare duvarlarına yerleştirilen ivmeölçerlerin numaralanma sistemi.

Şekil 8. Minare duvarlarında yapılan ölçümlerde piklerin seçilmesi yöntemiyle elde edilen tekil değerler.

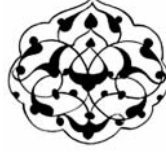

Şekil 9. Minare duvarlarında yapılan ölçümlerde stokastik altalan belirleme yöntemiyle elde edilen yığılmı değerler.

GİRESUN MERKEZDE OSMANLI DEVRİ VAKIF ESER KİTABELERİ

Mehmet FATSA* Halil İbrahim SARITAŞ**

Özet

Bu çalışmada Giresun merkezdeki vakıf eserlerden, cami, çeşme ve bahçe kitabeleri ele alınmıştır. Çoğu hizmet verir durumdaki bu eserlerden 6 Osmanlı camiinde 9 adet kitabe, 4 çeşmede 5 adet kitabe; çeşmesi bulunmayan 2 kitabe ve bir bahçede 2 adet kitabe tespit edilerek okunmuştur. Genellikle 19.yüzyılda ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yazıldığı anlaşılan bu eserlerden, şehrin tarihine ışık tutabilecek önemli ayrıntılar elde etmek mümkün olmuştur.

Anahtar kelimeler:

Vakıf, Cami, Çeşme ve Kitabeler.

OTTOMAN WAQF INSCRIPTIONS IN THE CITY CENTER OF GİRESUN

Abstract

This study analyses mosques, fountain and garden inscriptions of ottoman waqfs in downtown Giresun. In particular nine inscriptions of six ottoman mosques, five inscriptions over four fountains and two more that are not placed on a fountain, as well as two inscriptions in a garden are analysed. These inscriptions madein the 19th century and the early republican years are still part of structures used today. Their important details can shed light on the history of the city.

Keywords:

Foundation, mosques, fountain and inscriptions.

* Araştırmacı-Yazar, mehmet.fatsa@hotmail.com

** Araştırmacı-Yazar

GİRİŞ

Giresun merkezde Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan vakıf eserlerinden bir kısmı yıkılmış, bir kısmı da bilinçsiz onarımlar ve ihmaller yüzünden büyük ölçüde tahrip olmuştur. Yıkılan eserlerden kuşkusuz en önemlisi, şehir merkezindeki Müslüman yerleşiminin de çekirdeğini oluşturan Sultan Selim Camii ve çevresindeki yapılarıdır. Söz konusu cami, 1480'li yıllarda Şehzade Abdullah'ın Trabzon sancak beyliği sırasında inşa edilmiş; Yavuz Sultan Selim'in şehzadeligi döneminde de çevresine yapılan ilavelerle küçük bir külliyeeye dönüştürülmüştür. Osmanlı idaresinin Giresun'a ilk yadigârı sayılabilecek olan bu eser, maalesef 1932 yılında yıkılarak yerine Küçük Yalı (bugünkü Taşbaşı) Parkı yapılmıştır (Fatsa 2008: 23). Tam olarak şehrin merkezinde bulunmasalar da önemli birer kültür varlığı durumundaki Hasan Dede Camii, Hasan Dede Türbesi ve Şeyh Kılıç Dede Türbesi de şu veya bu biçimde yok edilmiştir (BOA, Ev. d: 1/28461).⁽¹⁾

Şehirdeki tarihi eserlerin bir kısmında ise yenileme ve onarımlar sebebiyle bozulmalar veya kitabe kayıpları olmuştur. Örneğin şehir içinde Şeyh Kera-

meddin Camii, Çınarlar Camii ve Seydi Vakkas Türbesi gibi önemli eserlerin kitabeleri kayıptır. Seyyit Mehmet Paşa (Kapu) Camii'nin eksik kitabesi ise yerinde olmayıp Giresun Müzesi bahçesindedir.⁽²⁾ Bu yüzden söz konusu eserlerin tarihi gelişimini takip etmek de zorlaşmıştır. Aynı şekilde, Hacı Hüseyin Mahallesi'ndeki Hattatzaade Hacı Ömer Ağa Çeşmesi, Kale Mahallesi içindeki Eşref Efendi Çeşmesi, Osmaniye Mahallesi Saytaş Mevkiindeki Hoca Hanım ve Fatma Hanım Çeşmeleri hariç, şehirdeki tüm Osmanlı çeşme kitabeleri ya yok olmuş ya da okunamayacak derecede tahrip edilmiştir. Bazı çeşmeler ise yıkılmış, elde kitabeleri kalabilmiştir.

Şehirdeki kitabelerden maksatlı olarak tahrip edilmiş en ilginç örnek ise Eski Hükümet Binası'nın giriş ve çıkış kapıları üzerinde bulunan kitabelerdir. Söz konusu kitabelerdeki yazıların özel bir yöntemle yok edildiği anlaşılmaktadır.

Buna rağmen mevcudiyetini ve orijinalliğini muhafaza edebilen, bir ölçüde taş vakfiye niteliğine sahip bazı kitabelerden bugün için söz edebilir durumdayız. Burada ele alacak olduğumuz taş kitabeler, genellikle Osmanlı devri Giresun şehrini oluşturan mücavir alandaki camiler ile az sayıdaki başka eser-

1. 19.yüzyılın sonlarında yaşamış olan Osman Fikret Topallı'nın, henüz yayınlanmamış bir elyazmasında Şeyh Kılıç Dede türbesinin Seldeğirmeni Mahallesi'nde, Hasan Dede Türbesi'nin de Teyyaredüzü Mahallesi'nde bulunduğu haber verilir.
2. Bugün şehrin ana arterlerinden biri olarak hizmet veren Gazi Caddesi, 1901 yılında, Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının sene-devriyesi sebebiyle "Hamidiye Caddesi" adıyla açılmış; açılışın anısına da, caddenin uygun bir yerine II. Abdülhamit tuğralı bir kitabe yazılması öngörülmüştür. Yazışmaları elimizde bulunan söz konusu kitabenin akıbeti de belli değildir. (BOA, İ.DH. 1319, Ra/7).

lere ait kitabelerdir. Bunlar tarihi sırasına göre Seyyit Mehmet Paşa (Kapu) Camii, Hacı Hüseyin Camii, Hacı Miktaf Camii, Hortumzade (Gemiler çekeği) Camii, Kale Camii, Soğuksu Camii; Millet Bahçesi, Eşref Efendi Çeşmesi, Hattatzade Ömer Ağa (Hacı Hüseyin Camii) Çeşmesi; ayrıca yeri belli olmayan Müze’de muhafaza edilen iki adet çeşme kitabesidir.

Tabii bu miktar, 600 yıl Osmanlı idaresinde kalmış bir kent için çok mütevazı olduğu gibi, biraz da düşündürücü bir sonuçtur. Bu durum, şehirdeki tarihi eserlerin ve kitabelerin üzerinde yapılan tahribatın boyutları hakkında bir fikir vermektedir. Konumuzun maksadı açısından önemli gördüğümüz bu noktanın altını çizdikten sonra, eldeki vakıf eser kitabelerini sırayla incelemeye geçebiliriz.

A- ŞEHİRDE BULUNAN CAMİ KİTABELERİ

1- Seyyid Mehmet Paşa (Kapu) Camii Kitabesi

Giresun şehrinin en eski eserlerinden biri olan Seyyid Mehmet Paşa Camii, önce ahşap olarak Mutasarrıf Seyyid Mehmet Paşa tarafından 1593 yılında inşa edilmiştir. Doğu cephesine yakın bir yerde bulunan medresenin uygulama camii olarak kullanıldığı da olmuştur. Şehrin çekirdeğini teşkil eden Kale’nin giriş kapısı yakınına inşa edildiği için, halk

arasında daha çok “Kapu Camii” şeklinde anılmıştır. Tarih içinde birçok onarım görmüş olan mabet, bugünkü şeklini Giresun eşrafından Karamustafazâde Mahmut Efendi’nin 1896 yılında yıkıp yeniden inşası ile kazanmıştır. Bu yüzden 19. yüzyılın mimari özelliklerini taşımaktadır. 1986 yılında kültür varlığı olarak tescillenen caminin etrafındaki medrese ve hamam gibi yapılar, zaman içinde buranın Kapu Mahallesi şeklinde gelişmesine neden olmuştur (GVD 2255: 1-2) Cami üzerinde bugün kitabe mevcut değildir. Ancak önceleri cami mahzeninde iken Giresun Müzesi’ne nakledilen eksik kitabenin, orijinal olduğu düşünülmektedir (Emecen 2008: 86-87). Siyah kesme taş üzerine sülüs hattıyla yazılan söz konusu kitabe mevcut haliyle şöyledir:

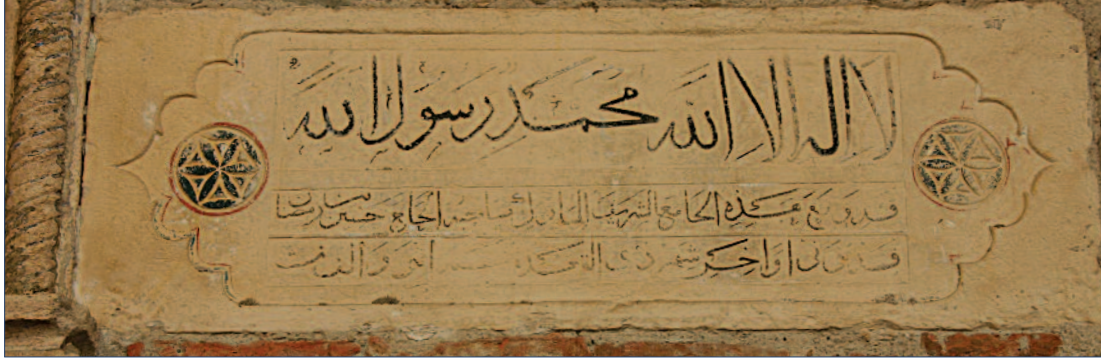
..... محمد میر میران شهنشاه پور بو جامع خیرات عالی
..... بیک اون التی بو تاریخ ایچره اتمام رضا حق ایچون ایدب بو حالی

“...../ Mehmed mîr-i mîrân-ı şehinşâh pûr bu câmi’i hayrât-ı âlî”

“..... / Bin on altı bu tarih içre itmâm rızâyı Hak içün edüp bu hâlî”

Kısaca, Beylerbeyi Mehmet Bey tarafından 1607’de Allah için yaptırıldığı ifade edilen büyük hayrın (caminin) kitabesine ait bu manzumenin eksikliğine rağmen, Seyyid Mehmet Paşa’nın, 17. yüzyıl başlarında önemli bir şahsiyet olarak şehri yönetirken,

قد وقع هذه الجامع الشريف المبارك صاحبه الحاج حسين بن رمضان

قد بنى في اواخر شهر ذى القعدة سنة اثني و الف

Caminin girişinin sağ üst kısmındaki kesme taş kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

Kad vaka'a hazihî'l-cami'i'ş-şerifi'l-mübarek sahibuhu el-Hac Huseyin bin Ramazan Kad benâ fi evâhir-i şeh-r-i Zilkâde sene isnâ ve elf.

hayırsever kişiliği ile halkın ilgisine mazhariyeti hak ettiği anlaşılmaktadır. ⁽³⁾

2- Hacı Hüseyin Camii Kitabesi

Hacı Hüseyin Mahallesi'nde 189 ada ve 1 nolu parselde bulunan camii, kareye yakın bir alan üzerinde, Osmanlı mimari üslubuna uygun şekilde kesme taştan inşa edilmiştir. İçten tek kubbeli, dıştan semerdam çatlıdır. Camiye kuzeyden iki yanı sütünceli tek kapıdan girilir. Yapının üç cephesinde dikdörtgen formlu pencereler vardır. Dış cephesi sade, iç mekânı ise mimari bakımdan daha zengindir. Ana yapıyla uyumlu tek şerefeli kesme taş minare, caminin kuzeybatı kısmına yerleştirilmiştir. Ahşap sütunların desteklediği son cemaat mahallinin üzeri düz çatı ile kapatılmıştır. İç süslemelerde Barok üslubunun etkisi vardır. 1974 yılında çini süslemeyle kapatılan kesme taştan mamul mihrap, 2008 yılındaki restorasyon sırasında tekrar aslına döndürülmüştür.

İnşa kitabesinden, 1594'te yapılan caminin ilk banisinin Ramazan oğlu Hacı Hüseyin Ağa olduğu anlaşılmaktadır. Cami günümüzdeki görünümüne, 1861 yılında Dizdazâde Ayşe Ematullah Hatun'un yeniden inşası ile kavuşmuştur. (BOA, Ev. d: 16104; GŞS: 1410/ 163). 2008'de Vakıflar Bölge Müdürlüğü idaresi yapıda kapsamlı bir restorasyon gerçekleştirmiştir.

Sülüs hattıyla yazılmış Arapça kitabe metninin anlamı "Ramazan oğlu Hacı Hüseyin tarafından yaptırılmaya başlanan bu mübarek cami-i şerif, 1002 yılının Zilkade ayının son günlerinde (1594 yılının Ağustos ayı ortalarında) yapılmıştır" şeklinde ifade edilebilir. ⁽⁴⁾

3- Hacı Miktad Camii Kitabeleri

Hacı Miktad Mahallesi'nde 56 ada ve 15 nolu parselde bulunan cami, kareye yakın planlı, kesme taştan merkezi tek kubbeli olarak yapılmıştır. Yapının önünde sekiz payenin desteklediği bir son cemaat mahalli bulunmaktadır. Bu kısım yüksek kemerli dört kesme taş sütun, pencereler ve üçgen alınlıkla süslenmiştir. Yapının kuzeybatı kısmında yer alan kesme taştan tek şerefeli minareye son cemaat mahallinden çıkılmaktadır. Asıl ibadet mekânına basık kemerli cümle kapıdan girilir.

Caminin tarihi hakkında ayrıntı veren birinci kitabe bu kapı üzerindedir. Doğu kısımda yer alan ikinci kapı basık kemerli, taş lentolu olup, üzerinde üç satırlık ikinci kitabe vardır. Kesme taştan yapılmış minare, yapının kuzeybatı köşesindedir. Alçı karnavalı mihrap ve ahşap minber ise sonradan yapılmıştır.

İlk olarak ahşaptan hicri 1072 (1661) tarihinde Hacı Miktad Ağa tarafında inşa edilen cami,1841 yılında

3. Emecen, bu şahsın Giresun'da türbesi bulunan Seyyid Vakkas ile aynı kişi olduğunu ileri sürer. Ancak 1455'te Sonisa Sancak beyi iken (TT, nr. 83, s. 96), bilahare 1461'de Trabzon'un fethi için hareket eden Fatih'in ordusuna katılan, sonra da askerî faaliyeti sırasında Giresun'da şehit düştüğü kuvvetle muhtemel olan Seydi Vakkas'ın farklı tarihi kişiliği üzerinde yeni ve daha detaylı bir araştırma da yapılabilir.

4. Kitabenin tarih kısmının sonundaki yıpranmış harfler "sitte"(altı) olarak da okunabilir. Bu durumda silinmiş gibi duran kelime eklendiğinde, caminin inşa tarihi 1602 yılı ortaya çıkmaktadır. Ancak bu bilgiyi doğrulayacak başka bilgilerden yoksunuz. Bu yüzden 1594 (H.1002) yılını esas almanın daha doğru olacağını düşünüyoruz. Caminin giriş kapısı üzerindeki mermer kitabede ise Nisa suresinin 103. ayeti vardır.

Hacı Çalık Kaptan tarafından yenilenmiştir. Bugünkü şeklini, 1889 yılında Alemdarzâde Hacı İsmail Efendi'nin yeniden yaptırması ile kazanmıştır. (BOA, C.EV, nr. 299/ 15249; C.MF: 5396; GŞS: 1410/ 62). Şehrin merkez camii olan eser, 2011 yılında Vakıflar idaresince de onarılmıştır.

Kitabelerin transkripsiyonu şöyledir:

1- Kuzey Cephe Kitabesi:

علمدار زاده یعنی حاجی اسماعیل افندیدر / ایدن بو معبد پاکى برای مسلمین احیا
کره سون خاندانندن اولوب بو صاحب الخیرات / مجدّد اوله رق ایتدی بو عالی معبدی انشا
یاپان بر جامعی عالمده مطلق اهل جنتندر / حدیث من بنا ايله مبشر اولدیله زبیرا
اوقوندقجه اذان پاك ادا اولدوقجه پنج اوقات / اوصاحب خیری مأجورایله دارینده مولا
فی ۱۷ م / یازلسه لوحه کوهرده لایق خیری تاریخی / کره سنده شو جامع ظاهر و باطنده پک اعلا / ۱۳۰۷

*Alemdarzâde yani Hacı İsmail Efendi'dir / Eden bu ma'bed-i pâk-i berâ-yı müslimîn ihyâ
Giresun hanedanından olup bu sahibu'l- hayrât / Mücedded olarak etti bu âli ma'bedi inşâ
Yapan bir camii âlemde mutlak ehl-i cennet'tir / Hadis-i "men bene-e" ile mübeşşer oldular zira Okun-
dukça ezân-ı pâk edâ oldukça penc-i evkât / O sahib-i hayrı me'cur eyle dâreynde Mevlâ
Fî 17 Muharrem / Yazılsa levha-i gevherde layık-ı Hayrî tarihi /
Giresun'da şu camii zâhir ve bâtında pek a'lâ / 1307*

Mermer üzerine talik hatıyla işlenmiş olan bu kitabenin anlamı ise kısaca şudur:

Bu ibadethaneyi yeniden yaptırın, Giresun şehrinin ileri gelenlerinden Alemdaroğlu Hacı İsmail Efendi'dir. Burada temiz ezanlar okunup beş vakit namaz kılındıkça, Allah bu işi yaptırın şahsı Cennetiyle ödüllendirecektir. Dünya ve ahrette makbul kabul edilen bu güzel amel, altından levhaya yazılmaya layıktır. 13 Eylül 1889.

2- Doğu Cephe Kitabesi:

صاحب الخيرات والحسنات

حاجي مطاط اغانك وقفه سنه ۱۰۷۲

مرحوم حاجي چالق قبودانك ثلثندن خير اتيدر سنه ۱۲۵۷

*Sahibü'l-hayrât ve'l-hasenât
Hacı Mittad Ağa'nın vakfıdır. Sene 1072
Merhum Hacı Çalık Kapudan'ın sülüsünden
hayratıdır. Sene 1257.*

Öyle anlaşılmaktadır ki, caminin doğu cephesinde kapı üzerinde bulunan sülüs hattıyla yazılı mermer kitabe, Hacı Çalık Kaptan'ın hayatta olmadığı 1889 yılındaki onarım sırasında hazırlanmıştır.

Eserin ilk banisi Hacı Mikdad Ağa'nın ismi de yanlışlıkla (مطاط) şeklinde yazılmıştır. Söz konusu iki kitabeden, caminin 1661 tarihinde Hacı Mikdad Ağa tarafından yaptırıldığı; sonra da 1841 yılında Hacı Çalık Kaptan ve 1889 yılında da Alemdaroğlu Hacı İsmail Efendi tarafından onarıldığını anlıyoruz. Tarihi kayıtlardan caminin kible tarafında bir de medrese bulunduğunu öğreniyoruz (BOA, C.MF, nr. 108/ 5396).

4- Kale Camii Kitabeleri

Eski kayıtlarda "Muhiddin Camii" imlasiyla da anılan cami, Kale Mahallesinde 415 ada ve 290

nolu parselde bulunmaktadır. Caddeden yüksekte bir platform üzerinde yer alan cami, kare planlı, merkezi tek kubbeli kesme taştan inşa edilmiştir. Mihrap ve minberin, aynı dönem özelliği göstermesi nedeniyle orijinal olduğu düşünülmektedir. Mihrabın yüzeyinde kıvrık ve dairesel süslemeler dikkat çekici niteliktedir.

Ahşap malzeme ile imal edilmiş olan minber ise aplika tekniğinde yapılmıştır. Son cemaat yeri bulunmayan caminin, minaresi kuzeydoğudadır. Söz konusu minare ana yapı ile uyumlu, kesme taştan ve tek şerefeli olarak inşa edilmiştir. Vaktiyle Lonca Mahallesi denilen iskân yerinde Muhiddin Ağa tarafından inşa edildiği tahmin edilen (BOA, C.EV, nr. 470/23796) eserin, kuzey duvarındaki kitabeden 1830 yılında Dizdarzâde eşi Ematullah Hatun tarafından yeniden yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bugünkü şeklini ise Hacı Mustafa Efendi'nin 1913 yılında ikinci kez inşası ile kazanmıştır.

Camiye giriş, kuzeyde yer alan iki yanı sütünceli taş lentolu basık kemerli bir kapıyla sağlanmıştır. Asıl ibadet mekânını örten kubbeyi dört yönden küçük kuleler desteklemektedir. Batı etkisinde inşa edilmiş eserin mermer üzerine talik yazı tekniği ile işlenmiş kitabelerinden biri kapının üzerinde, diğeri ise sağında duvara gömülü vaziyettedir.

Söz konusu kitabelerin transkripsiyonu şöyledir:

1- Kapi Üzeri Kitabesi

حق یولنده ایتسه بر اهل غنا مسجد بنا / یاپدیرر جنتده بر بیت الصفا مولا اكا

یوم کشادی / دین پاک مصطفیٰ یه خدمت ایتدی / وار اوله اول صاحب الخیر دیانت انما / ۱۵ رجب سنه ۱۳۳۰

یوم بازار/خامه تاریخ ناجی ایتدی بی پایان سجود/ برکوزل جامع بنا ایتدیردی الحاج مصطفیٰ/۱۷حزیران سنه ۱۳۲۸

۱۳۳۰ / ۱۳۲۹

کره سون متحیزان تجارندان صاری محمود زاده الحاج مصطفیٰ افندینک اثر خیریدر

*Hak yolunda etse bir ehl-i gina mescid bina / Yaptırır Cennet'te bir beytü's-safa Mevlâ âna
Yevm-i küşadî/ Din-i pâk-ı Mustafa'ya hizmet etti / Var ola ol sahibü'l-hayr diyanet intimâ/
15 Recep, Sene 1330 Yevm-i Pazar / Hâme-i tarih-i nâci etti bi-payân sücûd /
Bir güzel camii' binâ ettirdi el-Hac Mustafa /17 Haziran Sene 1328 1329/1330
Giresun mütehayyizan tüccarından Sarımahmutzâde
el-Hac Mustafa Efendi'nin eser-i hayırdır.*

Mermer üzerine talik hatıyla işlenmiş olan bu kitabenin anlamı kısaca şudur:

Allah için bir zengin, mescit yaptırır Allah da ona Cennet'te bir ev yapar. Bu ibadet haneyi 1913'te Giresun tüccarlarından Sarımahmutzade Hacı Mustafa Efendi yaptırmıştır.

2- Duvar Kitabesi

کوهر عصمت اولان زوجه دزدار زاده / اولدی بو جامعی انشایه موفق جانم
اوله بر جامع روشکه متور قلمش
انی انوار عبادتله اولو سبحانم / سکا بو بیتله مقصودینی ایلر ایما
هله بو جامع پاکیزه یه کل سلطانم
ای جماعت قیلکز بکه تمامیه نظر / جنته بکره مده وارمی بنم نقصانم
حشره دک ایله سون اولادلریله مسرور
ویرسون انلره آلام وکدر یزدانم / کلک جوهرله یازلسون اكا طالب تاریخ
قیلدی بو معبدی بنیاد امة الله خانم
نوری دده ۱۲۴۶

Gevher-i ismet olan zevce-i Dizdarzâde / Oldu bu camii inşaya muvaffak canım

Öyle bir cami-i rûşen ki münevver kılmış

Anı envâr-ı ibâdetle ulu sübhanım / Sana bu beytle maksudunu eyler ima

Hele bu camii-i pakizeye gel sultanım

Ey cemaat! Kiliniz bana tamamıyla nazar / Cennet'e benzemede var mı benim noksanım.

Haşre dek eylesün evladlarıyla mesrûr

Vermesin onlara âlâm ve keder Yezdan'ım / Kilk-i cevherle yazılsın ana talib tarih

Kıldı bu ma'bedi bünyâd Emetullah Hanım.

Nuri Dede-1246

Mermer üzerine talik hattıyla işlenmiş olan bu kitabede, ibadethanenin iffet abidesi Dizdarzade eşi Emetullah Hanım tarafından 1830 yılında yaptırıldığı anlatılmaktadır. Aynı tarih bir önceki satırda ebced hesabı ile de düşünülmüştür.

5- Soğuksu Camii Kitabesi

Nizamiye Mahallesi'nde 89 ada ve 1 nolu parselde bulunan Soğuksu Camii, dıştan 142 m² olup, dikdörtgen planlı kesme taştan inşa edilmiştir. Son cemaat yeri olmayan caminin kuzeyinde, biri sonradan yapılan diğeri tadilat sırasında kapatılan, iki kapısı vardır. Kırmızı çatı Marsilya kiremitle kaplıdır. Dış cephesi ve iç mekânı sade bir görünüme sahiptir. Ahşap sütunlar üzerindeki mahfil 1979 yılında yıkılarak, cami içine beton kat ilave edilmiştir. Kesme taştan mamul mihrap orijinaldir.

Ana yapıya sonradan ilave edildiği anlaşılan tek şerefeli beton minare ile yeni yapılan minberin mimarî bir özelliği yoktur.

Caminin ilk inşa tarihi tam olarak bilinmemektedir. Kitabesinde Müslim Bey adlı bir hayırsever tarafından 19. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı belirtilmiştir. 1896 yılında Giresun kaymakamı Mehmet Rüştü Bey tarafından yeniden yaptırılmıştır (İl Yıllığı 1973: 15). Onarım sırasında beton ile kapatılmış olan ana kapı üzerindeki mermer kitabelerden besmele olanı sülüs, asıl kitabe ise talik hattıyla yazılmıştır.

Önemli bilgileri içeren kitabeler şöyledir:

1- Taç Kitabesi

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
لا اله الا الله محمد رسول الله
هجری سنة ۱۳۱۳

Bismillahirrahmanirrahim
La ilahe illallah Muhammedün rasulullah
Hicri Sene-1313

2- Asıl Kitabesi

جناب حق و فیاض مطلق اشو جامع شریفک بائی اولان مسلم نام ذالک روحی شاد
اعانتاً و توسیماً تجلید و انشاسه بادنی مستقل اولان کره سون قائممقامی محمد رشیدی بکیده دلشاد
و سکراننی آسان و حسن خاتمه احسان بیورسون آمین و بجاه سید المرسلین مستجاب باد
سنة هجره ۱۳۱۳ شوال ۲۸ / صالح صفوت طربزونی / سنه رومی ۱۳۱۲ عارت ۳۰

Genab-ı Hak ve feyyaz-ı mutlak iş bu cami-i şerifin
bâni-i evveli olan Müslim nâm zâtın ruhunu şad
îâneten ve tevsî'an tecdîd ve inşasına bâdi-i
müstakıl olan Giresun Kaîmmakâmı Mehmet
Rüşdi Beyin de dil şâd /
Ve sekerâtını âsan ve hüs-n-i hâtıme ihsan buyur-
sun, âmin. Ve bi-câhi seyidi'l-mürselîn müstecâb
bâd Sene-i Hicriye 1313 Şevval 28 /
Salih Safvet Trabzonî /
Sene-i Rumî 1312 Mart 30

Hortumzade (Gemilerçekeği) Camii Kitabesi, Caminin giriş kapısı üzerine, taş vakfiye formunda yerleştirilmiş olan mermer talik yazılı kitabe

Mermer üzerine talik hattıyla işlenmiş olan bu kitabenin anlamı kısaca şudur:

Evvela bu camiye yaptıranın Müslim adlı zatın ruhunu Allah şad eylesin. Yeniden yapımına önyak olan Giresun kaymakamı Mehmet Rüşdü Bey'in güzel amelini Allah kabul etsin. Cami 12 Nisan 1896 yılında yenilenmiştir. (Hattat: Trabzonlu Salih Safvet).

Caminin kuzeybatı köşesinde duvar içine yerleştirilmiş olan bir sokak kitabesinde ise "Giresun Mülkiye Kaımmakâmı Rüştü Bey Caddesi sene 1313" ifadesi yer almaktadır.

6- Hortumzade (Gemilerçekeği) Camii Kitabesi

Gemilerçekeği mahallesinde 578 ada ve 1 nolu parselde bulunan cami, dıştan 334 m² olup; dik-dörtgen planlı ve kesme taştan inşa edilmiştir. Son cemaat mahalli bulunmayan camiinin kırma çatısı Marsilya kiremitle kaplıdır. İç mekânında ve dış cephesinde süslemeye pek yer verilmemiş, sadelik tercih edilmiştir. Ana yapıya sonradan ilave edildiği anlaşılan tek şerefeli beton minareye çıkış, cami içinden sağlanmaktadır. Tek giriş kapısı üzerindeki kitabe, yapının tarihi hakkında ayrıntılar sunmaktadır.

Kitabesinde Hortumzade Hacı Hüseyin Ağa tarafından önceleri bir mescit olarak inşa edildiği belirtilmektedir. Zamanla harap olan bu mescidin yıkılarak, Sarialemdarzade Mehmet İzzet Kapitan kızı Hatice Hatun adına 1884'de yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Cami 2011 yılında Vakıflar idaresince restore edilmiştir (İl Yıllığı 1973: 15).

Caminin giriş kapısı üzerine, taş vakfiye formunda yerleştirilmiş olan mermer talik yazılı kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

اثر ابقای نامه هر زمانده باعث اولدقجه
متبرآت ایله عالم نوبنو اولمقده در عالی
بنا ایتمش ایدی بو مسجدی وقت اوائلده
خیر صاحببرندن خورطوم اوغلی صرف ایوب مالی

*Eser ibkâyı nâme her zamanda bâis oldukça
Müteberrât ile âlem nev be-nev olmaktadır âli
Bina etmiş idi bu mescidi vakt-i evailde
Hayır sahiplerinden Hortumoğlu sarf edüp malı*

وقت کچدکجه کیمسه باقما مش کیت کیت خراب اولمش
نیجه بیل بویله قالمشدی صلوآة خمسہ دن خالی
شرفلندکجه سمتی احتیاجه دوشدیلر محضا
یکینمکدی باشدین باش اهلینک هپ آمالی

*Vakit geçtikçe kimse bakmamış git gide
harap olmuş
Nice yıl böyle kalmıştı salevât-ı hamseden hâli
Şereflendikçe semti ihtiyaca düştüler mahza
Yenilenmekti baştanbaş ahalinin hep âmâli*

بوکا صاری علمدار ذاده یی قیلدی خدا الیق
صاغ اولدقجه جهانده بویله شیر اولسون اشغالی
یانندن چشمه یی بالایه نقل ایتدی اساسندن
یرین قیلدی علاوه مسجدده اولذاتک اقبالی

*Buna Sarialemdârzade'yi kıldı Hüdâ elyak
Sağ oldukça Cihanda böyle şeyler olsun eşgâli
Yanından çeşmeyi balâya nakletti esasından
Yerin kıldı ilave mescide ol-zatın ikbâli*

تمل قازدی یکیدن قوردی بر عالی بنا حقا
سیلندی خاطرندن هر کسک اسکی خراب حالی
الندن کلسه هپ وارن بتون خیراته صرف ایلر
حقیقتنده یالان اولماز بولنماز درسم امثالی

*Temel kazdı yeniden kurdu bir âli bina Hakkâ
Silindi hatrından herkesin eski harap hâli
Elinden gelse hep varın bütün hayrâta sarf eyler
Hakikatte yalan olmaz bulunmaz dersem emsali*

امامك اسكى وقفنه علاوده قیلدی بر بیغچه
کورولدکجه صورولسون خدمتنده بر کون اهمالی
مؤذن یوق ایدی احداث ایدوب بر بیغچه وقف ایتمدی
قید دوشدی سجال وقفه شمدی اولدی اکمالی

*İmamin eski vakfına ilave de kıldı bir bağçe
Görüldükçe sorulsun hizmetinde bir gün ihmali
Müezzin yok idi ihdas edip bir bağçe vakf itti
Kayd düştü sicilli vakfa şimdi oldu ikmâli*

موفق ایلسون مولا نیجه خیر و متبراته
سروریتله کچسون هر کونی دنیاده هر سالی
بیک اوچیوبر جمادی الآخرنده هبة لله
هنوز عزت قیودانه میسر اولدی اکمالی

*Muvaffak eylesün Mevlâ nice hayr u müteberrâta
Sururiyetle geçsün her günü dünyada her sâli
Binüçyüzbir Cemaziyelahir'inde hibeten lillah
Henüz İzzet Kapudana müyesser oldu ikmâli*

Giresun şehrinde "taş vakfiye" niteliğine sahip tek eser olan bu kitabeden, caminin tarihi gelişimi hakkında önemli ayrıntılar elde ediyoruz. Beyaz mermer üzerine talik hattıyla işlenmiş olan kitabenin anlamı özetle şöyledir:

Hayırsever bir aile olan Hortumoğlu bu ibadethaneyi yaptırmış, zamanla imarı ihmal edilmiş, beş vakit namaz kılınamaz duruma gelmiştir. Sonra da Sarıalemzarzade binayı yenileyerek yanına bir de çeşme yapmış, böylece harap hali unutulmuştur. Müezzin atanması için bahçe vakfedilmiş, son olarak 1301 yılında İzzet Kaptan ibadethaneyi tamamlamıştır.

B- ŞEHİRDE DİĞER VAKIF ESER KİTABELERİ

1- Çeşme Kitabeleri

a) Eşref Efendi (Kale Camii) Çeşmesi

Kale Camii'nin bahçe duvarına gömülü vaziyette bulunan mermer çeşme, şehrin ileri gelen ailelerinden Sarımahmutzade Hacı Mustafa Efendi'nin oğlu Eşref Efendi tarafından 1926 yılında yaptırılmıştır.

Talik hattıyla yazılan mermer kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

کره سونلی صاری محمود زاده
حاجی مصطفی افندیگ مخدومی
اشرف افندیگ خیراتیدر
سنه ۱۳۴۰ سنه ۱۳۴۳

*Giresunlu Sarı Mahmut zade
Hacı Mustafa Efendi'nin mahdumu
Eşref efendinin hayratıdır.
Sene 1340 Sene 1343*

b) Hattatzâde (Hacı Hüseyin Camii) Çeşmesi

Hacı Hüseyin Camii'nin doğusunda, bahçe içinde bulunan çeşme, Hattatzade Ömer Ağa tarafından 1902 yılında kesme taştan inşa edilmiştir. Mimari özellik bakımından emsal çeşmeler arasında sanat değeri en fazla olan eserdir. Çeşme sütüncelerle 10 yüze bölünmüş olup, sütünceler arasında yuvarlak kemerli nişler bitki motifleriyle dekore edilmiştir. Mermerden yapılmış olan kitabesi sülüs hattıyla yazılmıştır.

Oldukça kısa durumdaki kitabe şöyledir:

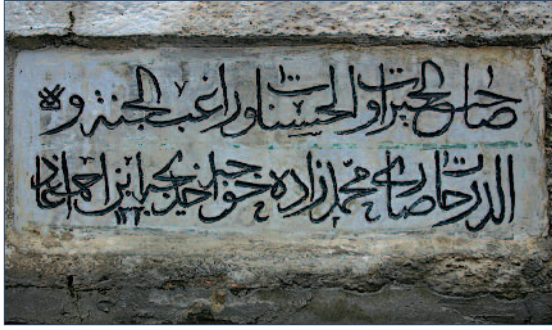
حطاط زاده حاجی عمر آغانک خیراتیدر ۱۳۱۹

Hattatzâde Hacı Ömer Ağa'nın hayrâtıdır. 1319.

c- Hoca Hanım Çeşmesi

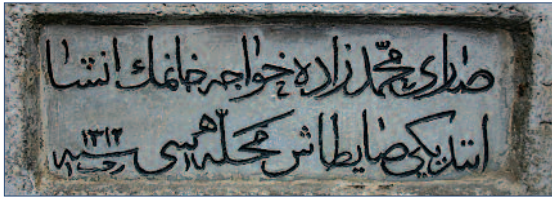
Osmaniye Mahallesi Saytaş Mevkiindeki Hoca Hanım Çeşmesi, bugün için harap bir vaziyettedir. Çeşme üzerinde iki kitabe vardır. Beyaz mermer üzerine sülüs hattıyla yazılmış olan kitabeden, hayır sahibinin Sarımehmetzade Ahmet Ağa kızı Hoca Hatice Hanım olduğu anlaşılmaktadır. 1902 yılında yapıldığı anlaşılan çeşme, kesme taştan çift sivri kemerli olup, sütüncelerle desteklenmiştir.

Kitabelerin transkripsiyonu şöyledir:

صاحب الخيرات والحسنات وراغب الجنة و
الدرجات صارى محمد زاده خواجه خديجه ابن احمد اغا
١٣٢٠

*Sahib'ül-hayrât ve'l-hasenât ve rağib'ül-cennet ve'
d-derecât Sarî Mehmetzâde Hoca Hatice ibni
Ahmed Ağa 1320*

صارى محمد زاده خواجه خانمك انشا
ايتديكى صايطاش محله سى سنه رجب ١٣١٢

*Sarı Mehmetzâde Hoca Hanım'ın inşâ
Ettiği Saytaş Mahallesi Sene Recep 1312*

c- Fatma Hanım Çeşmesi

حمزه باش اوغلى عمر
زوجه سى فاطمه نك خير اتيدر
فى كانون اول ١٣٣٩

*Hamzabaşoğlu Ömer
Zevcesi Fatma'nın hayrâtıdır
Fî Kânunievvel 1339*

Mimari bakımından fazla özelliği bulunmayan çeşmenin kitabesi, üzerine sonradan yapıldığı anlaşılan briket bir duvara yapışık vaziyettedir. Kitabe beyaz mermer üzerine talik hattıyla yazılmıştır. Kitabeden, çeşmeyi yaptıran hayırsever kişinin Hamzabaşoğlu Ömer'in eşi Fatma Hanım olduğu ve eserin Aralık 1923 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bugün için çeşme kullanılmaz vaziyettedir.

d- Müze'deki Çeşme Kitabeleri

Giresun Müzesi'nde (biri mahzende, diğeri bahçede) bulunan iki adet çeşme kitabesini de burada zikretmek gerekir. Mahzendeki mermer kitabedeki ifadelerden, çeşmenin Hacı Hüseyin Mahallesi'nde oturan Himmetzâde Hacı Muhammed Ağa'nın mahdumu Mustafa Ağa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Söz konusu kitabe şöyledir:

صاحب الخيرات

و الحسنات حاجى حسين محله سنده

همة زاده حاجى محمد اغانك

مخدومى مصطفى اغانك خير اتيدر

فى رمضان سنه ١٣٣٠

*Sâhib'ül-hayrât
ve'l-hasenât Hacı Hüseyin Mahallesinde
Himmetzâde Hacı Muhammed Ağa'nın
mahdumu Mustafa Ağa'nın hayrâtıdır.
Fî Ramazan sene 1330.*

Müze bahçesinde bulunan diğer kitabe ise bir çeşmenin ön yüzü olarak yontulmuş yekpare mermerin orta yerinde bulunmaktadır. Madalyon şeklindeki kitabenin isim kısmında harfler eksik olduğu için eserin banisi tam olarak tespit edilememiştir. Okunabilen kısmıyla kitabe şöyledir:

صاحب
الخيرات و الحسنات
طوبال زاده عثمان آغا
سنه ... ۱۳

*Sâhibü
'l-hayrât ve'l-hasenât
Topal zade Osman Ağa
Sene 13 ...*

2- Memleket (Millet) Bahçesi Kitabesi

Eski Hükümet Konağı önünde 97 ada ve 12 nolu parselde bulunan Memleket Bahçesi, 1902 yılında Giresun Kaymakamı Ziya Bey ve Belediye Başkanı Kaptan Yorgi Paşa'nın ortak çabaları ile yaptırılmıştır. Bugün halk arasında daha çok "Millet Bahçesi" diye anılan bu yer, şehrin tarihinde ikinci mesire/park yeridir.

Bahçeye kesme taştan yapılmış bir taç kapıdan girilir. Taç kapı üzerinde üç adet kitabe bulunmaktadır. Girişin sağına ve soluna yapılan çeşmelere ve kapı

üzerine rik'a hattıyla yazılmış olan kitabelerin transkripsiyonu şöyledir:

1- Tepe Yazısı

اشبو مملکت پغچه سی قائم مقام میر ضیا و بلدی رئسی قبودان
بورکی پاشا و اهالی بلده نک اثر غیرت همتیله
یاپلمشدر

*İş bu Memleket Bağçesi Kâimmakâm
mir Ziya ve Belediye reisi Kapudân
Yorgi Paşa ve ahali-i beldenin eser-i
gayret ü himmetiyle yapılmıştır.*

2- Sağ Çeşme Yazısı

مملکتک اکتساب عمراننه مساعی مخصوصلری مصروف

اولان والی سابق قدری بک مرحومک روحنی

احیا ایچون یایلمشدنر سنه ۱۳۱۸

Memleketin iktisâb-ı umrânına mesâ'î-i mahsusaları masrûf olan Vâli-i sâbık Kadri Bey merhumun ruhunu ihya için yapılmıştır. Sene 1318

3- Sol Çeşme Yazısı

مملکتک اکتساب عمراننه مساعی مخصوصلری مصروف

اولان والی سبق سری پاشا مرحومک روحنی

احیا ایچون یایلمشدنر سنه ۱۳۱۸

Memleketin iktisab-ı umranına mesa'î-i mahsusaları masrûf olan Vâli-i sâbık Sırrı Paşa merhumun ruhunu ihya için yapılmıştır. Sene 1318

C- SONUÇ

Bazıları “taş vakfiye” niteliği taşıyan bu eserlere bakarak, söz konusu eserlerin yapım tarihlerini, yaptırın kişileri, yapan ustaları ve yapılaş amaçlarını öğrenmiş olduk. Hatta sadece eserler hakkında bilgi edinmedik; eski yazı, kabartma ve süsleme sanatımızın örneklerini de tanımış olduk.

Görüldüğü gibi, bugüne ulaşabilen az sayıdaki kitabelerde bile Giresun şehrinin kültürüne, tarihine ışık tutma konusunda önemli ayrıntılar yer almaktadır. Nitekim Müze bahçesinde muhafaza edilen iki satırlık yarım kitabeden, önemli bir vakıf eser durumundaki Kapu Camii'nin hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığını öğrenebiliyoruz. Bu kısa bilgi bile şehrin tarihinde çok önemli, kilit niteliğinde bir ayrıntıya ulaşmamıza imkân sunmuştur. Bu nedenle kitabeler, üzerinde buldukları yapıların kimliklerini, dolayısıyla da şehirlere dair hikâye özetlerini gelecek kuşaklara taşımak gibi önemli bir misyona sahiptirler.

Kısacası kitabeler, şehirlerin hafıza kodları, gizemli şifreleridirler. Kitabeler muhafaza edilebilirse, şehrin yaşanmış hatıraları da korunmuş olur. Giresun şehri bu konuda önemli bir talihsizliğe sahne olmuş, maalesef kayda değer miktarda hafıza kaybı yaşanmıştır. Şayet şehirdeki kitabelerin tamamı tahrip olmadan, eksilmeden günümüze ulaşabilseydi, geçmişe daha özgüvenle bakma imkânımız olacak, kimlik bilincinin gelişmesine olumlu katkı sağlamış olacaktık. Şimdi bize düşen mevcut eserleri muhafaza etmek, aslına uygun olarak bakım ve onarımını sağlamaktır. Bu mütevazı çalışma ile bir adım atılmasına, hareket oluşmasına vesile olabilirsek kendimizi bahtiyar addederiz.

KAYNAKLAR

1- Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşiv (=BOA)

- Evkaf Defteri (=Ev. D), nr. 1/28461; nr. 16104.
- Cevdet Evkaf (=C.EV), nr. 299/ 15249; nr. 470/23796.
- Cevdet Maarif (=C.MF), nr. 5396; nr. 108/ 5396.
- İrade-i Dâhiliye (İ.DH), 1319, Ra/7.
- Giresun Şer'iyeye Sicili (=GŞS), nr. 1410, s. 62, 163.

Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü

- Giresun Vakıf Defteri (=GVD), nr. 2255, s. 1-2.

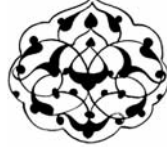
2- Kitaplar ve Makaleler

- Cumhuriyetin 50. Yılında Giresun*, (1973). Giresun Valiliği, Ankara.
- EMECEN, F. (2008). "Mîtlar ve Gerçekler Arasında: Giresun'da Seyyid Vakkas Efsanesi ve Giresunlu Seyyid Mehmed Paşa", *Uluslar arası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, V, (Güz), 87.
- FATSA, M. (2008). *XV ve XVI. Yüzyıllarda Giresun Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Ankara.

SAMSUN/ÇARŞAMBA'DA ÇANTI TEKNIĞİNDE İNŞA EDİLMİŞ İKİ AHŞAP CAMİİ; USTACALI KÖYÜ CAMİİ VE KOCAKAVAK KÖYÜ CAMİİ

Eyüp NEFES*

Özet

Samsun yöresi, ahşap camiler bakımından oldukça zengin bir bölgedir. Yöredeki ahşap cami yapım geleneği yakın zamana kadar gelişimini sürdürerek devam ettirmiş gözükmektedir. Son yıllarda yapılan değerli çalışmalarla bu eserlerin çoğu tanıtılmıştır. Biz bu çalışmamızda, yeni tespit ettiğimiz Ustacalı Köyü Camii ile Kocakavak Köyü Camii'lerini tanıtmaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler:

Samsun, Ahşap (Çanti) camiler.

**TWO WOODEN MOSQUES BUILT WITH THE CANTI TECHNIQUE:
USTACALI VILLAGE MOSQUE AND KOCAKAVAK VILLAGE MOSQUE.**

Abstract

Samsun region is highly rich in terms of wooden mosques. It seems that the tradition of constructing wooden mosques has continued up until the present century. Various scholarly works have introduced and analyzed them. In this study, we will try to discuss two mosques found recently in Ustacalı Village and Kocakavak Village.

Keywords:

Samsun, Wooden Mosques

* Yard. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı; eyupnefes@omu.edu.tr

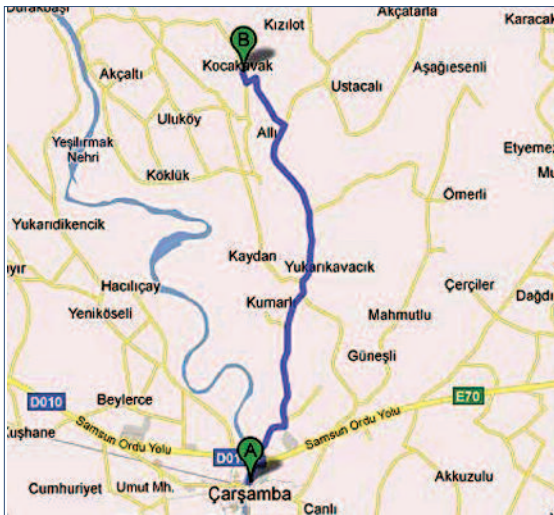
Giriş

Samsun yöresinde, yaklaşık 800 yıllık bir maziye sahip, ahşap cami yapım geleneği sürdürülmüştür. Bu camiler ülkemizin pek çok yerinde görülen ahşap tavanlı veya ahşap sütunlu camilerden farklı olarak tamamen ahşap malzemeyle ve çanti tekniğinde inşa edilmiştir. Mevcut yayınlardan anlaşıldığına göre aynı tarz camilerin Doğu Karadeniz ve Batı Karadeniz boyunca inşa edildikleri (yazının sonunda yöreye ait bu tür camiler için geniş bir kaynakça denemesi sunulacaktır) anlaşılmaktadır. Çanti camiler ile ilgili ilk araştırmacıları olan Ayverdi, Batı Karadeniz yöresindeki camileri "Candı Camiler" başlığı altında ele almış ve bu eserlerin hak ettikleri değeri görmediklerinden dolayı yavaş yavaş yok olduklarına şahit olmuştur (Ayverdi, 1989: 121). Benzer durum kısmen Samsun yöresi ahşap camileri için de geçerlidir.

Yakın zamanlarda Samsun'daki ahşap camilerle ilgili bir kaç çalışma yaptığımızdan yöreye ait camilerle ilgili tarafımıza yeni bilgiler ulaşmaktadır. Bu bilgiler ışığında tespit ettiğimiz iki ahşap cami bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

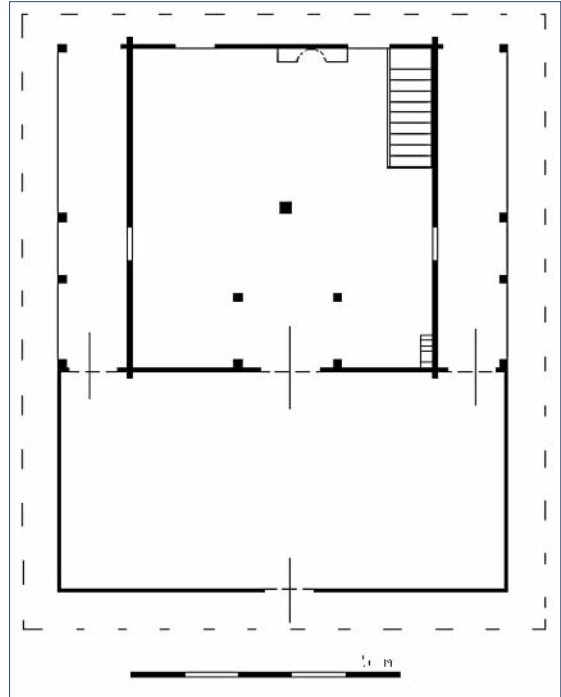
Ustacalı Köyü Camii

Ustacalı Köyü Kırıklar mevkiinde 216 parselde yer alan camiye (Ustacalı Camii Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 1467-16/11/2007 nolu kararıyla tescil edilmiştir. Anonim, 2009: 361), Çarşamba ilçe merkezinden deniz istikametine yaklaşık 15 km.'lik asfalt bir yol vasıtasıyla ulaşılmaktadır (Harita 1). Gidiş istikametinde yolun sağında yer alan eski bir mezarlık içinde kurulu bulunan caminin inşa tarihi tam olarak bilinmemektedir. Özel idarenin yayınlamış olduğu envanter çalışmasında

Harita 1: Ustacalı ve Kocakavak Köyü Camii'lerinin google mapsten görünümü

caminin yapılış tarihi 19.yy olarak ifade edilmektedir (Anonim, 2009: 361). Caminin muhtelif duvarlarında 1171, 1277, 1287 tarihleri kazılıdır. Yapının doğu cephesindeki perdelerin alttan dördüncü sırası üzerinde kazılı bulunan 1171 (M. 1757-1758) tarihi, diğer tarihler gibi, caminin geçirdiği onarımlarla ilgili olmalıdır. Civardaki camilere bakarak yapının daha eski bir tarihinin olması gerektiği kanaatindeyiz. Dolayısıyla yapıyı, yöredeki inşa tarihi tam olarak bilinmeyen pek çok cami gibi (Bayraktar, Erzurum: 52-54) 15-18. yüzyıllara tarihlendirebiliriz. Ustacalı Köyü Camii halen bayram ve Cuma namazları için ibadete açık vaziyettedir (Çizim 1).

Çizim 1: Ustacalı Camii'nin planı (NEFES)

Tamamen ahşap malzemeyle mamul yapı, bütünüyle yığma tekniğinde inşa edilmiş olup içten düz tavan, dıştan revakı da kaplayacak şekilde alaturka tipi kiremitlerle kaplanmış dört omuz çatı ile örtülmüştür (Resim 1, 2, 3, 4). Yalnız çatının doğusundaki bir bölüm yakın zamanlarda marsilya tipi kiremitlerle onarılmıştır. Yapının içindeki düz tavan yine sonradan yapılmış olmalıdır.

Düz bir alanda kalın kütük ve taşlar üzerine kirişleme usulüyle kurulan yapının tabanı günümüzde toprağa oturmasına rağmen yöredeki insanların anlattıklarına göre önceden yerden 60-80 cm yüksekte imiş. Yeşilirmak'ın taşkınları sonucu yapının altı zamanla molozla dolmuş olmalıdır.

Resim 1: Ustacalı Köyü Camii'nin batı cepheden görünümü

Resim 2: Ustacalı Köyü Camii'nin güney cepheden görünümü

Resim 3: Ustacalı Köyü Camii'nin doğu cepheden görünümü

Resim 4: Ustacalı Köyü Camii'nin kuzey cepheden görünümü

5, 60 x 5, 60 m ölçülerinde kare planlı harimi üç yandan saran revakların doğu ve batıdakileri 1, 30 m genişliğindeyken kuzeydeki revak oldukça geniş tutulmuştur. Yapının doğu ve batısındaki revaklar dörder ahşap direk taşınmaktadır. Çoğu basit kare kesitli direklerin bazılarının orta kısmı silindirikdir.

Kuzeydeki revakın ölçüleri 7, 23 x 4, 10 m şeklindedir ki harimin ölçülerine yakın bir alanı kaplamaktadır. Yapının ilk halinde, son cemaat mahalli şeklinde küçük olması gerektiğini düşündüğümüz söz konusu revakın, kuzeydeki duvara yazılı, 1937, 1939 tarihlerinde genişletildiği söylenebilir. Muhtemelen bu onarımlar sırasında revak, harimin kuzey duvarı hizasından itibaren dikme perdelerle kapatılmış olmalıdır. Kuzeydeki revak bu haliyle harimden sonra yapının önünde ikinci bir mekân gibi durmaktadır.

Yapıyı oluşturan meşe (yöre halkı meşe ağacına pelit adını vermektedir) ağacından mamul ahşap perdeler, 8 ile 8, 5 cm kalınlığında ve 35 ile 50 cm arasında değişen genişliklere sahiptir. Üst üste binen perdeler, kavilalarla sağlamlaştırılmıştır. Harimi oluşturan sekiz sıra ahşap yekpare perdeler köşelerde kurtboğazı geçmelerle birbirine bağlanmıştır. Duvarlarda görülen dövme demir çiviler yapının sağlamlığını artırıcı ek unsurlar olarak kullanılmış olmalıdır.

Camiye, doğu ve batıdaki revakların kuzeylerinde açılmış muhdes kapılarla

girilmektedir. Kuzey cephenin ortasında, günümüzde kilitle tutulan, bir kapıyla da aynı mekana girişin sağlandığı anlaşılmaktadır. Son cemaat revakının kapatılarak ayrı bir bölüm olarak düzenlendiği görülen bu kısımdan harime, kuzey cephedeki kapıyla simetrik, basık iki kanatlı bir kapı ile giriş sağlanmaktadır.

Harimin içi, güney cephede iki, doğu ve batı cephede birer olmak üzere toplam dört pencere ile aydınlatılmaktadır. İçten ve dıştan düzgün ahşap çerçeve içine alınan dikdörtgen açıklıklı ve giyotin kanatlı pencereler, dıştan yatay çubukluklu demir şebekelerle muhafaza altına alınmıştır. Doğu ve batıdaki pencereler ayrıca dıştan iki kanatlı ahşap şebekelerle donatılmıştır. Cami hakkında görüşüğümüz yaşlı köy sakinleri, güney cephedeki pencerelerin eskiden oldukça küçük olduğunu ve sonradan genişletildiğini söylemektedir.

Kible duvarının ortasında görülen mihrap, harime hafif çıkıntı yapan yarım yuvarlak niş formundadır

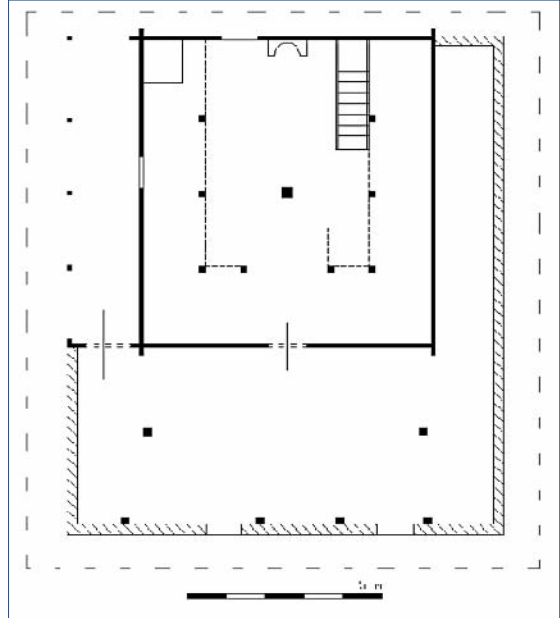
Resim 5: Ustacalı Köyü Camii'nin harimden görünümü

(Resim 5). Dikine çakılmış ince tahtalardan oluşturulan mihrabın sağında, batı duvarına yaslı ve oldukça sade yapılmış minber gözükmektedir. Yapının tek tezyinatını teşkil eden süsleme, minber kapı tacının üstünde görülen lale şeklindeki ahşap oymadır. Kuzeyde yer alan muhdes kadınlar mahfili, mihrap aksında yer alan ve çatıya destek veren 20 x 20 cm ebatlarındaki ahşap direğe dayandırılmıştır. Biraz gerideki iki küçük ahşap direk mahfile destek veren ilave unsurlardır. Harimin kuzeyinde yer alan söz konusu mahfile kuzeybatı köşede yer alan iskele biçimli bir merdivenle çıkılmaktadır.

Kocakavak Köyü Camii

Kocakavak Köyü Camii'ne, Çarşamba ilçe merkezinden deniz istikametine, Ustacalı Köyü Camii'nin yanından devam eden, yaklaşık 16-17 km.'lik asfalt bir yol vasıtasıyla ulaşılmaktadır (Harita 1). Eski bir

mezarlık içinde kurulu bulunan caminin inşa tarihi tam olarak bilinmemektedir. Harim girişindeki kapı üstündeki kitabede yer alan H. 1265 (M. 1848-1849) tarihi, onarım kitabesidir. Caminin, Ustacalı Köyü Camii'ne olan benzerliğinden hareketle her iki yapının yakın tarihlerde inşa edildiklerini tahmin ediyoruz. Dolayısıyla Kocakavak Köyü Camii'ni 15-18. yüzyıllara tarihlendirebiliriz. Cuma camii olarak inşa edilen yapı, halen civardaki Ustacalı, Akçatlar ve Tahtabahçe köylüleri tarafından Cuma, Bayram ve Teravih namazları için ibadete açılmaktadır (Çizim 2).

Çizim 2: Kocakavak Köyü Camii'nin planı (NEFES)

Ahşap kısımları çanti tekniğinde inşa edilmiş olan yapının orijinal halinin bütünüyle ahşap olması gerekmektedir. Batı revakı ve son cemaat mahalli revakı betonarme malzemeyle sonradan oluşturulmuştur. İçten düz ahşap tavanla örtülü, dıştan marsilya tipi kiremitlerle kaplı çatının saçakları, revakları da kapatacak şekilde geniş tutulmuştur. Kalın kütük ve iri taşlar üzerine kirişleme usulüyle kurulan caminin düz bir alana kurulu tabanı yerden bir miktar yükseltilmiştir. Ahşap tavanın, revakların ve son cemaat mahallin genel görünümünden yapının yakın zamanlarda esaslı bir tamirat gördüğü gözlenmektedir (Resim 6, 7, 8).

İçten 7, 30 x 7, 80 m ölçülerinde kareye yakın dikine dikdörtgen planlı harim, üç taraftan revaklarla sarılmıştır. Doğu cephedeki orijinal revak, beş adet basit kare kesitli direk taşınmaktadır. Güney cepheye yakın konumlandırılmış dört basamaklı basit bir merdivenle çıkılan doğu revakın kuzeyinde, camiye girişin sağlandığı muhdes bir kapı bulunmaktadır. Onarımlar sırasında betonarme malzemeyle

Resim 6: Kocakavak Köyü Camii'nin güneydoğudan görünümü

Resim 7: Kocakavak Köyü Camii'nin kuzeyden görünümü

Resim 8: Kocakavak Köyü Camii'nin güneyden görünümü

genişletildiğini düşündüğümüz kuzey revakı, batı

revakı ile birlikte harimin önünde ayrı bir mekan gibi düzenlenmiştir. Dolayısıyla yapı dıştan, güney ve doğu cephesi ahşap, diğer cepheleri betonarme gözükmesine rağmen içeriye girildiğinde harimin bütünüyle ahşap olduğu fark edilmektedir.

Harimi oluşturan meşe ağacından mamul ahşap perdeler, 9 ile 10 cm kalınlığında ve 35 ile 40 cm arasında değişen genişliklere sahiptir. Yığma tekniğinde inşa edildiği için üst üste bindirilen ahşap perdeler kavilalarla sağlamlaştırılmıştır. Harim du-

varlarını oluşturan dokuz sıra ahşap perde köşelerde kurtboğazı geçmelerle birbirine bağlanmıştır.

Resim 9: Kocakavak Köyü Camii'nin harim kapısı

Harime, kuzey cephenin ortasında yer alan nispeten alçak tutulmuş iki kanatlı bir kapı ile girilmektedir (Resim 9, Çizim 3). Kapı kanatları ve söveleri yüzeyde boşluk bırakılmayacak biçimde tezyinlidir. Kapı sövelerinde S kıvrımlarına bağlı stilize lale ve yaprakları görülmektedir. İki kanatlı kapı kanatlarının her birinde ise ortada zencirek şeklinde yükselen kıvrık dalların uçlarına stilize ters lale ve yaprakları kondurulmuştur. Kapının batı kanadı biraz daha geniş olduğundan buradaki süslemeler doğu kanadındaki süslemelerden biraz daha yayvandır.

Kapının atkısı üzerindeki yatay dikdörtgen Osmanlıca kitabe üç bölüm halindedir. Birinci ve ikinci bölümler birbirlerinden kabartma dikey bir çizgi ile ayrılmış durumdadır. İkinci ve üçüncü bölümler ise muhteva farklılıkları göz önünde tutularak tarafımızdan ayırt edilmiştir.

Girişin batısında kalan Celi Sülüs hatlı kitabenin ilk bölümünün Osmanlıca yazılışı ve okunuşu şu şekildedir.

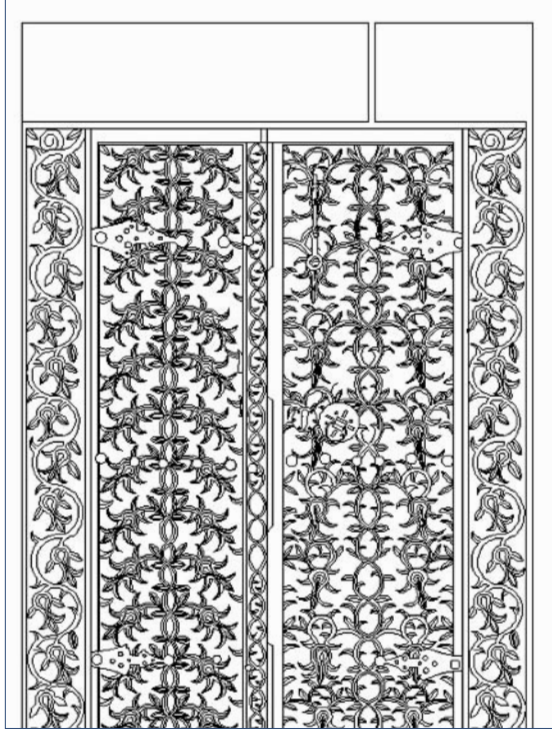
Bismi'-'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Allahü'mme yâ müfettiha'-l-ebvâb
İftah lenâ hayra'l-bâb
Accilü bi's-salâti kable'l-fevt
Ve accilü bi't-tevbeti kable'l-mevt

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 اللّٰهُمَّ يَا مُفَتِّتِهَا الْاَبْوَابِ
 افْتَحْ لَنَا خَيْرَ الْاَبْوَابِ
 عَجِّلْ لَنَا لِمَصَلَاةِ قَبْلِ الْفَوْتِ
 وَ عَجِّلْ لَنَا قَبْلَ قَبْلِ الْمَوْتِ

Arapça olan bu bölümün Türkçe anlamı şu şekildedir:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla

*Ey Allahım ey kapıların açıcısı
Bize kapının hayırlısını aç
Vakti geçmeden namaz için,
Ölüm gelmeden de tevbe için acele edin."*

Çizim 3: Kocakavak Köyü Camii'nin kapı süslemeleri (ÇELİK)

Girişin doğusunda kalan bölümdeki kitabe kısmen bozulduğundan tam olarak okunamamaktadır. Celi Sülüs hatlı Osmanlı Türkçesi ile yazılı kitabenin okunabilen kısımları şu şekildedir.

Bu makâm-ı ârif ... tûbâ lehüm hüsnü'l-meâb
بو مقام عارف ... طوبى لهم حسن المآب
Sicnolub gâfillere veyl lehüm yevme'l-hisâb
سجن الوب غافله ويل لهم يوم الحساب
Hasr oldî mü'minler mescidîn ta'mirine inemâ
حسر اولدي مؤمنلر مسجدون تعمرينه انما
Ya'muru Kelâmında mübeyyen fi'l-kitâb
يؤمر كلامنده مبين فى الكتاب
Yâ ilâhî ... sana kıl sebep يا الهى ... سكا قيل سبب
Secdehâne mağfiret ile kıl rikâb
سجده حائه مغفرت اله قيل ركاب
Suçunu afv etmiş ente gaffâru zünûb sene 1265
سجنى عفو اتميش انت غفار ذنمب سنة ١٢٦٥
Kitabenin okunabilen kısımdan anlaşılan ifadeler şu şekildedir:

"Bu yer, ... onlara müjdeler olsun ki güzel dönüş yeri onlarındır.

Gafiller için hapis gibidir. Hesap gününde vay onların haline.

Mü'minler mescidin tamirine adadılar kendilerini Kitabda (Kur'an) "innemâ ya'muru" (Allah'ın mes-citlerini ancak mü'minler ... imar eder) kelamında belirtildiği gibi.

Ey Allahım ... mağfiret ile gözet.

Suçunu bağışlamış. Sen günahları çok bağışlayan-sın. Sene 1265 h. -1848/49m."

Son bölümün Osmanlıca yazılışı ise şu şekildedir:

Lâ ilâhe illellâh Muhammedün rasûlüllâh

لا اله الا الله محمد رسول الله

Kâle Rasûlüllâh sallelâhu aleyhi vesellem

قال رسول الله صلى الله عليه و سلم

Meclisü'l-ilm ravzatün min riyâzi'l-cenneti

مجلس علم روضة من رياض الجنة

Arapça olan bu bölümün anlamı şöyledir:

"Allah'tan başka ilah yoktur. Muhammed Allah'ın rasûlüdür.

Rasulullah (sav) şöyle buyurdu:

İlim meclisi cennet bahçelerinden bir bahçedir."

Kitabenin okunabilen kısımlarından bunun bir tamir kitabesi olduğunu anlıyoruz. Öyle anlaşılıyor ki H. 1264 (M. 1848/1849) yıllarında cami esaslı bir onarım geçirmiş ve kapı kenarlarındaki süslemeler ile kitabe söz konusu tarihte yerini almıştır.

Harimin içi, güneyde alt ve üst katlarda birer, doğu cephede yine bir olmak üzere üç pencere ile aydınlatılmaktadır. Oldukça geniş tutulan güneydeki pencerelerin muhdes oldukları anlaşılmaktadır. Doğudaki ahşap lokmalı pencere, caminin orijinal tek penceresi olması lazımdır. Söz konusu pencere üstünde, dışta kazıma yoluyla "Bafıralı hatip oğlu Paşa Efendi 1323 (1905-1906)" yazısı görülmektedir (Resim 10).

Resim 10: Kocakavak Köyü Camii'nin ahşap lokmalı penceresi

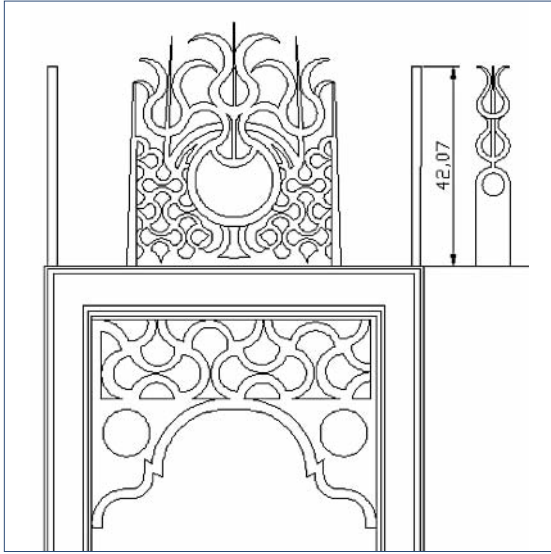

Kible duvarının ortasında görülen mihrap, harime hafif çıkıntı yapan yarım yuvarlak niş formundadır (Resim 11). Güneydoğu köşede yer alan vaaz kür-

Resim 11: Kocakavak Köyü Camii mahfilinden harimin görünümü

süsü, boğumlu korkulukları olan sade bir unsurdur. Güneybatı köşede yer alan minber ise nispeten sade görünse de kapı taç kısmında, uçlarında lale bulunan ajurlu süslemelere sahiptir (Çizim 4).

Çizim 4: Kocakavak Köyü Camii'nin minber kapı tacındaki süslemeler (ÇELİK)

U şeklinde harimi dolanan kadınlar mahfiline kuzeyde dört, yanlarda ikişer direk destek vermektedir. Kuzeydeki direkler altta ve üstte kare, ortada silindriktir. Silindirik kısmın üst kısmında görülen elbise tutacakları, sütunların oyulmasıyla elde edil-

miş olup oldukça ilgi çekicidir (Çizim 5). Mahfil kollarına destek veren alt ve üstte kare kesitli direklerin ortası pahlanarak poligonal hale getirilmiştir.

Mihrap mihrerinde görülen 23 x 21 cm ebatlarındaki ahşap sütun, çatıya destek vermektedir. Söz konusu sütunun alt ve üstte kare ortası silindriktir.

Mahfile, kuzeybatı köşede yer alan iskele biçimli bir merdivenle çıkılmaktadır. İçten lambrilerle kaplı çatıya mahfilin kuzey cephesindeki direklerin şakuli hizasına yerleştirilen direkler destek vermektedir. Sözü edilen direklerin alt ve üstte kare ortası ise silindriktir.

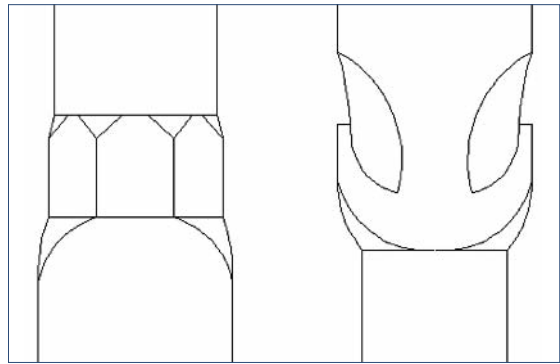
Değerlendirme

İncelemiş olduğumuz camilerin etrafında eski bir mezarlık bulunmaktadır. Bölgede inşa edilen pek çok caminin konumlarını dikkate aldığımızda bu uygulamanın, istisnaları olmakla beraber genel bir kabul gördüğünü söyleyebiliriz. Bu camiler birkaç köyün ortaklaşa kullandıkları Cuma Camii olarak inşa edildiğinden çevreleri de zamanla mezarlık haline gelmiş olmalıdır.

Samsun yöresi ahşap camileri, Y. Can'ın ilgili araştırmasında plan bakımından iki gruba ayrılmıştır (Can, 2004: 70). Bu sınıflamaya göre, birinci grubu oluşturan ve nispeten daha eski tarihli camilerde, derinlemesine bir harim, harimi iki yandan kuşatan revaklar ve yapının önünde yer alan son cemaat mahalli görülmektedir. İkinci gruptaki camiler ise, genellikle revaksız olup bir harim ve önünde yer alan son cemaat mahallinden ibarettir. İncelemiş olduğumuz her iki cami de plan bakımından, nispeten daha erken dönemlere ait birinci grup camilerle benzeşmektedir.

Her iki cami, yapım tekniği olarak birbirine oldukça benzediklerinden birbirlerine yakın tarihlerde inşa edilmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Yapıları incelerken harim kapılarının basık yapılıması dikkatimizi çekmişti. Cami ile ilgili görüşlerini aldığımız yöre halkı kapıların bu şekilde basık yapılmasının nedenini, ibadet mekânına girişte saygı ifadesi olarak başı eğmek olarak izah etmektedirler (bölgedeki pek çok ahşap camide girişler bu şekildedir Can, 2004; Bayraktar, 2005; Bayhan, 2009; Yavuz, 2009; Nefes, 2009).

Çizim 5: Kocakavak Köyü Camii'nin sütunlarından ayrıntı (ÇELİK)

İncelediğimiz camilerin her ikisinde de mahfil katı bulunmaktadır. Ustacalı Köyü Camii'nde mahfil kuzey cephede yer alırken Kocakavak Köyü Camii'nde mahfil U şeklindedir. Yalnız Kocakavak Köyü Camii'ndeki harim düzenine dikkatle bakıldığında mahfilin kollarının muhdes olduğu anlaşılmaktadır. Samsun yöresindeki erken döneme ait Çantı camilere bakıldığında bu camilerde mahfilin olmadığı ya da sadece kuzey cephede yer aldığı görülmektedir (Can, 2009; Bayraktar, 2005). Bu durumda akla, camilerin ilk inşa edildiklerinde mahfilsiz sonra ihtiyaca binaen önce kuzeyde bir mahfil daha sonra U şekline dönüştürülmüş bir mahfil düzeni yapılmış olabileceği gelmektedir.

Ustacalı Köyü Camii sade ve gösterişsiz bir yapıdır. Süsleme olarak sadece minber kapı tacındaki lale formunu zikredebiliriz. Kocakavak Köyü Camii ise az da olsa tezyinatlıdır. Kapı sövelerinde gördüğümüz lale motifi dizilerinin benzerleri Çarşamba-Porsuk Köyü Camii kapı ve minberi ile Ordu İkizce Laleli Camii kapı kenarlarında görülmektedir (Bayraktar, 2007: 541, 542; Bayhan, 2009: 62). Benzer süsleme unsurları özellikle Trabzon yöresindeki camilerde oldukça fazla görülmektedir. Bu anlamda Uzungöl Filak Mahallesi Camii harim kapısı ve minber aynalıklarında, Akdoğan Köyü Büyük Mahalle Camii kapısında, Taşören Köyü Camii harim kapısı ve minber aynalıklarında, Çambaşı Köyü Orta Mahalle Hacı Ömerli Camii kapısında, Taşkiran Köyü Merkez Camii kapısında, Ataköy Tuna (Lugar) Mahallesi Mescidi kapısında, Taşlıgedik Köyü Camii kapısında, Akköse Köyü Camii kapısında ve Tüfekçi Köyü Camii harim kapısında benzer stilize lale motifleri görülmektedir (Yavuz, 2009: 16, 18, 21, 24, 27, 30, 54, 67, 70, 99, 112). Yine minber kapı tacındaki ajurlu süslemeler lalelerle nihayetlenmektedir. Lale motifinin bu kadar sevilecek kullanılması, bu motifin ebced

hesabında Allah ibaresiyle aynı sayıya tekabül etmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bilindiği gibi Allah, lale ve hilal kelimeleri Osmanlıcada aynı harflerin farklı dizilişlerinden oluşmaktadır ve ebced hesabındaki sayısal değerleri 66'dır.

Taramalardan ulaşabildiğimiz kadarıyla Gürcistan'ın Acara bölgesinde de çantı camiler olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışma, çantı camilerle ilgili eksik halkaların tamamlanması adına önemli bir görevi üstlenme iddiasındadır. Fakat Gürcistan (Resim 12) başta olmak üzere diğer çantı camilerin tespit edilmesiyle çantı camilerle ilgili tam ve eksiksiz değerlendirmelerin yapılabileceği unutulmamalıdır.

Resim 12: Gürcistan Acara bölgesinde ahşap bir caminin içi (A. Gürsoy'dan)

KAYNAKLAR

- Anonim (2009). *Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, Samsun: Samsun İl Özel İdaresi.
- Anonim. *Göçeli Camii'nin Yaşı Bilimsel Olarak Saptandı*. Ahşap, (8), 27-28.
- Ayverdi, E. H. (1989). *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri (Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdavendigâr ve Yıldırım Beyazıt 630-805 (1230-1402) I*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Bayhan, A. A. (2005). "Ordu/İkizce'den Bir Ahşap Camii: Laleli (Eski) Camii". *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (14), 1-22.
- Bayhan, A. A. (2006). "Ordu'da Yeni Tespit Edilen Camiler". *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (16), 33-48.
- Bayhan, A. A. (2009). "Ordu'dan Bazı Tarihi Ahşap (Çantı) Camiler". http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi7pdf/bayhan_ahmet_ali.pdf, 55-84.
- Bayraktar, M. S. (2005). *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Bayraktar, M. S. (2006). "Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi", *Geçmişten Geleceğe Samsun 1*. Kitap, s. 399-425.
- Bayraktar, M. S. (2007). "Samsun Çarşamba'da Taceddinoğulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Eser; Ordu ve Porsuk Köyü Camileri". *Geçmişten Geleceğe Samsun 2*. Kitap, 529-557.
- Bayraktar, M. S. (2009). "Samsun'da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Döneminden Kalan Tarihi Yapılar". http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi7pdf/bayraktar_sami.pdf, 85-118.
- Can, Y. (2003). "Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler." *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (14-15), 117-134.
- Can, Y. (2004). *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, İstanbul: Etüt Yayınları.
- Can, Y. (2007). "Samsun'da Bulunan İki Önemli Ahşap Eser Gökçeli ve Bekdemir Camileri." *Geçmişten Geleceğe Samsun 2*. Kitap, 509-527.
- Danışman, H. H. G. (1988). "Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği – Bafra, İkiztepe Arkeolojik Verilerinin Işığında Çarşamba Gökçeli Camii'nin İncelenmesi". *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (1), 135-144.
- Dönmez, E. E. N. (2008). *Wooden Mosques of the Samsun Region, Turkey from the Past to the Present*, England: Bar International Series 1820.
- Karpuz, H. (1990). "Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Camiler". *Vakıflar Dergisi*, (XXI), 281-298.
- Karpuz, H. (1992), *Rize*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karpuz, H.(1993). *Rize Çayeli Ormancık Köyü Camii*. S. Ü. Selçuklu Araştırma Merkezi Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı, 253-262.
- Kuniholm, P. I. (1992). "A 1503- Year Chronology For The Bronze And Iron Ages: 1990-1991 Progress Report of The Aegean Dendrochronology Project". *VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 131-130.
- Kuniholm, P. I. (1996). "Aegean Dendrochronoloji Project: 1993-1994". *XI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 181-187.
- Nefes, E. (2009). "Giresun'da Yeni Tespit Edilen Bir Ahşap Camii, Çaldağ Beldesi Melikli Mahallesi Tahtalı Camii". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 187-209, http://www.dinbilimleri.com/dergi/cilt9/sayi3/0903035_9.pdf.
- Nefes, E. (2009). *Samsun Yöresindeki Son Dönem Ahşap Camiler*, Samsun: Etüt Yayınları.
- Nefes, E. (2010). "Çarşamba'da Yıkılmak Üzere Olan Ahşap Camilerden Biri: Paşayazı Köyü Camii". http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi14pdf/nefes_eyup.pdf
- Nefes, E. (2010). "Samsun'da Ahşap Bir Osmanlı Eseri, Ayvacık/Tiryakioğlu Camii". *OMÜİFD*, (28), 151-174. (http://dergi.samsunilahiyat.com/Makaleler/2101135818_20102808006.pdf)
- Nemlioğlu, C. (2001). "Göçeli (Gökçeli) Camii". *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*, (II), 117, 136.
- Şahin, M. K., (2004). "Samsun-Çarşamba/Yaycılar-Şeyh Habil Köyü Camii". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 15-36.
- www.blogcu.com/blog-icerik/resim-goster/1280918912:aynurgursoy.jpg
- Yavuz, M. (2009). *Çaykara ve Dernekpazarı'nda Geleneksel Köy Camileri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yılmaz, E. (2001). "Taceddinoğulları Beyliği'nden Günümüze Açılan Pencere Ordu Köyü". *Barış Gazetesi*, Samsun, 2.

TAVUSLA DÜŞÜŞ, SİMURGLA YÜKSELİŞ İSLAM ORTAÇAĞI'NA DAMGASINI VURAN KUŞ RİSALELERİ VE SAFİR-İ SİMURG

Hayrunnisa (ÇAKMAKÇI) TURAN*

Özet

Henry Corbin'in 'kuş döngüsü' (cycle de l'oiseau) olarak isimlendirdiği kuş risaleleri, bilhassa ortaçağda İslam âlimleri tarafından mükerreren kaleme alınmıştır. İbni Sina ve Gazali'nin Risaletü't-Tayr, Feridüddin Attar'ın Mantıku't-Tayr, İbnü'l-Arabi'nin Anka'ü Muğrib şeklinde isimlendirdiği seyr-i sülûk hikâyelerinin bir diğeri de Şehabeddin Sühreverdî'ye ait olan Safir-i Simurg isimli eserdir. Sühreverdî'nin ruh yolculuğunu ele aldığı söz konusu sembolik ve tasavvufî hikâyeye, İbni Sina'nın Risaletü't Tayr isimli eserine dayanmakta olup, risalenin kendisinden sonra aynı konuda kaleme alınmış eserlere ışık tuttuğu bilinmektedir. 'Fenâ fi'l-Hakk' ya da 'fena fillâh' şeklinde ifade edilen, nihai gayeye erişme arzusuyla Sûfî yani sâlik'in belli makamları kat ederek yol aldığı 'insan-ı kâmil' yolculuğu bu çalışmada farklı bir boyutuyla ele alınacaktır. İslam mistisizminde bir zamanlar cennet kapısının bekçiliği vazifesini ifa ederken şeytanın kışkırtmasıyla Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennetten kovulmalarına sebep olan tavus kuşu, bir anlamda insanoğlunun mütemadiyen ve mebzulen yaşayacağı buhranlara, hayat mücadelesine, nefes aldıkça devam edecek sıkıntı ve huzursuzluklara kapı aralamıştır. Ancak tavus kuşunun söz konusu basiretsizliğini müteakip gelen düşünüş nihai bir düşünüş olarak insanoğlunun omuzlarına yüklenmeyerek Rahman ve Rahim sıfatlarına sahip Yaratıcının inayetiyle ikinci bir şans tanımıştır Âdemoğlu'na. Söz konusu şans, risalelerde Simurg ya da Anka gibi isimlerle zikredilmiş efsanevi kuş ile sembolleştirilen, Yaratıcı'da yok olmayı dünyadayken başarabilme ve böylelikle hem dünya hem de ukbâ hayatını güzelleştirebilme yolculuğuyla ilgilidir.

Anahtar kelimeler:

Simurg, tavus, seyr-i sülûk, fenâ fillâh.

THE FALL BY A PEACOCK, THE RISE BY A SİMURGH Medieval Islamic Treatises On Birds And Safir-i Simurgh

Abstract

Medieval Muslim intellectuals wrote treatises on birds which Henry Corbin called them 'bird-cycle'. 'Safir-i Simurgh' of Shihabaddin Sohrawardi is another sayr al-suluq story named by Avicenna and Al-Ghazali as 'Risalat al-tair', Ferid al-Din Attar as 'Mantıq al-tair' and İbn al-Arabi as 'Anqa al-mughrib'. Sohrawardi borrowing from Avicenna's treatise, created a symbolic and mystic narration of the journal of soul that became a model for later similar works. Connated as 'fanâ fillah' or 'fanâ fil haqq', the journey of a Sufi (salik) who has a desire to reach to the ultimate goal and who passes different stages (maqamat) on the road to become an 'al-insan al-Kamil' and the different dimensions this journey entails, is the scope of this study. In Islamic mysticism, the peacock although it was the gape keeper of Paradise, incited by Satan brought about the expulsion of Adam and Eve, causing thus, a continual and dreadful life struggle, unrest, and difficulties for all mankind. The imprudence of the peacock though is not eternal as Allah with his quality as al-Rahman and al-Rahim gave a second chance to them. A mythical bird Simurgh or Anqa symbolized this chance. The achievement of this journey will eventually bring peace and tranquility both in this world and the other.

Keywords:

Simurgh, the peacock, sayr al-suluq, fanâ fillah.

* Ar. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı; hayrunnisa.cakmakci@omu.edu.tr

Feridüddin Attar (ö.1221)'in sembolik seyr-i füsûlûk hikâyelerinden oluşan Mantıku't-Tayr isimli mesnevisi her ne kadar Simurg'dan ve fenâ fillâh kavramından bahseden oldukça kapsamlı bir eser olsa da, mesnevinin kaleme alındığı dönem itibarıyla kendisinden önce aynı konu üzerine yazılmış eserlerden etkilenmiş olması gerçeği yadsınamaz. Ancak söz konusu eser, gerek tavus kuşunun gerekse Simurg'un hikâyelerini ayrıntılarıyla ortaya koyması bakımından ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Simurg'la ilgili olarak bilhassa Ortaçağ'da İslam düşünürleri tarafından pek çok risale kaleme alınmış olmakla beraber bu çalışmada eserine ad olarak Simurg'un ismini tercih eden Sühreverdî (ö. 1191)'nin *Safir-i Simurg* risalesinin temel alınması tercih edilmiştir.

'Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennetten kovulması' hadisesinin Türk-İslam minyatürlerinde sıklıkla işlendiği görülmektedir. Konuyla ilgili minyatürlerde cenneti tasvir eden mimari, tabii vb. estetik unsurlar değişebilmekle beraber, Hz. Âdem, Hz. Havva, melek, tavus kuşu ve yılan karakterleri, görünümleri farklılık arz etse de kompozisyona temel karakterler olarak eşlik etmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde yer alan *Falnâme* yazmasından konuyla ilgili bir minyatürde (Farhad vd. 2009: 69) cenneti temsil eden rengârenk çiçeklerin bulun-

Resim 1. 'Âdem ve Havva'nın Cennetten Kovulması', Falnâme, y. 1610-15, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1703, f. 7b.

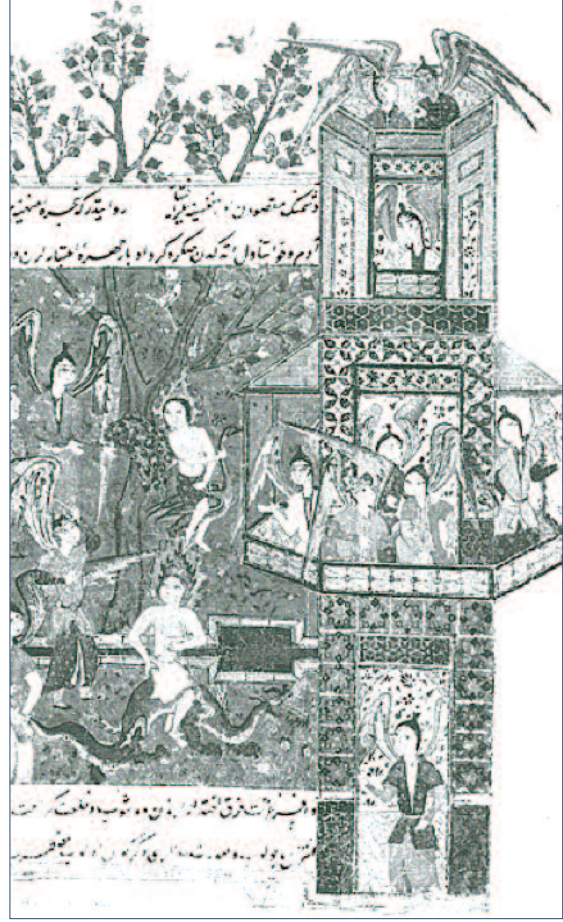
Resim 2. 'Âdem ve Havva'nın Cennetten Kovulması', Falnâme, y. 1550-60, Arthur M. Sackler Gallery, S1986.251a.

duğu zeminde, başlarındaki alevden halelerle tasvir edilen Hz. Âdem ile Hz. Havva el ele tutuşur vaziyette ayakta resmedilmiştir (Resim 1). İncir yapraklarıyla örtülü kısıc bölgeleri dışında gövdelerinin diğer uzuvları çıplak halde tasvir edilmiş çiftten, Hz. Havva'nın sol elinde buğday başakları taşıdığı görülmektedir. Arka planda cenneti betimleyen mukarnas başlıklı sütunlar arasındaki açıklığı örten beşik kemerli alanın yan tarafındaki kapıda şaşkın bakışlarıyla bir meleğin beklemekte olduğu ve meleğin ön tarafında, kapının eşiğinde de bir tavus kuşunun durduğu görülmektedir. Kapının dışında ise kıvrılmış gövdesiyle siyah bir yılanın varlığı dikkati çekmektedir.

Yine bir başka *Falnâme* nüshasında (Farhad vd. 2009: 99) bu kez çok sayıda melek tarafından kuşatılmış yeşil zeminli alan üzerinde başları haleli çiftten Hz. Âdem'in, ejderha görünümündeki yaratığın üzerinde oturduğu, Hz. Havva'nın da aynı şekilde bir tavus kuşu üzerinde resmedildiği görülmektedir (Resim 2). Üzerindeki Arapça 'Şeytan-ı la'in' ifadesinden Lanetlenmiş Şeytan'ı temsil ettiği anlaşılan kişi ise gri yüzlü ve yaşlı bir görünümde tasvir edilmiştir.

Resim 3. 'Âdem ve Havva'nın Cennetten Kовulması', *Hadikatü's-Süedâ*, Bibliothèque Nationale, suppl. Turc 1088.

Resim 4. 'Âdem ve Havva'nın Cennetten Kовulması', *Hadikatü's-Süedâ*, Collection Soustiel, Paris, fol. 8b

Fuzûlî'nin kaleme aldığı *Hadikatü's-Süedâ* yazmasına ait minyatürlerden birinde (And 2010: 95) cennetin kapısının önünde ayakta durmakta olan Hz. Âdem ile Hz. Havva el ele tutuşmaktadır (Resim 3). Yan taraflarında meleklerden oluşan bir topluluğun beklediği çifti, arkadaki köşkün pencere ve balkonundan üç meleğin daha şaşkınlıkla seyretmekte olduğu görülmektedir. Hz. Âdem'in ayakucundaki bir tavus kuşu ile tavus kuşunun hemen ön tarafında bekler vaziyetteki bir yılan her zamanki mevcudiyetlerini korumaktadır. Yılanın sol tarafında ise siyah yüzlü ve siyah giysiler içindeki şeytanın bağdaş kurarak oturmakta olduğu görülmektedir. Bir başka *Hadikatü's-Süedâ* nüshasında (Milstein 19 - 90) da bu kez kalabalık bir grup halindeki melek topluluğunun cennet köşkünün çatı, pencere, balkon ve kapısından kendilerini izlemekte olduğu Hz. Âdem ve Hz. Havva, cennet bahçesinde yine bir başka melek grubunun arasında bir su kanalının iki yakasında resmedilmiştir (Resim 4). Cennetten ay-

rılmak üzere olan çiftten Hz. Havva'ya üzerine oturduğu tavus kuşu, Hz. Âdem'e de bir yılan eşlik etmektedir. British Library'de yer alan bir başka *Hadikatü's-Süedâ* nüshasındaki minyatürde⁽¹⁾ de gerek cennet bahçesinden gerekse cennet köşkünün balkonundan kendilerini izleyen meleklerin arasındaki el ele Âdem ve Havva çifti diğer örneklerde olduğu üzere köşkün dışında ayakta durmakta ve cennetten ayrılmak için hazırlanmaktadır (Resim 5). Ön planda da tavus kuşu, yılan ve gri tondaki yüzüyle şeytan kompozisyonu tamamlamaktadır.

1570-80 tarihli *Kıyasü'l-Enbiyâ* nüshasına ait 'Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennetten kovulması' konulu bir diğer minyatürde (Farhad vd. 2009: 212), bir ejder üzerindeki Hz. Âdem ile bir tavus kuşu üzerindeki Hz. Havva'nın cennetten uzaklaşmaları resmedilmektedir (Resim 6). Bu kez elindeki bir sopa ile çifti Adn cenneti bahçesinden uzaklaştır-

1. Söz konusu minyatüre British Library'nin internet sitesinden ulaşılmıştır. Minyatür ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.imagesonline.bl.uk/results.asp?image=036284&image=153&searchnum=0002>.

Resim 5. 'Âdem ve Havva'nın Cennetten Kovulması', Hadikatü's-Süedâ, British Library, Or. 12009, f. 7v.

makta olan bir kişinin varlığı dikkat çekmektedir. Şeytan ise, bu defa diğer minyatürlerden oldukça farklı bir biçimde melek görünümünde tasvir edilerek ellerini adeta çifti cennetten uzaklaştırmakla ulaştığı zaferin coşkusuyla alkış tutar konumda birleştirerek kompozisyona katılmaktadır.

Kanatlarının üzerindeki yüzlerce nakışla sırmalara bürünmüş tavus kuşunun çirkin yılanla yoldaş olup horlanarak cennetten kovulmasının ve Hz. Âdem ile Hz. Havva çiftinin kovulmalarına sebep olmasının hikâyesi Attar'ın *Mantku't-Tayr*'ında detaylı olarak anlatılmaktadır. Eserin bir bölümünde tavus kuşu ile Hüdhüd'ün aralarında geçen konuşmada, padişahları Simurg'un (Resim 7)⁽²⁾ dergâhına varacak yüzünün olmadığını ve yalnızca dergâhının kapısının önüne varmakla yetinebileceğini dile getiren tavus kuşuna Hüdhüd'ün verdiği cevap şu şekildedir:

Benim Simurg'la ne işim olabilir ki, yüce cennet me-

Resim 6. 'Âdem ve Havva'nın Cennetten Kovulması', Kısasü'l-Enbiyâ, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1228, f. 3b.

kânım olsun bana yeter.

Benim dünyada başka bir işim yok, tek isteğim bir daha cennetin yolunu bulabilmektir.

Hüdhüd kendisine dedi ki: "Ey yaptığı hatadan dolayı yolunu kaybeden!

Padişahın ev istenir mi?

Söyle bakalım ona yakın olmak eve sahip olmaktan daha iyi değil midir?

Padişah evden yeğ değil midir?

Heveslerle dolu olan cennet nefis evidir. Gönül evinin menzili ise sıdk makamıdır.

Hazreti Hakk azamet denizidir, Naim cenneti ise sadece bir katredir Attar 2009: 81).

Küll olanın cüzle, can olanın beden azalarıyla işinin olamayacağını dile getirerek Küll adamının Küll'ü görmesini, istemesini, seçmesini, Küll olup Küll kesilmesini tavsiye eden Hüdhüd, konuşmasına, konuya verdiği bir örnekle devam etmektedir:

Şakirdin biri üstadından sordu: "Âdem cennetten

2. Minyatür için bkz. Bernard Lewis vd., *The World of Islam Faith People Culture*, Thames and Hudson, London, 1980, s. 137.

niçin kovuldu?”

Üstadi dedi ki: “Âdem yüce cevher sahibi biriydi, cennete kanaat etti.”

Hatıftan şöyle bir ses geldi: “Ey cennete yüzlerce bağla bağlanan.

Bizim kulumuz her iki âlemde de bizim dışımızda bir şeyle kanaat etmemeli.

Bizim dışımızda kanaat ettiği şeyi zevale erdiririz.

Çünkü dosttan başkasına bağlanmak reva değildir.

Canın yeri cananın yanındır. Canansız yüz binlerce yer ne işe yarar?

Cananın dışında başka bir şeyle zinde olan biri Âdem bile olsa sürülüp kovulur (Attar 2009: 81, 82).

Attar’ın eserinde bildirdiği esas gayenin Hakk ile vuslatı gerçekleştirme noktasındaki sembolik yorumları, bir anlamda atası cennetten kovulan Âdemoğlu için Yaratıcıda ve Yaratıcıyla kurtuluşa giden menzilde anahtar hüviyetindedir. Mevlânâ’nın *Mesnevisi’*nde kendi tüylerini gagalayıp yolarak bedenini çirkinleştiren tavus kuşunun hikâyesini, güzelliği gurur silahı olan tavus kuşunun dilinden bildirmektedir. İhtişamlı kanatlarından ötürü kendisine her yönden yüz bela gelen tavus kuşu misali, gururun gururlananlara yüz bela getireceği noktasındaki görüşleri ile Mevlânâ’nın renge ve kokuya bağımlı muhatabına asıl gayeyi unutmaması yönündeki telkinleri (Mevlâna 2004: 168) konuyla ilgili derin mesajlar içermektedir. Sebep; şeytan, yılan ya da tavus her ne olursa olsun cennetten kovulma ile neticelenecek yasak meyvenin yenmesi hadisesinin Allah’ın bilgisi dâhilinde ve takdiriyle gerçekleştiği muhakkaktır. Aksi durumda, hadise vuku bulurken şeytana mani olunmasıyla ve cennetten kovulmaya sebep olacak suçun işlenmesiyle belki de bir anlamda Hz. Âdem ile Hz. Havva ‘tefekküre daha varmamış halden çıkıp kendi kuvvetlerini idrak edemeyecek, iyi ile kötü arasındaki farkı göremeyecekti’. Vakanın bu şekilde cereyan etmesiyle de Âdemoğlu ikilikten kurtulacak ve mutlak olanın *Cihanın Canı’nın* arayışına girecekti (Ayvazoğlu 1984: 24).

Sühreverdî ruhun nihai aydınlığına erişmesi amacıyla yaptığı yolculuğu betimleyen sembolik ve mistik risalesi *Safir-i Simurg’da* belirttiği üzere, her bir ruhun beden hapsine düşmeden önce, meleksele diyarda mevcudiyetlerini sürdürdüğünü düşünmektedir. Özünde ölümsüz ve meleksele cevhere sahip olan ruh bir bedene büründüğünde, iki parçaya bölünmüş ve parçalardan biri cennette kalmış, diğeri beden kalesinin hapsinde düşüşe geçmiştir. Bu yüzden bu dünyada daima mutsuz olan insan ruhu hakikatte diğer yarısı olan semavi ‘alter ego’sunu aramakta olup, öteki meleksele yarısına kavuşup semavi ikametgâhına yeniden erişemediği müddetçe nihai saadeti yakalayamayacaktır.

Bir defa gerçek benliğini temsil eden meleksele prototipiyle yani ruhani benliğiyle birleşmiş olan insan zekâsı, yeniden bu gerçek benliğiyle birleşmediği sürece kozmik labirentte gezinen kayıp bir çocuk misali huzura eremeyecektir (Nasr 1969: 73, 74).

Sühreverdî’ye göre selamete çıkmakla eşdeğer nitelikteki nihai aydınlığa (ışrak) ulaşmak, dünyadaki her şeyin O’nun Zâtının Nûru’ndan geldiği ve tüm cemel ve kemalin O’nun cömertliğinin armağanı olduğu Allah’ın ihsanıyladır. İlk Mutlak Nûr’un Zâtı olan Allah, sürekli ışık saçmakta, bu yolla tecelli edip her şeyi var ederek ışınlarıyla onlara hayat vermektedir (Schimmel 2001: 258). Sühreverdî’nin *Lugat-ı Muran* isimli risalesinde alegorik olarak değindiği tavus kuşu hikâyesinde tavus kuşunun kendi güzelliğini ve yaşadığı güzel bahçeyi unutarak kara bir mahfazaya hapsedildiğinden ve günün birinde kendi kökleri hususundaki artan tüm unutkanlığına rağmen, bir esinti eşliğinde algıladığı çiçek, ağaç, gül ve menekşe kokusuyla sıra dışı bir zevk duyduğundan bahsedilmektedir. Bu duygu aynı zamanda burada Sûfî ruhunu temsil eden tavus kuşunu (Lopez-Baralt 1992: 83, 84), kendisini bütün maddi bağlarından bağımsızlaştırarak bu ilahi esintinin nihai kaynağı olan Allah’ı keşfetmeye yöneltmiştir. *Safir-i Simurg* isimli risalesinde ise, ‘sabah esintisi Simurg’un nefesiyle gelir’ şeklinde Simurg ile Yaratıcıyı özdeşleştiren Sühreverdî, nihai derinlik anında tavus kuşu ile Simurg’un ilahi tabiatı paylaştıklarını bildirmektedir.

Mârifet makamına erişme yolculuğunu sembolik bir dille betimleyen inisiyatik risaleler (Sharif 1983: 375) Sühreverdî dışında Ortacağ İslam coğrafyasının önde gelen düşünürleri tarafından sıklıkla kaleme alınmıştır. Bu öykülerden bazıları birinci şahıs dilinden anlatılır; yaşanmış ruhsal serüveni yansıtır ve gerçek kişisel inisiyasyon öyküleridir, bazıları melekler ile bazıları da –gerçekte Mürşid-i Kâmil ya da manevi rehber olan- gizemli bir şeyhle karşılaşma sahnesi ile açılmaktadır. Diğerleri bir meseller ya da simgesel öyküler dizisi şeklinde sunulmaktadır (İbni Sina vd. 1997: 120). Ahmed Gazzalî’nin *Risaletu’t-Tuyur’unda* söz konusu ruh yolculuğu hikâyesi “Simurg hazretleri, izzet adasında, azamet ve kibriyâ şehrinde yaşar. Onun huzuruna varma arzusu, onları düşüncede ve hayrette bir kıldı. Sevk gerdanlığını boyunlarına takıp iştîyak kemerini bellerine bağladılar, talep nâlinlerini ayaklarına geçirdiler. Padişah’ın tahtına doğru varmak, ondan saadet hil’atini almak, onun kerem bahçesinde ve rızasının merasında otlamak için bir anda hep birlikte hareket geçtiler. Şevk ateşi yürüklerinde kıvılcımlanıyor, istek diliyle yol yordam araştırıyorlardı” (İbni Sina vd. 1997: 194) şeklinde ifade edilmektedir.

Necm-i Râzî'nin *Risaletü't-Tuyur*'unda da örneğin Simurg'la ilgili şu ifadeler yer verilmiştir: "Gönül güvercini Süleyman-ı Kibriyâ'nın fermanını alarak Kaf Dağı'na, uzaklara uçan Anka-yı Muğrib'in yuvasına doğru yola koyulur. Bu uzun, macera dolu, hayret verici bir yoldur: Bu hayat yoludur!" (İbni Sina vd. 1997: 205). Necm-i Râzî'nin çağında maksadı anlatmak için kuşların dilinden hikâyeler yazmak yeni bir şey değildir; 6/12. yüzyılın sonlarında, özellikle insanoğlunun esir kuşlara benzetilmesi ve Tanrı'yı simgeleyen Simurg ve Anka'ya ümit bağlaması oldukça yaygın bir mazmundur. Derin düşüncelilerin ruhu ten kafesinden felsefî ve irfânî feryatlar koparmaktadır. Toplumsal dertleri, sıkıntıları, yangınları olanlar da çevrenin ve toplumun tuzaklarından, zalimlerin ve bozguncuların avlanma kafeslerinden yakınmaktadır. O günlerde İbn Sina'nın *Risaletü't-Tayr*'ı, bunun işrak şeyhi Sühreverdî tarafından yapılan Farsça çevirisi, Ahmed-i Gazzalî'nin *Risaletü't-Tuyur*'u ve Attar'ın *Mantiku't-Tayr*'ı yazılmış bulunmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki Necm-i Râzî bunlardan bazılarını görmüş ve okumuştur. En azından kendi konusunu temsil olarak işlerken onlardan etkilenmiş olmalıdır (İbni Sina vd. 1997: 205, 206).

Hakikatte Simurg'u ruh kuşu olmasıyla insanın ruhani gelişiminde son aşamanın sembolik temsilcisi olarak ele alan Sühreverdî, Simurg'a atfettiği birtakım nitelikler eşliğinde ruhani yolculuğu somutlaştırmaktadır. Örneğin 'Anka kuşu Kaf Dağı'nda oturarak sesiyle uyuyanları uyandırır, sesi herkese ulaşır; ama çok az kişi bu sesi işitir' (Sühreverdî 2006: 47) şeklinde nitelendirilen durum yolculuğuna namzet kişinin birtakım merhaleler eşliğinde ihtiyaç duyduğu sesleri işitecek mertebeye erişeceğine işaret etmektedir. Sühreverdî'nin bildirdiği üzere ilahi tecelli öncelikle anlık ışıltılar şeklinde gelmekte ve sonrasında zihnin ve düşüncelerin toplu halde bulunduğu sekine durumuna geçmektedir. Bu aşamayı müteakip mistik tüm vasıflarını yok etme safhasını yaşamaktadır. Beş aşamada değerlendirilen tevhid makamının en yüksek mertebesinde sâlik kendisini Allah'ta kaybetmektedir. Bu aşamadan sonrası ise, ebedi hayata girizgâhtır. Kişideki Allah sevgisini mükemmele erişmiş ruhun en yüksek mutluluk mertebesi olarak nitelendirmektedir Sühreverdî. Bu mertebeye ise *hakikat*in sezgisel olarak kavranması ve nihai gerçekliklerin idrak edilmesidir ki insan ruhu *arayıcıların* en asili ve *hakikat*, marufun en yücesidir (Smith 1937: 1171, 1172). Yine 'Anka kuşunun gölgesi ağır hastalar için faydalı olup şifa hükmündedir' ve 'Onun yemeği ateşten dir; her kim bir tüyünü sağ tarafına bağlayıp ateşin üzerinden geçerse ateşte yanmaktan kurtulur' (Sühreverdî 2006: 48) gibi ifadelerle *fenâ* makamına atıfta bulunmaktadır.

Sühreverdî'ye göre aynı zamanda Simurg'un yuvası olan *tüm tohumlar ağacı*, ruhun ilk şekline (şekl-i evvel) geri dönüşü ile irtibatlandırılmaktadır. İncil ve Kur'an'daki ifadesiyle Hz. Âdem ile Hz. Havva hikâyesi de Adn (Aden) bahçesinde, iyiyi ve kötüyü bilme ağacı olan kozmik ağaçla (şeceretü'l-huld) ilgili olarak geçmektedir (Cole 1994: 157, 158). Sühreverdî ruhunu irşad etme gayesindeki ve hasta konumunda bulunan sâlikin Kaf Dağı'na gitmesinin gerekliliğinden, orada bulunan bir ağacı öne sürerek bahsetmektedir. İşte Simurg'un yuvası da bu ağaç üzerindedir. Sâlik bu ağacı eline geçirmeli ve onun meyvesini yemelidir. Bundan sonra hasta doktora ihtiyaç duymayacak ve kendisi tabip olacaktır. Bu makam da, insânî nefsin kendisini Nurlar Nûru'nun işrakıyla idrak ettiği, kendisinin ve bütün nurların Nurlar Nûru'nun kahhâr nûrunda yokluğa büründüğü idrak seviyesi olmalıdır (Yenen 2007: 127).

Resim 7. 'Kuşların toplanması', Mantku't-Tayr, 1493, Bodleian Library, Elliot 246, 25b.

Yasak ağacın meyvesinin yenmesiyle cennetten kovulma hadisesinde, temsili olarak bir kuşun (tavus kuşu) vakaya ön ayak olan rolü vasıtasıyla gelen dünya sürgünü, anlaşıldığı üzere yine bir başka kuş (Simurg) ile sembolleştirilen ruhani sülûk ile ukbâ refahına dönüşebilecektir. Ancak bir anlamda hadisedeki rolü itibarıyla, ibret vesikası kimliğiyle tavus kuşuna sıklıkla minyatür kompozisyonlarında yer verilmişken, ‘Yokluk’ta Varlık bulma’yı temsil eden Simurg’un tasavvufi kimliğinin, onun musavvirler tarafından tasvirini kısıtlamış olabileceğini düşündürmektedir.

Burada özellikle belirtmek gerekir ki, oldukça ince ve detaylı işçiliğiyle minyatür sanatının icra edilmesinde tercih edilen konuların rastgele seçilmiş konular olmadığı, ibretlik ve kapsamlı mesajlar içeren hadiselerin ya da unsurların bu sanatta bilhassa ifadesini bulduğu düşünülmektedir. Bu perspektiften değerlendirildiğinde, elyazmalarında Simurg’un ve Simurg ile ilgili konuların tasvirine yer verilmiş olması büyük önem arzetmektedir. Her ne kadar söz konusu minyatürlerde Simurg bu çalışmada vurgulanmaya çalışılan tasavvufi boyutundan ziyade mitolojik boyutuyla ele alınmışsa da, Simurg’un gerek efsanelerdeki sıklıkla feraset sahibi, ileri görüşlü, rehber vasıfları ve anaç tavırlarıyla, gerekse şifa dağıtıcı, tedavi edici ve yönlendirici tavsiyelerde bulunan hususiyetleriyle tasvir edilmiş olması onun önemini tekrar tekrar ortaya koymaktadır ⁽³⁾.

Daha önce de vurgulandığı üzere, minyatürlere fazla yansıtılmamış olsa da, Simurg’un ününü borçlu olduğu asıl vasfı tasavvufta kazanmış olduğu *fenâ fillâh* kavramıyla ilgilidir. Ancak ruh yolculuklarının, seyr-i sülûk hikâyelerinin sembolik bir dille ifade edildiği, bilhassa Ortaçağ’da yaygınlaşan kuş risalelerinde, insan-ı kâmil olma amacıyla ruh yolculuğuna çıkan sâlikin erişeceği nihai mertebeyi temsil etmesi, Simurg’un tasvirini zorlaştırmış olabileceğini düşündürmektedir. Sanatçıların bu kadar kutsiyet içeren bir makamı temsil eden bir varlığı resmetmekten kaçınmış olmaları muhtemeldir.

Böylelikle gerek minyatürlere yansıyan gerekse risalelerde betimlenen boyutlarıyla tavus-simurg ilişkisi düşüş-yükseliş kavramlarına yüklenen anlam çeşitliliğiyle farklı bir zenginlik kazanmaktadır. Bir anlamda tasavvuf çevrelerinde sıklıkla dile getirilen, bir kutsî hadisle bağlantılı olarak “Allah’ın gizli bir hazine iken bilinme arzusuyla Âdemoğlu’nu halk etmesi” anlayışı, Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın günahı işlemeleri neticesinde cennetten kovulmaları hadisesini daha anlaşılır kılmaktadır. Bu bağlamda insanoğlu için çetin bir mücadele kaynağını teşkil eden dünya hayatı, ümitsizliğe yer vermeyen İslam anlayışıyla şekillenerek, mükemmele erişme noktasında insanoğluna yeni ufuklar açacaktır.

3. Söz konusu Simurg minyatürleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hayrunnisa Çakmakçı, *Türk-İslam Minyatürlerinde Simurg Tasviri ve İkonografisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2011.

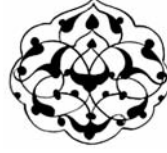
KAYNAKLAR

- AND, M. (2010). *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ATTAR, F. (2009). *Mantku't-Tayr*, çev. Sedat Baran, İstanbul: Lacivert Yayıncılık.
- AYVAZOĞLU, B. (1989). *İslam Estetiği ve İnsan*, İstanbul: Çağ Yayınları.
- COLE, J. R. I. (1994). "The World as Text: Cosmologies of Shaykh Ahmad Ahsa'ı", *Studia Islamica*, <http://www.jstor.org/stable/1595855> (11.7.2012).
- ÇAKMAKÇI, H. (2011). *Türk-İslam Minyatürlerinde Simurg Tasviri ve İkonografisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- FARHAD, M., BAĞCI, S. (2009). *Falnama The Book of Omens*, USA: Thames&Hudson.
- İBNİ SİNA, SÜHREVERDİ, GAZZALİ, RAZİ. (1997). *İslam Felsefesi'nde Sembolik Hikâyeler*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- LEWIS, B., ETTINGHAUSEN, R., GRABAR, O., SAVORY, R. M. (1980). *The World of Islam Faith People Culture*, London: Thames and Hudson.
- LOPEZ-BARALT, L. (1992). *Islam in Spanish Literature from The Middle Ages to Present*, Netherlands: Brill-Leiden.
- MEVLÂNÂ. (2004). *Mesnevi*, haz. Adnan Karaismailoğlu, c. 2, Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı.
- MILSTEIN, R. (1990). *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, USA: Mazda Publishers.
- NASR, S. H. (1969). *Three Muslim Sages*, New York: Caravan Books.
- SCHIMMEL, A. (2001). *İslam'ın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- SHARIF, M. M. (1983). *A History of Muslim Philosophy I*, Karachi: Royal Book Company.
- SMITH, M. (1937). "Three Treatises on Mysticism", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, University of London, vol. 8, <http://www.jstor.org/stable/3488545> (11.7.2012).
- SÜHREVERDİ, Ş. (2006). *Cebrail'in Kanat Sesi*, çev. Sedat Baran, İstanbul: Sufi Kitap.
- YENEN, H. (2007). *Sühreverdi Felsefesinde Epistemoloji*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. <http://www.imagesonline.bl.uk/results.asp?image=036284&imagex=153&searchnum=0002> (2.2.2011).

KONYA SAHİP ATA KÜLLİYESİ VE VAKIF MÜZESİ

Kenan DOĞAN*

Özet

Anadolu Selçuklu Devletine başkentlik yapan Konya'nın, dört bir tarafı Anadolu Selçuklularının seçkin eserleri ile donatılmıştır. Bu eserlerden birisi de Sahip Ata Külliyesi'dir. Konya'nın Meram İlçesi Sahip Ata Mahallesiinde bulunan külliye, 2006 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilerek, hankâh ve türbe kısmı müze olarak; cami ve hamam bölümleri ise asıl amacına uygun olarak hizmete açılmıştır. Müze içerisinde Anadolu Selçuklu, Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait yazma eserler, ahşap ve madeni malzeme, halı ve kilim eserlerinin yanı sıra Sakal-ı Şerif ve Kâbe örtüsü gibi kutsal emanetlerde bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler:

Konya, Sahip Ata Vakıf Müzesi, Sahip Ata Külliyesi, Sahip Ata, Hankâh.

KONYA SAHİP ATA KÜLLİYE AND WAQF MUSEUM

Abstract

Since Konya was the capital of the Seljuq State, Seljukid masterpieces adorned the entire city. One of these masterpieces is the Sahip Ata Complex (külliye). The General Directorate of Foundations in 2006 restored this külliye situated in Meram, a town of Konya. The dervish lodge(hankâh) and shrine parts are opened as a museum, whereas the mosque and the turkish bath are given back to public use. The museum contains manuscripts, woodwork, metal items carpets and rugs, as well as sacred relics such as the Sakal-ı Serif and the cover of Kaaba dated from the Seljuk, Beylik period and the Ottoman and Republican eras.

Keywords:

Konya, Sahip Ata Waqf Museum, the Complex of Sahip Ata, Sahip Ata, Hankâh.

* Müze Araştırmacısı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Konya Vakıflar Bölge Müdürlüğü;

Giriş

Türklerin Geç Bizans Dönemi kenti olan İkonium'dan Türkleştirdikleri Konya, asırlardır çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapan bir şehirdir. Çatal Höyük'te M.Ö 7000'li yıllara ulaşan iskân, Konya merkeze yakın Karahöyük'te de ona yakın zamana kadar inmektedir. (Tuncer 1998: 7)

Bu medeniyet beşiğinden, Hititler, Frygler, Lidyalılar, Persler, Roma, Bizans ve İslam devletleri gelip geçmiş ve son olarak Türk devletlerine yurt olmuştur.

Anadolu, Türkler tarafından XI. yüzyıldan itibaren fethedilmeye başlanmıştır. İlk olarak Konya 1069 yılında Sandık Bey tarafından ele geçirilmiş ancak bu hakimiyet uzun sürmemiştir (Önder 1962: 13). 1071'de Malazgirt Meydan Muharebesi ile Anadolu kapıları Türklere tamamen açılmış ve 1074'te Konya, Süleyman Şah tarafından alınmıştır. 1076 yılında Süleyman Şah Konya'yı başkent yapmış ve Bağdat halifesinin sultanlık vermesiyle İstiklal Menşurunu⁽¹⁾ okutarak Anadolu Selçuklu Devleti resmen kurmuştur (Önder 1962: 14–15). Bu tarihten sonra Konya sanatın, ticaretin ve bilimin merkezi olmuş ve her geçen gün önemini artırmıştır.

Konya siyasi tarihi, XIII. yüzyılda bir önceki yüzyıla kıyas kabul etmez derecede karmaşıktır. Yüzyılın ikinci yarısında gerek Baycu gerek diğer Moğol kumandanlarının dâhil oldukları güç, Selçuklu idaresini giderek silmiştir. XIII. yüzyıl son çeyreğinde iç çatışmaların ortaya çıkmasından Karamanoğulları yararlanmış ve Konya'ya hâkim olmuştur (Tuncer 1998:16).

Karamanoğulları 1327'de Konya'ya kesin olarak yerleşmiş, merkezi de Konya'ya taşımışlardır (Önder 1962: 24). Karama-

noğulları Osmanlı Devleti ile sürekli çekişme içerisinde bulunmuş birçok kez karşı karşıya gelinmiştir. Bunun sebebi, her iki devletin de genişleme siyasetidir. Bu sürekli süren karmaşaya bir son vermek için Fatih Sultan Mehmet 1466 yılında Mahmut Paşa kumandasında büyük bir ordu göndererek Konya ve civarını topraklarına katmıştır (Önder 1962: 27).

Osmanlı Devleti döneminde hac yolu üzerinde olması ve Mevleviliğin merkezi konumunda bulunmasıyla önemini koruyan Konya, kurtuluş Savaşında cephe gerisinde bir depo ve karargâh görevi üstlenmiştir (Önder 1962: 24).

Sahip Ata Hanikahı

1. Menşur; Arapça "neşrolunmuş, dağıtılmış, yayılmış" anlamı yanında " padişahın verdiği vezirlik, müşirlük veya kazilkuatlık rüt belerinin tevcihi havî ferman" anlamına gelmektedir. Burada ferman anlamı kullanılmıştır.

1. Sahip Ata Külliyesi:

Anadolu Selçuklu Dönemi vezirlerinden Hacı Ebu-bekir-zâde Hüseyinoğlu Sahip Ata Fahreddin Ali⁽²⁾ tarafından yaptırılan külliye; cami, türbe, hankâh, çifte hamam, çeşme ve dükkânlardan oluşur. Larende Caddesi üzerinde yer alan külliyenin inşasına ilkin 656 H./1258 M. yılında caminin yapımı ile başlanmış ve bu inşa 682 H./1283 M. de (Yavaş 2007:7) türbenin yenilenmesi ile tamamlanmıştır. Külliye yerleşim planına göre; cami, caminin kuzeydoğu köşesinde bağısız konumda çeşme, caminin güneyinde mihrap duvarına bitişik inşa edilmiş türbe, türbenin güney bitişğinde hankâh, hankâhın doğu cephesinde dükkânlar ve yol aşırı karşısında da çifte hamam yer alır. Günümüzde Külliyenin vakfiyesi mevcut olmamakla birlikte, 1280 H./1863 M. tarihli bir şer'iyeye sicil kaydında vakfın o yıllardaki müteveli heyetinin, külliyenin 677 H./1278 M. tarihli vakfiyesini ellerinde bulundurduğunu belirtir. Ancak bugün akıbeti hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Yavaş 2007: 94).

Cami: Cami, eski Konya surunun Larende Kapısı civarında olduğu için "Larende Camii" olarak da tanınmaktadır (Uğur vd. 1934: 36). Yapı, Sultan II. İzzettin Keykavus'un hüküm yıllarında 656 H./1258 M. yılında Sahip Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırılmıştır. Taç kapı üzerinde yer alan batıdaki sebilin mukarnas köşe dolgusundaki madalyonlarda mimarının ismi belirtilmiştir. Madalyonların batıda olanında "Amelehu Kölük" diğesinde ise "Bin Abdullah" yazılıdır. Bu kişi, Ortodoks iken İslamiyet'i seçerek Müslüman olmuş, sarayda nakkaşlık ve mimarlık yapmış, daha sonra Sahip Ata'nın yaptırdığı birçok eserde imzası olan bir mimardır (Önder 1962: 88). İlk cami 1871 yılında yıldırım düşmesi sonucunda tahrip olduğundan bu yıllarda yenilenerek bugünkü şeklini almıştır (Konyalı 1964: 512). Mimar Kölük'ün yapmış olduğu cami, mihrap önü kubbeli olup daha geniş ve taç kapıya kadar uzandığı düşünülmektedir (Akok 1972: 7).

Ancak yapının çeşitli bölümlerinde değişikliğe gidilmiş ve caminin ebatları küçültülmüştür. Bu anlamda bizim düşüncemiz Selçuklu yapılarındaki taç

kapıların cephelere oranları düşünüldüğünde, genel anlamda 1/3 veya 1/5 oranında taç kapıların yerleştirildiğini gözlemlemekteyiz. Burada taç kapı 1/3 cephe düzenlemesinde yerleştirildiği düşünülürse 9.55 m. genişliğindeki taç kapının üç katı büyüklükte yani 29 m. civarında bir genişliğin olması söz konusudur.

Yangından sonra orijinal kısımlardan; taç kapı, mihrap ve mihrabın yer aldığı duvar ve iki yanındaki fil ayağı şeklindeki payandalar kalmıştır. Bazı araştırmacılar Sivas Gök Medrese, Erzurum Çifte Minareli Medrese gibi yapıları düşünerek bugünkü cami ile taç kapı arasındaki kalan kısımda bir medresenin olabileceğini ifade etmektedirler (Akok 1972: 6). 1825 tarihli şer'iyeye sicilinde "...ekseni derunu cami olan karlık tamiri için 1600 kuruş..." ifadesi burada da Beyşehir Eşrefoğlu Camisinde bulunan kar kuyusuna benzer bir durumun da olduğunu göstermektedir (Yavaş 2007: 127). Cami, gerek doğal afetler sonucunda gerek zamanla yapılan müdahalelerle önemli değişikliğe uğramış ve kapsamlı onarımlar geçirmiştir. Caminin tamiri ile ilgili ilk belge Konya kadısına gönderilen 978 H./1570 M. tarihli fermanıdır. Bunun dışında Osmanlı döneminde 1702, 1825, 1848 tarihlerinde de ayrı ayrı onarımlar görmüştür.

Hankâh: Hankâh büyük merkezlerde yer alan ve genellikle şeyhin, pîrin türbesi bulunan geniş programlı tarikat yapılarına denir. Eşik anlamına da gelen "hankâh" Farsça'dan gelen bir kelime olup, bir yüceltme ve onurlandırma ifadesi olarak kullanılmıştır. İlahi kelimesi ile birlikte kullanıldığında "Allah'ın Katı" şeklinde bir mana kazanır. Hankâhlar birer dergâhtırlar (Karpuz 2004: 95).

Sahip Ata hankâhı plan olarak XIII. yüzyılın bilinen Selçuklu tekke ve hankâhları arasında en büyüğü ve simetriği olanıdır. Mimarı belli olmayan bu abidevi eserin Merv ve Tirmiz bölgelerindeki XI ve XIII. yüzyıllara ait merkezi kubbeli ve aksiyal eyvanlı Orta Asya evleri ile yakın benzerliği oldukça dikkat çekicidir. (Önge 1984: 285) Yapım tarihi doğuda yer alan taç kapının kapı açıklığı üzerindeki dilimli kemer içerisinde yer alan dokuz satırlık inşa kitabesinden anlaşılmaktadır.

2. Anadolu Selçuklu Devleti'nde üst düzey yöneticilik ve devletin sıkıntılı günlerinde uzun bir dönem vezirlik yapan Fahrettin Ali'nin nerede ve hangi tarihte doğduğu bilinmemektedir. Kitabelerden ve vakfiyelerden anlaşıldığı üzere Konyalı olup babasının adı Hüseyin, dedesinin adı ise Elhac Ebûbekir olduğu anlaşılmaktadır. Sahip Ata Fahrettin Ali'nin ismine tarih sayfasında ilkin 1246 yılında, II. İzzettin Keykavus tarafından Pervanelik (Ferman Nazırı) görevine getirilmesiyle rastlanır. 1250 yılında Akşehir'de yaptırdığı Taş Medresesinin kitabesinde Emir-i Dâd (Adalet Nazırı) ifadesi geçmektedir. Dolayısıyla Emir-i Dâd görevine bu tarihten önce getirilmiştir. 1258 yılında ise Vezirlik makamına getirilmiştir. 1271 yılına kadar bu görevde iken aynı yıl görevden alınarak Çorumdaki Osmancık Kalesine hapsedirilmiştir. Belli bir süre burada kalan Sahip Ata Fahrettin Ali, 1274 yılında suçsuz olduğu anlaşılınca eski görevine getirilmiştir. 1282-1283 yılları civarında vezirlikten çekilen Sahip Ata Fahrettin Ali, Akşehir'in Nadir Köyünde bulunan evinde istirahatata çekilerek ömrünün sonuna kadar (1285) burada yaşamıştır. Hizmet ettiği süre içerisinde Fahrettin Aliye bazı unvan ve lakaplar verilir. Bu unvanlar ise Sahip Ata (Sahip, üst düzey yöneticilere verilen bir unvan olup; Ata ise: aziz ve muhterem gibi anlamını içermektedir.), Ebul Hayrat (Hayırların Babası) ve Hoca (Kemalât ehline ve yüksek makamlardaki kişilere verilen unvandır) unvanlarıdır (Uğur vd. 1934: 24-33).

Kitabenin Türkçe okunuşu şöyledir: “Allah bana kâfidir. Bu mübarek tekke Allah’ın salih kullarına konak ve muttaki suffa eshabına oturak olmak üzere büyük sultan, âlemde Allah’ın gölgesi, din ve dünyanın yardımcısı, fetih babası, müminlerin emrinin burhanı, büyük sultan, Kılıç Arslan Oğlu Keyhüsrev’in zamanında, (Allah mülkünü daim, devletini kaim etsin), devleti günlerinde, latif tanrının rahmetini özleyen zayıf kulu Hacı Ebubekir oğlu Hüseyin oğlu Ali tarafından 678 senesi aylarında bina ve inşa edildi, Allah kabul eyleye” ifadesi yazılıdır (Uğur vd. 1934: 47).

Buradan da anlaşıldığı gibi yapı 678 H./1279 M. yılında III. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Sahip Ata Fahrettin Ali tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Sahip Ata’nın birçok yapısında ve Sahip Ata Camii’nin de mimarı olan Mimar Kölük, aynı tarihte İnce Minareli Medrese’nin yapımıyla meşgul olduğu için buranın inşasında görev almadığı ismini bilemediğimiz başka bir mimar tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Yapının 1584 yılına kadar zaviye olarak kullanıldığı Abdurrahman İbrahim’in⁽³⁾ de şeyhlik yaptığı bilinmektedir (Uğur vd. 1934: 50). Orada yaşayan yaşlı insanlar hankâhın 1945-50’li yıllara kadar mescit olarak kullanıldığını hatırladıklarını ifade etmektedirler (Esirgenler: 2011).

Hankâha doğudaki klasik Selçuklu taç kapısından girilmektedir. Taç kapının iki yanında dükkânlar yer verilmiştir. Üçü kuzeyinde, ikisi güneyinde olmak üzere beş dükkânın bu cephe üzerinde yer almasıyla cephedeki simetriyi bozulmuştur. Yapı tamamen incelendiğinde, tıpkı bir Rönesans yapısı gibi oldukça simetriktr. Dolayısıyla dükkânlardan kuzeyde yer alan üçüncü dükkân, kanımızca sonradan eklenmiştir. Günümüzde herhangi bir izi olmayan; fakat kaynaklarda kapının sağ tarafında bir türbeden bahsedilmektedir⁽⁴⁾ (Uğur vd 1934: 47).

Türbe: Türbe, külliye tasarımında caminin güney duvarına bitişik konumdadır ve cami ile hankah arasında yer alır. Türbeye, caminin güney duvarındaki hacet penceresinin yan tarafındaki küçük bir açıklıkla, türbenin batı duvarındaki bahçeye açılan bir kapı ve hankahın kuzeydoğusundaki bir holde yer alan bir kapıyla da girişi sağlanır.

Türbe, ilkin Sahip Ata’nın iki oğlu Taceddin Hüseyin ve Nasreddin Hasan’ın, Akşehir Kozağaçta, Karamanoğlu Mehmet Bey’le yapılan savaş sonucu (1277) şehit düşmesi üzerine 1277–1278 yıllarında inşa edilmiştir⁽⁵⁾ (Önder 1962: 221). Daha sonra Sahip Ata burayı aile kabristanına çevirmek isteyince eski türbenin temelleri üzerine 1283 yılında bugünkü türbe inşa edilmiştir. Bu yapım tarihi, kubbenin oturduğu kemerin iç yüzündeki ayet kuşağının bitiminde yazmaktadır. Burada “*Şu mübarek imaret 682 (1283 M.) senesi Muharreminin iptidasında tecdit edildi*” ifadesi yazılıdır (Önder 1962: 91).

Türbe dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır. Sivri kemerli bir atkıyla kare bir mekân oluşturularak üzeri kubbe ile kapatılmıştır. Yapı malzemesi olarak tuğla kullanılmış; kemer açıklıklarının kenarlarında kesme taş kullanılmıştır. Lahitlerin olduğu kare alan kubbeli olup kubbeye geçiş Türk üçgenleri ile oluşturulmuştur. Kenarda kalan dar hol şeklindeki alan tonozla kapatılmıştır. İç mekânın aydınlatılması batıdaki kapının üzerindeki bir pencere, güneyde yer alan hacet penceresi ve onun üzerinde yer alan sivri kemerli pencere, caminin güney duvarındaki hacet penceresi ve tonozlu koridor şeklinde kalan alanın duvarında ki kare bir pencere ve onun üstünde yer alan sıralı dört küçük pencere ile sağlanmıştır. Türbe iki katlıdır ve alt kısımda cenazelik kısmı yer almaktadır. Üç metre aşağısı ise bir kapıdan girilen tonozla mekânı oluşturmaktadır. Bu mekânın üstünde ziyaretgâh vardır.

Hamam: Hamam, külliye içerisinde, hankâhın yol aşırı karşısında yer almaktadır. Yapım tarihi ve mimarı bilinmemektedir. Hamamın Kırşehir Cacabey Vakfiyesinde (1272 M.) zikrediliyor olması, bu tarihten öncesine ait olduğunu gösterir (Yavaş 2007: 91). Muhtemelen caminin inşaatıyla birlikte başlaması ihtimali yüksektir.

Hamam farklı tarihlerde onarım görmüştür. İlk belge 1570 tarihli olup bunun dışında 1848, 1960-62 yıllarında da onarımlar görmüştür. Sahip Ata’nın, hamam suyunun temini için Meram Çayı’ndan üstü açık bir kanal ve arkla ayrılan ve Şehir (Sahipata) Irmağı adı verilen suyunu yaptırdığı; ayrıca hamamın yakından geçen bir kanaldan su deposuna

3. “Bahrülülüm” isimli tefsirin sahibi olup, Konya doğumlu bir velidir.
4. M. Ferit ve M. Mesut’un Sahip Ata ile Oğullarının Hayat ve Eserleri isimli kitabında bu türbenin “Konya hâdise-i malûmesinde şehit düşen Konya kaymakamı Eminettin Mikâil olması maznundur” diye belirtmektedir.
5. 1277 yılında memluklu sultanı Baybars’ın Kayseri’yi işgal etmesi üzerine Süleyman Pervane III. Gıyaseddin Keyhüsrev’i Tokat’a kaçıtır. Ermenek’te yarı hüküm süren Karamanoğlu Mehmet Bey bu karışıklıktan istifade ederek Selçuklu ailesine mensup olduğunu iddia eden Cimri lakabıyla bilinen Gıyaseddin Siyavuşla birlikte 1277 (1275 İbrahim Hakkı Konyalı bu olayın 1275 yılında olduğunu söylemektedir. Hatta Konya zapt edilince bastırılan sikkelerden bulunmuş olup sikke üzerinde 1275 tarihi olduğunu söylemektedir. Ancak bugün bu sikke bulunmayıp genel anlamda tarihçiler 1277 tarihini zikrettiği için biz bu tarihi kullanacağız.) Mayıs ayında Konya’ya zapt etmişlerdir. Cimri kendi adına sikke bastırması hutbe okutmuştur. Karamanoğlu Mehmet Bey de veziri olmuştur. Bunun üzerine Sahip Ata’nın iki oğlu Konya üzerine yürümüştür. Akşehir Kozağaç Köyü civarında yapılan kanlı savaşta Karamanoğlu taraftarları yenilgiye uğratılmıştır. Bu savaşta Sahip Ata’nın iki oğlu Taceddin Hüseyin ve Nasreddin Hasan şehit olmuştur.

dolaplarla su taşındığı belirtilir (Yavaş 2007: 91).

Erkekler ve kadınlar bölümü olmak üzere çifte hamam olarak inşa edilmiştir. Erkekler bölümüne batı yönündeki duvarın kuzey köşesinde açılmış kare açıklıktan girilmektedir. Buradan soyunmalık bölümüne geçilmektedir.

Külhan bölümü düz ve sade ele alınmıştır. Üzeri düz damla örtülüdür. İç kısımdan merdivenle cehennemlik kısmına inilmektedir. Kadınlar bölümü erkekler kısmının aynısı olarak ele alınmıştır. Tek fark, mekânların ebatlarının değişik olmasıdır. Yapıda herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir.

Çeşme ve Dükkânlar: Hankâhın doğu duvarında, taş kapının güneyinde iki; kuzeyinde üç olmak üzere toplam beş dükkâna yer verilmiştir. Dükkânlar 2.50 m. genişliğindedir ve 1.50m. derinliğe sahiptir. Dükkânlar 3.15 m. yüksekliğinde basık kemerle dışa açılmaktadırlar. Dükkânların arka duvarında kullanılan malzeme taş olup bu taşların üzeri sıvanmıştır. Kemer ve cephe yüzlerinde tuğla kullanılmıştır.

Çeşme dikdörtgen formda olup 3.80m. x 2.80 m. ebatlarında ele alınmıştır. Dikdörtgen form dışı hafif taşıntı yapan bir saçakla sonlanmaktadır. Ön

yüzde, sivri kemer içerisine alınmış aynalık kısmında su bağlantı kanalı yer almaktadır. Ön kısmında yalak kısmı yer alır. Süslemesiz ele alınan çeşmede yapı malzemesi moloz taş ve yer yer kesme taştır.

Sahip Ata Vakıf Müzesi:

Anadolu Selçuklu dönemine has firuze, patlıcan moru, kobalt mavisi çinilerle kaplı, başlı başına bir anıt müze konumunda olan Sahip Ata Vakıf Müzesi'nde; Konya, Karaman ve Aksaray'da bulunan, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı cami ve mescitlerden getirilen tarihi eser niteliği kazanmış teberukat eşyalarından örnekler sergilenmektedir. İkiyüz kadar objenin sergilendiği eser grupları içerisinde Konya Alâeddin Camii'nden getirilen halı ve kilim örnekleri vardır. Bunlar Konya ve çevresine ait dokumalar olup XVII., XVIII., ve XIX. yüzyılların dönem özelliklerini yansıtmaktadırlar. Bu eserler Türk kültürünü ve yöresel özellikleri taşıyan desenlerle işlenmiş ve dokunmuştur. Bölgeye göre tasarlanmış şekillerin işlendiği eserlerde; eli belinde, koçboynuzu, kurtağzı, su yolu, tarak, testere dişi, el, ok başı, bukağı, sandık gibi motiflerinin yanı sıra akrep ve kuş figürlerine de yer verilmiştir. Aynı grup içerisinde bulunan Lâdik Seccadeleri görülmeye değer niteliktedir.

Sahip Ata Vakıf Müzesi Dış Görünümü

El yazması eserler içerisinde; Kur'an-ı Kerimler, Fatiha Tefsiri, Delâ'ilü'l-Hayrat ve muhtelif dini eserlere ait yazmalar bulunmaktadır. Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerine ait eserler, farklı hattat ve müzehhiblerin elinden çıkmışlardır. Oldukça güzel örneklerin yer aldığı nesih ve sülüs hatlarla yazılmış tezhipler, dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Yine XVIII. yüzyıla ait eserlerde batı etkili tezhip süslemeleri yer almaktadır. Eserlerin ciltlerinin genelinde deri üzerlerinde geometrik, bitkisel ve altın kakmalı süslemeler yer almaktadır. Ayrıca Delâ'ilü'l-Hayrat içerisinde Kâbe ve Mescid-i Nebevî'nin minyatürleri göz kamaştırmaktadır. Kitabesinde; Sadrettin Konevî'ye ait olduğu düşünülen Selçuklu döneminden kalan Kur'an-ı Kerim hat ve tezhibiyle görülmeye değerdir.

Müzedede farklı dönemlere ait şamdanlar yer almaktadır. Değişik vakıf camilerinden getirilen, XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait, piriç ve bakırdan yapılmış örnekler dövme tekniğinde yapılmıştır. Farklı biçimlerde tasarlanan eserlerin içerisinde ejder figürlü kulplara sahip şamdanlar, bitkisel süslemeleri üzerinde barındıran şamdanlar yer almaktadır. Madeni eserler içerisinde şamdanlardan başka; şifa tasları, kandiller, buhurdanlık, gaz lambaları, kılıç ve maden eritme potaları bulunmaktadır. Hepsi ayrı bir güzellikte olan bu eserlerden özellikle görülmeye değer olanları 15 ve 18 numaralı envantere kayıtlı şamdanlardır. Şamdanların kulpları ejder başlıklı olup gövde üzerinde bitkisel motif ve Osmanlı arması yer almaktadır. Diğer yüzünde ise bitkisel zemin üzerinde yazılara yer verilmiştir.

Hiç şüphesiz müzedeki dikkati çeken örneklerin yer aldığı grup da ahşap eserlerdir. Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemine ait örnekler farklı tekniklerde yapılmıştır, üzerlerinde bitkisel, geometrik ve yazı ile oluşturulmuş süslemeler yer almaktadır. Kündekari, oyma ve şebekeli oyma tekniğinde yapılmış eserlerin üzerinde yer alan süslemelerden; bitkisel olanlarda palmet ve ruminin farklı şekilleri işlenirken, geometrik süslemelerde yıldız, beşgen, altıgen ve çokgenlerden oluşan geçme kompozisyonlar kullanılmıştır. Ahşap eserler içerisinde; kapı ve pencere kanatları, kapı panoları, vaaz kürsüleri, sandık, tavan göbeği ve rahle gibi örnekler yer almaktadır. Kündekari tekniğinde yapılan Sahip Ata Külliyesine ait kapılar ve Beyşehir Eşrefoğlu Camine ait vaaz kürsüleri dönemin en seçkin örnekleri arasında gösterilebilecek eserlerdendir.

Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerine ait taş, çini ve alçı eserler de müzedeki yer almaktadır. Vakıf eserlerinin restorasyonu sırasında zeminden çıkan veya restorasyonda kullanılmayan parçalar müzedeki konservasyonları yapılarak sergilenmektedir. Çini

eserler içerisinde değişik geometrik ve bitkisel süslemelerin yanı sıra, koşan geyik ve raks eden kadın figürleri de yer almaktadır. Alçı eserlerde de bitkisel ve geometrik süslemelerin yanı sıra çift başlı kartal figürü yer almaktadır. Taş eserler içerisinde ise; mimari parçalar (sütun, mukarnas parçası) mezar başı kitabesi ve serpuş ve kitabe parçası bulunmaktadır.

Müzedeki sergilenen bir diğer grup ise, arşiv vesikaları ve hat levha eserlerdir. Osmanlı son dönem hat örneklerinin yer aldığı hat eserler, ayet, hadis, Hz. Peygamber'in ve Hz. Mevlana'nın isimleri ile yazılmış örnekler yer almaktadır. Hat örneklerin kimi ahşap üzerine boyama ve kakma; bez üzerine astar veya iplikle işleme şeklinde tasarlanmıştır. Arşiv vesikaları içerisinde ise Sultan III. Selim ve Sultan Abdülaziz'in tuğralarının yer aldığı vakfiye, ferman ve beratlar yer almaktadır. Ayrıca Hz. Mevlana'nın anesi için yazılmış bir de methiye yer almaktadır. Bu eserlerin dışında müzedeki; oldukça ilgi çeken yer ve duvar saati örneklerinin yanı sıra Tekke Sancağı, Kapılık (Sera Perde) ve keçe seccade ve Sakalı Şerif, Kâbe örtüsü gibi kutsal emanetlerde bulunmaktadır.

Sahip Ata Vakıf Müzesi
Vaaz Kürsüsü

KAYNAKLAR

- Akok, M. (1972). "Konyada Sahip Ata Hanikah Caminin Röleve ve Mimarisi", *Arkeoloji Dergisi*, 1972/2 (XIX), 5-38.
- Baykara, T. (1998). *Türkiye Selçuklular Devrinde Konya*, Konya: Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü.
- Esirgenler, A. (2011). *Cami Cemaatinden ve Mahalle Sakinlerinden*.
- Karpuz, H. (2004). *Anadolu Selçuklu Mimarisi*, Konya: Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları.
- Konyalı, İ.H. (1964). *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Konya: Konya Belediyesi.
- Önder, M. (1962). *Mevlana Şehri Konya*, Konya: Yeni Kitap Basımevi.
- Önge, Y. (1984). "Konya Sahip Ata Hankahı", *Suut Kemal Yetkin'e Armağan*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınevi.
- Uğur, M. F. - Komman, M. M. (1934). *Sahip Ata ile Oğullarının Hayat ve Eserleri*, İstanbul: Türkiye matbaası.
- Yavaş, A. (2007). *Anadolu Selçuklu Veziri Sahip Ata Fahreddin Ali'nin Mimari Eserleri*, Ankara: (Doktora Tezi).

EKLER

Sahip Ata Türbesi

Sahip Ata Vakıf Müzesi İç Görünüm

Sahip Ata Vakıf Müzesi İç Görünüm

Sahip Ata Vakıf Müzesi İç Görünüm

Sahip Ata Vakıf Müzesi İç Görünüm (Halı ve Kilimler)

BİR KONGRE’NİN ARDINDAN

Mevlüt ÇAM*

Özet

Bu makalede 21-23 Kasım 2012 tarihleri arasında İstanbul Cevahir Hotel’de Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü tarafından “Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslar arası Kongresi” adıyla düzenlenen kongreye ve bu kongrede sunulan bildirilere yer verilmiştir.

A CONFERENCE COMMUNICATION

Abstract

This is an brief account of the papers presented at the International Conference titled “The Ottoman Geopolitics Management of Cultural Heritage and Role of Land Archives” held from the 21st to the 23rd of November 2012, in the İstanbul-Cevahir Hotel and organized by the Ministry of Environment and Urban Planning and the Directorate General of Land Registry and Cadastre.

---

* VGM Tescil Müdür Vekili

2 1-23 Kasım 2012 tarihleri arasında İstanbul Cevahir Hotel’de, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü tarafından “Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi” adıyla bir kongre düzenlendi. Kongre, baştan sona güzel dizayn edilmiş, bilimsel niteliği ile arşivlerin önemini bir kere daha öne çıkaran bir organizasyon olmuştur.

21 Kasım Çarşamba günü yapılan kongre açılışında; Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç ve Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar birer konuşma yapmışlardır. Her iki konuşmada öne çıkan ortak nokta; ülkemizde geçmişle irtibatı sağlayan Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşiv Daire Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ile diğer kurum ve kuruluşlarda bulunan arşivlerin önemine, buraların sosyal, kültürel ve ekonomik hayata olan katkılarına vurgu yapılmış ve arşivlerin bir milletin hafızası mesabesinde olduğu belirtilmiştir.

Kongrenin açılış konuşması, daha önce açış konuşması yapacağı duyurulan Prof. Dr. Halil İnalçık’ın, rahatsızlığı nedeniyle kongreye katılmaması üzerine Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Yılmaz Kurt tarafından yapılmıştır. Yılmaz Kurt konuşmasında, Osmanlı Arşivleri ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi’nde bulunan tahrir defterlerinin önemi üzerinde durarak, bu defterlerin Osmanlı toprak sistemi, demografik yapısı, ekonomik durumu, sosyal hayat, vakıflar ve sair konularda oldukça önemli bilgiler içeren belgeler olduğuna işaret etmiş ve bunların araştırmacılar için göz ardı edilmemesi gereken bilgiler olduğunu vurgulamıştır.

Öğleden sonraki toplantılar iki ayrı salonda gerçekleşen oturumlarla devam etmiştir. Kongre’nin bu oturumlarında; Prof. Dr. Ahmet Akgündüz “Hukuk Tarihimizde Tapu-Kadastro İşlemlerinin Hukuki Ehemmiyeti ve İlk Tapu Kanunnamesi”, Prof. Dr. Yılmaz Kurt “Osmanlı Devleti’nde Yahudilerin Filistin’de Toprak Edinmesi”, Doç. Dr. Hakan Anameriç “Oryantalizmin Temel Kaynakları Türkiye Kütüphanesi ve Arşivleri”, Prof. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu “Meclis-i Vâlâ Defterlerinin Tarihi Açısından Önemi”, Yrd. Doç. Dr. Dursun Ali Tökel “Osmanlı Coğrafyası Tarih-Somut Mirasının Tespitinde Divan Şiirinin Önemi” başlıklı tebliğleri sunmuşlardır.

24 Kasım Perşembe günkü oturumlarda; Prof. Dr. Mehmet İnbacı “Kuyûd-i Kadime Arşivindeki Tapu-Tahrir Defterlerinden 190 Numaralı Üsküp Mufassal Defteri ve Önemi”, Doç. Dr. Hatice Oruç “Hicri 1154 Tarihli Semendire Sancağı Tahrir Defteri”, Doç.

Dr. Dritan Egro “Osmanlı Sancak Kanunnamelerine Göre Osmanlı Hakimiyetine Geçiş Konusunda İşkodra Bölgesine İlişkin Bazı İzlenimler”, Doç. Dr. Metin Akis “Tahrir Defterlerine Göre 16. yüzyılda Kilis Sancağında Vakıflar ve Gelir Kaynakları” adlı tebliğleri sunmuşlardır.

25 Kasım Cuma günkü oturumlardan birine adeta ruznamçe defterleri damgasını vurmuştur. Bu oturumda; Prof. Dr. Geza David “Osmanlı Macaristanı Örneğinde Timar Ruznamçe Defterlerinin Önemi”, Prof. Dr. Pal Fodor “The Abolition of The Classical Ottoman Tahrir System”, Doç. Dr. Erhan Afyoncu “Biyografi Kaynakları Olarak Timar Ruznamçe Defterleri”, Doç. Dr. Emine Erdoğan Özünlü “Askeri Tarih Araştırmaları Bakımından Timar Ruznamçe Defterlerinin Öneme Dair Bazı Görüşler” başlıklı tebliğlerini dinleyicilerle paylaşmışlardır.

Konuşmacıları genel olarak konusunun uzmanı olan bilim insanları arasından itinayla seçilmeye çalışılan ve oldukça güzel tebliğlerin yer aldığı bu kongrede, bazı tebliğler adeta malumun ilamından öte gitmemiş, tekrarlar, alıntılar, konuya vâkıf olamama gibi durumlar dikkati çekmiştir. Zira bir okuyucuyu, bir dinleyiciyi okuduğu bir kitap, makale, sunum, şiir, ya da müzik, kendisini okumaya ya da dinlemeye cezbetmeli, derinlere nüfuz etmeyi, tefekküre dalmayı, hüznü, sevinci ümidi hissettirmelidir. Bu açıdan, sonuç niteliğindeki kongrenin genel değerlendirme toplantısında Prof. Dr. Zekeriyâ Kurşun’un, Prof. Dr. Ahmet Nezihî Turhan’ın ve Prof. Dr. Geza David’in özlü ve güzel konuşmaları oldukça zevkli ve kulaklara küpe olacak nitelikteydi.

Kongre’nin son gününde ise, tarafımdan “Vakıf Müessesesi, Anlayışı ve Vakıf Kayıtlar Arşivi” adıyla bir tebliğ sunuldu. Burada, genel olarak vakıf anlayışı, vakıf kurmanın amacı, hedefi, örnek vakıf şartları irdelendi ve vakfiye ve vakıf belgelerinin büyük bir kısmı bünyesinde bulunan Vakıf Kayıtlar Arşivi ve Defter fonları tanıtılmaya çalışıldı.

Bu bağlamda;
Vakıf Nedir:

Vakıf, VIII. asır ortalarından XIX. asır sonlarına kadar uzanan bir dönemde İslam memleketlerinin, özellikle Selçuklular ve Osmanlılar zamanındaki Türk dünyasının sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında ehemmiyetli bir rol oynamış olan dini, hukuki ve sosyal bir müessesedir. Vakıf; kişinin mülkiyetine sahip olduğu menkul ve gayri-menkullerinden bir kısmını veya tamamını, Allah’ın rızasını kazanma niyetiyle, kamunun her hangi bir ihtiyacını gidermek üzere dini, hayri ve sosyal bir gaye için ebediyen tahsis etmesi diye tarif edilebilir. Bu davranışın ar-

kasında herhangi bir mecburiyet veya zorlama değil, insanlığa karşı ferdi sorumluluk hissi, vicdani hizmet duygusu, diğer bir ifadeyle iyilik, şefkat, yardımlaşma, dayanışma ve sair kültürel değerler yatmaktadır. Öyleyse vakfı, Müslüman toplumlarda, İslam'ın kültür sistemi unsurlarından birinin, bu toplumlara mensup bir kişiyi harekete geçirerek, onun şahsi mallarından bir kısmını kamu hizmeti görececek kuruluşlara dönüştürmesi eylemi olarak tanımlamamız mümkündür. Bu eylemin, diğer bir ifadeyle değerlerin müşahhaslaşarak müesseseselenmesi olgusunun bir ürünü olan vakıf, İslam toplumlarının bazı dönemlerinde, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatın her cephesinde kendisini hissettiren bir yapıya kavuşmuştur. Şunu rahatlıkla diyebiliriz ki; bir insan beşeri hayatın bütün gereklerini ve ihtiyaçlarını vakıflar aracılığıyla rahatlıkla yerine getirebilirdi.

İslam hukukuna göre kurulan vakıfların iki önemli unsuru vardır: Bunlardan birincisi, bizzat insanların yararlanması için kamuya terk edilen bina ve müesseselerdir ki buna hayrât adı verilir. İkincisi ise bu müesseselerin ebedi olarak yaşaması ve topluma hizmet sunabilmesi için bırakılan gelir kaynaklarıdır ki buna da akarât denir. Kurulan bir vakfın hangi amaçlarla kurulduğu, bu vakıf için ayrılan gelir kaynakları, gelir kaynaklarının nasıl işletileceği, hedeflenen hizmetlerin nasıl ve nerede gerçekleştirileceğine dair ilkeleri içeren ve bu ilkelerin kaynağını aldığı hukuki dayanakları belirleyen kuruluş belgesine ise vakfiye adı verilir.

Alın teriyle kazanılan mal varlığından bir kısmının veya tamamının başka insanların ihtiyaçlarını gidermek üzere vakfedilmeleri konusunda ise, Osmanlı coğrafyasının tamamında kurulmuş vakıfların vakfiyelerinde, genellikle "sadaka vermek", "ödünç vermek", "Allah yolunda (fi-sebilillah) malını hayırcakmak", "infak etmek", "yetimleri ve yoksulları doyurmak, kollamak gözetlemek", "fakiri doyurmak", "mescit ve sair hayrat yapmada yarışmak" gibi mefhumları ihtiva eden Kur'an ayetlerine ve hadislerle atıfta bulunmaktadır.

Allah'ın rızasını kazanmak gayesiyle, başkalarına karşılıksız yardım etmek gibi bir prensipten doğan vakıflar; toplumun hayır ve iyiliğine olan her yerde sağlam birer sigorta teşkilâtı gibi vazife görüyorlardı. Vakıf kurucuları, Anadolu başta olmak üzere Selçuklu ve Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinde, kamunun ihtiyaçlarını karşılamak ve yoksulların her türlü elem ve ızdırabını gidermek amacıyla, imaret, aşevi, dullarevi, mekteb, medrese, darulhadis, darulkurra, kütüphane, cami, mescid, namazgah, musalla, hangah, tekke, zaviye, bimarhane, darüşşifa, hastane, miskinler evi, daruttıb,

hamam, sebil, şadırvan, çeşme, su bendi, yol, köprü gibi müesseseler yapmasının yanında, kayıkhane, mezarlık, piknik yeri, kaldırım döşeme, yol yapımı gibi pek çok alanlardaki hizmetleri ifa etmişlerdir.

Fakir, dul, öksüz ve borçlulara para yardımı yapılması ve bu kişilerin kalacağı mekânlar tesis edilmesi, öğrencilere elbise ve yemek verilmesi, evlenecek genç kızlara çeyiz hazırlanması, günün ihtiyaçlarının yanı sıra efendileri azarlamasın diye kâse ve bardak gibi kap kakak kıran hizmetçilere ücret verilmesi, halka meyve ve sebze verilmesi, çalışamayacak derecede hastalanan kayıkçı ve hamalların bakımı, şehirlerdeki cadde ve sokakların temiz tutulması, vakıf bahçe ve tarlaya her yıl muhtelif cinsten meyve ağacının dikilmesi, vakıf mandırada çalışan esirlerin (köle ve cariye) münasıpleri ile evlendirilmesi, vakfa on yıl hizmet edenlerin de azat edilmesi, terkip edilen ilaçların hastalara dağıtılması, dünyada gıybet ettiği kişilerden helallik alınması amacıyla cüzler okunarak o kimselerin ruhlarına hibe edilmesi, deniz kazasında ölenlerin ailelerine yardım yapılması gibi vakıf şartları, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivinde bulunan vakfiyelerin şartlarından bazılarıdır. Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki; Osmanlı toplumunda vakıfların hizmet götürmediği bir sahayı görmek hemen hemen mümkün değildir.

Selçuk Hatun gibi, bıraktığı vakıf bahçe ve tarlaya her yıl muhtelif cinsten 100 meyve ağacının dikilmesini, Abdullah oğlu Hacı İbrahim, Yeni Cami'de duran leylekler için yılda 100 kuruş yem parası verilmesini, Yorgancı İsmail Çelebi Beykoz'daki tekkeye vakfettiği mandırada çalışan esirlerin (köle ve cariye) münasıpleri ile evlendirilmesini, "gence karı, kariya genç tezvır olunmaya ve evlatları dahi uslub-i mezkûr üzere tezvic oluna" diyerek yaşları birbirine yakın olmayan gençlerle yaşlıların birbirleri ile evlendirilmemesini, bunlardan, vakfa 10 yıl hizmet edenlerin de azat edilmesini şart kılan vakıflara rastlamak mümkündür.

Müslüman-Türk insanının engin şefkat ve merhamet duygusu ile İslâm dininin inananları mutlak kardeş yapan prensiplerinin kaynaşmasının en güzel ürünleri olarak, "menâfii ibâdullahâ ait olmak üzere" kurulan vakıflar içerisinde, doğrudan olduğu kadar, dolaylı olarak da sosyal hayatı, yetimleri, hastaları, güçsüzleri, kadınları hedef alan çok sayıda örnek bulunmaktadır. Ömer Hilmi'nin "Vakfın efdali, nassın kenduye eşedd ihtiyaç ile muhtaç olduğu bir şeyi vakf etmektir." (Ömer Hilmi, İthafu'l-ahlaf fi Ahkami'l-evkaf, İstanbul 1307, s.15.) anlayışına uygun olarak aşağıda örnekleri verilen türde binlerce vakıf kurulmuştur. Bunlardan bir kaçını hatırlamak gerekirse;

Yetim çocuklarla ilgili hükümler içeren, çok sayıda vakfiye bulunmaktadır. Bunlardan Seyyid Ahmed Ağa kızı Ümmügülsüm Hanım'ın 26 Ağustos 1790'da Tekirdağ'da kurduğu vakfının vakfiyesinde; "...vakıf gelirlerinden her yıl yüz kuruş ayrılarak Ramazan ayında, yoksul ve yetim Müslüman çocuklar için yeteri kadar entari, şal, cübbe, fes, yemeni ve pabuç, kuşak, don satın alına. Bu elbiseler bayrama yakın ihtiyaç sahiplerine dağıtılarak, mahzun gönülleri şenlendirile ve hayır duaları alına..." hükmü yer almaktadır.

Bursa'da 1915'te İnegöllü el-Hâc Saffet Bey tarafından kurulan vakıfta ise; şehit düşen askerlerin kimsesiz dul kalan iffetli eş ve yetim çocuklarının barındırılması amaçlanmıştır. Burada geliştirilen sistem sayesinde, öksüz kalan çocuklar, annelerinden ayrılarak aile şefkatinden mahrum edilmemektedirler. Kurulan Erâmilhâne'de barındırılan hanımlar ve çocuklarının maddî ihtiyaçlarının karşılanması yanında, eğitim ve terbiyeleri konusuna da özel bir itinaya gösterilmiştir.

İznik'te H. 1003/M.1594 tarihinde "Mehmed kethüda bin Hüseyin Nasrullah tarafından kurulan vakıfta; vakfettiği bahçelerdeki meyvelerden fakirlerin istediği miktarda almasını ve fakir ve yetimlere günlük ekmek dağıtılması şart koşulmuştur.

Yine vakfiyelerde uzun süre hapiste olan müflis tüccarların borçlarının ödenerek hapisten çıkmalarını sağlayan Abbas Ağa bin Abdurrezzak'ın kurduğu H.1080/M.1669 tarihli vakfiye , hayvanların su içmelerini temin etmek için taş tekneler koyan Fatma Hanım binti Abdullah H.1274/M.1857 tarihli vakfiye, fakir ve muhtaç insanların su kuyularının tamirlerini yaptırın ve kuyusu olmayanlara kuyu açtıran Hasan Hayri Efendi'nin H.1329/M.1911 tarihli vakfiye , öğrencilere kağıt ve mürekkep verilmesini şart kılan Sabri Mehmed Efendi bin Abdulmuin H. 1095/1684 tarihli vakfiye , mahalle bekçilerine ücret veren Şerife Fatma binti Mustafa H.1230/M.1815 tarihli vakfiye, Üsküdar ve civarında mecnunlara ve meczublara mevsim meyve meyveleri dağıtılmasını şart kılan Feyzi Efendi bin Hasan H.1288/1871 tarihli vakfiyesi gibi ilginç ve önemli şartlar içeren vakıflara rastlamak mümkündür.

Devlet ve toplum hayatının her alanında, kültürün her kademesinde tesiri olduğunu gördüğümüz vakıf anlayışı sayesinde, şahsi servetler, sayısız köy

ve şehirde Müslümanların dini, sosyal, kültürel ve hatta siyasi merkezleri olarak tezahür eden camiler haline gelmiştir. Bu servetler, bazı camilerin çevresinde, medrese, imaret, çeşme, sebil, kütüphane, hastane ve bunun gibi diğer kuruluşlara dönüşmüş, böylece külliyeler oluşmuştur. Birer hizmet kompleksi ve sosyal teşkilatlar bütünlüğü olan külliyeler, Türkiye'nin her tarafına yayılmış, Anadolu'ya Türk mührünü vuran önemli kuruluşlar olmuşlardır. Öyle ki, birçok yeni köy, kasaba ve şehir bu külliyeler etrafında gelişerek kurulmuşlar ve iskânını tamamlamışlardır. Bu doğrultuda söz konusu şehirlerin mahalle, mevki, sokak adlarını dahi o mahaldeki vakıf kurucusundan veya vakıf eserinden aldığı bilinmektedir.

İşte yukarıda örnekler vermeye çalıştığımız ve Merhum Prof. Fuad Köprülü'nün ifadesiyle;

"Vakıf müessesesi, orta ve yeniçağlar Türk ve İslam dünyasını tetkik için birinci derecede mühim bir kaynaktır. İlim dünyasının kolayca erişebileceği vakıf vesikaları, yalnız vakıf müessesesini hukuki ve tarihi bakımlardan aydınlatmakla kalmayacak; tarihimizin her şubesini aydınlatabilecek yeni vesikalar elde edilmiş olacaktır. Bu vesikalar birinci derecede mühim tarihi kaynaklar olarak yalnız milli tarihimize değil, bütün dünya tarihine büyük bir hizmette bulunmuş olacaktır. İktisadî Tarih, İçtimaî Tarih, Şehir Tarihî, İskân Tarihi, Tarihî Topografya, İdarî ve Mâlî Tarih, Dinî Tarih hülâsa eski Türk cemiyetinin dahilî bünyesini, muhtelif içtimaî tabakaların hayat şartlarına, hukukî, içtimaî münasebetlerini bize gösterecek bütün tarih şubeleri bundan en büyük istifadeyi temin edecektir. Şehirlere nasıl iskân edildiğini, yeni mahallelerin nasıl teşekkül ettiğini, muhtelif sanat mensuplarının nerelerde temerküz ettiğini, muhtelif ticarî faaliyetlerinin inkişâf derecesini, muhtelif halk tabakalarının hayat seviyelerini, eşya ve para kıymetlerini, muhtelif vergilerin mahiyetini, ilmî ve dinî müesseselerle içtimaî yardım müesseselerinin inkişafını bize vesikalar anlatacaktır. Daha ziyade askerî ve siyasî vakaları, hükümdarların ve büyük ricalin hayat ve sergüzeştlerini anlatmakla iktifa eden kroniklerin arada biri tesadüf kabilinden bahsettikleri umumî hayatı yani cemiyetin hakiki bünyesini asıl bu vesikalar sayesinde öğrenebileceğiz... O halde milli tarihimizin birçok meçhul cephelerini bize gösterecek olan bu vakıf vesikaları üzerinde sağlam bir planla çalışmaya başlayalım..."

1. VGMA D. 579 Sh. 256
2. İMÜF Ev. Müf. D.63 sh. 16-21
3. İMÜF Üsk. Mah. D. 652 Vrk.84
4. İMÜF An. Kaz. D.154 sh. 194
5. İMÜF Ev. Müf. D.67 sh.85-92
6. VGMA D.580 sh. 71
7. İMÜF Mah. Şer. Mah. D.34 vrk. 26-27

Bu vesikalar birinci derecede mühim tarihî kaynaklar olarak yalnız millî tarihimize değil, bütün dünya tarihine büyük bir hizmette bulunmuş olacaktır" diyerek önemini vurguladığı belgelerin ana omurgasını oluşturan vakfiyeler ve sair vakıf belgelerinin önemli bir kısmı Ankara'da bulunan Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde bulunmaktadır.

Vakıf Kayıtlar Arşivinde 2005 yılında yapılan VAYS (Vakıf Arşiv Yönetim Sistemi) projesinden önce 2376 adet kütük defteri bulunmakta ve bu defterler vakfiye, hüküm (ahkam), hüccet, berat, ferman, ilmühaber, hazine (atik şahsiyet), hurufat kaydı (ruznamçe), yeni şahsiyet, tafsil, tafsil-i nizamât, hülâsa, muhasebe, fodula, evamir, gibi fonlardan oluşmakta hurufat ve atik şahsiyet defterleri hariç olmak üzere ortalama her bir defterde ortalama 600-750 arasında belge, hurufat ve atik şahsiyet defterlerinde ise bu rakam bir defterde 2000-3000 arasında değişmekte olup toplam belge sayısının 500.000 üzerinde olduğu tahmin olunmaktadır.

Ayrıca VAYS projesi kapsamında Vakıf Kayıtlar Arşivi'ne Vakıflar Bölge Müdürlükleri'nde bulunan 5940 adet defter ve 500.000 civarında evrak intikal ettirilmiş, bu defterlerden 5000 kadarı İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden getirilmiş olup, bunlar arasında 172 adet Adalar şer'iyeye sicilleri, 19 adet nüfus defteri ve Yunanistan ve adalara ait maarif defterleri, eytam defterleri, vakıf defterleri, maaş

defterleri, gureba hastanesi defterleri ile diğer bölge müdürlüklerine ait muhtelif vakıf muamele defterleri bulunmaktadır.

Bünyelerinde vakfiye ve vakıf belgeleri bulunan Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi, Osmanlı Arşivleri, Tapu Arşiv Daire Başkanlığı, İstanbul Müftülüğü, Kütüphaneler ve müzelerin aralarında gerekli koordinenin sağlanarak Osmanlı coğrafyasında kurulan vakıflarla ilgili sağlam bilgi ve belgelere ulaşılması oldukça önemlidir. Vakıf Kayıtlar Arşivinde vakfiyesi bulunmayan bir vakfa ait vakfiyeye ya da vakfiyesine ulaşamayan bilhassa Selçuklu Dönemi ve Osmanlı'nın ilk dönemine ait bir vakfa ait oldukça önemli bilgi ve belgelere Osmanlı Arşivlerinde ve Tapu Kadastro Arşivinde bulunan tahrir defterlerinde ulaşmak mümkündür. Ayrıca Osmanlı Arşivleri ve İstanbul Müftülüğünde bulunan Şer'iyeye Sicillerinde 20.000 civarında vakfiye, yüz binleri bulan vakıf belgeleri bulunduğu bilinmektedir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki genel olarak oldukça verimli geçen, konuşmacıların özenle seçilmeye çalışıldığı kongrelerin tekrarı ve bünyesinde arşiv malzemesi bulunan diğer kurum ve kuruluşların bu tür organizasyonlar yapması arşivciliğimiz açısından büyük öneme sahiptir. Tabii ki böyle başarılı bir organizasyona imza atan Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'ne teşekkürü bir borç biliriz.

8. M. Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihî Ehemmiyeti", *Vakıflar Dergisi I*, (1938), s. 6; "Vakıf "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi II*, (1942), s. 1-36.

Özet

Prof.Dr.Orhan Cezmi Tuncer'in hayatı ve mimarlığının yer aldığı uzun söyleşiden oluşan *Selçuklu Mimarisi Üzerine* kitabının ayrıntılı şekilde tanıtıldığı kitabiyat bölümünde ayrıca Vakıflar genel müdürlüğü yayınları arasında çıkan *Tarihte İlginç Vakıflar*, *İlham Veren Medeniyet* adlı çizgi-roman ve hikayelerden oluşan iki kitaba yer verilmiştir. Yine Vakıflar Genel müdürlüğünün geçen yıl Vakıflar haftası dolayısıyla gerçekleştirmiş olduğu *Vakıf medeniyeti 2011 Yılı Eğitim Sempozyumu* kitabının tanıtımına yer verilmiştir. Sempozyumda sunulan bildirilerin yer aldığı bu kısa tanıtımda vakıf eğitim hususu üzerinde durulmuştur. Son olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü Siirt Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından kitaplaştırılmış olan *Uluslararası Veysel Karenî ve Mânevî Kültür Mirasımız Sempozyumu* kitabında sunulan bildirilere değinilmiştir. Editörlüğünü, Mehmet Bilen ve Şevki Efe'nin yapmış olduğu Veysel Karenî hakkında detaylı bilgiler içeriyor.

BIBLIOGRAPHY

Abstract

This section presents five books. Firstly, a book on Seljuk Architecture, which is in fact a long interview with Prof.Dr.Orhan Cezmi Tuncer, is introduced in detail. The life and architectural ideas of Prof. Tuncer shed light on the important subject of Seljuk architecture. Moreover, two books "Tarihte İlginç Vakıflar" and "İlham Veren Medeniyet" are comic books and stories published by the General Directorate of Foundation Another publication of the General Directorate is the proceedings of the "Vakıf Medeniyeti 2011 Yılı Eğitim Sempozyumu" organized by the Directorate during the Foundation Week last year. One of the main issues stressed was that of education with regard to endowments. Finally, the proceedings of another conference edited by Mehmet Bilen and Şevki Efe and organized by the General Directorate of Foundation and Siirt Regional Directorate of Foundation is presented. The conference titled "Uluslararası Veysel Karenî ve Mânevî Kültür Mirasımız Sempozyumu" and its proceedings provide detail information on "Veysel Karenî".

* Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı, Yayın Müdürü; kurtoglu.mehmet63@gmail.com

SELÇUKLU MİMARİSİ ÜZERİNE (Orhan Cezmi Tuncer ile Söyleşi)

Sosyolog yazar Dursun Ayan'ın "Selçuklu Mimarisi Üzerine" adlı çalışması, araştırmacının, Orhan Cezmi Tuncer ile yaptığı söyleşiden hareketle kaleme aldığı biyografisini ve mimari üzerine söyleşiyi içermektedir. Kitabının alt başlığı ise "Orhan Cezmi Tuncer ile Söyleşi" adını taşıyor. Yazar, kitabın giriş bölümünde bir yandan Orhan Cezmi'nin hayatı hakkında geniş bilgi verirken, diğer yandan Orhan Cezmi'ye atıfla Selçuklu mimarisi üzerinde önemli gözlemlerde bulunur. Bu tespitler daha çok bilim-teknoloji tarihi ve sanat sosyolojisi açısından ele alınmıştır.

Bir mimarın biyografisi ile sanat yaşamının iç içe geçtiği eserde; yazar, yazma amacını dile getirirken; "Onun (Orhan Cezmi) kültür ve uygarlık tarihi için önemli gördüğüm emeği ve yayınlarıdır. Ayrıca insan olarak, bir mesleğe bıkmadan usanmadan uzun süre özen göstermiş olması, azmi de önemliydi. Bir konuyu ortaya koymak için gösterdiği irade, vakıf yapıları konusunda gösterdiği titizlik, bir akademisyen olarak bu ülkemiz için insan yetiştirme buna eklenmelidir. İstedim ki böyle bir meslek adamını, onun aile ve kültür çevresini, yetiştirdiği

okulları, çalıştığı kurumları, mesleğe bakışını, yayınlarını, eserlerini başkalarına anlatayım. Özellikle genç kuşak mimar ve uygarlık tarihçilerine, hatta lise öğrencilerine ve kendi halindeki okuyuculara duyurayım" diye yazar. Ayrıca "Biyografi edebiyatçıların daha çok ele aldığı, alındığı bir alan. Buna siyasileri de eklemek gerekir." diyen yazar, bilim adamları biyografilerinde, mesleki ansiklopediler ve anma kitapların dışarıda tutulduğunda, bu konuda çok da yol alınmadığının altını çizer. Biyografik çalışmalarda yine de "edebiyatçılara teşekkür etmek" gerektiğini belirtir ve çalışmasının biyografik yönüne değinir.

Dursun Ayan, kitabın önsözünde kavram olarak felsefi bir tonlama ile "güzel" ve "iyi" üzerinde dururken, "İçinde oluş halindeki iyi ile tamamlanmış güzelin birlikteliğini hissedenler, olur ki, yüce değerlerin bir görüngüsü olan sanatı temaşa ederek, ona öykünerek alçak gönüllü bir ifade zenginliğine ve ruh erginliğine yaklaşabilir. İşte bu nedenle, estetiğin bir yönü etik olanda, etiğin bir yönü estetik olanda kendine gizemli bir ifade olanağı sağlamaktır. Çünkü güzel olanın yaşatılması iyi bir insan eylemidir" diye çalışmasına başlar. Ayrıca "güzel ve estetik" olanın izindeki mimar olarak Orhan Cezmi'nin sanat yaşamını anlatmanın gerekliliği

üzerinde durur. Çünkü Tuncer, yazarın deyişiyle okuyazarlar arasında "çok bilinmeyen, reklam düşkünü olmayan, mesleki bilgiyi bir disipline, felsefi düşünceye hatta sofistike konulara bağlayabilmemize olanak sağlayan, kültürümüz için önemli olan buluşları, bunların arkasındaki birikimi, emeği dünya uygarlığındaki yerine koyan" bir mimardır.

Eserini salt kuru bir mimari kitap olmanın ötesinde sanat ve estetik kaygılarla kaleme alan Dursun Ayan, Orhan Cezmi'nin bu bağlamdaki düşüncelerine de yer verir. Özellikle estetiğin, güzelliğin genel anlamda matematik, dar anlamda geometri ile ilgisini merak edenler için, geometri-estetik ilişkisinin mimarlık tarihindeki somut örneklerini anlamak için dikkate değer noktaların altını çizer ve Orhan Cezmi'nin estetik ve sanat anlayışını şöyle tanımlar: "Prof. Tuncer, ilk bakışta, bilim ve tekniği estetiğin önüne geçiren kuru logocentric bir anlayışa sahip diye onun eleştirilmesine neden olabilir. Ancak onun bu tutum ve yaklaşımı kuru, zevksiz bir anlayıştan değil, tam tersine estetik için düşünce yürütürken safsataya düşme kaygısını ortadan kaldırarak sağlam bir temele dayanmak istemesindedir. Yoksa Tuncer, en ayrıntılı Selçuklu bezeklerini ressamlık yeteneğinin verdiği olanakla kâğıda işleyecek kadar sanatsal ruha sahiptir.

Prof. Tuncer Kant ve Hegel'in görüşlerine koşut olarak, sanat eserinin güzelliğini tek bireyden kurtardığı gibi, tarihi bağlamında tanımlayıp açıklarken devlet, din, toplum kavramlarıyla felsefi bir düşünceye bağlamaktadır. Çalışmalarında bir eseri ve/ya eserler öbeğini anlatırken dönemin toplum, maliye ve siyaset anlayışına değinmesi, bazı dönemsel mimari oluşum ve saptamalarda bulunması felsefi bakış açısından önemlidir."

Yazar, söyleşiye girmeden önce; söyleşinin öyküsü, çalışma yöntemi, bir biyografi başlangıcı, estetik için geometrinin önemi, Ortaçağın Türk İslam coğrafyasında anlamı, Selçuklu araştırmaları hakkında birkaç not, bilgi sosyolojisi açısından birkaç not, şehirlerden kalanlar, bir köy evinin mimarlık ve geometri açısından değerlendirilmesi, Prof. Dr. Orhan Cezmi Tuncer hakkında yazılanlar, katkılar ve teşekkür ve kaynakça gibi altbaşlıklar altında çeşitli konuya değinir. Mimari anlamda Orhan Cezmi'nin yaptığı tespitler dikkat çekicidir: "Ressam Mürtoğlu 'sanatta her şey bir öncekinin reddidir' der. Mimari de hiç birden bire bambaşka bir tasarım görülmemiştir. Anadolu sonsuz bir katman, Asur'dan Hitit'ten tutun da günümüze kadar, hep birbiri içinden gelerek, birbirini etkileyerek gelmiş. Anadolu Selçuklu sanatı, kökü Asya'ya dayansa da burada yeni bir kimliktedir. Onun için bunları birbirinden ayırıyoruz. Anadolu Beylikleri dönemi bile bir kimlikle kendi sürecine damga vurdu. Yine de özülle Anadolu Selçuklularının devamıydı. Ona bakılırsa Osmanlı'nın temelinde de tartışmasız biçimde Selçuklu var. Düşüncesinde, kurumlarında ve uygulamasında".

Orhan Cezmi, ayrıca "Moğolların Anadolu'ya gelişinin taç kapı boyutlarıyla ilişki kurmasına" dikkat çeker ve ardından "ancak şimdi anlıyorum ki Selçuklu sivri kemeri (Penci kemerler) gerçekten de ruhumuzu daha çok okşuyor. Yarım daire kemer bende yük altında ezilmiş, basılmış duygusu uyarıyor" diyerek mimari ile kurduğu ruh bağının boyutunu ortaya koyar. Bu vurgu aynı zamanda eserlerin statik özellikleri ile estetik özelliklerini bağdaştırır, bunu Avrupa Gotik sanat anlayışına bağlayan bir ayrıntıdır.

Özellikle Tuncer'in Selçuklu mimarisi ve sanatını ele alan söyleşisini okumak gerekir. Örneğin Roma ve Selçuklu eserlerini karşılaştırırken bu konuda ortaya koyduğu tespit ve tanımlar oldukça dikkat çekicidir. "Selçuklu ve Osmanlı mimarisindeki çatkıda estetik ile teknik iç içe ve bunlarsız bir sanat düşünmek mümkün değil. Burada teknik ve estetiğin iç içe girişi ile ilgili mimarlık tarihinin kanıtladığı kimlik, nitelikli bir bulgum var, bu hoş ve ilgi gördü. Böylece Roma ve Selçuklu arasındaki bir farkı belir-

mek, bunu matematik ve geometri diliyle ortaya koymak mümkün oldu. Örneğin Roma kemerleri hep yarım dairedir. Yarım daire olduğu zaman kuvvetler mesnetlerde 45 derecede yayılır. Bu uygulama yapıya zarar verebiliyor ve fazla yük taşıyan ağır yapılar yapmak zorlaşıyor. Oysa Selçuklular biraz daha sivri bir kemer sistemini uyguluyor. Böylece kemerin toprağa uyguladığı bileşke kuvvet geometrik olarak 45 dereceden daha az bir açıya iniyor. Yapıya zararlı olan yatay yük o ölçüde azalarak dikeye yöneliyor."

Dursun Ayan'ın söyleşisinde, Orhan Cezmi'nin kurum tarihi açısından da ilgi çeken Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde geçen memuriyet hayatı vardır. Araştırmacı, uzun uzadıya Vakıfları ve vakıfta geçen anılarını anlatırken bu kuruma girişinin ilginç öyküsünü bütün ayrıntılarıyla sözlerine ekler. 1966 yılının Şubat ayında başladığı Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki görevi 1980 yılına kadar devam eder. "Vakıflarda görev yaptığım yıllarda Rölöve ve Restorasyon adlı bir derginin yayınına başlandı. Genel Müdür Vakıf arşivindeki projelerin yayınlanmasını düşünüyordu. Ancak bunların A4'e indirgenmesi durumunda, pek çok ölçü ve kot girilen yardımcı çizgiler baskıya hiç elvermiyordu. 'Bir dergi çıkaralım, elden geçirelim ve sırasıyla yayınlatalım' şeklindeki önerim sıcak karşılandı. Yayınlanacak projelerin çizim standardı ile ilgileniyordum, çünkü her projeyi aynı ölçekte baskıya vermek mümkün olmuyordu. Amaç Vakıfların yaptığı işleri duyurmaktı."

Uzun yıllarını mimarlık yaparak geçiren mimari, sanat ve estetik üzerine kafa yoran, sadece restorasyon çalışmaları yapmakla kalmayarak bu konuda dergi yayınlarında çalışmış Orhan Cezmi'nin hayatının ve sanatının anlatıldığı kitap gerçekte biyografi-mimari karışımı bir eserdir. Yazar Dursun Ayan, ömrünü Selçuklu eserlerini incelemekle geçiren Prof. Dr. Orhan Cezmi Tuncer'in mimari, sanat ve estetik-geometri görüşlerine ve tespitlerine yer vermekle kalmamış, ayrıca Orhan Cezmi'nin çizimlerini basarak esere büyük bir zenginlik katmıştır.

Orhan Cezmi Tuncer'in çalışmaları başlığı altında ise onun yayınladığı kitap ve makalelerin bibliyografyası ile restorasyon çalışmalarının bir listesi verilmiştir. Yazar bu anlamda Orhan Cezmi'nin yayınlarının bibliyografyasını vererek ileride onun hakkında yapılacak çalışmalara kaynaklık etmiştir. Kitabın büyük bir bölümünü teşkil eden söyleşi bölümü ise soru cevap şeklinde kaleme alınmış ve aile-okul-iş başlığı altında verilmiştir. Diyarbakır, Orhan Cezmi'nin doğduğu şehir olarak; Sivas, tarihini çizdiği şehir olarak, ve İstanbul'da öğrenciliği-

nin ve mesleğinin şehri olarak yazarın hayatında önemli bir yer tutar. Sanatçı bir ruha sahip bir mimar olarak doğup yaşadığı bu şehirler onun dünyasında ve zihninde derin izler bırakmıştır.

Söyleşinin “Selçuklu Mimarisinde Geometri ve Estetik” bölümünde Orhan Cezmi Tuncer sanat, estetik ve mimariye bakışını ortaya koyar. Bizzat Orhan Cezmi’nin çizimleriyle zenginleştirilen bu bölümde, onun sırf kuru bir mimarlık bilgisine sahip olmadığını, aynı zamanda felsefesi yanında çizimleriyle usta bir ressam olduğunu görürüz. Orhan Cezmi’nin Vakıflar Genel Müdürlüğü yayınları arasında çıkan “Sivas Sahip Ata Medresesi” ve “Anadolu Kervanyolları” kitaplarını hatırlamak mümkün değildir. Her iki eser de büyük bir emeğin ürünü olarak hazırlanmıştır. Orhan Cezmi bu uzun söyleşi kitabında Konya ve Sivas Sahip Ata medreselerinden bahsederek Selçuklu döneminin bazı toplumsal olaylarına da değinmiştir.

Dursun Ayan’ın “Selçuklu Mimarisi Üzerine Orhan Cezmi Tuncer İle Söyleşi” adlı kitabı sanat ve mimarlık tarihi üzerine çalışanların, sanat sosyolojisine ve geometri-estetik bağıntısına ilgi duyanların zevkle okuyacağı bir kitap. Kitaptaki bilim ve teknoloji tarihi vurguları ayrıca dikkate değer. Özellikle Selçuklu mimarisi üzerine çalışanların okuması gereken bir eser. Bir sanat ve ilim adamının mimarlıkla geçen yarım asrı aşan hikâyesi...

İLHAM VEREN MEDENİYET (Çizgi Roman)

Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün yayınları arasında çıkan “İlham Veren Medeniyet” adlı çizgi roman ilk öğretim çocuklarına yönelik hazırlanmış bir kitaptır. Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün son yıllarda özellikle vakıf ve vakıf kültür ve medeniyetini tanıtmaya yönelik yaptığı çalışmalar arasında dikkat çeken çizgi roman ve hikâye kitapları oldukça ilgi görmektedir.

Kitabın takdim yazısında yer alan yazısında “İnsan kendi çağının çocuğudur. Her çağ bir önceki çağın birikiminden faydalanarak kendini inşa eder. Ve her çocuk içinde yaşadığı çağın donanımıyla büyür, olgunlaşır. İçinde bulunduğumuz yüzyıl bilginin, toplumları değiştiren, dönüştürücü bir güç olarak varlığını hissettirdiği bir yüzyıldır. Bu yüzyılda söz sahibi olmak, yeni bir medeniyet inşa edebilmek için bilgiyi yedisinden yetmişine herkese ulaştırmak gerekir. Kültür, sanat ve bilginin artık görselliğin kullanılarak verildiği günümüzde, bu tür görsel yayınlar önem kazanmakta, çocuklarımızın ve genç-

lerimizin yetişmesinde büyük bir rol oynamaktadır.”

Çağın ruhuyla hareket eden Vakıflar Genel Müdürlüğümüz, bilginin yediden yetmişe herkese yayılması, kültür ve medeniyetimizin mirasçıları çocuklarımızın geçmişi bilerek geleceği kurabilmesine vesile olacak kültür hizmetleriyle göz doldurmaktadır” ifadeleriyle görselliğe neden önem verilmesi gerektiği üzerinde durulan kitapta, çağın diliyle çocuklara hitap edilmiş.

Akıcı üslubu ve roman tarzında kaleme alınan kitapta, bir anne ve oğul arasında geçen diyalog ve olaylar üzerinden vakıf medeniyeti anlatılmaktadır. Çocukların anlayabileceği bir tarzda kaleme alınan çizgi romanda vakıf nedir, vakıf medeniyeti, vakfın kültür ve medeniyetimizdeki yeri ve yaptığı yardımlar olaylar üzerinden çocuklarda vakıf bilincinin oluşması dikkate alınmıştır.

Vakıflar Genel Müdürü Dr. Adnan Ertem, bu tür yayınlara niçin önem verdiklerini “İlham Veren Medeniyet” kitabının önsözünde şöyle açıklıyor: “Görselliğin önem kazandığı, eğitimin görsel unsurlarla verilmeye çalışıldığı; özellikle ilk ve orta öğretim çocukları için bilginin görselleştirilerek eğlenceye dönüştürüldüğü günümüzde, görselliğin göz ardı

edilerek neşriyat yapılması mümkün değildir. Zira zamanın ruhu dediğimiz olgu bunu bir zorunluluk olarak önümüze koymaktadır ve bu olgu gözardı edilerek kültür ve sanat yapılamaz. Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak biz de zamanın ruhuna uygun olarak yayın yapmayı zorunlu görüyoruz. Çünkü daha önce yayınlamış olduğumuz bir takım görsel ağırlıklı yayınlarımıza gösterilen ilgi bu kanaatimizi güçlendirmiştir.”

Yetmiş iki sahife ve renkli çizimlerden oluşan kitap çizgi roman tarzında çocukların ilgisini çekecek şekilde yayınlanacak kitap, Vakıflar Genel Müdürlüğünden temin edilebilir.

TARİHTE İLGİNÇ VAKIFLAR

Vakıflar Genel Müdürlüğünün yayınladığı “Tarihte İlginç Vakıflar” kitabı vakfiyelere dayanarak usta yazarların hikâyeleştirdiği, usta fırçaların resimlediği, Vakıf medeniyetimizin büyüklü ve ihtişamlı sayfelerini bir araya getiren özgün ve esprisi olan bir çalışma olarak dikkat çekmektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün ilk ve orta öğretim öğrencilerine yönelik yayınları arasında çıkan ve oldukça ilgi gören “Tarihte İlginç Vakıflar” kitabı, as-

lında büyük küçük herkesin beğenisine hitap eden bir kitap. Toplam yüz sekiz ilginç vakfın bulunduğu, kitabın son bölümünde ise öğrencilerin bugün anlamakta zorlandığı Osmanlıca sözcüklerin Türkçe karşılığının yer aldığı küçük bir sözlükçe eklenmiş. Ayrıca anlatılan her hikâye başlığı vakfın adından değil, hayır şartlarından seçilerek oluşturulmuş. Örneğin Ramazan ayında teravih namazı çıkışında cemaate Kaçkar Balından şerbet dağıtan Hatice Sultan Vakfından tutun da ilkökul hocalarına tütünü yasaklayan Mehmet Ragıp Efendi bin Mesud Vakfı’na, hekimlerin güzel huylu olmasını isteyen Keykavus bin Keyhüsrev bin Kılıçarslan Vakfı’ndan, fakir bekârları evlendiren İsmihan Sultan Vakfı’na, yoksul mahkûmlara harçlık veren İbrahim Paşa bin Selim Ağa Vakfı’ndan meyve yediren Mehmed Ağa bin Hüseyin Nasrullah Vakfı’na kadar çok sayıda vakıf resimler ve küçük hikâyelerle anlatılmış.

Arşiv uzmanlarınca uzun süren araştırma sonucu dikkat çeken ilginç vakıfların derlenerek bir araya toplanmasından hareketle hazırlanan kitap resimli hikâye tarzında yayınlanmıştır. Yıllar içinde derlenerek bir araya toplanan arşiv belgeleri ışığında hazırlanan kitapta vakıf medeniyetinin bütün yönlerini görmek mümkün. Vakıf Medeniyeti, sosyal bağları güçlendiren, hayır ve hasenatı esas alan bir gayeden doğmuştur.

Vakıf Medeniyeti biri Allah’a yaklaşmak, diğeri ise insanlığa faydalı olmak üzere iki sütun üzerinde yükselmiştir. Yeryüzündeki bütün canlıları gözetken bu medeniyet; merhamet ve sevgi medeniyetidir. Bu yüzden yerdeki karıncadan gökteki kuşa kadar bütün canlıları koruyup kollamış, şehirler inşa etmiş, çevreyi temiz ve bayırdır yapmıştır. Kitaptaki ilginç vakıfların kuruluş gayelerine baktığımızda hayatın bütün cephesini kuşatan bütüncül bir medeniyet olduğunu görürüz.

Canlıların yaşayabileceği dingin ve dengeli bir dünyada insan sevgisinden hayvan sevgisine kadar ayırım yapmaksızın, merhamet, incelik ve estetik hareket ettiklerini görmek mümkündür. Tarihte ilginç vakıfları okuduktan sonra ecdadımızın kurduğu vakıf medeniyetine hayran olmamak elde değildir.

Kitabın önsözünde Vakıflar Genel Müdürü Dr. Adnan Ertem’in belirttiği üzere; “Bu böyle bir birikimdir ki, insanlığa nasıl hizmet edebilirim fikrinden doğmuş, hayvan ve bitkileri dahi içine almıştır. Boş bırakılan, ihmal edilen ve unutilan ne varsa, onu hatırlamış ve hatırlatmıştır. Yalnızca yetimlere sahip çıkmakla kalmamış, onlara anne ve babalık etmek için vakıflar kurulmuştur.

Azat olan kölenin azatlık sonrası hali düşünülmüş, onları koruyup kollayan ortamlar hazırlanmıştır. İnsanlığa hizmet için köprüler yapmakla kalınmamış, o köprüler doğal afetlerde hasar gördüğünde tamiri için bir miktar nakit ayrılmıştır. Aynı şekilde doğal afetlerde kirlenen ırmak ve nehirleri temizleme bir görev addedilmiş, bunun için vakıflar kurulmuştur. Tabiatı güzelleştirmek ve insanlığa hizmet için fidan dikmek gibi hayırlı ve anlamlı faaliyetlere girilmiştir. Bu tür ulvi davranışlardan oluşan vakıfları, ancak bu medeniyetin inşa ettiği zihniyetler gerçekleştirebilir.”

“Tarihte İlginç Vakıflar” yalnız çocuklar ve gençlerin değil, yetişkinlerinde ders alacağı, kendine pay çıkaracağı hikâyelerden oluşuyor. Büyük bir dini ve tarihi geçmişi ve büyük bir insanlık birikimini içinde barındıran Vakıf medeniyetinden alacağımız sayısız dersler vardır. Ecdadımızın köklü mirasının genç kuşaklara tanıtılmasında, vakıf ruhunun dimağlara yerleştirilmesinde bu tür yayınların yapılması bir zorunluluktur. Zira kitaba olan ilgi bunu fazlasıyla göstermektedir. A4 ebadında sıvama kapak, kuşe kağıt ve renkli yüz yirmi sahife olarak hazırlanan kitap Vakıflar Genel Müdürlüğüne dağıtılmaktadır.

VAKIF MEDENİYETİ 2011 YILI EĞİTİM SEMPOZYUMU

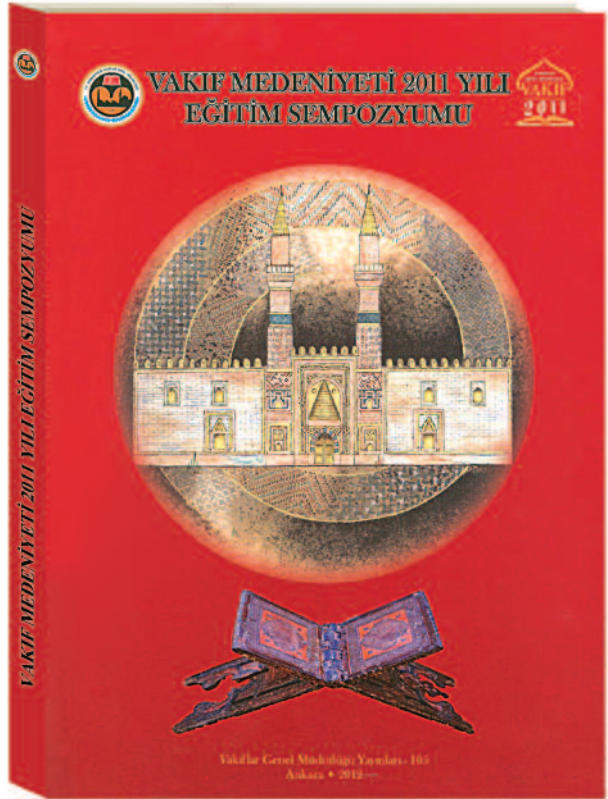
Vakıflar Genel Müdürlüğü’nce gelenekselleştirerek her yıl belirli bir tema çerçevesinde kutlanan Vakıflar Haftası, 2011 yılını eğitim yılı olarak ilan etmiş ve bu bağlamda birçok etkinliğe imza atmıştır. Geçen yıl gerçekleştirilen “2011 Yılı Vakıf Medeniyeti Eğitim” haftasında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi ile ortaklaşa 21-22 Mayıs tarihlerinde İstanbul’da yapılan “Vakıf Medeniyeti 2011 Yılı Eğitim Sempozyumu” nda sunulan bildirilerin toplandığı sempozyum kitabında, eğitim konusu üzerinde durularak vakıf-eğitim ilişkisi bütün ayrıntılarıyla ortaya konulmuştur.

Vakıf müessesesine baktığımızda, çok çeşitli amaçlarla kurulduğunu; imarethaneler, bimarhaneler, hastaneler, misafirhaneler, kütüphaneler, kervansaraylar, hamamlar, çeşmeler, mektepler, medreselerle insanlara hizmet ettiğini görürüz. İnsana hizmeti öne alan, önceleyen Vakıfları incelediğimiz hayatın bütün cephesini karşıladığını büyük bir kültürel birikim oluşturduğunu görürüz. Eğitim sempozyumunda sunulan bildirelere baktığımızda, her vakfın hayatın bir cephesini kapsayan, hatta ayrıntıya inerek bugün dahi gözden kaçıracağımız birçok alanda vakıflar kurulduğunu görürüz. Kurulan eğitim amaçlı vakıflar, bir yandan okut-

tukları öğrencilerle eğitime, diğer yandan medreselerde istihdam ettikleri öğretmenlerle ilme, inşa ettikleri medreselerle kültür ve sosyal hayata hizmet ederler. Bugün ecdadımızın kurduğu bu hayır kurumlarını gururla, göğsümüz kabarak, İslam Medeniyetinin çok önemli ayaklarından biri olarak algılıyoruz ve görüyoruz.

Önsözde belirtildiği gibi vakıf kurucularının hedefleri, sosyal statüleri, psikolojileri, psikolojik durumları, kurdukları vakıflarla birlikte değerlendirildiğinde bu eserler daha bir anlam kazanıyor. Vakfetmek, bazı insanların uğuruna canlarını verirken, birbirlerini öldürürken, savaş sebebi sayarken diğer bir kısım insanların daha yüce bir amaç için canlarının yongalarını başka insanların hizmetine vakfetmeleridir. İtibanın bütünlüğüne bakıldığında vakıf medeniyetinin nasıl bir yüce amaca dayandığını daha net bir şekilde görüyoruz.

Dört ayrı oturumdan oluşan sempozyumun açılış konuşmalarından “Bin yıllık vakıf medeniyeti ve vakıfların eğitimdeki yeri” başlığı altında gerçekleşen oturumun başkanlığını Prof. Dr. M. Fatih Andı yapmıştır. Araştırmacı, açılış konuşmasında; kul öldüğü zaman amel defteri kapanır ancak üç müstesna hayırlı evlat, faydalı ilim ve sadaka-i cariyeye ilkesini

düsturu doğaldır ki içerisinde o sadaka-i cariyeye çerçevesinde vakıf kültürünü de bize tavsiye eden bir bakış açısını barındırıyor, bir tavsiyeyi barındırıyor.

Bu sadaka-i cariyenin şekillendirdiği vakıf kültürü, vakıf medeniyeti kavramı yine çok sevindiricidir ki İslam toplumları içerisinde tarih boyunca en fazla bizim ecdadımız tarafından sahiplenilmiştir. Başta taşıdığımız o bin yıllık vakıf kültürü, Osmanlı'dan daha da geriye Selçukluya kadar bu coğrafyada bir medeniyet inşa etmiş, bir kültür ortaya koymuş bir yapıyı karşımıza çıkarıyor. Bu yapının bir tarafı sağlık vakıfları, bir tarafı sosyal yardımlaşma vakıfları, bir tarafı hatta hayvanlara yardım vakıflarına kadar uzanıyor ama kabul edersiniz ki vakıf kültürünün en temel damarlarından birisi de eğitim." tespitinde bulunmuş. Ayrıca bu oturumda Prof. Dr. Ziya Kazıcı'nın "Osmanlı'da Vakıfların Eğitime Katkısı", Prof. Dr. Cahit Baltacı'nın "Vakıfların Eğitimdeki Yeri", Prof. Dr. Tahsin Özcan'ın "Para Vakıfları ve Eğitim" konuları yer almıştır.

Aynı başlık altında devam eden ikinci oturumun başkanlığını Prof. Dr. Abdülkadir Özcan tarafından yapılmış. Bu bölümde ise; Yrd. Doç. Dr. Vahdetin Aydın'ın "Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıfların Eğitim Yönetimine Katkısı", Prof. Dr. Hikmet Özdemir'in "Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi" ve Prof. Dr. Adnan Yüksel'in "Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi" konulu bildirimlere yer verilmiş.

Başkanlığını Prof. Dr. Hüsrev Subaşı'nın yaptığı "Günümüzde Vakıfların Eğitime Katkıları ve Vakıf Eğitim Kurumlarının Değerlendirilmesi" başlıklı üçüncü oturumda; Prof. Dr. Ali Fuat Bilkan'ın "Yunus Emre Vakfı ve Yunus Emre Türk Kültür Merkezleri", Yrd. Doç. Dr. Veysi Erken'in "Vakıfların Eğitim Sistemine Katkısı" ve Dr. Nevzat Kaya'nın "Vakıf Kütüphanelerinin Eğitimdeki Yeri" adlı bildirimleri yer alıyor.

Üçüncü oturumun ana başlığıyla devam eden dördüncü oturumun oturum başkanlığını Prof. Dr. Hasan Akay yapmış. Bu oturuma Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanı Cuma Atabay "Vakıflar Genel Müdürlüğü Eğitim Hizmetleri", Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Çınar "Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları", Nurdan Şafak "Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Kurucu Vakıfları ve Eğitim" ve Prof. Dr. Orhan Cezmi Tuncer'in "Vakıf Medeniyetinde Eğitim Yapılarının Mimari Özellikleri (Anadolu)" adlı bildirimleriyle katılmışlar. Eğitim medeniyeti 2011 Yılı Eğitim Sempozyumu kitabında, vakıfların eğitimdeki rolüne, kültür ve medeniyetimize sağladığı katkılara bütün detaylarıyla yer verilmiş. Kitapta vakıf yayınlarının da ayrıntılı bir şekilde işlendiği bölümde, Genel Müdürlüğümüzün bugüne değin yaptığı yayın sayısı yanında,

çıkarmış olduğu dergilere ayrıca yer verilmiştir. Hüseyin Çınar, bu bağlamda Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün süreli yayınlarını beş başlık altında toplamış.

- 1- Vakıflar Bülteni, yayınlanma tarihi 1970 (1 Sayı),
- 2- Rolöve ve Restorasyon Dergisi, ilk yayınlanma tarihi 1974 (1-6 Sayı [1987]),
- 3- Vakıf ve Kültür Dergisi, ilk yayınlanma tarihi 1998 (1-7 Sayı [Nisan 2002]),
- 4- Muharrerât-ı Umûmiye Mecmuası (1325/1909-1910 – 1964 yılları arasında aralıklarla yayınlanmıştır.),
- 5- Mecmua (Vakıflar), (1940-1945 yılları arası 5 sayı olarak yayınlanmıştır.)

Vakıf eğitim konusunda ciddi tespitlerin yer aldığı kitap, vakıf konusunda çalışanların başvurabileceği bir kaynak kitap. Özellikle vakıf-eğitim konusunu irdelendiği sempozyum kitabında, eğitim-yönetim ilişkisi, vakıf-finans, yükseköğretimde kullanılan kavramlarla yeniden ele alınması gibi konuların irdelenmesinin ve incelenmesi tavsiye ediliyor.

Eğitim konusunda birçok dikkat çeken makalenin yer aldığı kitap, bu anlamda araştırmacılar için önemli bir kaynak niteliğinde. Ayrıca görsel malzemelerle zenginleştirilen bildirilerin yanında, Vakıf Haftası dolayısıyla açılan Eğitim Materyalleri Sergi'nde, sergilenen malzemelerin fotoğraf ve bilgilerine yer verilmiş. Vakıflar Genel Müdürlüğü Müzelerden sorumlu Müdür Suzan Bayraktaroğlu tarafından kaleme alınan "Eğitim Materyalleri Sergisi"nde sergilenen materyallerin tanıtıldığı ve bunların nerelerde kullanıldığı bölüm görsel resim ve fotoğraflarla zenginleştirilmiş. Ayrıca kitabın sonunda ise Vakıf Haftası dolayısıyla yapılan eğitim konulu resim ve kompozisyon yarışmalarında dereceye giren yarışmacıların yazı ve resimlerine yer verilmiş.

ULUSLARARASI VEysel KARENİ VE MÂNEVÎ KÜLTÜR MİRÂSİMİZ SEMPOZYUMU

İslam tasavvuf tarihinin önemli simalarından Veysel Kameni hakkında yapılan sempozyumda sunulan bildirilen yer aldığı kitap, tanınmış İslam ermişinin ve Peygamber aşığının hayatı hakkında çarpıcı bilgiler içermektedir. Peygamber Efendimizi görmeden ona iman eden, onu görmek için Yemen'den Medine'ye gelen fakat efendimizi sefere çıktığı için göremeyen, annesine verdiği söz üzerine geri dönen ama Peygamber aşkıyla yanan Veysel Kameni'nin yaşadığı yerler, makamlarının bulunduğu mekânlar, dini ve kültür hayatımızdaki yeri ilmi bir şekilde ele alınmış.

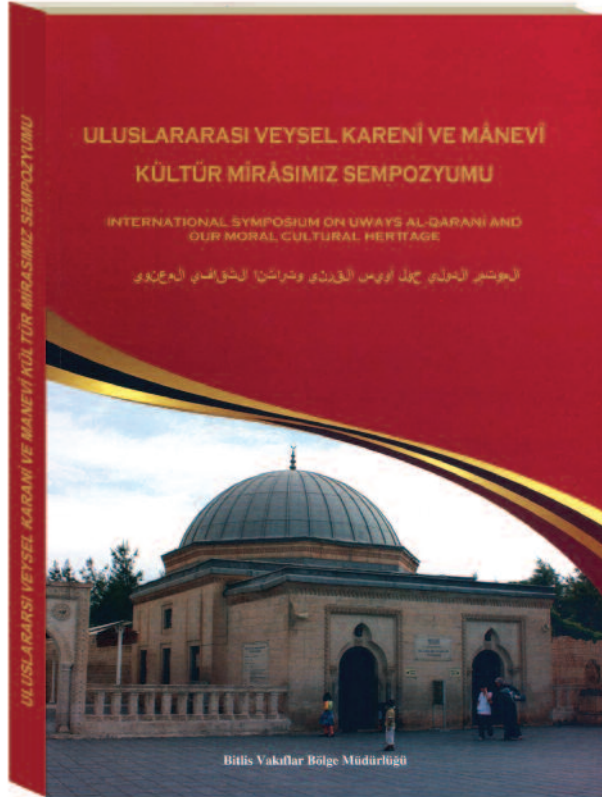
20-22 Mayıs 2011 yılında Siirt Valiliği'nin düzenlediği "Uluslararası Veysel Karenî ve Mânevî Kültür Mirsımız Sempozyumu"nda sunulan bildiriler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Siirt Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından kitaplaştırılmıştır. Editörlüğünü, Mehmet Bilen ve Şevki Efe'nin yaptığı kitabın açılış konuşularını; Şarkiyat Araştırmaları Derneği Başkanı Doç. Dr. Ahmet Erkol, Baykan Kaymakamı Murat Süzen, Siirt Valisi Musa Çolak ve Açılış Konferansını ise Bölgenin İslâmlaşma Süreci bildirisıyla Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma yapmış.

Sempozyum oturumunun oturum başkanlığını Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma'nın yaptığı birinci bölümde; Doç. Dr. Necdet Tosun "Tasavvufta Üveysilik ve Üveysî Sûfîlere Dâir Menâkıbnâmeler", Yrd. Doç. Dr. Abdurrahim Alkış "Tasavvufun Gelişim Seyri ve Üveysilik", Dr. Ferheng Cihanbahş Nöropsikolojik ve Genetik Açından Veysel Karenî ve Uveysilere Yeni Bir Yaklaşım" bildirileri yer alıyor. Oturum Başkanlığını Prof. Dr. Musa Bağcı yaptığı ikinci bölümde; Prof. Dr. Mahfuz Söylemez "Veysel Karenî Adına Kurulan Osmanlı Vakıfları", Doç. Dr. Ali Boran "Veysel Karenî Türbesi ve Bölge Kültürüne Etkileri" Doç. Dr. İbrahim Çapak "Başbakanlık Osmanlı Arşivi Vesikaları Işığında Veysel Karenî ve Ahfâdî", Yrd. Doç. Dr. Faruk Alaeddinoğlu-Arş. G. Dr. Rıdvan Erdoğan "Siirt'te İnanç Turizmi Ve Turistler Tarafından Algılanışı" bildirileri yer alıyor.

Sempozyum kitabının birinci oturumunun ilk bölümünün oturum başkanı ise Doç. Dr. Ahmet Erkol. Prof. Dr. Ejder Okumuş'un "Evliya Çelebi'nin Seyâhatnâme'sinde Veysel Karenî", Yrd. Doç. Dr. Davut Işıkdogan'ın Kutsal Mekânların ve Ziyâretlerin Din Eğitimi Altyapısına Etkisi:- Veysel Karenî Örneği" Yrd. Doç. Dr. İrfan Yıldız-Uzm. Zekai Erdal'ın "Baykan ve Çevresinin Mânevî Kültür Eserlerinden Câmîler ve Medreseler" Macit Sevgili'nin "Zokayd Tekke ve Medresesinin Veysel Karenî Yöresindeki Etkileri" bildirilerinin yer aldığı bu oturumda ziyaret mekânları, kaynaklarda geçen Veysel Karenî ve onun dini hayattaki etkileri üzerinde durulmuş. İkinci oturum Oturum Başkanlığını Doç. Dr. M. Edip Çağmar'ın yaptı bölümde ise; Prof. Dr. Kadri Yıldırım'ın "Abdülhakim Bilvânîsî: Hayatı ve Eserleri", Araştırmacı Yazar Zeynelabidin Zinar'ın "Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin Hayât ve Eserleri", Yrd. Doç. Dr. Hadi Rıdvan'ın "Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin ed-Dürerü'n-Nahviyye İsimli Eseri", Mesut Bayar "Muhyiddîn-i Havelî, İlmi Kişiliği ve Fıkâh Yönü" bildirileri yer alıyor.

Sempozyumun üçüncü oturumunun oturum başkanlığını Doç. Dr. Metin Bozan'ın yaptığı bölümde Prof. Dr. Celâl Celâlîzâde'nin "Veysel Karenî'nin Fars Edebiyatındaki Etkisi -Edibler Ve Şairler Nezdindeki Yeri", Dr. Roufia Towfighi'nin "Kürt Edebiyatında Veysel Karenî", Doç. Dr. Sıddık Korkmaz'ın "Şiî Literatürde Veysel Karenî" ve Yrd. Doç. Dr. Doğan Kaplan'ın Alevî-Bektâşî Edebiyatında Veysel Karenî ve Bir Yöntem Olarak Üveysiliğin Kullanımı" adlı makaleleri yer alıyor. Sempozyumun son oturumunun, oturum başkanı Yrd. Doç. Dr. Mehmet Bilen yapmış. Bu bölümde ise Doç. Dr. Nurettin Turgay "Veysel Karenî'nin Hayâtında Sembolleşen Anne", Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman Adak "Comânîli Üç Şâir: Mela Reşîd-i Comânî, Mela Abdülhâdî-i Comânî, Molla Abdussamed-i Comânî", Araştırmacı-yazar Abdullah Demir ise "Bir Dönem Bölgede Hüküm Sürmüş Gırdıkan Beyliği" bildirisıyla yer almış.

Sonuçta, uluslararası Veysel Karenî ve Mânevî Kültür Mirasımız Sempozyumu kitabında ulusal ve uluslar arası katılımlı çok sayıda akademisyenin bildirileri yer alıyor. İslam tasavvufunda önemli bir yeri olan, hatta Üveysilik ekolüne ilham olan Veysel Karenî hakkında sunulan bildiriler, onun büyük bir Peygamber aşığı olarak halk muhayyilesinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Vakıflar Dergisi

Yayın İlkeleri

VAKIFLAR DERGİSİ ARALIK 2012 SAYI: 38

Vakıflar Dergisi
Yayın İlkeleri

Vakıflar Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Haziran sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurtiçi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Vakıflar Dergisi, Vakıf kurumu ve vakıf kurumu ile ilgili kültürel zenginlikleri, Vakıf yolu ile teşekkül etmiş kültür varlıklarını, Vakıfların tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymakta; Vakıflarla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlamaktadır.

Vakıflar Dergisi'nde, sosyal bilimler alanında, Vakıf ve Vakıf Kültürünün tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

Vakıflar Dergisi'ne gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Vakıf ve Vakıf Kültürü ile ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin Vakıflar Dergisi'nde yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Vakıflar Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına tekrar iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite, en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yazıya kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Vakıflar Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

Vakıflar Dergisi'nin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir, Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

- 1. Başlık:** İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.
- 2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i:** Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta (e-mail) adres(ler)i belirtilmelidir.
- 3. Özet:** Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 keli-

meden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Makalenin sonunda, yazı başlığı, özet ve anahtar kelimelerin İngilizcesi (Keywords) bulunmalı, gönderilmediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.

4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm. kâğıtlara, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti+eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

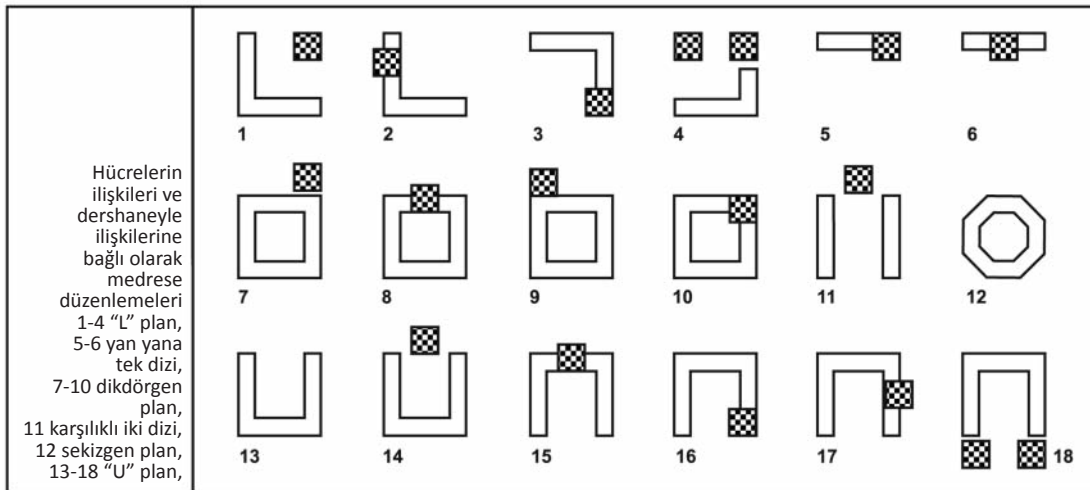
5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise tablo numarasının altına, tam sola dayalı, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortala şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo ve şekil örnekleri sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Türlerine Göre Öğretmenliğe Atanma Durumları

Atanma Durumu	Mezun Olduğu Lise Türü										Toplam	
	GL		AL		SL		AOL		KMLÇGE		f	%
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%		
Atandı	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Atanamadı	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Toplam	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

$$\chi^2 = 23.10 \quad sd=4 \quad p < .01$$

Şekil 1. Yapı yerlerini gösteren çizimler.

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü (en az 300 dpi) baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır. Şekil, çizelge ve resimler toplam yazının üçte birini aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır.

(Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15).

Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır:

(Gökay vd. 2002).

Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı; yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

Kaynaklar kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

“Tanpınar (1976:131), bu konuda ...,”

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

“Köprülü (1926).....” (Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir. İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlandığı tarihinin göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilmelidir:

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kavâid-ı Lisân-ı Türkî 1893*. Ankara: TDK

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982), *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Timurtaş, F. Kadri (1951).“Fatih Devri Şairlerinden Cemali ve Eserleri”. *Ü Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* IV (3): 189-213.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere (fotokopilerde yazarı tanıttıcı hiçbir bilgi olmamak üzere) üç nüsha olarak, yazılabilir diskiyle birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü adresine gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda geliştirilmek ve/veya düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzenlemeler yapılarak disketi ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Yazışma Adresi

T.C. BAŞBAKANLIK
Vakıflar Genel Müdürlüğü
Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi
Atatürk Bulvarı, No:10 06050 Ulus/ANKARA/TÜRKİYE
Tel: (0312) 509 60 00 * Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakifyayin@yahoo.com * yayin@vgm.gov.tr
web: www.vgm.gov.tr

VAKIFLAR DERGİSİ ARALIK 2012 SAYI: 38

